

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**KATOLIKUS HITOKTATÁS ÉS ELITKÉPZÉS A KÁDÁR-
KORSZAKBAN – AZ 1961-ES "FEKETE HOLLÓK"
FEDŐNEVŰ ÜGY ELEMZÉSE**

WIRTHNÉ DIERA BERNADETT

2015

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Wirthné Diera Bernadett

**Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban –
Az 1961-es "Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése**

Történelemtudományok Doktori Iskola, vezető: Dr. Erdődy Gábor DSc

Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program, vezető: Dr. Varga Zsuzsanna CSc

A bizottság elnöke: Dr. Erdődy Gábor DSc

Felkért bírálók: Dr. Varga Zsuzsanna CSc
Dr. Bögre Zsuzsanna PhD

Titkár: Dr. Sipos Balázs PhD

A bizottság tagjai: Dr. Baráth Magdolna PhD
Dr. Simándi Irén PhD
Dr. Bánkuti Gábor PhD

Témavezető: Dr. Balogh Margit CSc

Budapest, 2015

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás.....	4
I. Bevezető.....	5
I.1. Témaválasztás.....	7
I.2. Az értekezés felépítése.....	10
I.3. Felhasznált források.....	16
I.3.1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.....	16
I.3.2 Budapest Főváros Levéltára.....	19
I.3.3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.....	20
I.3.4 Személyes források.....	21
I.4. Szakirodalmi áttekintés.....	22
I.4.1 Forráskiadványok.....	22
I.4.2 Monográfiák.....	27
I.4.3 Tanulmánykötetek.....	31
I.4.4 Cikk, tanulmányok.....	35
II. A hitoktatás hagyományos és új formái 1945 után.....	37
II.1. Hitoktatás az iskolák államosítása előtt.....	37
II.2. A felekezeti iskolák felszámolása.....	41
II.3. A kötelező hitoktatástól a fakultatív hitoktatásig.....	44
II.4. „Illegális hitoktatás”: a katolikus elitképzés trójai falova.....	48
III. A hatalom és az egyház viszonya az ötvenes években.....	57
III.1. Az MDP egyházpolitikája.....	57
III.2. Az 1950-es egyezmény.....	61
III.3. Adminisztratív korlátok – túlélési stratégiák.....	65

IV.	A hatalom és az egyház viszonyának változása 1958 után	72
IV.1.	Az MSZMP egyházpolitikája.....	72
IV.1.1	A forradalom hatása a katolikus egyházra.....	72
IV.1.2	Egyházpolitika 1956–1958 között.....	78
IV.1.3	Az 1958-as párthatározatok	83
IV.2.	Egyházpolitika 1958–1961 között.....	92
IV.3.	Változatlanság a látszólagos változásban: a „Fekete Hollók” ügy	94
V.	A „Fekete Hollók” elleni fellépés előkészítése	100
V.1.	Operatív munka.....	100
V.2.	Titkos nyomozati szakasz.....	109
V.3.	A titkos nyomozás során kialakított koncepció.....	113
VI.	Leszámolás a „Fekete Hollók”-kal	125
VI.1.	Előzetes őrizetbe vételek.....	125
VI.2.	Felkészülés a „Fekete Hollók éjszakájá”-ra.....	126
VI.3.	Az országosan összehangolt akció eseményei	128
VI.3.1	Földrajzi megoszlás	128
VI.3.2	Időbeli megoszlás	138
VI.3.3	A házkutatások állambiztonsági és személyes emlékezete.....	142
VI.4.	Az állami szervek értékelése a letartóztatásokról	145
VI.5.	Február 6-a sajtója.....	150
VII.	A nyomozati munka szakasza.....	157
VII.1.	A kihallgatások jellemzői.....	158
VII.2.	A vizsgálótisztek munkamódszere.....	164
VII.2.1	Fogdaügynökök	164
VII.2.2	Pszichés megtörés.....	167

VIII.	Az 1961-es év perei	170
VIII.1.	Az állambiztonság „pertérképe”	170
VIII.2.	A történész „pertérképe”	175
VIII.3.	A megtorlás formái	192
VIII.3.1	Bírósági ítéletek	192
VIII.3.2	Egyéb megtorlási formák	194
IX.	A „Fekete Hollók” utóélete	199
IX.1.	Egzisztenciális utóéletek	199
IX.2.	A „Fekete Hollók” elleni fellépés egyházi utóélete	203
IX.3.	Állambiztonsági utóélet.....	209
X.	Összegzés	217
XI.	Függelék	221
XI.1.	Szövegközlés (A keletnémet püspöki kar 1960. évi pásztorlevele).....	221
XI.2.	Forrásjegyzék	229
XI.2.1	Levéltári források.....	229
XI.2.2	Nyomtatásban megjelent források, forráskiadványok	232
XI.3.	Irodalomjegyzék.....	235
XI.3.1	Szakirodalom	235
XI.3.2	Interneten elérhető források	249

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció első szavai a köszöneté azok számára, akik nélkül nem születhetett volna meg ez a munka. Az értekezés témájának felvetéséért köszönettel tartozom Tomka Ferencnek, aki figyelmemet az 1961-es perhullámra irányította, továbbá Gergely Jenőnek, aki a témát befogadta a doktori iskola témái közé és mindvégig támogatta. A doktori tanulmányaim alatt, illetve a disszertáció írása közben mindig számíthattam témavezetőm, Balogh Margit előre vivő megállapításaira és építő kritikáira.

A posztgraduális képzés során lehetőségem nyílt az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék Doktori Programján belül bekapcsolódni a Tanszéken folyó elmélyült tudományos munkába. A lehetőségért köszönettel tartozom Erdődy Gábor tanszékvezetőnek, aki az együtt töltött évek alatt mindvégig segített és támogatott. A Tanszék többi oktatójának is köszönettel tartozom, akik a doktori órákon, a különböző tanszéki konferenciákon és egyéb rendezvényeken meglátásaikkal segítették értekezésem elkészültét, név szerint Dobszay Tamásnak, Izsák Lajosnak, Pajkossy Gábornak, Pritz Pálnak, Sipos Balázsnak, Varga Zsuzsannának. A doktori iskolában többen foglalkoztak egyháztörténeti kutatással, közülük Cúthné Gyóni Esztert szeretném külön kiemelni, akivel több közös munkát készítettünk az évek során.

A disszertáció közvetlen megírásában segítségemre volt jelenlegi munkahelyem, ahol a Nemzeti Emlékezet Bizottság tagjaitól – Földváryné Kiss Réka, Bank Barbara, Máthé Áron, Ötvös István és Soós Viktor Attila – nemcsak lehetőséget, hanem szakmai segítséget is kaptam az értekezés elkészítéséhez.

A szöveg gondozásában és a keretek kialakításában segítségemre voltak: Bánkuti Gábor, Cúthné Gyóni Eszter, Diera Diána, Horváth Zsolt, Petes Róbert, Soós Viktor Attila és Vörös Géza. A disszertációban maradt hibákért ezek után csak engem terhel a felelősség.

Az értekezés minden bizonnyal soha nem készült volna el, ha nem állnak mellettem és nem támogatnak férjem és gyermekeim, valamint szüleim, akik türelmükkel és kitartásukkal lehetővé tették, hogy a disszertáció elkészítésére koncentráljak.

I. Bevezető

Akár véletlennek is tekinthető, hogy bő egy évtizede találkoztunk a „Fekete Hollók” ügyel. Diplomamunkánkban a Kádár-korszak egyháztörténetével foglalkoztunk. A témaválasztás már akkor sok lehetőséget kínált, minket a társadalmi szerepvállalásból kiszorított egyház és azon tagjai érdekeltek legjobban, akik a lehetőségek végleges beszűkülése után is folytatták vallásos életük gyakorlását, és nemcsak önmagukért, hanem másokért is – családokért, gyermekekért, tanítványokért – vállalták ennek következményeit. Érdeklődésünkre Tomka Ferenc teológiai tanár – aki akkoriban írta monográfiáját a katolikus egyház 1945 utáni történetéről¹ – ajánlotta a szentimrevárosi mozgalom bemutatását a fellelhető levéltári és személyes források alapján. A kutatáshoz kezdetben nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Kamarás István visszaemlékező szociográfiája,² amely a személyes oldalt segített megjeleníteni. A szerző – szociológusként – a rendszerváltozás környékén készített interjút azokkal a vezetőkkel és akkori gyerekekkel, akik ennek a mozgalomnak tagjai voltak. Ezen beszélgetések alapján vázolta fel a ciszterci gimnázium és plébánia erőterében keletkezett, a megélt hit továbbadására koncentráló kiscsoportos életet. A szociológiai anyagot alapul véve levéltári kutatásainkat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kezdtük meg, ahol két dologgal szembesültünk rögtön. Egyrészt láttuk, hogy nem csupán a Szentimrevárosban működtek hitoktatással foglalkozó csoportok, másrészt kiderült, hogy a szentimrevárosi mozgalom csak része egy nagy egésznek, amit a rendőrség „Fekete Hollók” fedőnéven foglalt össze. Az elnevezést az állambiztonság emberei adták ennek az akciónak, amelynek végrehajtására 1961-ben került sor, és a Kádár-korszak legnagyobb rendőrségi fellépésének tekinthető: 1956 és 1989 között – leszámítva a forradalom megtorlását – nem volt ilyen széleskörű és ilyen sok embert meghurcoló akció, mint ebben az évben. Az ügy realizálása 1961 februárjában vette kezdetét azzal, hogy országosan házkutatásokat tartottak és többeket letartóztattak. A vizsgálati fogság letelte után, a nyár folyamán lefolytatott bírósági eljárásokban az előzetes letartóztatásban lévők legtöbbször börtönbüntetésre ítélték. Az elítéltek mellett sokszorosa volt azoknak a száma, akik ellen

---

¹ TOMKA, 2005.

² KAMARÁS, 1992.

ugyan megszüntették az eljárást, de évekre, évtizedekre megbénították életüket azzal, hogy eltávolították munkahelyükről, vagy kizárták az egyetemről. A pereket nagyságuk és összetettségük is kiemeli a Kádár-korszak többi rendőrségi ügye közül. A persorozatot tekinthetjük az egyház megtörésére tett utolsó nagy kísérletnek, amely ekkor gyakorlatilag elérte régi célját: a hivatásukban legtovább kitartók meghurcolását. Az 1961-es perek után az elítéltek többsége 1963-ban szabadult, de az átélt események után ekkor már csak elenyésző töredékük folytatta a hit-nevelő munkát. A kisközösségi munka visszaszorulásában döntő szerepet játszott, hogy a szabadultak közül sokan voltak, akik másodszor vagy akár harmadszor szenvedtek börtönbüntetést – érthető ennek a generációnak megtörtsége. A „Fekete Hollók” akció léte a bizonyítéka annak, hogy ki kell terjesztenünk eddigi tudásunkat, és az egyház ellehetetlenítésének lépései közé be kell vennünk az 1961-es eljárásokat. Tapasztalva a hatalmas mennyiségű anyagot, ami a kutatás során egyre inkább nőtt a szakdolgozat elkészítése után és Gergely Jenő professzor meghívása nyomán az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék Doktori Programjának doktoranduszaként folytattuk a „Fekete Hollók”-kal való foglalkozást. Balogh Margit témavezetői segítségével alakítottuk ki a kutatás irányvonalait. A szakdolgozat során feltárt anyagok alapján a hitoktatás látszott olyan központi fogalomnak, amely rendezőelvvé válhatott az értekezés kapcsán, ezért annak vizsgálatára törekedtünk, hogy milyen módszerekkel és eszközökkel folytatták a következő generáció nevelését. A hitoktatás formai és tartalmi feltárása mellett már a kutatás elején látszott annak sürgető igénye is, hogy az egész „Fekete Hollók” akciót mutassuk be, amely magába foglalta a február 6-i események feldolgozását, a vizsgálati és bírósági szakaszok elemzését. Kutatásaink irányát ezért kezdetben az szabta meg, hogy azokat a területeket vizsgáltuk, amikről a szakirodalomban nem találtunk feldolgozásokat, vagyis az eddigi történeti feltáró munkákból kimaradtak. A budapesti események egy részét szakdolgozatunkban³ nyilvánossá tettük, Lénárd Ödön⁴ és Tímár Ágnes⁵ – akik szintén Budapesten működtek – összegyűjtötték és publikálták a magukra vonatkozó tényeket, így első látásra az tűnt fontosnak, hogy a vidéki akciókat bemutassuk. Két vidéki nagyváros – Pécs, Eger – tekintetében részletes tanulmányt készítettünk az adott helyszínen történt eseményekről,

---

³ WIRTHNÉ DIERA, 2007.

⁴ LÉNÁRD, 1991., LÉNÁRD, 2008.

⁵ TÍMÁR, 2011.

ezen munkák bizonyos részeit a disszertációban is közölni fogjuk. A vidéki akciók közül Szeged irányába kisebb figyelmet fordítottunk, mert Mezey András disszertációja⁶ a Csongrád megyei kisközösségek életét vizsgálta, és ezen belül érintette a „Fekete Hollók” szegedi ágát. Szeged szerepe azonban abból a szempontból megkerülhetetlennek látszott, hogy az egész ügy „főszereplőjévé” Havass Gézát tették meg, akinek többszörös szegedi kötődései ismertek.⁷ A vidéki események számbavétele után szükséges volt visszatérni a fővárosi csoportokhoz és eseményekhez, mert nemcsak a fent említett szentimrevárosi és Lénárd-féle csoportok működtek, hanem a Regnum papi közösség csoportjai, a Katolikus Ifjúságok Országos Egyesületéhez (KIOE) kötődő csoportok, vagy a Mária Légió. Külön munkát jelentett a februári házkutatások és letartóztatások pontos kimutatásának elvégzése, ami sok esetben – a források részleges hiánya és esetleges ellentmondása miatt – jelentett nehézséget. Ezen a ponton utalnunk kell arra, hogy – nemcsak a felmerült nehézségek, hanem a jövőben előkerülő újabb források miatt is – az értekezésben közölt szám adatok módosulhatnak.

I.1. Témaválasztás

Az 1945 utáni történelem kutatói előtt sem teljesen ismeretlen a „Fekete Hollók” fedőnevű ügy egésze, a korszak egyháztörténetével foglalkozók viszont lépten-nyomon találkozhatnak az ügy egy-egy szereplőjével vagy egy-egy eseményével. Több kísérlet történt már akár a „Fekete Hollók” csoportjainak bemutatására,⁸ vagy az akció háttérének felvázolására,⁹ de szisztematikus, az előzményekre, a módszerekre, a résztvevőkre és a következményekre vonatkozó feltáró munka eddig még nem született. Az ügy bonyolultsága és összetettsége az egyik ok, ami miatt eddig nem készült összefoglaló, a másik talán az, hogy a fokozatosan kutathatóvá váló anyagban alap kutatások végzésére volt szükség ahhoz, hogy átfogó képet alkossunk a „Fekete Hollók”-ról. Jó példa erre,

---

⁶ MEZEY, 2013.

⁷ Havass Géza Budapesten született, de édesapja munkája miatt gyermekkorának egy részét Szegeden töltötte. 1932-ben a család visszaköltözött Budapestre, ám ő 1933-ban Glattfelder Gyula, csanádi püspöknél jelentkezett a szemináriumba. A szegedi szemináriumban töltött papnövendéki évek után a csanádi egyházmegyére szentelték fel 1938-ban.

⁸ WIRTHNÉ DIERA, 2010., WIRTHNÉ DIERA, 2011., WIRTHNÉ, 2012.

⁹ SOÓS, 2013.

hogy pontosan nem ismerjük az ügy során letartóztatottakat, a házkutatást elszenvedőket, a bíróság előtt felelősségre vont vagy felmentett személyeket. Több adat látott napvilágot,¹⁰ de levéltári forrásokkal alátámasztott, teljességre törekvő feldolgozást nem ismerünk. Ennek a hiátusnak betöltése a jelen disszertáció egyik fontos feladata, a munka mégsem szorítkozhat csupán adatok közlésére, hiszen a kutatás során számos megválaszolatlan kérdés merült fel. Ezeket kísérli meg tisztázni a disszertáció a későbbiek folyamán, itt a bevezetőben csupán röviden utalni kívánunk rájuk. Az egyik ilyen kérdés az akció időzítésére vonatkozik. Tudjuk, hogy 1961. február 6-át tekinthetjük a „Fekete Hollók” éjszakájának, hiszen ezen az estén egyszerre több nagyvárosban: Budapesten, Egerben, Pécsen, Szegeden, Székesfehérváron és több kisvárosban, ill. faluban történtek házkutatások és letartóztatások. Ugyanakkor arról is tudomásunk van, hogy szintén a „Fekete Hollókhoz” sorolt regnumi papokat már 1960. november 22-én előzetes letartóztatásba helyezték. Vajon ezt az akciót tekinthetjük-e a februári realizálás főpróbájának? Míg ez utóbbi rendőri fellépés csak Budapestre szorítkozott, addig nem szabad elfelejteni, hogy a februári akció országos hatókörű volt, tehát sokkal komolyabb előkészítést, felkészülést és a lebonyolításhoz nagyobb erőket igényelt a rendőrségtől. A februári – legnagyobb – letartóztatási hullámot követte több kisebb őrizetbe vételi hullám, döntő többségében március és május folyamán. Ennek oka, hogy a februárban kezdődő nyílt nyomozati szakasz során a kihallgatásokon nyert információkra alapozva történhettek meg az újabb letartóztatások. Önmagában az akció időbeli elhúzódása¹¹ is növeli a „Fekete Hollók” ügy nagyságát és bonyolultságát; az időbeli elhelyezésnek a legnagyobb problémája mégsem a nehezen átlátható letartóztatások sora, hanem annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért éppen 1961-ben, egy sok szempontból konszolidálódó időszakban következett be ez a nagyszabású rendőri akció? Az időzítés kérdésénél figyelembe kell vennünk, hogy egy ekkora eseményt nem kezdeményezhetett önállóan a Belügyminisztérium, hanem mindenképpen felsőbb utasításra volt szüksége. A pártszervek a realizálás időpontjánál egészen biztosan figyelembe vették az aktuális bel- és külpolitikai eseményeket.

Az ügy szereplőivel kapcsolatban is több kérdés merült fel. Tudjuk azt, hogy az akció során nemcsak papokat és szerzeteseket tartóztattak le, hanem világiakat is. Több

---

¹⁰ LÉNÁRD, 1991. 24., MÉSZÁROS, 1994. 176., SZABÓ, 2005. 42., TOMKA, 2005. 176.

¹¹ 1960 novemberétől 1961 júliusáig

esetben nem ez volt az eljárás alá vont személyek első találkozása a hatósággal; sokan, főleg papok és szerzetesek már a többedik hatósági kényszerintézkedései elé néztek ekkor. Hasznosnak tűnhet megvizsgálni a szereplők motivációit, néhányuk életútját felvázolni, ami segítséget nyújthat annak megértésében, miért vállalták az újabb letartóztatás kockázatát, hiszen tudták, milyen következménnyel járhatnak tetteik. A világiak egzisztenciájukat veszélyeztetve álltak az egyházi személyek mellé, hogy közösen vállaljanak felelősséget a következő nemzedék hitbeli neveléséért. Végül – válogatás nélkül – egyházi és világi embereket ítéltek börtönbüntetésre; differenciálás nyomaira azok esetében bukkanhatunk, akik ellen megszüntették a nyomozást, vagy csak szóbeli figyelmeztetésben részesítették őket. Ez utóbbi csoportban jóval többen vannak világiak, mint papok és szerzetesek. A világiak szerepét egy másik szempontból is fontos elemezni: a „Fekete Hollók” több csoportjában egyháziak mellett – de sok esetben önállóan – vezető szerepet töltöttek be. A világiak ilyen magas szintű bevonása a pasztorációba a korszakban még nem elterjedt; ennek tanítóhivatali, elméleti megalapozása a II. vatikáni zsinat idején történt. Újdonságnak és kuriózumnak számított, hogy Magyarországon már a zsinat előtt is világiak vittek – hagyományosan – egyháziaknak fenntartott feladatokat.

A „Fekete Hollók” ügyben részt vevők kapcsán egy másik fontos kérdés is felmerült, nevezetesen, hogy milyen fokú volt a csoportok társadalmi beágyazottsága? Mennyire és milyen módon vettek részt a társadalom életében? Volt-e különbség a vezetők és a tagok társadalmi szerepvállalásai között? Mennyire működtek titkosan vagy esetleg nyíltan a különböző csoportok? Lehet-e általános képet festeni a résztvevőkről és a vezetőkről? Ezekkel a kérdésekkel szorosan összefügg annak a körülménye, hogy a társadalom más tagjai tudtak-e róluk, észrevették-e a közelükben működő csoportokat, vagy megmaradtak – társadalmi hatást nem gyakorló – elszigetelt csoportosulásoknak?

A disszertáció címében szereplő hitoktatás és elitképzés elnevezés és szerepeltetése is magyarázatra szorult. Valóban ezzel a két fogalommal lehetett megragadni a „Fekete Hollók” lényegét? A kutatás során felszínre került adatok, főleg a bírósági szakaszban keletkezett vádiratok és ítéletek tanulmányozása során tapasztaltuk azt, hogy a hatalom államellenes szervezkedés vezetése és részvétele¹² miatt ítélte el a szereplőket.

---

¹² BHÖ, 1958. 1. pont: „Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott, népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ

Részletesebben pedig arra hivatkozva, hogy nem hitoktatással, illetve gyerekek és fiatalok hitre nevelésével foglalkoztak, hanem elitképzést megvalósítva, egy majdani rendszerváltás utáni hatalom számára vezető elitet akartak létrehozni. Ezzel szoros összefüggésben pedig, nemcsak oktató-nevelő munkát végeztek, hanem magán a rendszerváltás megvalósításán is dolgoztak például azzal, hogy külföldön élő rokonokkal, rend- és paptársakkal kapcsolatot tartottak. Havass Géza visszaemlékezése szerint a vizsgálat során a letartóztatottak számára is világossá tették a vád jellegét: „A vizsgálat folyamán nyíltan kimondták: »Magukat nem azért fogják elítélni, mert hitoktattak, hanem azért, mert egy jövőbeni rendszer változásra várva, kádereket képeztek, vagyis elit-nevelést folytattak.« Ez lett a vád magva és ez volt benne a koncepció.”¹³ Ez a koncepcionális forgatókönyv a „Fekete Hollók” több csoportjánál érvényesült; főleg azért, mert a legtöbben már a két világháború között, majd a második világháborút követően valóban fiatalok nevelésével foglalkoztak, legyen szó akár ciszterci szerzetesekről, a Regnum Marianum mozgalomhoz tartozó papokról, vagy a KIOE mozgalmat szervező és irányító papokról és világiakról. Ebben az összefüggésben érdemes megvizsgálni a hitoktatás változó szerepét a disszertáció szűkebb évkörén túl, mert csak akkor tudjuk megérteni, hogyan vált „illegálissá” a hitoktatás, ha ismerjük a folyamat fontosabb állomásait: a kötelező iskolai hitoktatás időszakát és felszámolását, a fakultatív hitoktatás bevezetését, végül az „illegális” hitoktatás időszakát is.

I.2. Az értekezés felépítése

A bevezető részben igyekeztünk kifejtetni és megindokolni a disszertáció témáját. A kutatás folyamán, és a szakértőkkel – történészekkel, levéltárosokkal – folytatott párbeszéd kapcsán lett egyre világosabb, hogy a „Fekete Hollók”-kal való foglalkozás valódi hiányt pótol. A felhasznált források és kutatás módszertanának ismerete hozzájárulhat, hogy az olvasó megismerje a kutatói munka hátterét, tisztában legyen a felmerülő nehézségekkel és az elért eredményekkel. A különböző levéltárakban végzett kutatómunka kiegészült a személyes források felkutatásával is. Ezek egy részét már nyomtatásban megjelent

---

el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy az lényeges anyagi támogatásban részletezi.” A forrásért köszönet Bank Barbarának.

¹³ http://www.ujszegediplebania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

visszaemlékezések vagy személyesen készített oral history interjúk adták. A kiindulópont tisztázása érdekében szükségesnek látszott a téma szakirodalmának részletes bemutatása, ezzel egyrészt összegyűjtöttük a szakirodalom meglévő eredményeit, másrészt saját kutatásunkat elhelyeztük az adott korszakon belül. A bevezető fejezet a szakirodalmi összefoglaló résszel zárult. A feldolgozás folyamán többször szembesültünk az anyag óriási mennyiségével, egyúttal annak korlátjával is, hogy minden részletre, eseményre, szereplőre és helyszínre ki tudjunk térni az értekezésben. A legapróbb részletekbe menő teljességre való törekvés egészen biztosan szétfeszítette volna a disszertáció kereteit, ezért arra kellett koncentrálnunk, hogy a téma szempontjából olyan mélységű összefoglalást adjunk, ami a megszabott keretekbe belefér. Az adatok publikálásán túl szükségesnek látszott a „Fekete Hollók”-kal szembeni akció, annak előkészítése és az azt követő eljárás részletes bemutatása. A disszertáció tulajdonképpen erre a vázra épült fel.

Az általános bevezető után következnek a szűkebb témába bevezető fejezetek. A történeti részek előtt szükségesnek látszott egy fejezet erejéig kitérni a hitoktatás kérdésre, és annak a folyamatnak az elemzésére, amelynek végére a kötelező hitoktatásból „illegális” hitoktatás lett. Az oktatás alsó és középső szintjén folyó képzés része volt a hittan is, ezért a hitoktatásban minden diák kötelezően vett részt, ehhez képest óriási változást jelentett 1949-ben a fakultatív hittan bevezetése, és ezzel párhuzamosan azok útkeresése, akik elhivatottságból felelősséget éreztek a katolikus nevelésért. Az állam által engedélyezett hitoktatás olyan adminisztratív korlátok közé volt szorítva, hogy sok lelkipásztor és szülő inkább arra törekedett, hogy személyesebb, hatékonyabb módját találja meg a gyermekek hitre nevelésének. A második fejezetben a különböző típusú csoportok bemutatása után – már a disszertáció ezen pontján – elővételezhetjük azt az összefoglaló megállapítást, hogy minden olyan hitoktatási forma, ami nem illeszkedett szorosan az adott keretek közé, illegálisnak minősült, és előbb-utóbb ennek megfelelően léptek fel velük szemben a hatóságok.

A harmadik fejezetben vázlatosan áttekintettük az ötvenes évek egyházpolitikai eseményeit, különösen a hitoktatást végző kiscsoportok szempontjából. Erre az időszakra az 1948-ban létrejött Magyar Dolgozók Pártja maradt az egyetlen hatalmi tényező, a pártállami struktúra kialakulásával pedig a párt- és állami szervek lépéseinek együttes vizsgálata vezetett el az állam és az egyház kapcsolatának ismertetéséhez. A Magyar Katolikus Egyház és a Magyar Népköztársaság között 1950-ben megkötött egyezmény

tartalmára és keletkezési körülményeire mindenképpen ki kellett térnünk, hiszen következményei nemcsak a következő évek, évtizedek eseményeit szabták meg, hanem az egész korszakra hatással voltak. Az egyezmény nem egyenrangú felek között kötött, ezért az aláírás pillanatától kezdve folyamatos zsarolási potenciált jelentett az állam részéről, amit a legmesszebbmenőkig ki is használt.

A hatalom és az egyház kapcsolata alapvető változásokon ment keresztül a hatvanas években, ezért az ötvenes évek egyházpolitikai eseményei után a hatvanas évek is bemutatásra kerültek. Magunkévá tettük azon történészek periodizációját, akik „hosszú hatvanas” évekről beszélnek,¹⁴ és az 1956-os forradalom eseményiből indulva vázoltuk fel az egyház és a forradalom viszonyát. Annál is inkább hangsúlyos ez a rész, mert az egész „Fekete Hollók” akció megszületésének gondolata erre az időszakra tehető. A forradalom utáni megtorlás éveinek – egyháziak ellen való fellépésének – dinamikája nyomon követhető az 1956 és 1958, valamint az 1958 és 1961 közötti eseményeket bemutató alfejezetekből. A két alfejezet közé ékelődik az 1958-as párthatározatokat bemutató rész, mivel az 1958 nyarán elfogadott MSZMP PB határozatoknak legalább olyan messzemenő hatása volt a párt egyházpolitikájára, mint az 1950-es egyezménynek az állam és az egyház viszonyára. A negyedik fejezet utolsó alfejezete már a közvetlen, állambiztonsági előzményeit mutatja be a „Fekete Hollók” ügynek. Bizonyos szempontból ez a fejezet tekinthető a disszertáció legtöbb újdonságot hozó részének, hiszen itt sikerült tisztázni és dokumentumokkal alátámasztani azt a hipotézist, miszerint a „Fekete Hollók” elleni fellépés nem „véletlenszerűen” történt, nem csupán arról volt szó, hogy a politikán belül bizonyos erők megerősödésének következményeképpen újabb megtorlás kezdődött egyháziak ellen, hanem a „Fekete Hollók” ügy a forradalom megtorlásának és Kádár hatalomkiépítésének utolsó epizódja volt. Ezzel pedig „nemcsak” egyháztörténeti, hanem köztörténeti jelentősége is van.

Az ötödik fejezetben összefoglaltuk a „Fekete Hollók” akció előkészületi munkáit. Kitértünk a hosszú távú előkészítés mozzanataira, bemutattuk az adatok megszerzésének titkos módjait. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint már 1957–58 folyamán az állambiztonság kezébe kerültek olyan ügynöki jelentések, amelyekben a későbbi „Fekete Hollók” ügy egy-egy szereplője bukkant fel. Az operatív úton megszerzett információk

---

¹⁴ RAINER M., 2011.

hónapról-hónapra növelték az elhárító tisztek tudását a vizsgált személyek viselkedéséről, és ezáltal az ügy jelentősége egyre nőtt szemükben. A „Fekete Hollók” sorsának későbbi alakulását nemcsak a korábban említett köztörténeti vonatkozása határozta meg, hanem nagy valószínűség szerint az állambiztonság „alulról” érkező sürgető javaslatai is befolyásolták. A fejezetben elemzett rendőrségi összefoglalók alapján számszerű összesítéseket adtunk, amikből megtudhattuk, mikor hány embert tartottak számon a „Fekete Hollók”-hoz köthetően, vagy azt, hogy milyen nagyságú ügynökség dolgozott az ügyön.

Konkrét adatok és összehasonlító adatsorok tekintetében kétségkívül a hatodik fejezet a leggazdagabb. Itt dolgoztuk fel a „Fekete Hollók” ügy legjobban megragadható pontjának – ami kezdő- és sok tekintetben egyben csúcspontot is jelentett – eseménytörténetét. 1961. február 6-a krónikájának bemutatásához hozzátartozott az országos akció „főpróbájának” tekinthető 1960. november 22-i letartóztatások története, valamint a rendőrség közvetlen felkészülése az egész országot egyszerre (egy időpillanatban) érintő őrizetbe vételi hullámra. Hatalmas erőket mozgósított az állambiztonság annak érdekében, hogy ezen az éjszakán több száz helyen tartson házkutatást és helyezzen sokakat előzetes letartóztatásba. A kutatás jelenlegi állása szerinti számokat közöljük a fejezetben, amiket a teljességre való törekvéssel gyűjtöttünk össze, megjegyezve, hogy mivel az adatok nem egy helyen találhatóak meg a források között, könnyen elképzelhető, hogy maradtak személyek, esetleg helyszínek, amelyeket nem sikerült adatbázisunkba felvenni. A februári házkutatások visszhangját két külön alfejezetben tárgyaltuk, először részletesen közöltük az Állami Egyházügyi Hivatalban tartott országos értekezletek vonatkozó megállapításait, különös tekintettel az elnöki megnyilvánulásokra és az olyan hozzászólásokra, amik az egyes földrajzi egységek reakcióit tolmácsolták. A társadalmi visszhang, illetve visszhangtalanság tényét állapítottuk meg a letartóztatások sajtó megjelenését elemezve.

A hetedik fejezetben a „Fekete Hollók” elleni eljárás letartóztatások utáni következő szakaszát mutattuk be: az előzetes letartóztatásoktól kezdve a bírósági perek kezdetéig. Az 1961. februártól június–júliusig tartó időszakot a (nyílt) nyomozati munka tette ki. A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya végezte a terheltek kihallgatását, szorosan együttműködve a nyomozás korábbi motorjának tartott Belső Reakció Elleni Elhárítási Osztállyal. A vizsgálat során keletkezett források használhatóságára több ízben

kitértünk és példákkal igyekeztünk jelezni az ellentmondásokat és egyéb bizonytalanságokat. Mind a vizsgálótisztek, mind a letartóztatottak különböző eszközök alkalmazásával igyekeztek elérni céljukat. A hivatalos oldalnak – természetesen – sokkal több lehetősége volt az elvárt eredmények elérésére, ennek érdekében számos – akár morális kérdéseket felvető – technikát alkalmaztak. Az előzetes letartóztatásban lévők magatartási stratégiáját leginkább az határozta meg, milyen egyéni kvalitással, egészséggel, idegrendszerrel és nem utolsósorban tapasztalattal rendelkeztek. Az 1961-ben letartóztatottak hosszú „illegális” múlttal rendelkeztek, vagyis több éven keresztül folytatták titokban hitoktatói tevékenységüket, így elméletileg felkészültek a lebukás következményeire. A kihallgatási jegyzőkönyvekből kirajzolódó, és az esetleges utólagos visszaemlékezések alapján azt mondhattuk, hogy minden felkészülés ellenére más elméletben a rendőrség fogságában lenni, és más a gyakorlatban, annak minden testi és pszichés következményeit megélni.

A nyolcadik fejezetben került sor a persorozat tárgyalására. A perek részletekbe menő bemutatásának igénye jelen volt a disszertáció készítése közben, azonban a fellelhető források olyan mennyiségű információval szolgáltak, hogy akár önmagukban is kitöltenék egy-egy disszertáció terjedelmi kereteit. Világossá vált, hogy a prezentálásnak olyan módszerét kell kidolgoznunk, ami segít átlátni a pereket és egymáshoz való viszonyukat. A kutatómunka során összegyűjtött levéltári és személyes források alapján rekonstruáltuk a bírósági eljárások menetét. Több visszaemlékezés és – talán az erre alapuló – történeti munka kitért arra a tényre, hogy sok esetben „véletlenszerűen” állították össze egy-egy per szereplőit, összekeverték a résztvevőket, és olyanokat ítétek el ugyanabban a perben, akik nem is ismerték egymást. Mivel a vádlottakat minden esetben a népi demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés miatt állították bíróság elé, így valóban jogos megvizsgálni azt a kérdést, hogyan szervezkedhettek egymással ismeretlen emberek? A kérdés tisztázásában sokat segített, hogy sikerült megtalálnunk az állambiztonság saját felosztását és csoportosítását az ügyek kapcsán. Ebből vázoltuk fel az állambiztonság „pertéreképét”. Az ezután is megmaradó következetlenségek és ellentmondások feloldásának teljes megoldását reméltük az általunk összeállított „pertéreképtől”. A „Fekete Hollók” ügy abban a tekintetben rokonítható a Mindszenty- és a Grósz-perrel, hogy itt is egy főper zajlott le júniusban, amelyet leágazásként több per követett a nyár folyamán. A júniusi per fővádlottja a korábban említett Havass Géza volt, vádlott-társai pedig a

különböző csoportok legfőbb vezetői, ezért is lehet főpernek tekinteni az eljárást. A „Fekete Hollók” kapcsán legtöbben erről a perről tudnak, ez a legfeldolgozottabb is, hiszen az egyházban ismert személyeket ítélték el. A többi per esetében azonban alapkutatások végzésére volt szükség: így megállapítottuk az elítéltek létszámát és büntetésük nagyságát. A fejezet utolsó alfejezetében a megtorlás egyéb formáira tértünk ki. A bírósági tárgyalások és az ott börtönbüntetésre ítélt emberek sorsa a jéghegy csúcsa volt csupán. Igaz, hogy az elítéltek voltak azok, akik a legsúlyosabb következményeit viselték ifjúsági munkájuknak, de rajtuk kívül több százra tehető azok száma, akiket nem börtönnel, hanem más eszközökkel hurcoltak meg. Számba vettük, milyen különbségek találhatók a világi és egyházi emberek felelősségre vonása között, valamint azt is, hogy a „differenciálásnak” milyen egyéb nyomaira bukkantunk.

Az utolsó fejezetben három témára tértünk ki, és más-más szemszögből vizsgáltuk meg a „Fekete Hollók” akció következményeit. Először az egyéni sorsokat tágabb összefüggésben elemeztük, majd néhány tipikus utat mutattunk be a börtön utáni élet folytatására. Arra kitértünk már, hogy az elítéltek – néhány kivételtől eltekintve – az 1963-as általános amnesztia nyomán szabadultak, de az addig vezető és az azután kezdődő utak különböző módon alakultak. Részletesen bemutattuk a „Fekete Hollók” egyházra gyakorolt hatását, abból is legfontosabbnak az 1961. március 15-én kiadott püspökkari nyilatkozatot. Ez a dokumentum nagyon érzékenyen érintette a hívők jelentős részét, de főleg a letartóztatottakat. Leginkább azért, mert akkor ítélte el a „szervezkedőket”, amikor még hivatalosan is csak a vizsgálati szakasz elején jártak, és nem volt jogerős bírósági ítélet. A körlevél születésének körülményei eléggé ellentmondásosak, ezért a vonatkozó források bemutatásával igyekeztünk árnyalni tudásunkat, legtöbb adalékkal az Állami Egyházügyi Hivatal országos értekezletének jegyzőkönyvei és a kortársak visszaemlékezései szolgáltak. A „Fekete Hollók” elleni eljárásnál figyelhető meg az a tendencia, ami a hetvenes és a nyolcvanas évekre egyeduralkodóvá vált, hogy a „renitens” papokat elsősorban nem a rendőrség büntette meg, hanem a számonkérést áttestálták a püspöki karra, illetve az adott megyés főpásztorra. Az ÁEH-ból induló kezdeményezés sikeres taktikának bizonyult: a társadalom felé erősítette a vallásszabadság illúzióját azzal, hogy papokat nem ítélték börtönbüntetésre, mint korábban; az egyházon belül pedig mesterségesen kialakította és fokozta a bizalmatlanság légkörét, szembeállítva a hierarchia alsó és felső rétegét egymással és a hívekkel.

A „Fekete Hollók” ügyet még inkább kiemelt jelentőségűvé tette, hogy az évek során „tananyagga” vált az állambiztonsági munkatársak számára. Az egykorú rendőrségi és belügyminisztériumi beszámolók alapján levontuk az ügy közvetlen állambiztonsági tanulságait. Az elkövetkezendő években több esettanulmányt és módszertani ismertetőt készítettek az ügyben dolgozó operatív tisztek, és az akció tapasztalatai alapján összeállított jegyzeteket a Rendőrtiszti Főiskola Politikai Nyomozó Tanszékének hallgatói használták.

I.3. Felhasznált források

I.3.1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

A disszertáció írását több évnyi kutatómunka előzte meg, amit elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában¹⁵ végeztünk. A „Fekete Hollók” fedőnevű ügyben az iratok túlnyomó része az állambiztonság közreműködésével keletkezett, ezért az ügyre vonatkozó legtöbb forrás – a korszakban titkos vagy szigorúan titkos minősítéssel rendelkező – ebben a levéltárban található. Az ÁBTL-ben fennmaradt és disszertáció készítése közben felhasznált anyagokat három fő dosszié típusba lehet sorolni. Az első az operatív dossziék,¹⁶ amelyek a titkos nyomozati munka során keletkezett dokumentumokat – legtöbbször ügynöki és rendőrségi jelentéseket – tartalmaztak. Témánk szempontjából a „Fekete Hollók” O-dosszié sorozatából¹⁷ sikerült megtalálnunk az ügy genezisét jelentő első ügynöki jelentést,¹⁸ és számos rendőrségi összefoglalót haszonnal forgattunk, amennyiben sikerült kimutatni belőlük a „Fekete Hollók” ügy fejlődését és folyamatos növekedését. Nemcsak a „nagy” ügyre, hanem a „Fekete Hollók” alcsoportjainál is általános volt az operatív dossziék vezetése.¹⁹ Amint

---

¹⁵ Hivatalos rövidítése ÁBTL, amit a következőkben a forrásmegjelölésben rendszeresen használni fogunk.

¹⁶ Az operatív dossziék levéltári besorolása, amelyekre a későbbiekben hivatkozunk: ÁBTL 3.1.5 Operatív dossziék (O-dosszié).

¹⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1–27. Az ügyben – eddigi kutatásaink alapján – huszonkilenc kötet született, mert a 3-as és a 6-os kötet két részben maradt fenn (ÁBTL 3.1.5 O–11802/3 és 3a, illetve 6 és 6a).

¹⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 9. A jelentés teljes szövege: ÁBTL 3.1.5 O–11802/2. Fekete Hollók. 19–21.

¹⁹ Az alcsoportok közül a Rozgonyi György által vezetett mozgalmat, ami a ciszterciek egyik ágának tekinthető az ÁBTL 3.1.5 O–12133 számú dossziében tartották nyilván. A vidéki ágak operatív anyagát Szeged esetében az ÁBTL 3.1.5 O–12147-es, Eger esetében az ÁBTL 3.1.5 O–11763-as kötet tartalmazza.

fentebb említettük az operatív dossziék legnagyobb részét a titkos nyomozás során megszerzett adatok: lehallgatott beszélgetések, megfigyelésekről szóló, illetve ügynöki jelentések, azok kivonatai vagy a hozzájuk kapcsolódó intézkedési tervek tették ki. Egy-egy ügynök – akiket különböző eszközök segítségével bírtak együttműködésre az állambiztonság operatív tisztjei – jelentései az adott ügynökök munka dossziéiban (M-dosszié) találhatóak.²⁰ Az ÁBTL-ben őrzött dossziék harmadik, és sok szempontból legfontosabb csoportja a vizsgálati dossziék sorozata.²¹ Míg az előző két dosszié típus a nyomozati munka titkos szakasza során keletkezett, addig a vizsgálati anyagok általában a házkutatási- és letartóztatási parancssal kezdődnek, vagyis a nyomozás „nyílt” szakaszának dokumentumait tartalmazzák. A vizsgálati dossziék nagysága a legtöbb esetben többszöröse az operatív dossziéknak,²² a legtöbb releváns információ ezekben található meg, ezért a „Fekete Hollók” statisztikai adatait is leginkább a vizsgálati dossziékból állítottuk össze. A házkutatásoknál sok esetben, de a letartóztatásoknál is néhány alkalommal előfordult, hogy nem volt teljes átfedés a február 6-i akció előtt néhány nappal keletkezett rendőrségi javaslat – amelyben tételesen felsorolták azokat a személyeket és címeiket, ahová kiszálltak – és a ránk maradt házkutatási jegyzőkönyvek között. A források nem egyértelmű volta miatt csak az olyan házkutatásokat vettünk be adatbázisunkba, amelyekről házkutatási jegyzőkönyvet találtunk.²³ A vizsgálati munka során keletkezett kihallgatási jegyzőkönyvek és az ahhoz kapcsolódó kihallgatási tervek, valamint a

---

Pécs esetében az a különös helyzet állt fenn, hogy az ÁBTL 3.1.5 O–12033-as dosszié megtalálható az ÁBTL adatbázisában, viszont a levéltárban nem lelehető fel.

²⁰ A munka dossziék levéltári besorolása, amelyekre a későbbiekben hivatkozunk: ÁBTL 3.1.2 Munka dossziék (M-dosszié). A budapesti ciszterciekről „Polgárdi” ügynök ÁBTL 3.1.2 M–29324, az egri helyzetről „Albert Flórián” ÁBTL 3.1.2 M–21803, míg a pécsi egyházi életéről „Báthory János” ÁBTL 3.1.2 M–32070 ügynök jelentései alapján nyert információkat az állambiztonság.

²¹ Az vizsgálati dossziék levéltári besorolása, amelyekre a későbbiekben hivatkozunk: ÁBTL 3.1.9 Vizsgálati dossziék (V-dosszié).

²² Az „Fekete Hollók” ügyet a disszertációban részletesen strukturálni fogjuk, most a főbb ügyek vizsgálati dossziéinak jelzetét közöljük: az ügy gerincét alkotó anyag az ÁBTL 3.1.9 V–146876-os dossziésorozatban található, ami huszonöt kötetet tesz ki. A hozzá kapcsolható vizsgálati dossziék a következők: ÁBTL 3.1.9 V–146835 Palos György és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146837 ’Sigmond László és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146684 Csapody Etele és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146877 Bolza Marietta és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146883 Tabódy István, ÁBTL 3.1.9 V–146787 Rédly Elemér és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146694 Kiss László és társai, ÁBTL 3.1.9 V–147350 Csonka Ferenc és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146695 Werner Alajos és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146929 Arató László és társai, ÁBTL 3.1.9 V–147806 Pethő Jenő és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146825 Kovács Imre és társai, ÁBTL 3.1.9 V–146676 Lotz Antal és társai, ÁBTL 3.1.9 V–147802 Bölcsvölgyi Zoltán, ÁBTL 3.1.9 V–147787 Hahót Ferenc és társai.

²³ Néhány esetben előfordult, hogy házkutatási jegyzőkönyv nem maradt fenn, ugyanakkor ha a vizsgáló tiszt jelentést készített a házkutatás tapasztalatairól, akkor azt megtörténtnek vettük, dacára a jegyzőkönyv hiányának.

nyomozati munkát segítő fogdaügynöki jelentések is ebben a dosszié típusban található. A disszertáció későbbi fejezeteiben részletesen, példákkal alátámasztva mutatjuk be ezeket a forrásokat, a belőlük nyerhető információk használhatóságára és annak módszerére, a forráskritikára is részletesen kitérünk. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálhatók a rendőrség különböző posztjain működő vezetők, nyomozók, operatív tisztek személyi anyagai.²⁴ A kutatás során komolyan számba vettük²⁵ a „Fekete Hollók” ügyön dolgozó vizsgálókat, eddig azonban szisztematikus összefoglalást nem tudtunk készíteni róluk, a későbbiekben talán erre az aspektusra is sort keríthetünk. A levéltárban a negyedik szekcióhoz sorolták az állambiztonsági munkához készült háttéranyagokat. Ezen iratok tanulmányozása közben több összefoglalóra bukkantunk, amik a „Fekete Hollók” üggyhöz kapcsolódtak.²⁶ A kutatás közben vált egyre világosabbá, hogy az ügy azért is kiemelkedő jelentőségű, mert a tapasztalatok szisztematikus feldolgozása után készült tanulmányi célra szánt összefoglalók a Rendőrtiszti Akadémia hivatalos tananyagává váltak. A disszertáció folyamán több alkalommal hivatkozunk rájuk, az utolsó fejezetben pedig részletesen bemutatjuk azt, amelyik Havass Géza „ügyét” dolgozza fel.

---

²⁴ A személyzeti ügyek levéltári besorolása: ÁBTL 2.8. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai az ÁBTL 2.8.1, míg a titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai az ÁBTL 2.8.2 alatt található.

²⁵ A „Fekete Hollók” ügy vizsgálótisztjeinek anyagát tekintettük át: ÁBTL 2.8.2 1399 Ferenczi Béla, ÁBTL 2.8.2 1563 Gazdag Vilmos, ÁBTL 2.8.2 3634 Márton Lajos, ÁBTL 2.8.2 4912 Simon József, ÁBTL 2.8.2 9317 Lévai Imre, ÁBTL 2.8.2 9610 Tóth Ernő, ÁBTL 2.8.2 9966 Zsótér Sándor, ÁBTL 2.8.2 11065 Gellért József, ÁBTL 2.8.2 11540 Házi Sándor, ÁBTL 2.8.2 12392 Fehér Gyula, ÁBTL 2.8.2 12440 Könczöl István, ÁBTL 2.8.2 15755 Beck György, ÁBTL 2.8.2 17079 Beofsics György. A BM II/5. illetve II/8. osztályának vezetőinek anyaga: ÁBTL 2.8.2 2094 Hollós Ervin és ÁBTL 2.8.2 3703 Mérő Károly.

²⁶ ÁBTL 4.1 A–3016/7 Dragovecz Jánosné–Tóth János: Havas Géza és társai államellenes szervezkedése. Budapest: BM. Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1962., ÁBTL 4.1 A–3016/19 Simon József: Hálózati munka egyes tapasztalatai a klerikális államellenes összeesküvésekben. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1964., ÁBTL 4.1 A–3016/31 König Miklós: A "békétlenek" fedőnevű ügy. Emódi László és társai által vezetett illegális "Regnum Marianum" államellenes tevékenységének leírása, az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1965., ÁBTL 4.1 A–3016/34 Csillag György–König Miklós: A Keresztény Front elnevezésű illegáció államellenes tevékenysége, és az ügy operatív feldolgozásának tapasztalatai. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1966., ÁBTL 4.1 A–3016/55 Geréb Sándor: A klerikális reakció aknamunkájának formái, és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. Budapest: Rendőrtiszti Akadémia, Politikai Nyomozó Tanszék, 1969., ÁBTL 4.1 A–3794 Berényi István: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladatai ezen a területen. Budapest: Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1963., ÁBTL 4.1 A–3824 Geréb Sándor: Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1969.

I.3.2 Budapest Főváros Levéltára

A „Fekete Hollók” elleni eljárás bírósági szakában keletkezett iratait Budapest Főváros Levéltárában találhatjuk meg.²⁷ A XXV. fondőcsoporton²⁸ belül a 4. fond,²⁹ f állagában.³⁰ A perek anyaga elsősorban a BM II/8. osztályán készült vizsgálati anyagot tartalmazza kivonatos formában, azaz nem az ÁBTL-ben található vizsgálati dossziék anyaga olvasható, hanem csak bizonyos kihallgatások jegyzőkönyvei. A bírósági anyagból teljesen hiányoznak a fogdahálózati és más – az operatív munkát eláruló – jelentések. A házkutatás során vagy már az operatív munka keretén belül megszerzett korabeli jegyzetek, brosúrák és más hitéletet támogató kiadványok a vizsgálati anyagban sokszor csak utalásszerűen jelennek meg, viszont mivel a bíróság előtt bizonyítékként szerepeltek, ezért ezen írások a legtöbb esetben az egyes perek anyagaiban olvashatók. Ezek a legtöbbször gépirással sokszorosított füzetek a hitéletet és a hitre nevelést támogatták. A „Fekete Hollók” ügyön belül több szereplő esetében felrótták, hogy ilyen kiadványok sokszorosításával és terjesztésével foglalkoztak: a Mária Légión vezetője a rendőrség szerint valóságos „illegális” kiadvállalatot működtetett. A lelkeségi irodalomban komoly tényezőnek számító Halász Ferenc *Pius*³¹ és Szunyogh János *Xavér* műveit, szentbeszédeit, lelkigyakorlatos elmélkedéseit is a fenti okból olvashatjuk a perek anyagában. A „Fekete Hollók” egyik fontos ága a Pécs városában működő és a cserkészéletet továbbvivő, az úgynevezett „Sziklatábor”-ba összegyűlt fiatalok és vezetőik kiadványai. Táborig újságok, összegyűjtött énekes- és imádságoskönyvek mind arról tanúskodnak, hogy a hitélet az

---

²⁷ A „Fekete Hollók” ügyhöz – a kutatás jelenlegi állása szerint – a következő perek tartoznak: BFL XXV. 4f. 9220/1961. Havass Géza és társai, BFL XXV. 4f. 9221/1961. Tabódy István, BFL XXV. 4f. 9227/1961. Rédly Elemér és társai, BFL XXV. 4f. 9228/1961. Werner Alajos és társai, BFL XXV. 4f. 9229/1961. Csapody Etele és társai, BFL XXV. 4f. 9232/1961. Bolza Marietta és társai, BFL XXV. 4f. 9233/1961. Kis László és társai, BFL XXV. 4f. 9235/1961. Palos György és társai. BFL XXV. 4f. 9237/1961. Kertész Tivadar, BFL XXV. 4f. 9251/1961. Tatár Margit, BFL XXV. 4f. 9257/1961. Arató László, BFL XXV. 4f. 9262/1961. Kemény Bertalan és társai, BFL XXV. 4f. 9264/1961. Sigmund László és társai, BFL XXV. 4f. 5933/1961. Hahót Ferenc és társai, BFL XXV. 4f. 961/1961. Bölcsvölgyi Zoltán.

²⁸ XXV. fondőcsoport: a jogszolgáltatás területi szervei.

²⁹ A 4. fondcsoport: a Fővárosi Bíróság iratai.

³⁰ Az f állag: a titkos ügykezelés alól kivont perek iratai.

³¹ A szerzetesek rendjüknél való elköteleződésük alkalmával annak jeleként általában szerzetesi nevet választanak maguknak. Akiknél ismerjük szerzetesi nevüket, azoknál az első alkalommal jelezzük, és dőlt betűvel szedjük, a későbbi említések során viszont a polgári nevüket használjuk, hiszen a felhasznált forrásokban is úgy szerepelnek.

1950-es években sem állt meg, csak szűkebb, szinte teljesen behatárolt keretek között folyt tovább.³²

A bírósági eljárás iratai viszont teljes egészében jelen vannak: a vádiratok, a perek – sok esetben – szó szerinti jegyzőkönyve, az ítéletek, a tanúk idézései. Azok az ügyek, ahol fellebbezések történtek és így magasabb szintre került az eljárás, a bírósági anyagok között rendszerint megtalálhatók a Legfelsőbb Bíróságon hozott ítéletek. A bírósági anyagokon belül sajátos források képviselnek a kegyelmi kérvények, amiket az elítéltek hozzátartozói nyújtottak be, esetleg több alkalommal is. Egyetlen kegyelmi kérvényt sem találtunk, amit a bíróság elfogadott és engedélyezett volna.

I.3.3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a „Fekete Hollók” ügy szempontjából kulcsfontosságú dokumentumok találhatóak, amelyek segítettek tágabb kontextusba helyezni ezt a rendőrségi akciót. Az itt őrzött iratok alapján kiderült, hogy nem az állambiztonság kezdeményezésére indult a „Fekete Hollók” akció, hanem az MSZMP PB által hozott párthatározat végrehajtásaként került sor a házkutatásokra, letartóztatásokra és a perekre. A dokumentumok segítségével a pártállami hatalomgyakorlás struktúráját tudtuk felvázolni: a pártutasítás megszületését a legmagasabb szinten, majd annak végrehajtását az illetékes alsóbb állami szerveken keresztül. A kutatás során az MSZMP PB június 21-i ülése bizonyult döntő fontosságúnak, hiszen itt fogalmazták meg, hogy az országban a legnagyobb ellenfél a „klerikális reakció” maradt, ezért az erőket ellenük kell összpontosítani. A pártülés jegyzőkönyv az MNL Országos Levéltárban az MSZMP,³³ azon belül az MSZMP Központi Szervei,³⁴ illetve a Politikai Bizottság³⁵ iratai között található meg. Míg az akció politikai hátterét a pártszervek irataiból rekonstruáltuk, addig az akció végrehajtásának értékelését és a tapasztalatok összefoglalását egyrészt az Állami Egyházügyi Hivatal irataiból, másrészt a Belügyminisztérium irataiból tudtuk felvázolni. Az Állami Egyházügyi Hivatal anyaga az

---

³² IVASIVKA–ARATÓ, 2006. 164–165.

³³ MNL OL M szekció tartalmazza az MSZMP iratait.

³⁴ A párt központi szerveinek iratai a KS 288-as fondban találhatóak.

³⁵ A PB iratokat az 5. csoport tartalmazza.

államigazgatás felsőbb szerveinek³⁶ központi kormánysszervei³⁷ között található.³⁸ A kutatás során az ÁEH irategyütteséből a visszaminősített titkos ügykezelés (TÜK) során keletkezett forrásokra támaszkodtunk,³⁹ közülük leginkább az ÁEH országos értekezleteinek jegyzőkönyveit használtuk. A Belügyminisztérium irataiból⁴⁰ a miniszterhelyettesi értekezletekre,⁴¹ az országos és főkapitányi értekezletekre⁴² valamint a BM Kollégiumának⁴³ irataira hagyatkozva alkottunk képet arról, hogy a „Fekete Hollók” akció végrehajtása milyen konklúziót hozott a hatalom számára.

I.3.4 Személyes források

A kor más szempontú megközelítésére ad lehetőséget a résztvevők visszaemlékezéseinek vizsgálata. A következő alfejezetben részletesen beszámolunk azokról a dokumentumgyűjteményekről, amelyekben a korszakot átélők összefoglalták tapasztalataikat. A visszaemlékezők egy része leírta saját történetét, mások kutatóknak mondták el a velük történeteket, akik különböző szempontok alapján dolgozták fel és publikálták eredményeiket. A szerző is több szereplővel készített interjúkat, ezért ezen a ponton köszönetet szeretne mondani azoknak, akikkel személyesen találkozhatott és hosszabb-rövidebb találkozásaik alkalmával bepillantást nyerhetett életükbe: Adriányi Gábornak, Arató Lászlónak, Bálint Gézőnak, Barlay Ödön *Szabolcs*nak, Brückner Ákos *Előd*nek Forstner Miklósnak, Györgydeák Mártonnak, Hervay Ferenc *Leventé*nek, Hontváry Miklósnak, Horváth Árpádnak, Kerényi Károlynak, Nobilis Dénesnének és Ulmann Péternek.

---

³⁶ Az államigazgatás felsőbb szerveinek iratai a MNL OL XIX fondcsoportjában vannak.

³⁷ A központi kormánysszervek anyagát az A főosztályon őrzik.

³⁸ Az ÁEH iratai a MNL OL XIX–A–21-es fondjában található meg.

³⁹ A fondcsoporton belül a d állag (MNL OL XIX–A–21–d) tartalmazza ezeket az iratokat.

⁴⁰ A Belügyminisztérium iratai a XIX es fondcsoport, B főosztályán belül az 1-es fondban található.

⁴¹ A Miniszterhelyettesi értekezletek anyagát az y állag tartalmazza.

⁴² Az Országos és Főkapitányi értekezletek anyaga az x állagban található.

⁴³ A Belügyminisztérium Kollégiumának iratai a z állagban vannak.

I.4. Szakirodalmi áttekintés

I.4.1 Forráskiadványok

A levéltári források és azokat feldolgozó monografikus művek között helyezkednek el a kutatást segítő – különböző szempontú – forráskiadványok. Munkánk során több ilyen műre támaszkodtunk. Az egyházpolitikai háttér felvázolásában és különösen a felsőpapság motivációinak megértésében nélkülözhetetlen forrást jelentettek a püspöki kar üléseinek jegyzőkönyveit publikáló forrásgyűjtemények. A magyar katolikus püspöki kar 1945 utáni tanácskozásait két részletben adták ki. Az 1945 és 1948 közötti időszakot Beke Margit⁴⁴ dolgozta fel, az 1949 és 1965 közötti évek üléseit Balogh Margit⁴⁵ publikálta Borovi József⁴⁶ gyűjtésének felhasználásával. Mindkét szerző bevezető tanulmányában felvázolta a korszak egyházpolitikai szempontból fontos eseményeit, és különféle mutatók szerkesztésével hathatósan segítik a kutatók munkáját. Balogh Margit kötetének külön erénye, hogy nemcsak az ülések jegyzőkönyvét közli, hanem az ülésen részt vevő egyes püspökök feljegyzéseit, illetve az ülésről készített állambiztonsági jelentéseket is.

Az állam és az egyházak közötti kapcsolatok jogi szabályrendszerének összefoglalására tett kísérletet Balogh Margit és Gergely Jenő.⁴⁷ Az általuk összeállított dokumentumgyűjteményben 1790-től 2005-ig közlik nemcsak a katolikus egyházat, hanem a többi felekezetet érintő jogszabályokat, nemzetközi szerződéseket, kétoldalú megállapodásokat, egyházi törvényeket és szabályzatokat. E kötet a vallásgyakorlás tekintetében, több mint két évszázad jogi termését tárja az olvasó elé. Disszertációnkban leginkább a katolikus egyházat érintő forrásokra hivatkoztunk, de a kötetben megtalálhatók a protestáns egyházak mellett a zsidó felekezetre, illetve a kiségyházakra vonatkozó dokumentumok is.

Az átfogó tematikájú forráskiadványok mellett meg kell említeni azokat a munkákat, amelyek egy-egy résztéma válogatott dokumentumgyűjteményét jelentik. A következőkben ezeket mutatjuk be a kötetek kiadásának időrendjében. Nagy várakozás

---

⁴⁴ BEKE, 1996.

⁴⁵ BALOGH, 2008. I–II.

⁴⁶ Borovi József a Hittudományi Akadémián az egyházjog tanára volt. 1967 után kezdte meg az 1949 utáni püspöki üléseinek tanulmányozását. Kutatási nehézségeit lásd: BALOGH, 2008. I. 11–15.

⁴⁷ BALOGH–GERGELY, 2005. I–II.

övezte Mindszenty József emlékiratainak kiadását. A primás magyarországi tartózkodását is részben azért áldozta fel, hogy az emlékei és saját szempontjából bemutatott története napvilágot láthasson. Végül 1974-ben a bíboros kezében tarthatta Emlékiratait.⁴⁸ Munkánk során Mindszenty szerepére több helyen kitértünk. Témánk szempontjából Mindszenty 1956-os szereplése kulcsfontosságú volt. Az Emlékiratokban azonban nem találtunk utalást több olyan eseményre, amelyre a későbbiekben kitérünk. Hiába vártunk bejegyzést azokról a kispapokról, akik a forradalom napjaiban meglátogatták őt, egyetlen utalást sem találtunk rájuk vagy a bíboros által nekik adott feladatra vonatkozóan.

1980-ban jelent meg Balogh Sándornak az a munkája, amely a parlamenti viták szövegét közölte három nagy témakörben.⁴⁹ Mindegyik eseménysor, melyeket e három témakörbe sorolt, nemcsak a korabeli politikai elitet érintette, hanem az egész társadalomra hatással volt, hiszen évszázados viszonyokat változtatott meg. Elsőként a földreformot,⁵⁰ aztán az államforma megváltoztatását,⁵¹ végül a felekezeti iskolákat⁵² megszüntető jogszabályok születési körülményeit közli, a függelékben pedig magukat a szövegeket publikálja.

A rendszerváltozás hajnalán sok szempontból úttörő munkák jelenhettek meg. A koncepciók perек közül elsőként Mindszenty József perének kiadására került sor.⁵³ A történészek előtt megnyíló archívumokban immár szabadon hozzáférhető dokumentumokból Gergely Jenő és Izsák Lajos állították össze a kötetet, ami először publikált olyan iratokat, amelyek kiadása korábban elképzelhetetlen lett volna.

1989 nem csak a levéltárakat nyitotta meg, hanem egyre-másra kezdtek megjelenni azok a visszaemlékezések is, amelyek az addig üldözöttek emlékeit mesélték el. Témánk

---

⁴⁸ MINDSZENTY, 1989.

⁴⁹ BALOGH, 1980.

⁵⁰ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 600/1945. rendeletének hatására Magyarországon megszűnt a nagybirtokrendszer.

⁵¹ Az 1946. évi I. törvény értelmében Magyarország államformája a királyság helyett köztársaság lett.

⁵² Az 1948. évi XXXIII. törvénycikk értelmében a felekezeti- és magániskolák állami kézbe kerültek. Disszertációnk szempontjából a munka ezen részét tudtuk leginkább használni.

⁵³ GERGELY–IZSÁK, 1989.

szempontjából utalnunk kell Kölley György cserkészvezető emlékirataira, aki nemcsak a „Fekete Hollók” ügy, hanem a korszak egyháztörténetének is jellegzetes figurája volt.⁵⁴

A Vigilia Kiadó gondozásában jelent meg Gergely Jenőnek az 1950-es egyezményt bemutató munkája.⁵⁵ Az egyezményt 1950. augusztus 30-án kötötte meg a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar, amely közel négy évtizedre meghatározta az állam és a katolikus egyház kapcsolatrendszerét. Gergely Jenő levéltári kutatásai nyomán a kötetben kirajzolódik az egyezmény aláírását megelőző tárgyalások menete és azok hangvétele. A szerző a bevezető tanulmányban vázlatosan ismerteti az 1945 és 1950 közötti egyházpolitikai eseményeket, külön kitérve arra, hogy a püspöki kar hosszas időhúzás után volt csak hajlandó egyáltalán tárgyalóasztalhoz ülni az állam képviselőivel.⁵⁶

Az első szabad megnyilatkozások közé tartozik az a visszaemlékezés-gyűjtemény, amit Kulics Ágnes és Tölgyesi Ágnes szerkesztett 1991-ben.⁵⁷ Elsődleges céljuk a kommunizmust átélt szerzetesek visszaemlékezéseinek közzététele.⁵⁸ A kötetben csak férfi szerzetesek emlékeit olvashatjuk mindenféle tudományos munkát segítő apparátus nélkül, tehát bevezető tanulmány és magyarázó jegyzetek sincsenek a könyvben. A kötet erénye viszont, hogy viszonylag hamar szólaltatta meg interjúalanyait, így több olyan személynek a története is olvasható, aki halála miatt későbbi gyűjtésekből kimaradt. A kötet születésének időpontja azt is lehetővé tette, hogy a szerzetesek először fogalmazzák meg nyíltan önmaguk és a külvilág számára is, hogy mi történt velük a diktatúra évtizedeiben.

A meghurcolást szenvedők visszaemlékezései közé tartozik Bolváry László *Pál* kötete, amit az Egyesült Államokban jelentetett meg.⁵⁹ A könyvből megismerjük a pálos

---

⁵⁴ KÖLLEY, 1989.

⁵⁵ GERGELY, 1990.

⁵⁶ Az 1951-es egyezménnyel, háttérével és következményeivel részletes foglalkozunk a disszertáció harmadik fejezetében.

⁵⁷ KULICS–TÖLGYESI, 1991.

⁵⁸ A kötetben a következő szerzetesrendek tagjainak visszaemlékezései olvashatók: Premontreiek, bencések, ciszterciek, pálosok, baziliták, domonkosok, ferencesek, minoriták, kapucinusok, sarutlan kármeliták, szerviták, jezsuiták, irgalmasok, piaristák, lazaristák, szaléziak, Keresztény Iskolatestvérek és az Isteni Ige Társasága.

⁵⁹ BOLVÁRY, 1992.

szerzetes életútját, a gyerekekkel és fiatalokkal örömmel foglalkozó lelkipásztort, és nem utolsósorban a kétszer is börtönbüntetést szenvedett papot.

A történelmi kutatás szabaddá válásával nagy munka várt azokra a történészekre és levéltárosokra, akik a közelmúlt egyházának helyzetét akarták megérteni. A rendszerváltást követően a levéltárakban hozzáférhető dokumentumok segítségével a legkülönbözőbb témákban jelentek meg forráskiadványok, a továbbiakban azokra koncentrálnunk, amik az értekezés szempontjából nélkülözhetetlenek.

A Mindszenty-per publikálása után, a korszak másik nagy egyházi koncepció perje is kiadásra került. A Grósz-per feldolgozása azonban rendhagyó módon történt, ugyanis külön kötetben jelent meg a per előzménye⁶⁰ és maga a per.⁶¹ Szabó Csaba a Grósz-per kapcsán összegyűjtötte azokat a dokumentumokat, amik a per koncepciójára jellemzőek megmutatják. A kötetben a per előkészítését követhetjük nyomon a politikai akarattól kezdve, a koncepció formálásán keresztül egészen az előkészítő munkában szerepet vállalóig. A munka következő fázisát magának a pernek a kiadása jelentette, amit Szabó Csaba és Balogh Margit közösen jegyeztek. A szerzőpáros koncepció perjeiről kialakított elméletét mi is alkalmaztuk a „Fekete Hollók” persorozatban. A Grósz-per teljes feldolgozását jelentené annak a kötetnek a kiadása, amelyben a fő per kíséretében mellékpereket mutatnák be a szerzők. Szabó Csaba 2001-es munkájában utalt a következőket számba vevő kötet megjelenésére,⁶² de ez sajnos napjainkig nem történt meg.⁶³ Szabó Csaba kutatásai nemcsak a koncepció perjei világára szorítkoznak, habilitációs előadásának témáját a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatának alakulása adta.⁶⁴ Kötete azért is érdekes számunkra, mert a hatvanas évek egyházpolitikai eseményeinek tárgyalásakor viszonylag részletesen kitér a „Fekete Hollók” ügyre.⁶⁵

A magyarországi szerzetesrendek szétszóródásának hatvanadik évfordulójára jelent meg az a visszaemlékezés-gyűjtemény, amelyet Bögre Zsuzsanna és Szabó Csaba közösen

---

⁶⁰ SZABÓ, 2001.

⁶¹ BALOGH–SZABÓ, 2002.

⁶² SZABÓ, 2001. 10.

⁶³ Mai tudásunk szerint a Grósz-pernek huszonnégy mellékpere volt. BALOGH–GERGELY, 1993. 296. Közülük a ciszterci növendékeket érintő per bemutatja: CÚTHNÉ GYÓNI, 2010.a.

⁶⁴ SZABÓ, 2005.

⁶⁵ SZABÓ, 2005. 41–43.

jegyeznek.⁶⁶ A kötet abból a szempontból érdekes, hogy kétféle kutatói nézőpontból szemlélte a szerzetesek életútját. A történelmi (Szabó Csaba) hozzáállás mellett megjelent a társadalomkutató-szociológus (Bögre Zsuzsanna) perspektívája is, és ezzel a „kettős látással” új kutatási irányok és megközelítések váltak lehetővé. A kötetben szereplő életútinterjúk⁶⁷ felhasználását segítik a bevezető tanulmányok és a visszaemlékezések jegyzetei.

Bögre Zsuzsanna és Szabó Csaba kötetében olvasható Tímár Ágnes visszaemlékezése, amit saját maga 2011-ben⁶⁸ jelentetett meg bővített formában. Tímár Ágnes, Lénárd Ödön munkatársaként maga is történelmi kutatásokat végez a Lénárd által javasolt módon. A kötet megszületésének indokát így fogalmazta meg: „Írd le! Írd le! Ne fedje be a meghamisító hazug por! Ragyogjon tisztán, üdén! Úgy, ahogy volt, ahogy a Kegyelem megteremtette. Hiteles jövő sarjadjon a múlt hűségéből.”⁶⁹

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának a forrásai kapcsán megemlítettük az állambiztonsági „tankönyveket”. Kiss Réka, Soós Viktor Attila és Tabajdi Gábor publikálták és részletes elméleti bevezetővel látták el Berényi István őrnagy ezen csoportba tartozó egyik munkáját. A kötet bevezető részében egyrészt felvázolták az állambiztonság szervezeti hátterét, valamint a katolikus és a protestáns egyházakat a Belügyminisztériummal összekötő kapcsolatrendszert. Külön kitértek a szerző életútjának részletes bemutatására, rendőrségi pályafutására, valamint a jegyzet feltételezett célközönségének ismertetésére.

Egészen más típusú forrásgyűjtemény Baráth Magdolna munkája.⁷⁰ A szerző a szovjet követségen dolgozók diplomáciai jelentéseiből válogatott és publikált dokumentumokat. Az iratok keletkezési ideje 1956 és 1964 közé esik, azaz a Hruscsov-éra idejére. A „Fekete Hollók” ügy jelentőségét bizonyítja az a tény, hogy több alkalommal

---

⁶⁶ BÖGRE–SZABÓ, 2010.

⁶⁷ A kötetben csak női szerzetesek visszaemlékezéseit közlik a következő rendekből: ciszterciek, premontreiek, ferences szegénygondozó nővérek, domonkosok, szerviták, orsolyiták, Miasszonyunkról nevezett nővérek, szegény iskolanővérek, kalocsai iskolanővérek, Notre-Dame nővérek, Congregatio Jesu, irgalmas nővérek, Az Isteni Megváltó lányai, Az Isteni Szeretet leányai, szociális testvérek, Szűz Mária Társasága, Unum Testvérek, Egyházközségi nővérek.

⁶⁸ TÍMÁR, 2011.

⁶⁹ TÍMÁR, 2011. 9.

⁷⁰ BARÁTH, 2012.

folytak olyan háttérbeszélgetések magyar és szovjet politikusok között, ahol szóba kerültek a letartóztatott egyházi személyek és későbbi sorsuk. Ennek a dokumentumgyűjteménynek a segítségével nemzetközi szintre sikerült emelni a „Fekete Hollók” ügyét.

I.4.2 Monográfiák

A „Fekete Hollók” ügyről nem született átfogó monográfia, ezért a következőben azokat a köteteket vesszük sorra, amelyekben említés történik az ügyre vonatkozóan, vagy amelyek segítségével áttekintés nyerhetünk a korszak politikatörténetéről, valamint az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásáról. Számba vesszünk történészek és egyháztörténészek által összeállított munkákat, de olyan művekre is kitérünk, amiket szociológusok, újságírók vagy papok állítottak össze.⁷¹ A levéltárakban fellelhető források mellett a széles szakirodalmi válogatás segít abban, hogy kialakítsuk saját álláspontunkat és narratívánkat a témáról.

A „Fekete Hollók” ügy – minden bizonnyal – Gergely Jenő 1985-ben⁷² kiadott művében jelent meg először szakirodalomban. Az 1944 és 1971 közötti korszakot feldolgozó történelmi munka magán viseli a korszak tipikus jegyeit. A források hiányos volta és az egyes dokumentumokhoz való hozzáférhetetlenség okozta azt, hogy Gergely Jenő csupán „papi összeesküvésről” ír.⁷³ A professzor minden bizonnyal nem ismerte még a Belügyminisztérium által összeállított mesterséges csoportelnevezést, a „Fekete Hollók”-at, ezért „államellenes szervezkedés”-ről beszél, amit a mezőgazdaság szocialista átszervezésének perspektívájából látta, és elszigetelt eseménynek tekint. A jegyzetekből kiderül, hogy sem rendőrségi, sem bírósági forrásokat nem tudott használni, csupán a korabeli sajtóban megjelent hírekre támaszkodott. A forrásbázis szűkössége ellenére munkájában viszonylag hosszan foglalkozik az ügygel, és megemlíti a püspöki kar 1961. március 15-én tett nyilatkozatát, valamint a sajtóban megjelentek alapján összefoglalja az ügy bírósági szakaszát is.

---

⁷¹ A felsorolás rendező elve a monográfiák esetében is a művek megszületésének időrendje volt.

⁷² GERGELY, 1985.

⁷³ „1961. február elején a belügyi szervek papokból álló államellenes szervezkedést lepleztek le, amelynek vezetője Havass Géza szegedi püspökségi számvevő volt. Vele együtt tizenegy papot tartóztattak le.” GERGELY, 1985. 171.

A rendszerváltás éveiben több kötet is napvilágot látott, amelyek szerzői megpróbálták elmondani azokat a történeteket és eseményeket, amelyekről addig hallgatni kellett. Témánk szempontjából Havasy Gyula „dokumentumgyűjteménye” az első, amely tényeket, személyeket próbált összegyűjteni és rendszerezni. A „Fekete Hollók” ügyről a nagy létszámú egyházpolitikai perek között emlékezik meg, adatai alapján már nem csak papi ügyként beszél a perről, hanem a világiakról is beszámol.⁷⁴ Az ügyre vonatkozóan az adatai több esetben pontatlanok, de fontos visszaemlékezéseket közöl, valamint – talán elsőként – közölte a fentebb említett püspöki nyilatkozat teljes szövegét és keletkezési körülményeit.⁷⁵

Dobszay János a Regnum Marianum mozgalom történetét dolgozta fel korabeli dokumentumok és visszaemlékezések alapján.⁷⁶ A szerző a történészi megismerés lehetőségét adta meg azzal, hogy nemcsak a résztvevők, hanem az államhatalom nézőpontjára is kitért kötetében, ugyanis a mellékletben közölte az összes Regnum-per ítéletét. Dobszay munkájának alapja az Emődi László regnumi atya által összeállított Regnum-történet volt. A kétkötetes munkát mi is tanulmányoztuk kutatásaink során.⁷⁷

Kamarás István Búvópatakok⁷⁸ című kötetéről már a bevezetőben beszámoltunk, itt csupán arra térünk ki, hogy az interjúk alapján összeállított kötet egykorú fényképeket és jegyzeteket is tartalmaz, amit a résztvevők bocsájtottak a szerző rendelkezésére.

Hetényi Varga Károly munkássága⁷⁹ alapvető a huszadik század második felének történetét kutatók számára. Több évtizednyi adatgyűjtésének eredményei még ma sem teljes körűen publikáltak. A szerző összegyűjtötte a nyilas- és a kommunista diktatúra áldozatainak emlékanyagát több száz papot és szerzetest személyesen felkeresve. A hatalmas gyűjtőmunka mai napig kiindulópontja a kutatásoknak, annak ellenére, hogy a levéltári anyagok folyamatos feldolgozása során több adat pontosításra szorul a kötetben.

---

⁷⁴ HAVASY, 1990. 183.

⁷⁵ A nyilatkozattal részletesen foglalkozunk a disszertáció több pontján, a teljes szövegét pedig a Függelékben közöljük.

⁷⁶ DOBSZAY, 1991.

⁷⁷ A köteteket Prof. Dr. Bálint Géza bocsájtotta rendelkezésünkre, amit ezúton is köszönünk.

⁷⁸ KAMARÁS, 1992.

⁷⁹ Hetényi Varga Károly kötetei: HETÉNYI VARGA, 1992.; HETÉNYI VARGA, 1994.; HETÉNYI VARGA, 1996.; HETÉNYI VARGA, 1999., újabb kiadása: HETÉNYI VARGA, 2000.; HETÉNYI VARGA, 2002. Az egyes kötetek több kiadást is megértek, legújabbban: HETÉNYI VARGA, 2004.

Hetényi Varga Károly nemcsak személyes források után kutatott, hanem amikor arra lehetősége nyílt felkereste a Történeti Hivatal⁸⁰ és több külföldi levéltárat is. Az üldözöttek személyes története miatt minden bizonnyal megmarad a kötet kiemelkedő szerepe.

Az egyháziak körében, főleg azok között, akiket személyesen érintett a diktatúra, hamar felmerült annak az igénye, hogy értelmezzék saját és azon túl az egész egyház akkori történetét. Lénárd Ödön papként, történészként és a leghosszabb börtönbüntetés szenvedőként fogott hozzá a múlt feldolgozásához. 1995-ben megjelent művében így foglalta össze motivációit: „Mikor 1990 nyarán elkezdődött a vonatkozó iratok titkosítás alóli felmentése, a szakember lelkesedésével fogtam munkához. Először az engem személyemben is érintő négy pör anyagát dolgoztam végig. Ezeket összevettem a magam élményanyagával, az ott szereplő személyes ismeretségeimmel és egyéb értesüléseimmel. Így vált előttem bizonyossá, hogy az iratok marxista zsargonja, mely az európai gondolkodáson kívül áll, teljesen téves következtetésekre vezetheti a pusztán csak a papirosanyagra támaszkodó kutatót. Az aktáknak ugyan minden betűje érték, és mind revelál is valamit, csak nem feltétlenül azt, amit a dologban járatlan ember a maga »józan parasztesze« szerint abból kiolvasna. [...] Mindez arra a felismerésre vezetett, hogy ezt a kort csak ennek a kettős forrásanyagának, az élményeknek és a dokumentumoknak az összedolgozásával lehet reálisan megközelíteni.”⁸¹ Lénárd útmutatása sok tekintetben ma is meghatározza a kutatások irányát és módszertanát.

Nagy Péter Tibor 2000-ben megjelent munkája⁸² bizonyos mértékben összefoglalta oktatástörténeti kutatásait. Kötete az állam és az egyház viszonyát mutatja be az oktatástörténet szempontjából. Számunkra fontos megállapításait a disszertáció második fejezetében használtuk fel.

Kovács Éva 2003-ban készült disszertációja⁸³ a magyar közoktatás történetét dolgozta fel 1945 és 1956 között. Az oktatáspolitikai tárgyalása során részletesen bemutatta

---

⁸⁰ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának elődje Történeti Hivatal néven működött.

⁸¹ LÉNÁRD, 2008. 8. Lénárd könyve első alkalommal 1995-ben, majd 1996-ban jelent meg a Márton Áron Kiadónál. Mi a harmadik kiadásból dolgoztunk, ami a Kairosz Kiadó gondozásában jelent meg.

⁸² NAGY, 2000.

⁸³ KOVÁCS, 2003.

az oktatásügy pártpolitikai háttérét, és meglátásaira több esetben támaszkodtunk a hitoktatás helyzetét bemutató fejezetünkben.

Bögre Zsuzsanna életutakat feldolgozó kötete⁸⁴ nem csak amiatt fontos, mert egyik alanya a „Fekete Hollók” ügy egyik börtönt megjárt meghurcoltja volt, hanem azért is, mert alapvető segítséget ad az életútinterjúk feldolgozásához. A munka kulcsfogalma az identitás, ami „élettörténetünk színterén születik meg”.⁸⁵

Az Állami Egyházügyi Hivatal felépítését és működését mutatja be Köpeczi Bócz Edit 2004-ben megjelent munkája.⁸⁶ A kötet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyagából több olyan dokumentumot is közölt, amely akkor még nem volt széles körben hozzáférhető.

Aczél László *Zsongor* pálos szerzetes részt vett a pécsi „katakombacserkészet” életében. Papi majd szerzetesi hivatásának alakulásában meghatározó szerepet játszott a szintén pálos Bolváry atya. Az Aczél László által összeállított kötetben⁸⁷ a pécsi „illegális” hitéletet ismerhetjük meg korabeli naplók és visszaemlékezések alapján.

Köbel Szilvia a pártállam és az egyházak kapcsolatrendszerét mutatta be 2005-ben⁸⁸ megjelent doktori értekezésében. Az egyházpolitika jogi háttérének bemutatása nagy segítségünkre volt az MSZMP 1958-as határozatainak értékelése kapcsán.

Tomka Ferencről, a téma iránti érdeklődésünket felkeltő katolikus papról a bevezetőben már szóltunk. 2005-ben jelent meg monográfiája, ami az egyházüldözést és az ügynökkérdést tárgyalja. A szerző levéltári kutatásai, személyes élményei és tapasztalatai alapján állította össze munkáját. A kötet ajánlásában Bíró László a következőképpen világítja meg a könyv megszületésének háttérét: „Tanúja voltam e könyv keletkezésének. Láttam a vajúrást, ahogy megszületett. Sok írás keletkezik egy kiadó felkérésére; mások

---

⁸⁴ BÖGRE, 2004.

⁸⁵ BÖGRE, 2004. 46. „Élettörténetünk színterén születik meg önazonosságunk. Az élettörténetünk elmondásával rögzítjük, hogy mit tartunk önmagunkról. A velünk történt események az élettörténetben jelentést kapnak. Az egymással összefüggésbe hozható események láncokat alkotnak, s az összefüggésen kívül eső tapasztalatok homályba merülnek. Egy-egy újabb esemény hatására korábbi önmagunkat újra kell rendeznünk, esetleg a homályba taszított emlékszemélyek felszínre törnek, jelentést kaphatnak. Az elmondottak alapján látható, hogy az élettörténet és az identitás egy és ugyanannak a folyamatnak a két külön szereplője.”

⁸⁶ KÖPECZI BÓCZ, 2004.

⁸⁷ ACZÉL, 2005. A kötet összeállításában közreműködtek: Arató László, Harsányi József, Hubai József, Temesi Ferenc.

⁸⁸ KÖBEL, 2005.

azért, mert valami nagyon kikívánczozik a szerzőből. Ez a könyv nem felkérésre, hanem belső kényszerből született. A Kádár rendszer egyházának életéről különböző értékelések jelentek meg. Tomka atya élt ebben az egyházban. Miközben nyilvános előadásokon tanította a lelkipásztorkodás tudományát vagy a szociológiát; titokban szervezte a (kommunizmus alatt üldözött) lelkigyakorlatokat, pártfogolta a papok-, fiatalok-, házások közösségeit, és a fokolár lelkiséget. Élt „fent” mint teológiai tanár (az egyház hivatalos szférájában) és élt „lent” (a tiltott lelkipásztorkodás világában) mint ifjúsági-, felnőtt- és papi közösségek létrehozója.”⁸⁹

Arató László és Ivasivka Mátyás szerkesztésében jelent meg a Sziklatábor című kötet.⁹⁰ Ebben részletes leírásokat olvashatunk a föld alá kényszerített cserkészek életéről visszaemlékezések és korabeli dokumentumok alapján. Az 1948 és 1961 közötti időszak alatt az ország több területén léteztek cserkész hagyományokat őrző csoportok, az 1961-es nagy letartóztatási- és perhullám után azonban csak Pécsen maradtak olyanok, akik tovább folytatták a hagyományt. Ezzel itt gyakorlatilag megszakítás nélküli életet biztosítottak a cserkészletnek.

I.4.3 Tanulmánykötetek

A katolikus egyház második világháború utáni történetének monografikus feldolgozása nem történt meg, alapkutatások azonban folyamatosan zajlanak. Több műhely és kutatócsoport rendszeresen konferenciákat szervez, hogy azok keretén belül a kutatók ismertethessék eredményeiket és megoszthassák egymással tapasztalataikat. A következőkben azokat a szellemi műhelyeket és kiadványaikat mutatjuk be, amelyekre a disszertáció készítése során támaszkodtunk. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt (LÖKA) a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia hozta létre és Várszegi Asztrik, pannonhalmi főapátot bízta meg az Alapítvány munkájának koordinálásával. Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójára emlékezve egy konferenciát tartottak és ehhez kapcsolódóan két tanulmánykötetet publikáltak. Az egyikbe a konferencia⁹¹ előadásainak írott változata került,⁹² a másikban a visszaemlékezések és egyéb források kiadása⁹³ történt

---

⁸⁹ TOMKA, 2005. 5

⁹⁰ ARATÓ–IVASIVKA, 2006.

⁹¹ A konferencia 2006. november 6-án került megrendezésre Budapesten a LÖKA szervezésében.

⁹² SZABÓ, 2007.

meg. A bevezetőben már utaltunk rá, hogy a „Fekete Hollók” ügy az 1956-os események fényében értelmezhető, ezért több tanulmány eredményét is felhasználtuk munkánk során. A Rosdy Pál által szerkesztett, második kötetből ki kell emelnünk Balogh Margit tanulmányát,⁹⁴ amely az egyház életében jelentős eseményeket tágabb perspektívából szemléli és az 1955 ősztől 1956 őszéig terjedő időszakot a források tükrében mutatja be. A cikkben több olyan forrás kerül publikálásra – az Állami Egyházügyi Hivatal iratai, az MDP Politikai Bizottságának üléseiről szóló iratok vagy a forradalom napjaiban keletkezett főpapi megszólalások – amely vagy nehezen hozzáférhető, vagy árnyalja a képünket a katolikus egyház forradalomban betöltött szerepére vonatkozóan. A kötetben Soós Viktor Attila tanulmánya és szövegközlése⁹⁵ közelebb vitt a Központi Szeminárium kispapjainak tevékenységének megismeréséhez. A „Kedves Barátom” címmel összeállított brosúra a növendékek interpretációja a forradalom eseményeiről, és ekként hasznos forrása arra vonatkozólag, hogy a Szemináriumban az esztergomi érsekhez és a pápához való hűség töretlen volt. A Szabó Csaba által szerkesztett első kötetben a már említett konferencia anyaga került publikálásra. Feltétlenül meg kell emlékeznünk Balogh Margit⁹⁶ és Mikó Zsuzsanna⁹⁷ tanulmányairól. Mikó cikke a megtorlás pereiről adott összefoglalást, amiből módszertanilag sokat merítettünk Továbbá az elemzett perek között megjelent Soltész Jenő ügye, ezáltal a „Fekete Hollók” ügy néhány szereplője is, akik lazán kapcsolódtak a Soltész által vezetett Keresztény Fronthoz. A kötet további érdeme, hogy egykori résztvevők is reflektálhattak a velük történetekre. Ennek kapcsán ki kell emelnünk Vigh Szabolcs⁹⁸ és Adriányi Gábor⁹⁹ cikkeit, amelyekben személyes élményeiket elevenítették fel, és ezzel pótolhatatlan adatokkal járultak hozzá a kispapok forradalom alatti tevékenységének megismeréséhez.

Egy a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány által szervezett másik, az iskolák államosításának hatvanadik évfordulójára emlékező konferencia 2008. szeptember 3-án

---

⁹³ ROSDY, 2006.

⁹⁴ BALOGH, 2006. 11–55. A cikk eredetileg a Századokban jelent meg: BALOGH, 1998.b.

⁹⁵ SOÓS, 2006. 57–101.

⁹⁶ BALOGH, 2007.a. 29–49.

⁹⁷ MIKÓ, 2007.a. 143–161.

⁹⁸ VIGH, 2007. 235–242.

⁹⁹ ADRIÁNYI, 2007. 243–247.

zajlott le. Az előadások szerkesztett változata¹⁰⁰ még abban az évben megjelent. E tanulmánykötet elengedhetetlen segítséget nyújtott az oktatást és a hitoktatást bemutató fejezetünk elkészítéséhez. A konferencia szervezőinek és a kötet szerkesztőinek elvülhetetlen érdeme, hogy nemcsak a katolikus iskolák, hanem a többi felekezeti iskola államosítására is kitérnek. A kötetből Balogh Margit,¹⁰¹ Mikó Zsuzsanna¹⁰² és Soós Viktor Attila¹⁰³ tanulmányai különösen sok adalékkal szolgáltak témánkhoz.

A Pécsi Egyháztörténeti Intézet¹⁰⁴ által szervezett konferenciák közül témánk szempontjából kiemelkedő az, amit a szervezők Hetényi Varga Károly halálának ötödik évfordulójára rendeztek, 2007. február 22-én. Az 1945 és 1989 közötti időszak egyháztörténete sok kérdést és problémát vet fel. E kérdésekről tartották előadásait a kutatók, akik „világi” és „egyházi” oldalról is érkeztek. A bevezetőben olvasottak szerint az „előadók nézőpontjainak különbözőségét a múlt megismerésének tudományos igénye oldja fel”.¹⁰⁵ A kötetben több szerző¹⁰⁶ módszertani kérdéseket, kutatási irányokat és feldolgozási módozatokat tárgyal, amikkel hozzájárultak a korszak egyháztörténetéről kialakult képünkhöz.

Bánkuti Gábor és Gyarmati György szerkesztésében jelent meg az a tanulmánykötet, amelyből témánk szempontjából Fejérdy András¹⁰⁷ munkáját emeljük ki. A szerző az illegális püspökszentelések kérdését körbejárva tért ki Rózsavölgyi László szerepére, akit az állambiztonsági források alapján illegálisan felszentelt püspököknek tart. A

---

¹⁰⁰ SZABÓ-SZIGETI, 2008.

¹⁰¹ BALOGH, 2008. 65–102.

¹⁰² MIKÓ, 2008. 123–137.

¹⁰³ SOÓS, 2008. 45–64.

¹⁰⁴ Az Intézet Pécsi Hittudományi Főiskolán belül működik Czigliányi Zsolt vezetése alatt.

¹⁰⁵ „Érthetően más szempontból néz az egyházakra a politikai vagy társadalomtörténettel foglalkozó kutató, mint az egyház önértelmezéséből kiinduló teológus-történész, ezért következtetések, értékelések nem feltétlenül találkoznak. Minthogy azonban kutatásuk tárgya közös, a tényszerű történések megismerésében, az ok-okozati összefüggések feltárásában keresniük kell a közös nevezőt. Ez pedig a múlt megismerésének *tudományos igénye*, tehát a törekvés annak rendezett és kritikai megragadására. A konferencia előadói, egyben e kötet szerzői ebben az igényükben megegyeznek. Valamennyien azt képviselik, hogy az egysíkú leírásokat és az azokból fakadó közhelyszerű következtetéseket ideje meghaladni. Tanulmányaikban egy-egy kérdést a maguk összeszedettségében, kapcsolódó összefüggéseiben világítanak meg. VARGA-VÉRTESI, 2007. 5.

¹⁰⁶ BALOGH, 2007.b. 40–70., GYARMATI, 2007. 20–39., SZABÓ, 2007. 71–85. Számunkra különösen fontos volt Mikó Zsuzsanna tanulmánya, amelyben az 1957 és 1972 közötti katolikusokkal szemben ügyészségi és bírósági eljárások adatbázisban való feldolgozására tett javaslatot. MIKÓ, 2007. b. 96–103.

¹⁰⁷ FEJÉRDY, 2010. 129–155.

hierarchia és az „illegális” hierarchia kérdésére értekezésünkben több alkalommal mi is kitérünk.

2010. május 6-án és 7-én nemzetközi konferenciát szerveztek a három történelmi egyház támogatásával. A konferencia előadói különféle szempontból mutatták be az egyházak diktatúra alatti helyzetét. Az előadások írott változatát tanulmánykötetben tették közzé.¹⁰⁸ Szabó Csaba tanulmánya¹⁰⁹ közép-európai összefüggésben látatta az egyházüldözést, emellett más munkák is segítettek a szomszédos országok egyházainak történetének megismerését. Saját témánkkal kapcsolatban Mikó Zsuzsanna,¹¹⁰ Tabajdi Gábor,¹¹¹ Soós Viktor Attila¹¹² és Vörös Géza¹¹³ tanulmányait tudtuk hasznosítani.

Az egyházi témájú tanulmányköteteken túl ki kell emelnünk Rainer M. János gyűjteményes kötetét,¹¹⁴ amelyben a szerző Kádár-korszakot elemző és értelmező munkái kaptak helyet. Az egész időszak megértésében nagy segítséget nyújtottak a kötetbe szerkesztett tanulmányok, különösen az, amelyik a hatvanas évek politikatörténeti megközelítéseivel foglalkozik.¹¹⁵

A Magyar Országos Levéltárban 2011. október 28-án tartottak konferenciát „50 éve történt. A Kádár-rendszer megszilárdulásának levéltári forrásai.” címmel. A konferencia előadásait tartalmazó tanulmánykötet¹¹⁶ két évvel később jelent meg, amelyet haszonnal forgattunk egyrészt a hatvanas évek több szempontú megközelítésére, másrészt a „Fekete Hollók” ügy előzményeinek számba vételére.¹¹⁷

---

¹⁰⁸ SOÓS–SZABÓ–SZIGETI, 2010.

¹⁰⁹ SZABÓ, 2010. 31–43.

¹¹⁰ MIKÓ, 2010. 99–108.

¹¹¹ TABAJDI, 2010. 117–137.

¹¹² SOÓS, 2010. 220–241.

¹¹³ VÖRÖS, 2010. a. 138–159.

¹¹⁴ RAINER M., 2011.

¹¹⁵ RAINER M., 2011. 149–184.

¹¹⁶ ÓLMOSI–SZABÓ, 2013.

¹¹⁷ SOÓS, 2013. 84–109.

I.4.4 Cikkek, tanulmányok

Lénárd Ödön munkásságáról a korábbiakban már szoltunk, most azt a tanulmányát¹¹⁸ kell kiemelnünk, ami az 1991-ben rendelkezésére álló források alapján az 1961-es perhullám feldolgozására vállalkozott. A Vigilia folyóiratban négy részben közölt tanulmány előszavában a következőképpen foglalja össze célját: „Az idén harminc éves évfordulója van ennek a perhullámnak. Ez talán időszerűvé teszi, hogy a számtalan vallásüldözö per közül ezt külön kiemelten bemutassuk. [...] Ez a perhullám az ún. »hallgató egyház« egészét rohamozta meg, tehát egy csapással fel akarta számolni mindazokat a hívő egyéneket és góccokat, akik az eddig való üldöztetésekkel mit sem törődve, csendben és feltűnés nélkül, de lankadatlanul szolgálták az Isten Országá ügyét, olyan módokon és keretek között, amilyenek éppen a rendelkezésre álltak. A továbbiakban így az olvasónak számolnia kell azzal, hogy hol a szemtanú szól közbe a maga forró élményanyagával, hol a historikus próbálja Klió mérlegére tenni az emlékező áthevült szavait.»¹¹⁹

Az önállóan megjelent tanulmányok között utalunk kell Nagy Péter Tibor egyik írására,¹²⁰ ami a Magyar Pedagógia című folyóiratban jelent meg. A szerző a hitoktatás 1949 előtti helyzetét elemezve segített folyamatában látni a vallásoktatás alakulását.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársai által szerkesztett folyóirat a Betekintő, amelyben a levéltár munkatársai rendszeresen publikálják az iratok feldolgozása nyomán született eredményeiket. A Belügyminisztérium 1956 utáni történetéhez, szervezeti változásaihoz és áttekintéséhez nyújtott segítséget Baráth Magdolna,¹²¹ Papp István,¹²² Takács Tibor¹²³ tanulmánya. Szintén a Betekintőben jelent meg Vörös Géza tanulmánya,¹²⁴ amelyből képet nyerhetünk a forradalom hatására széthullott egyházi ügynökhálózat újjászervezéséről.

---

¹¹⁸ LÉNÁRD, 1991.

¹¹⁹ LÉNÁRD, 1991. 2.

¹²⁰ NAGY, 1999.

¹²¹ BARÁTH, 2008.

¹²² PAPP, 2010.

¹²³ TAKÁCS, 2010.

¹²⁴ VÖRÖS, 2010. c.

II. A hitoktatás hagyományos és új formái 1945 után

II.1. Hitoktatás az iskolák államosítása előtt

A hitoktatásnak különleges helyzete volt a két világháború közötti Magyarországon. A korszak – Szekfű Gyula szavai szerint – „neobarokk” környezetét és mindennapjait átszötte a vallásos élet. Az egyházak a Horthy-rendszer stabilitását segítették, cserébe az állam biztosította a törvényi és intézményi kereteket a vallásos élet gyakorlásához. A disszertáció szempontjából az iskoláskorú gyerekek és fiatalok vallásos nevelésének körülményei relevánsak, ezért a következőkben ezt fogjuk bemutatni. A közoktatást és a különböző iskolatípusokat szabályozó törvények világosan kimondták, hogy a vallási nevelésnek és ezzel összefüggésben a hitoktatásnak kiemelt szerepet biztosítanak: „A polgári iskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben gyakorlati irányú általános műveltséghez juttassa és ezzel közvetlenül a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra előkészítse.”¹²⁵ A gimnáziumokra vonatkozóan pedig a következőképpen rendelkezett a törvény: „A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.”¹²⁶ Mind a polgári iskoláról, mind a középiskolákról rendelkező törvényben a tantárgyak között az első helyen szerepelt a hit- és erkölctan, amit az alsó- és a középfokú oktatásban részt vevőknek órarendbe illesztve – fenntartótól függetlenül – kötelezően kellett tanulniuk. Nemcsak az iskolán belül biztosították a vallásos nevelés feltételeit, hanem azon kívül is. Az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról szóló törvényben tették kötelezővé az istentiszteleteken való részvételt: „Az iskoláztatás kötelezettsége magában foglalja a vásár- és ünnepnap iistentisztelet látogatásának kötelezettségét is.”¹²⁷ A vidéki és a városi társadalmat egyaránt meghatározta, hogy a két világháború közötti időszakban az egyházak részt vettek a gazdasági, a társadalmi és a politikai életben is, ezzel a vallásosságnak erős társadalmi

---

¹²⁵ 1927. évi XII. törvénycikk a polgári iskolákról.

¹²⁶ 1934. évi XI. törvénycikk a középiskolákról.

¹²⁷ 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról.

beágyazottsága alakult ki. Az állam részéről támogatott iskolai hitoktatáson túl jelentős volt a templomi hitoktatás is, ami egyrészt lehetett egy-egy plébános vagy káplán katekézise, vagy az elemi iskolások számára felállított Szívgyárda-mozgalom, a Mária Kongregáció esetleg a cserkészlet. Nagy Péter Tibor kutatásai szerint a tanulók körében az iskolai hittan mellett a templomi hittanon részt vevők aránya is magasan alakult. Országos viszonylatban iskolai hitoktatásban 94%, templomiban pedig 71% vett részt,¹²⁸ ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az oktatási rendszerben tanuló gyermekek több mint kétharmada többirányú vallási nevelésben részesült. A vallásos nevelés tekintetében öt csoportot állított fel.¹²⁹ Adatsorából két megállapítást vonhatunk le: az egyik, hogy többségben voltak azok – az érintettek fele – akik alapos és több oldalról támogatott vallásos nevelésben részesültek, ugyanakkor nem elhanyagolható azok aránya (15%), akik a kötelezőnél is kisebb mértékben részesültek valláserkölcsei nevelésben. Ez utóbbi csoport főleg a városokban – kiemelten Budapesten – volt jelentős.

A Horthy-korszakban működő – államilag támogatott – hitoktatás, és egyáltalán az egyházak helyzete gyökeresen változott meg a világháború befejezésével. A háborús pusztítások helyreállításában és az élet újraindításában az egész társadalom összefogására szükség volt. Az egyháziak közül a legtöbben tisztában voltak vele, hogy az élet nem folyhat tovább a két világháború között kialakult mederben, és készen állva a változásokra segítettek a társadalom önmagára találását. Az első komoly jele a megindult átalakulásnak a földreform-rendelet megszületése volt, amelyet 1945. március 17-én fogadott el az Ideiglenes Nemzeti Kormány.¹³⁰ Az INK-t alkotó pártok között összhang volt abban a tekintetben, hogy földosztásra, a nincstelenek földhöz juttatására szükség van, annak mikéntjében azonban jelentős eltérések mutatkoztak.¹³¹ Nemcsak a politikai pártok támogatták az intézkedést, de az érintettek közül a katolikus egyház sem zárkózott el

---

¹²⁸ NAGY, 1999. 407.

¹²⁹ Nagy Péter Tibor a következő csoportokat alakította ki: 1. Ritkábban jár templomba, mint az elvárt heti (15,4%); 2. Hetente jár templomba, de nem jár templomi hittanra (26,6%); 3. Hetente jár templomba, hittanra is jár oda, de visszaemlékezése szerint nem nevelték vallásosan (14,9%); 4. Hetente jár templomba, hittanra is jár oda, visszaemlékezése szerint is vallásosan nevelték (36,2%); 5. Gyakrabban jár templomba, mint az elvárt heti (6,8%). NAGY, 1999. 409.

¹³⁰ A rendelet szövegét közli: BALOGH, 1980. 481–493.

¹³¹ VARGA, 2001. 11.

előle.¹³² A javaslatok közül – bizonyíthatóan Vorosilov marsall és a SZEB nyomására – a legradikálisabb került elfogadásra, amit a Nemzeti Parasztpárt dolgozott ki és a Kommunista Párt is támogatott. Nem tudunk részletesen foglalkozni az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásával és egyéb intézkedéseivel, mert messze vezetne a disszertáció témájától, de jeleznünk kell, hogy a társadalomban meglévő, az INK legitimitását megkérdőjelező gondolatok az egyházon belül is megjelentek. A püspöki kar háború utáni első ülésére 1945. május 24-én került sor.¹³³ A megbeszélésen Grósz József a következő helyzetértékelést adta: „Decemberben *ideiglenes nemzeti kormány* alakult Debrecenben, amely fegyverszünetet kötött a szövetséges hatalmakkal, majd nemzetgyűlést hívott össze, amely az addig felszabadított városok küldötteiből állott. A falvak népe, ahogy ezt azóta az illetékesek is nyíltan beismerték, nem volt képviselve, nem is lehetett, hiszen a viszonyok minden választást lehetetlenné tettek; de a városok sem voltak képviselve mind. [...] Az ember joggal hihette, hogy egy ilyen alapon létrejött nemzetgyűlés és *egy így alakult kormány csak szükségintézkedéseket fog tenni*: felszámolja a fasizmust, helyreállítja a rendet, nyugalmat, közbiztonságot és igyekszik megindítani a termelő munkát. *Ehelyett mi történt? Az ország egész jövőjét érintő, mélyreható intézkedéseket tettek.*”¹³⁴ A mélyreható intézkedések első eleme a földosztás volt, ami valóban a katolikus egyházat érintette leginkább: 862 704 kataszteri holdjából 765 684 kataszteri holdat sajátítottak ki.¹³⁵ A rendelet, és annak végrehajtása – utólag nézve – az egyház társadalomból való kiszorításának első elemévé vált.¹³⁶ Témánk szempontjából a hitoktatás és azzal összefüggésben az iskolák helyzete figyelemre méltó, a korábban idézett püspöki tanácskozáson erre is kitértek: „A demokratikus berendezkedés kavargásában sokakat

---

¹³² Az 1945. május 24-i püspöki konferencián a következő kijelentés hangzott el: „A püspöki kar már régebben leszögezte, hogy nem ellensége egy egészségesebb birtokmegosztásnak, sőt az egyházi nagybirtok felosztásának sem, ha intézményeinek fenntartásáról másképp gondoskodnak...” BEKE, 1996. 29–30. A földosztás során nem vették figyelembe, hogy az egyházi birtokok célvagyonként szolgáltak, vagyis iskolákat, kórházakat tartottak fenn belőlük.

¹³³ Az ülésen egy sok szempontból megváltozott püspöki kar vett részt, hiszen a háború utolsó részében több püspök, köztük az esztergomi érsek (Serédi Jusztinián) is elhunyt. A tanácskozáson a következő főpásztorok vettek részt: Grósz József kalocsai és Czapi Gyula egri érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári, Pétery József váci, Mindszenty József veszprémi, Kovács Sándor szombathelyi, Hamvas Endre csanádi püspök, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Drahos János esztergomi és Pokorny Miklós győri káptalani helytartó. BEKE, 1996. 27.

¹³⁴ BEKE, 1996. 29. A kiemelések az eredeti szövegben vannak.

¹³⁵ BALOGH–GERGELY, 2005. I. 803.

¹³⁶ A folyamatot bemutatja és végigköveti: BALOGH, 2007. c.

aggodalommal tölt el *iffúságunk nevelésének* ügye. Erre vonatkozólag szóban és írásban meginterpellálta a kultuszminisztert, megnyugtató kijelentést kérve tőle, hogy a vallásoktatás az iskolákban, valamint iskoláink hitvallásos jellegét az új állami berendezkedés fenntartja az évszázados, töretlen vonalon. A miniszter a maga személyét, illetőleg a mindkét kérdésre megnyugtató feleletet adott, de hozzátette, hogy nem tudja, mi történik két hét múlva. Talán megnyugtatóbb a miniszternek az a kijelentése, hogy akarva sem tudná átvenni iskoláinkat, mert saját iskoláik fenntartását sem látja biztosítottnak. *Eddig tényleg nem történt semmi, ami nyugtalaníthatna, komoly hangok nem hallatszottak az iskolák államosítása mellett* [Kiemelés a szerzőtől.], de iskoláink fenntartása, főleg a középfokú oktatás vonalán súlyos feladatok elé állít bennünket.¹³⁷ Az 1945. májusi időpontban még valóban nem került napirendre az iskolák államosítása, ám néhány figyelmeztető jel hatására az egyház is kezdte saját válaszát megfogalmazni. Az oktatás korszerűsítése és az esélyegyenlőség biztosítása érdekében még Hóman Bálint kultuszminiszter vezette be a nyolcosztályos alapfokú népiskolát.¹³⁸ A háborús idők miatt széles körben nem terjedtek el ezek az iskolák, de a háború megszűnte után újra felmerült, hogy az elemi népiskolák és a polgári iskolák összevonásával egységes, új iskolatípust alakítsanak ki.¹³⁹ Ez az elképzelés – amit aztán a gyakorlatba is 1945 augusztusától folyamatosan átültettek – jelentette az első figyelmeztetést az egyházi iskolafenntartóknak, hiszen az általános iskolák csupán létükkel veszélybe sodorták a nagyhírű katolikus gimnáziumokat, amennyiben azok felső tagozata és a gimnázium alsó tagozata fedte egymást.¹⁴⁰ A kezdetben lassan és kisebb lépésekben, később azonban nyíltan meginduló egyházellenes folyamatot igyekezett megállítani, de csak az események mérséklését sikerült elérnie az 1945 októberében alakult szülőszövetségnek.¹⁴¹ A Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének (KSZVSZ) szervezési munkájának egyházi összefogója az a Lénárd Ödön piarista szerzetes lett, aki a „Fekete Hollók” elleni persorozatban kiemelkedő szerepet töltött be, ezért személyével és tevékenységével a disszertáció folyamán több alkalommal foglalkozunk. Lénárdot Mindszenty József nevezte ki az Actio Catholica

---

¹³⁷ BEKE, 1996. 35. A külön nem jelölt kiemelések az eredeti szövegben vannak.

¹³⁸ 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

¹³⁹ BALOGH–GERGELY, 2005. I. 750.

¹⁴⁰ BALOGH, 2012.c. 110.

¹⁴¹ SOÓS, 2008. 46.

kulturális titkárának és a szülőszövetség központi ügyvezetőjének. A szervezet első, látványos fellépésére az 1946 tavaszán lezajlott „diák-összeesküvések” leleplezésével¹⁴² összefüggésben került sor: 1946. június 29-ére „szülői értekezlet” hívott össze Budapestre, amelyet az esztergomi érsek személyesen vezetett.¹⁴³ Az egyházi ifjúsági mozgalmak és a felekezeti iskolák ellen erősödő politikai- és sajtópropaganda látványos győzelme volt a különböző egyesületek és katolikus mozgalmak felosztatása 1946 nyarán.¹⁴⁴ A közvélemény e lépésben – joggal – látta az iskolák államosításának előkészítését.¹⁴⁵

II.2. A felekezeti iskolák felszámolása

Az iskolák államosítására 1948 júniusában került sor, az előtte lévő másfél évben azonban a hatalom több kísérletet tett az egyházi iskolák felszámolására. Az egyházi fenntartású oktatási intézmények esetében sorsdöntőnek bizonyult az 1947. március 6-án tartott pártközi értekezlet. Az egyeztetésen részt vevő pártok megállapodtak abban, hogy a kisiskolákat és a tankönyveket államosítás útján egységesítik, valamint hogy a hitoktatást fakultatívvá teszik.¹⁴⁶ Ez utóbbi intézkedés azt jelentette volna, hogy a szülő – a lelkiismereti- és vallásszabadságra hivatkozva – kérhette gyermeke felmentését a kötelező hitoktatás alól. A tervbe vett intézkedések olyan mértékben érintették volna az egyházak oktatási szerepét, hogy az gyakorlatilag az államosítással ért fel, ezért a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Keresztury Dezső lemondott hivataláról. Ortutay Gyula követte tisztségében, aki elkötelezett híve volt az egyházak oktatásból való kiszorításának.¹⁴⁷ A fakultatív hitoktatásnak létjogosultsága volt a társadalom bizonyos részeiben, de az egyházak folyamatos zaklatása és lépésről lépésre való visszaszorításuk lehetetlenné tették az érdemi megbeszéléseket és döntéseket: mind a katolikus püspöki kar, mind a KSZVSZ mereven elzárkózott a fakultatív hitoktatás elől. A tiltakozás első lépéseként levelek

---

¹⁴² BALOGH, 2012.c. 111.

¹⁴³ SOÓS, 2008. 49.

¹⁴⁴ BALOGH, 1998.a. 200.

¹⁴⁵ BALOGH, 2012.c. 111.

¹⁴⁶ BALOGH, 2012.c. 113.

¹⁴⁷ BALOGH, 2012.c. 114.

árasztották el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, a Nemzetgyűlés Elnökének és a Miniszterelnök Hivatalát, amelyekben szülők, pedagógusok és hitoktatók tiltakoztak a tervezett intézkedés miatt. 1947 márciusában a szegedi diákok nagygyűlést rendeztek, ahol hitet tettek a kötelező hitoktatás és vallásos nevelés mellett.¹⁴⁸ A kommunista párt a többi koalíciós párttal együtt a tiltakozás hatására és a közelgő választásokra való tekintettel egyelőre levette a kérdést a napirendről. Az 1947-es tavaszi események és az egyház átmeneti sikere után, 1947 végétől indult újabb támadás az egyházak iskolafenntartói jogának megszüntetéséért, amely egészen 1948 áprilisáig tartott. Erre az időszakra a kommunista párt olyan pozíciókat és hivatalokat szerzett meg, amelyek biztosították számára a hatalomgyakorlás kizárólagosságát. Az általuk elérendő célban is változás történt, mert már nemcsak az oktatásból, hanem az élet minden területéről ki akarták szorítani az egyházat. Az egyházpolitika ilyen irányú fordulatát Rákosi Mátyás az MKP III. országos konferenciáján fogalmazta meg: „A demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik.”¹⁴⁹ A háttérben megkezdődött informális tárgyalások a katolikus egyház és az állam között nem vezetett eredményre: Mindszenty József és a püspöki kar továbbra is ragaszkodott az egyház évszázados jogához az oktatás területén. A tárgyalások sikertelensége a kommunista pártban addigra véglegesen eldöntött ténnyé tette az államosítást. A harmadik és ezúttal sikeres nekifutás az iskolák állami kezelésbe vételének 1948. május–júniusában indult meg. A párt okult a fakultatív hitoktatás bevezetésének kudarcából, és taktikusan, több oldalról előkészítetten látott hozzá terve megvalósításához. A felkészülés egyik eseménye az 1948. április 27-én zajlott MKP Köznevelési Bizottságának ülése volt. A jelenlévők elhatározták, hogy az államosítási bizottság¹⁵⁰ által kidolgozott javaslatokat fogadják el, miszerint az államosítást törvény (és ne rendelet) formájában fogadják el, terjedjen ki az összes népiskolára és általános iskolára.¹⁵¹ Az időzítéssel kapcsolatban az MKP Értelmiségi Osztályának terve érvényesült, miszerint a tanév végére időzítsék a törvény elfogadását: „olyan időpontban,

---

¹⁴⁸ BALOGH, 2012.c. 117.

¹⁴⁹ Rákosi szavai 1948. január 10-én hangzottak el. Idézi BALOGH, 2008. 69.

¹⁵⁰ Az államosítási bizottságot az MKP Köznevelési Bizottságán belül hozták létre, 1948. április 13-án. Tagjai: Alexits György, Angyal János, Benkő Gyula, Lukács Sándor és Mérei Ferenc. KOVÁCS, 2003. 142.

¹⁵¹ KOVÁCS, 2003. 143.

amikor az egyház az iskolákon keresztül nem szervezhet, és nem indíthat ellentámadást, viszont még elég idő van arra, hogy az államosított nevelők július 1-i fizetésüket már közvetlenül az államtól kaphassák meg.”¹⁵² Az alapos előkészítő munka után az 1948. május 7-én tartott MKP PB ülésen hozott határozatot az államosítási törvény tervezetéről, amely már nemcsak az alsó-, hanem a középfokú oktatásra is kiterjesztette az államosítást.¹⁵³ A döntést – a felekezeti iskolák államosítását – 1948 májusában Ortutay Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalosan is bejelentette. A folyamat meggyorsítását egy véletlen esemény okozta, amit pócspetri ügyként ismerünk. Az eset koncepcionális eljárásaként vonult be a történetírásba.¹⁵⁴ Az ügyet röviden összefoglalva a következőket mondhatjuk: 1948 júniusában az iskolák államosítása körüli harc a tetőfokára hágott. A püspöki kar körlevélben hívta fel a hívek figyelmét a katolikus iskolák támogatására, amit minden plébánián fel kellett olvasni a szentmise keretében. Pócspetriben a plébános, Asztalos János több alkalommal ismertette az egyház hivatalos álláspontját, a hívek pedig kiálltak gyerekeik vallásos nevelése mellett. Június 3-án a litániáról kijövő hívek a községháza elé vonultak – ahol a község képviselőtestülete tartott ülést –, hogy tiltakozzanak az iskolák elvétele ellen. A helyi rendőrök és a hívek között kialakult kisebb dulakodás eredményeképpen egy fegyver elsült és halálra sebesített egy rendőrt. Az eset a legjobbkor jött a kommunista párt számára, mert „bizonyítani” tudta, hogy a katolikus egyház bűncselekménytől sem riad vissza, ha saját pozícióját védeni kell. Rákosi Mátyás már az eset éjszakáján kiadta az utasítást, hogy az emberölés tényét és a plébános felbujtó tevékenységét kell bizonyítani. Ezzel megváltoztatta a tényállást, amit az ÁVO elsőként helyszínrre érkező munkatársa, Décsi Gyula állapított meg, nevezetesen, hogy az esemény nem alkalmas statáriális eljárás lefolytatására.¹⁵⁵ A politikai érdek azonban felülírta az eseményeket, és a „pócspetri gyilkosságra” hivatkozva meggyorsították az iskolák államosításának levezénylését. A törvénytervezetet 1948. június 15-én sürgősséggel nyújtotta be Ortutay Gyula – előadója a kisgazdapárti Bognár József volt, a kisebbség véleményét Barankovics István képviselte – és a parlament

---

¹⁵² KOVÁCS, 2003. 143.

¹⁵³ KOVÁCS, 2003. 144.

¹⁵⁴ MIKÓ, 2008. 123–137.

¹⁵⁵ MIKÓ, 2008. 129.

másnap elfogadta azt.¹⁵⁶ A név szerinti szavazáson 260 fő igennel, 63 fő nemmel szavazott. A megszületett törvény (*Az 1948. évi XXXIII. törvény a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában*)¹⁵⁷ évszázados hagyományt számolt fel nehéz helyzetbe hozva az oktatásügyet, hiszen óriási tanerő és tankönyvhiánnyal szembesült,¹⁵⁸ mivel az államosított iskolákban a szerzetes tanárok nem folytathatták munkájukat.¹⁵⁹ A törvény rendelkezése folytán 4987 egyházi fenntartású intézmény (óvoda, alap- és középiskola, tanítóképző, óvónőképző) került állami kézbe, amelynek több mint fele (63%) a római katolikus egyházáé volt.¹⁶⁰ Az iskolák államosítása kapcsán legtöbbször az egyházaktól elvett iskolákról beszélünk, de fontos megjegyezni, hogy a társulatok vagy magánszemélyek fenntartásában lévő oktatási intézményekre is vonatkozott a törvény.¹⁶¹

II.3. A kötelező hitoktatástól a fakultatív hitoktatásig

Az iskolák államosítása egyelőre nem jelentette a kötelező hitoktatás megszüntetését, az 1948 szeptemberében kezdődő tanévben órarenden belül maradtak a hittanórák. Mindszenty József már 1947 folyamán felvázolta azt a menetrendet, ami végül bekövetkezett: „Úton-útfélen halljuk, plakátokon olvassuk a jelszót: »Előbb demokráciát, aztán szocializmust!« Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében is sokaknál ez a szándék: előbb fakultatív hitoktatást, aztán semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást!”¹⁶² Az iskolák államosítása után újabb lendületet vett az állam és az egyházak közötti megegyezés létrehozása, ennek nyomán először a református, majd az unitárius egyházzal és az izraelita felekezettel végül pedig az evangélikus egyházzal kötött

---

¹⁵⁶ A parlamenti vitát közli: BALOGH, 1980. 284–478.

¹⁵⁷ A törvényt közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 853–855.

¹⁵⁸ KOVÁCS, 2003. 168.

¹⁵⁹ A tiltást a püspöki kar 5001/1948. számú rendelete hozta az érintettek tudomására. CÚTHNÉ GYÓNI 2014. 95.

¹⁶⁰ KOVÁCS, 2003. 168.

¹⁶¹ KOVÁCS, 2003. 166.

¹⁶² MINDSZENTY, 1989. 173.

egyezményt az állam.¹⁶³ A tárgyalások során az egyházak ígéretet kaptak arra, hogy a kötelező hitoktatást nem fogja érinteni az államosítás, és a vallásos nevelés továbbra is része marad a gyermekek iskolai tanulmányainak. Az egyház elleni harc azonban ezután sem csillapult, és a fő erőket a katolikus egyházra és Mindszenty József ellen csoportosították. Az MDP Politikai Bizottsága 1948. november 25-i ülésén külön bizottságot alapított, amelynek feladata volt az egyházak elleni harc összehangolása. Ennek a szűk körű tanácsnak a tagjai: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály és Révai József voltak.¹⁶⁴ Az ülésen értékelték a párt eddigi egyházpolitikáját és kijelölték a legközelebbi célt: a primás eltávolítását. Mindent ennek rendelték alá, a vallásoktatás kérdéséhez azért nem akartak még hozzányúlni, „nehogy provokációs célokra ki tudja használni a klérus”.¹⁶⁵ Az ülést követően szinte napra pontosan egy hónap után az ÁVH letartóztatta Mindszenty József bíboros-primás, esztergomi érseket. A kihallgatások és kínvallatások során megszerzett információk és egyéb koholt bizonyítékok alapján koncepciós perben ítélték el. A perre 1949. február 3. és 8. között került sor, ahol Mindszenty Józsefet életfogytig tartó fegyházra ítélték. Ezzel a lépéssel a hatalomnak sikerült félreállítania a legnagyobb erőt képező szervezet legmarkánsabb és legeltökéltebb vezetőjét. Az egyházi „reakció” elleni propaganda a bíboros elítélése után is folytatódott, sőt a per nyilvánosság előtt zajló volta segítette is az egyház ellehetetlenítését. A kötelező hitoktatás jövője a „Mindszenty-kérdés” lezárásával vált újra aktuálissá. A politika ekkor már leplezetlen magabiztossággal alkotta meg az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet, amely a hitoktatás módjáról rendelkezett. Egy mondatban számolta fel a kötelező hitoktatást és szegte meg az egyházaknak tett ígéretét: „A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 54. §-ában foglalt, az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezésnek megfelelően a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező.”¹⁶⁶ A szeparáció – önmagában – nem lett volna

---

¹⁶³ A magyar kormány és a református egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. október 7.) Közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 863–868. A magyar kormány és az unitárius egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. október 7.) Közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 869–872. A magyar kormány és az izraelita hitfelekezetet képviselőinek egyezménye az hitfelekezet helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. december 7.) Közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 874–879. A magyar kormány és az evangélikus egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. december 14.) Közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 880–885.

¹⁶⁴ KOVÁCS, 2003. 185.

¹⁶⁵ KOVÁCS, 2003. 185.

¹⁶⁶ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 894.

probléma, de az a politikai és társadalmi környezet, amelyben keletkezett, fordulópontot jelentett az egyház nevelésben való részvételében. Egyrészt azért, mert ezután alapvetően változott meg a hittan iskolán belüli helyzete: fakultatív mivolta azt jelentette, hogy csak a tanítási órák után lehetett tartani, külön procedúrákhoz kötötték a jelentkezést és külön listát kellett vezetni a résztvevőkről. Másrészt azért gondoljuk fordulópontnak, mert a vallásoktatás kiszorulva az iskolákból szükségszerűen tartott az „illegális” irányába, amiről a következő részben részletesen szólunk. A fakultatív hittanról szóló rendelet megjelenésének ideje sem véletlen, hiszen 1949. szeptember 6-án hirdették ki, vagyis már az új tanévben. A szülőknek rendkívül rövid időt adtak a döntésre: szeptember 15-éig kellett jelezniük az iskola felé, igénylik-e gyermekük vallási oktatását. Ekkor még sokan legyőzték a beíratás elé gördített adminisztratív akadályokat, és az általános iskolába járók 91%-a, a középiskolások 71%-a továbbra is igényelte a hitoktatásban való részvételt.¹⁶⁷ Az 1950. szeptember 15-én kihirdetett VKM rendelet tovább szűkítette a hitoktatók mozgásterét.¹⁶⁸ Eszerint: „A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkára (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein és az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhat. A vallásórát az utolsó tanítási óra után kell megtartani. Vallásórát csak az iskola épületében lehet tartani. A hitoktató a tanulókat az iskolán kívül semmiféle más foglalkozásra nem vonhatja össze.”¹⁶⁹ A következő években a beiratkozók aránya drasztikusan csökkent a vallásellenes propaganda, a hittanra járó gyerekek hátrányos megkülönböztetése és nem utolsósorban a jogi szabályozás hatására.¹⁷⁰ Az állami egyházpolitika irányításának céljából hozták létre 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatalt, amiről a későbbiekben részletesen szó lesz, itt csak a hitoktatást és annak ellenőrzését érintő kérdéseket tárgyaljuk. Az iskolai hittanbeiratások során a módszerek változtak, de a távlati cél mindig a vallásoktatás felszámolása volt. Az 1950-es évekre jellemző volt az agresszív magatartás a párt-, tanács és iskolavezetők részéről, ami csak az 1960-as éveket követően csökkent. Mivel a törvények garantálták a szabad vallásgyakorlást, különféle eszközöket kellett kitalálni, hogy a hittanbeiratásokat

---

¹⁶⁷ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 895.

¹⁶⁸ Az 1101–11–1/1950. (IX.15) VKM számú rendelet a vallásoktatással kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. A rendeletet közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 952–953.

¹⁶⁹ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 953.

¹⁷⁰ A hittanra járók számának csökkenéséről és annak hátteréről lásd: NAGY, 2000.

megakadályozzák. Igyekeztek megfélemlíteni azokat a szülőket, akik hittanra akarták járatni gyermeküket. A beiratkozásokat hivatalosan mindig az iskolában tartották, ahol a pedagógusokon kívül az iskolaigazgatók, a tanácselnökök vagy a párt képviselői is jelen voltak. A szülőket mindenáron arról akarták meggyőzni, hogy a gyermekük jövője érdekében hagyjanak fel szándékukkal. Amennyiben a meggyőzés nem vezetett eredményre, a politikai agitáció „keményebb” eszközeit használták. (Például az ipari dolgozókat, vasutasokat elbocsátással fenyegették meg, a dolgozó paraszttal szemben azzal érveltek, hogy kuláklistára kerülhetnek, ha gyermeküket beíratják hittanóra.) A 60-as években a szülők politikai múltját kutatták fel. Ilyenkor azt vetették a szemükre, hogy „nagy bűne van a múltban, amit most még jóvátehet, ha visszavonja az elhatározását”. Ezeknek az eljárásoknak rendszerint az lett a következménye, hogy a szülők belefáradva a küzdelembe, megfélemlítetten visszavonultak.¹⁷¹ Az iskolákban a hitoktatást tíz fő alatt nem engedélyezték. Amennyiben a megfélemlítések ellenére mégis összejött a hivatalos létszám, a hivatalos jelentésekben kevesebb főt írtak be. Így arra hivatkozhattak, hogy nincs meg a kellő létszám az engedély megadásához. A sérelmek után a lelkészek és a szülők hiába fordultak panaszos levelekben az Állami Egyházügyi Hivatalhoz felülvizsgálatot kérve. A válaszban annyit közöltek, hogy X szülő meggondolta magát, és nem akarja hittanra járatni a gyermekét. Azokban az iskolákban, ahol nem volt hitoktatás, a tanév végén külön jutalomban részesültek az iskolaigazgatók. Abban az esetben, ha több éven keresztül elérték azt, hogy ne legyen iskolájukban egyházi nevelés, nagyobb kitüntetésre is esélyesebbek voltak. Ahol mégsem tudták a beiratkozásokat megakadályozni, a pedagógusok jellemzést készítettek a hittanórán részt vevő gyerekekről és szüleikről, amit megküldtek az ÁEH-nak.¹⁷² Ők gondoskodtak arról, hogy ezeket a szülőket a munkahelyeiken felelősségre vonják. Sok esetben koholt vádak alapján eltávolították munkahelyükről, legtöbbször rájuk fogva, hogy rosszul dolgoznak. A hittanórákra járó gyerekek jegyeit a pedagógusok lerontották, és az osztály előtt megszégyenítették őket.¹⁷³ Az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozása után először az ifjúság átnevelésére dolgoztattak ki különböző programokat. Megállapították, hogy a vallás elhalása hosszú folyamat lesz, amely nem fejeződik be a szocializmus teljes felépítésével.

---

¹⁷¹ KÖPECZI, 2004. 35.

¹⁷² KÖPECZI, 2004. 35.

¹⁷³ KÖPECZI, 2004. 36.

A vallásos meggyőződést tartották a legártalmasabb világnézeti felfogásnak, ami ellen egészen a Hivatal 1989. június 30-ai megszüntetéséig harcoltak.¹⁷⁴

II.4. „Illegális hitoktatás”: a katolikus elitképzés trójai falova

A fakultatív hitoktatás bevezetése gyakorlatilag kiszorította a vallásoktatást a gyerekek és fiatalok iskolai életéből. Az ötvenes-hatvanas évekre minimalizálódott az iskolai hitoktatásban résztvevők száma, és teljes elsorvadását az is segítette, hogy azok, akik komolyan szerették volna venni gyermekük vallásos nevelését, azt nem az iskolában igyekeztek biztosítani számukra. A kötelező hitoktatást megszüntető rendelet, az azt megelőző, illetve követő lejárató kampány sokakban visszatetszést váltott ki, és jobbnak látták „alternatív” utakat keresni gyermekeik vallásos nevelésére. A szülői igények hatására, az arra vállalkozó lelkipásztorok segítségével megindult az iskolán kívüli – az Állami Egyházügyi Hivatal külön engedélye nélküli – „illegális” hitoktatás. A papok a ministránsok összefogásával, énekkarok szervezésével, vagy csupán kiscsoportok találkozóival gondoskodtak a gyerekek és fiatalok hitbeli képzéséről. Ez a fajta, alulról induló szervezkedés az egész ország területén jellemző volt, hiszen mindenhol voltak papok, szerzetesek, több esetben világiak, akik vállalták a kockázatot a következő nemzedék hitbeli neveléséért. Az iskolán kívüli hitoktatásnak többféle formája alakult ki attól függően, kik vállalták, milyen lehetőségeik voltak, vagy éppen kit tekintettek célcsoportnak. A következőkben néhány tipikus formáját vázoljuk fel az „illegális” hitoktatásnak, amelyek egy része meglévő hagyományokat folytattak, más részük a világháború után alakult ki. A fiatalok nevelése területén legnagyobb tapasztalata az iskolákat fenntartó szerzetesrendeknek volt. Közülük most a cisztercieket emeljük most ki, mert nagyhírű gimnáziumaikat nem kapták vissza 1950-ben és az iskolák államosítását követően szinte azonnal új lehetőségeket kezdtek keresni a tanítványaikkal való kapcsolattartásra. Az államosítás után mind a négy nagyhírű ciszterci gimnázium mellett megindult a diákok összefogása. Budapesten és Egerben az segítette a szerzeteseket, hogy nemcsak iskolájuk, hanem plébániájuk is volt, ezáltal több személlyel tudták megszervezni

---

¹⁷⁴ BALOGH–GERGELY, 1996. 33.

a hitoktatást. Természetesen nem minden ciszterci folytatott „illegális” hitoktatást, néhány – a fiatalok iránt – különösen elkötelezett szerzetes gyűjtött maga köré kisebb-nagyobb csoportokat. Barlay Szabolcs a fővárosban alakított csoportokat, nem csak fiatalok, hanem férfiak és nők részére is. Székesfehérvárott Trimmer Elek, Pécssett Wöllner Ferenc, Egerben Hervay Ferenc fejtett ki nagyszabású ifjúsági munkát. Az iskolából kinövő „illegális” hitoktatás kialakulása az iskolák államosításához köthető, hiszen a rendi gimnáziumokban tanuló fiatalok nagy része nem akarta feladni vallásos világnézetét. Ők mindenáron folytatni akarták hitbeli képzésüket, ezért az iskolából eltávolított szerzetestanárok ministránsköröket, énekkarokat, kisebb csoportokat, nyelvtanuló köröket szerveztek, amelyekben elsősorban azon volt a hangsúly, hogy az adott keretek között hogyan tudják megőrizni kereszténységüket. Ezek a foglalkozások abban a pillanatban váltak „illegálissá”, amikor a szerzetesrendektől megvonták a működési engedélyt,¹⁷⁵ és a szerzetesek vagy egyházmegyei szolgálatba kerültek át, vagy a civil életben kellett boldogulást találniuk. A ciszterciek miután állami kereten kívül maradtak, nem volt „törvényes” lehetőségük az ifjúsággal való foglalkozásra, ezért a különböző csoportokkal titokban találkoztak. Szorosan a katolikus iskolákhoz tartoztak a gyerekek tanításon kívüli neveléséhez kapcsolódó mozgalmak, köztük is kiemelkedően a cserkészet. A mozgalom a valláserkölcsei nevelés egyik legfontosabb bázisa volt a két világháború közötti Magyarországon, nemcsak a katolikusok körében. A cserkész-vezetők és cserkész-papok sem tűntek el nyomtalanul a szervezet betiltása után, hanem sok esetben folytatták csoportjaik vezetését. A cserkészet felszámolása hosszabb folyamat volt, de azok a vezetők, akiket a „Fekete Hollók” ügyben ítétek el több mint egy évtizedes „illegális” hitéletet tudhattak maguk mögött. Néhány lelkipásztor különösen fontosnak érezte a fiúk cserkész módszerekkel való nevelését, például Kölley György Budapesten, majd Dunabogdányban tevékenykedett ilyen szellemben, vagy Arató László *Botond*, Bolváry László és Csonka Ferenc Pécssett. A Mecsek szomszédságában elterülő város különösen alkalmas volt arra – egyrészt vallási hagyományai, másrészt szerencsés fekvése miatt –, hogy kirándulások, túrák alkalmával mélyítsék hitüket a fiatalok. A cserkészet eszközeit (kalandos próbatételek, fizikai és szellemi kihívások, túrázási ismeretek átadása stb.) azonban sokkal szélesebb körben használták, és a legtöbb „illegális” csoportnál megtalálhatók egyes elemei. Nem szorosan a cserkészethez köthető papok – Hervay

---

¹⁷⁵ A szerzetesek helyzetéről és sorsáról a harmadik fejezetben részletesen szólnunk.

Ferenc, Barlay Ödön – és világiak – Nobilis György, Gáldi Zoltán, Rozgonyi György – is rendszeresen vitték kirándulni a gyerekeket, egyfelől azért mert az iskolás korosztálynak megfelelő elfoglaltságnak látszott, másrészt azért, mert a hegyekben túrák alakalmával nyugodtan, kíváncsi szemek és fülek nélkül tudtak beszélni hitbeli kérdésekről. Az „illegális” hitoktatásnak egy másik része abban hasonlít a cserkészethez, hogy az iskolán kívüli hitre-nevelés világába tartozott, szintén a két világháború között alakult ki és indult fejlődésnek Magyarországon, viszont célcsoportja más volt, mint a cserkészeké. A Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete (KIOE) a tanoncokat és szakmunkástanuló fiatalokat próbálta összefogni, segíteni tanulmányaikat és elhelyezkedésüket. Tanoncotthonokat alapítottak, ahol a vidékről feljött munkásfiatalok szállást kaptak és tanuláson kívüli képzésükről is gondoskodtak. A mozgalom a fővárosban volt a legjelentősebb, de vidéken is voltak csoportjai. A papi irányítók mellett munkásifjú vezetők is foglalkoztak a fiatalokkal, így a KIOE-ban megvalósult a világiak bevonása a pasztorációba. A szervezetet – a többi katolikus egyesülettel együtt – feloszlatták, de „illegálisan” a KIOE-csoportok is próbáltak tovább működni, mert a tagok között kialakult kapcsolatokat és a múltban megélt közös tapasztalatokat nem lehetett egyik percről a másikra annulálni. A KIOE főtitkára Ikvay László volt, akit 1961 előtt is már felelősségre vonták a fiatalok körében végzett munkája miatt. 1952-ben Bulányi Györggyel együtt ítélték el az első olyan perben, amelyben fiatalok hitre nevelését minősítették államellenes szervezkedésnek. Az államhatalom ekkor csapott le arra a mozgalomra, amelynek elindítása a II. világháború végéhez és Bulányi Györgyhez köthető, és amely egy külön típust jelenített meg az „illegális” hitoktatáson belül. Bulányi piarista szerzetesként tanított a rend alá tartozó különböző gimnáziumokban. Utolsó állomáshelye Debrecen volt, ahonnan a front átvonulása előtt Budapestre ment, majd 1945 elején visszatért debreceni rendházukba. Az itt töltött idő és találkozás különösen fontos eseménynek mutatkozott életében, mert itt érte az az inspiráció, aminek hatására elindította saját „mozgalmát”. Ő maga így emlékezett vissza erre a fordulatra: „Meghatározó volt az életemben, hogy 1954 [Véltetően elírás, és 1945 a helyes dátum, hiszen 1954-ben Bulányi György már a börtönbüntetését töltötte. A szerző megjegyzése.] februárjában, Debrecenben – ahol én piarista tanár voltam – egy hónapot töltött egy horvát jezsuita, mint később megtudtam álnévvel. Nem tudott magyarul, az ott tartózkodásának egy hónapja alatt mégis négy kisközösséget szervezett. Egyet munkásfiúkból, másikat munkásleányokból, harmadikat

felnőttekből, negyediket diákokból. Amikor eltelt az egy hónap, azt mondta, hogy most már megy tovább a Szovjetunió irányába, és a diákközösséget szeretné rám bízni. Megkérdeztem tőle minek ez. Azt mondta, hogy jön majd olyan idő, amikor az egyház csak ilyen házanként összegyűlt kisközösségekben tud élni. Kolakovics névvel volt ott, az igazi nevét is megtudtam, de elfelejtettem.¹⁷⁶ Jezsuita volt. Amikor hallottam róla Indiában élt még. Utoljára akkor hallottam róla, amikor 17 év börtönre ítélték Szlovákiában.”¹⁷⁷ Bulányi György az említett diákközösség mintájára több csoportot is szervezett, hiszen tanár lévén közel állt a fiatalokhoz. A szervezőmunkában rendtársai között társakra talált Juhász Miklós és Török Jenő személyében. A kisközösségi élet – Bulányihoz köthető – megszervezésére Budapesten kívül Debrecenben és Szegeden is sor került, utóbbiban Kovács Mihály piarista atya munkája kapcsán. A rendőrségnek hamar szemet szűrt a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején kibontakozó kiscsoportos élet, és mivel nem voltak pontos ismeretei a „föld alatt” szerveződő egyházzól, illetve a hozzájuk csatlakozott emberekről, ezért kezdetben minden olyan csoportot, ahol hitoktatással foglalkoztak Bulányi Györgyöz kapcsoláltak. „Szervezkedésük” felszámolására 1952-ben került sor, amikor Bulányit és nyolc társát letartóztatták és elítélték. Az „illegális” hitoktatás egyik legkarakteresebb ága a Regnum Marianum Mozgalom volt. A XX. század első felében alakult világi papi közösség a külvárosokban kallódó fiúk összefogását tekintette fő feladatának. Hitoktatói munkájuk mellett szabadidejüket is a fiatalokkal töltötték, így lehetőséget adtak nekik a társadalmi felemelkedésre. A Regnum lelki és szellemi hátterét Prohászka Ottokár, majd Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök adták. A két világháború között csak fiúk nevelésével foglalkoztak, felosztásuk után (ami Damjanich utcai házuk bezárását jelentette) azonban a fiúcsoportok mellett fokozatosan megjelentek a lányok csoportjai is. A Regnum sajátos útja – hasonlóan a cserkészethez – a közösen megélt élményeket és a hit megélését jelentette. A regnumi atyákat 1961-ben, a „Fekete Hollók” ügy kapcsán ítélték el először, de utána még két alkalommal álltak bíróság elé ifjúságnevelő munkájuk miatt: 1965-ben és 1971-ben.

Az „illegális” hitoktatás létező és szerteágazó valósága indulásától fogva a belügyi szervek megfigyelése alatt állt. Különböző módszerekkel igyekeztek feltérképezni a

---

¹⁷⁶ Minden valószínűség szerint Stjepan Tomislav Poglejen jezsuita szerzetesről van szó.

¹⁷⁷ HETÉNYI, 2002. 511. A fenti epizódot máshol is közli Bulányi, például az alábbi visszaemlékezésében: http://www.bulanyi.hu/images/onrajz/aki_dudas_akar_lenni_10.pdf (Az utolsó letöltés: 2014. 07. 11.)

vezetőket és csoportjaikat, valamint folyamatosan gyűjteni az információkat, amik bizonyítékként szolgálhattak egy esetleges eljárásban. A csoportok rendőrség általi felszámolást és bíróság elé állítását csak úgy tudták elérni, ha bizonyították: törvénybe ütköző tevékenységet folytattak. Mivel az 1949. augusztus 20-án elfogadott alkotmány 54. paragrafus¹⁷⁸ biztosította és garantálta a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlását, ezért csupán vallásos indok miatt nem lehetett elítélni senkit. Ezzel szemben a gyakorlatban azt tapasztaltuk, hogy férfiakat és nőket ítétek el azért, mert gyerekek, fiatalok vallásos képzésével foglalkoztak. A törvény által garantált szabadságjog és a megvalósulás közötti különbséget valószínűleg az adta, hogy a felek (az állam, illetve az egyház) másként értelmezték a vallás „gyakorlását”. Az állam a templom falai között, lehetőleg csak a liturgia megünneplésére vonatkoztatta a vallásszabadságot, ezért például nem, vagy csak korlátozott mértékben lehetett a liturgiához kapcsolódó körmeneteket végezni. Az ifjúsággal való foglalkozás – a szentségek felvételének előkészületén túl – pedig tiltott volt.¹⁷⁹ Az egyház – főleg a kisközösségi életben részt vevők – álláspontja viszont az volt, hogy a kereszténység az egész életet és annak minden területét meghatározó életforma, ezért beletartozik a liturgikus élet, a hitben való folyamatos mélyülés, sőt a hittanon tanultak gyakorlati megvalósítása kiránduláson, baráti találkozások alkalmával. A „Fekete Hollók” ügyben érintettek letartóztatása után összeült ÁEH értekezleten is a fenti logika szerint szólt hozzá Olt Károly: „Kállai elvtárs hangsúlyozta, hogy világnézeti tevékenység, vagy állásfoglalás miatt Magyarországon senkit nem bántanak, tehát a hívő emberek szabadon tehetnek eleget hitbeli kötelezettségeiknek, eljárhatnak templomba, élhetnek a szentségekkel, a papok is gyakorolhatják hivatásukat a templomban, de ha ez a tevékenység államellenes jelleget ölt és egy védőburkot képez, amely eltakarhatja ezt a szervezkedést, akkor az állam nem lesz kíméletes és rá fog ütni erre a köpenyre.”¹⁸⁰ Olt hozzászólásában egyértelművé tette az állam álláspontját, mégis azt mondhatjuk, hogy a meglévő értelmezési feszültség miatt a

---

¹⁷⁸ BALOGH–GEREGLY II., 2005. 888–889.

¹⁷⁹ Erre a rendelkezésre az 1958-as párthatározatok tárgyalásánál még kitérünk, itt most annyit jegyzünk meg, hogy a párt iránymutatása hogyan jelent meg az állambiztonság szintjén. A tiltást a Rendőrtiszti Akadémia egyik tankönyvében is olvashatjuk: „Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.” GERÉB, 1969. 32.

¹⁸⁰ MNL OL XIX–A–21–d–0010-1/1961. 6. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából származó forrásokért köszönet Soós Viktor Attilának, aki digitálisan rendelkezésemre bocsájtotta őket.

„Fekete Hollók” ügyben szereplő papok és szerzetesek sokáig nem voltak hajlandók elismerni, hogy „államellenes” szervezkedés résztvevői lettek volna. A vallásszabadság gyakorlásának és az államellenes szervezkedés határának megállapítása önkényesen történt, a hatalmi akarattól függött, és a nyomozati munka eredményeképpen előbb-utóbb a legtöbben beismerték, hogy „szervezkedtek” az állam ellen. A „szervezkedés” elismerésével pedig megteremtették az alapját saját ítéletüknek, ugyanis a résztvevőket minden esetben a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése” vagy az abban való „tevékeny részvétel” vádjára hivatkozva ítélték el. A Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállításának (BHÖ) első pontja ez a tétel. Szükségesnek látszott a vádat árnyalni, közérthetővé és kommunikálhatóvá tenni, ezért született meg az a koncepció, ami a hitoktatást elitképzéssé tette. A „Fekete Hollók” ügyben tehát az államellenes szervezkedés gyakorlati megvalósítását az „illegális” hitoktatás, vagyis az „elitképzés” jelentette – így válhatott az alternatív hitoktatás a katolikus elitképzés trójai falovává. Az „illegális” hitoktatásban találta meg az államhatalom azt a pontot, amin keresztül leszámolhatott a kisközösségi étellel és a titokban működő csoportokkal, mozgalmakkal, azáltal, hogy „elitképzésnek” állított be tevékenységüket. A két fogalmat ezért lehet szinonimaként használni, és a következőkben a „elit” jelentésárnyalatait próbáljuk bemutatni. Tág értelemben elitnek tekinthető a társadalom életében (politika, gazdaság, kultúra stb.) valamiféle vezető szerepet betöltők tábora. Az elit formálásában – a „Fekete Hollók” ügy tanulmányozása nyomán – három szakaszt tudunk elkülöníteni. Az első a kiválasztás szakasza; a második a képzés, nevelés; a harmadik pedig a „funkcionálás”, vagyis amikor a tanulmányai által gyakorlatot szerzett személy működni kezdett valamilyen szakterületen.

A kiválasztás időszakában történt meg a csoportok kialakulása, ahová a részt vevők válogatás után kerültek. A folyamatot azonban nem elsősorban a vezetők, hanem az adott történelmi szituáció végezte. A hittanra járók tisztában lehettek azzal, hogy nem veszélytelen, amit tesznek: egyetemi felvételijüket vagy tanulmányi előmenetelüket akaszthatta meg, ha kiderült részvételük az „illegális” hitoktatásban. Nemcsak az „illegális”, hanem az állam által engedélyezett hitoktatásban részt vevők is hátrányos megkülönböztetésben részesültek, hiszen szüleiket minden eszközzel próbálták rávenni arra, hogy tekintsenek el gyermekük hitoktatásától; a gyerekekre pedig sok esetben a tanárok igyekeztek nyomást gyakorolni. Mégis azt mondhatjuk, hogy az „illegális”

hitéletben résztvevők nemcsak egzisztenciájukat, hanem személyes szabadságukat is kockáztatták döntésükkel. A csoportok nagy része igyekezett nyitott lenni és befogadni a hozzá fordulókat. Természetesen az érdeklődők hamar megértették, mit nyerhetnek, illetve mit veszíthetnek, így csak a valóban elkötelezettek maradtak. Az elit formálásnak második időszakát a képzés jelentette, vagyis a csoportok hétköznapi életét. Az „illegális” hitoktatás típusainak (katolikus iskolákhoz és szerzetesrendekhez köthető, a cserkészet, a bázisközösségek és ifjúsági mozgalmak: KIOE, Regnum) bemutatásakor részletesen kitértünk és differenciáltan bemutattuk azokat a személyeket, csoportokat és módszereket, akik a hitélet továbbadásáról gondoskodtak, ezért a következőkben rátérünk az elit működésének elemzésére. Az elitképzésnek akkor van értelme, ha biztosított azok „funkcionálása”. Az „illegális” hitoktatásban részt vevők esetében erről szó sem lehetett. Mind a tagok, mind a vezetők tudták, hogy az ateista társadalomban nem számíthatnak vezető pozíciókra, és inkább a letartóztatási parancsra vártak. Az elitképzés vádja azért is nehezen értelmezhető, mert nem speciális témákban mélyítették a résztvevők ismereteit, sokkal inkább átfogó, a katolikus hitet a mindennapokban megélő mentalitást próbáltak átadni. Tehát nem közigazgatási – politikai vagy egyéb, a társadalom egy-egy szegmensében – vezető szerepre predesztináló ismereteket, hanem hittant, erkölctant, pszichológiai és szociológiai ismereteket adtak át. Hasonlóan a vallásszabadság kettős értelmezéshez, az elitképzésnél is kétféle olvasatot találhatunk. A hatalom eszköztárában az „elit”-et politikai értelemben használták, és ennek fényében értelmezhető az a vád, hogy a hittanvezetők munkájának valódi célja egy majdani rendszerváltás utáni vezetőgárda képzése. A másik oldalon is megjelent a kifejezés, csak míg a hatalom politikai értelemben, ők inkább „lelki” értelemben tették ugyanezt. Vagyis azt tartották, hogy az istenhitre alapozott emberi magatartásuk, a hazaszeretetükben gyökerező tenni akarásuk és a saját érdeküket háttérbe szorító viselkedésük emeli ki őket az „átlagból” és teszi „elitté”.¹⁸¹ Tény, hogy például a „föld alatt” élő pécsi cserkészek aszerint a tíz törvény szerint éltek, amit még alapítójuk fogalmazott meg. A törvények között szerepelt a gyengék védelme, a másokon való önzetlen segítség, vagy a becsületesség és bátorság. Ezek valóban olyan értékek voltak, amik megélése kiválthatta a társadalom rokonszenvét.¹⁸²

---

¹⁸¹ IVASIVKA–ARATÓ, 2006. 122.

¹⁸² A katakomba cserkészek tíz törvénye: 1. A krisztusi magyar ifjú első kötelessége az engedelmisség. 2. A krisztusi magyar ifjú teljesíti kötelességeit, melyekkel Istennek, Egyházának, Hazájának és embertársainak

Az „Fekete Hollók” ügy kapcsán megfogalmazott egyik legfontosabb kérdés arra vonatkozott, hogy a hatalom miért ennyire szigorúan lépett fel – az engedélyezetten túli – hitoktatás ellen? A válasz – a fentiekén túl – a következő kérdésben foglalható össze: Kié lesz a következő generáció? Minden csoportosulásnak, szervezetnek alapkérdése, kik fogják tovább vinni. A Kádár-rendszer első éveiben kiemelkedő fontosságú az új hatalom szemében, hogy a forradalom leverése után képes lesz-e maga mellé állítani a társadalmat. Megrázó lehetett Kádáréknak azzal szembenézni, hogy a forradalom résztvevői között tömegével képviselték magukat a fiatalok: középiskolások, egyetemisták. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Rákosi-rendszer hivatalos ifjúságnevelő intézménye, a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; nem sikerült eredményesen az ifjúság kommunista ideológia szerinti nevelése. Az 1957-ban megalakult KISZ-nek (Kommunista Ifjúsági Szövetség) döntő szerepet szántak a fiatalok formálásában. Az államhatalom mellett a másik szervezett erő, amelynek szintén alapvető fontosságú a következő nemzedék kérdése, a katolikus egyház volt. A háború utáni drasztikus térvész, majd a hatalom teljes behódoltatási kísérlete után, ha lehet még égetőbb volt az egyház számára a következő nemzedék kérdése. Nem csupán a következő papi-szerzetesi hivatásoké, hanem a világi hívőké is. A szerzetesrendek „illegálisba” kényszerítve sokkal kevesebb energiát tudtak a következő nemzedék nevelésére fordítani, hiszen erejüket az új működési keretek kiépítésére és az idősebb rendtagok ápolására kellett szánni. A legtöbb rend esetében azonban akadtak fiatalok, akik minden tiltás ellenére felismerve szerzetesi hivatásukat novíciusnak jelentkeztek. Az állam vállaltan és kizárólagosan ateista világnézete nehezen tűrte, tűrhette a más ideológiai alapon állókat. Nagy kérdés volt, hogy a csupán nyolc gimnáziumot fenntartó katolikus egyház képes lesz-e érezhető hatást gyakorolni az ifjúságra? Az 1948 óta tartó nyílt és kemény fellépés az egyház ellen igencsak megrostálta a híveket. Voltak, akik elfogadták a templom falai közé szorított létet, de maradtak olyanok is, akik igyekeztek továbbadni gyermekeiknek a hitet, vagy az iskolai hitoktatáson vagy egyéb utakon keresztül. Az egyház hatósugara azonban sokkal szűkebb lett, ezért vált a jövő szempontjából nagyon fontossá azoknak a helytállása,

---

tartozik. 3. A krisztusi magyar ifjú nem dicsekszik és tud hallgatni. 4. A krisztusi magyar ifjú – ahol tud – segít. 5. A krisztusi magyar ifjú másokkal szemben gyengéd, magával szemben szigorú. 6. A krisztusi magyar ifjú a természetben Isten alkotását látja, ezért jó az állatokhoz és kíméli a növényeket. 7. A krisztusi magyar ifjú szereti a csendet, az elmélyedést és az imát. 8. A krisztusi magyar ifjú vidám, de meggondolt. 9. A krisztusi magyar ifjú becsületes. 10. A krisztusi magyar ifjú testében és lelkében tiszta. Jelmondat: „Krisztusibb ember, magyarabb magyar!” IVASIVKA–ARATÓ, 2006. 79.

akik a vesztes helyzetben igyekeztek tenni a következő katolikus nemzedékért. Az 1961-es letartóztatásuk utáni első ÁEH országos értekezleten a következő nemzedék problémáját a következőképpen foglalta össze Olt Károly, a Hivatal elnöke: „Egy alapjellegzetessége volt ezeknek az illegális szervezkedéseknek, és pedig az, hogy főképp az ifjúság felé irányultak. Ez nem is olyan elszigetelt jelenség. Legutóbb a csehszlovák Állami Egyházügyi Hivatal vezetői jártak nálunk, akik beszámoltak arról, hogy ők is azt tapasztalták, hogy a római katolikus papság Csehszlovákiában elsősorban az ifjúság szervezésére, az ifjúság vallásos nevelésében való megtartására vetette rá magát. Nálunk ez szintén kibontakozott. Itt a Vatikánnak vonaláról van szó, és logikus is ez a vonal, mert ha mi kommunisták arra gondolunk, hogy a szocializmust továbbépíteni a fiatalabb generáció fogja, nekünk is arra kell gondolni, hogy milyen utánpótlást biztosítunk ideológiailag. A papok sem tévesztették el ezt a dolgot, ha ők tovább élni akarnak, akkor utánpótlásról az ifjúság körében kell szervezkedni.”¹⁸³

---

¹⁸³ MNL OL XIX–A–21–d–0010-1/1961. 5.

III. A hatalom és az egyház viszonya az ötvenes években

III.1. Az MDP egyházpolitikája

Az iskolák államosításáról szóló törvény elfogadása előtt néhány nappal, 1948. június 12-én alakult meg a Magyar Dolgozók Pártja. Az egyesülés háttérében az a Moszkvából kapott utasítás állt, miszerint a szovjetek által megszállt területeken fel kell adni a hatalom fokozatos megszerzésének addigi elvét, és meg kell gyorsítani a szovjetizálást.¹⁸⁴ Ennek fényében a Szociáldemokrata és a Kommunista Párt fúziójából született meg az új munkáspárt: a Magyar Dolgozók Pártja. Az ötvenes évekre tehető a diktatúra kiépítése, amelynek végrehajtója Rákosi Mátyás és szűkebb környezete (Farkas Mihály, Gerő Ernő, Révai József és Vas Zoltán) volt. A totalitárius elmélet szerint egy állam akkor totalitárius, ha a politikai életre az egypártrendszer, a gazdaságira a központi utasításos gazdaság jellemző, valamint ha a párt irányítása alatt áll a tömegtájékoztatás, a hadsereg és a titkosrendőrség.¹⁸⁵ A Rákosi-diktatúra idején minden feltételnek eleget tett az államhatalom. 1948 és 1950 között az új állampárt egyre drasztikusabb eszközökkel lépett fel az egyházak ellen. A protestánsokkal megkötött egyezmények után már csak a katolikus egyház maradt, akivel az állam nem tudott megállapodást kötni. Az ellenállás ikonjának tartott bíboros letartóztatása és elítélése sem változtatott azon a tényen, hogy a püspöki kar ragaszkodott azon álláspontjához, miszerint csak a Szentszék jogosult tárgyalásokat kezdeni és megállapodni. A római katolikus egyház hierarchiára épülő volta eleve kizárta annak a lehetőségét, hogy valamely nemzet püspöki kara önállóan – Róma megkerülésével – hozzon a helyi egyház egészét érintő nemzetközi jogú döntéseket. A párt vezetőinek viszont feltett szándékuk volt a megegyezés aláírása, amely az állam és a katolikus egyház viszonyát rendezte volna. Mindszenty elítélése után a püspöki kar igyekezett kitartani, és közel másfél évig sikeresen verte vissza a hatalom támadásait. Az egyik támadási pontot az állampolgári eskütétel jelentette.¹⁸⁶ A közalkalmazottak számára

---

¹⁸⁴ ROMSICS, 2005. 294.

¹⁸⁵ Carl Friedrich és Zbigniew Brzezinski elmélet idézi: HORVÁTH, 2008. 405.

¹⁸⁶ A Minisztertanács 4288/1949. számú rendelete a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára teendő eskü tárgyában. 1949. október 22-én hirdették ki. Közli: BALOGH–GERGELY II., 2005. 896–897.

előírt esküt az 1949-ben elfogadott új alkotmányra a lelkészeknek is le kellett tenniük, hiszen állami fizetés-kiegészítésben részesültek. A protestánsok és az izraelita felekezet eleget tettek ennek, de a katolikus klérus ellenállt. A püspöki kar azután engedélyezte a lelkeskedő papság számára az eskü letételét, amikor az állam kilátásba helyezte a kongrua megvonását.¹⁸⁷ Az állam egy másik ponton keresztül is beavatkozott a katolikus egyház szervezetébe, amikor a párt által irányított békemozgalomba próbálta bevonnani azt. Ez a törekvés egyet jelentett volna az ateista állam elismerésével, így érthető, hogy a püspöki kar a következő nyilatkozat kiadásával próbált kibújni a szervezetszintű csatlakozás alól: „A mostani békemozgalommal kapcsolatban a Magyar Püspöki Kar [1950. A szerző kiegészítése.] április hó 28-án Budapesten tartott tanácskozásából a következő nyilatkozatot tette: Híven Egyházunknak, a béke és szeretet Egyházának szelleméhez, valamint az Egyház Fejének, a római Pápának ismételten kifejezett békeakaratahoz és a béke érdekében tett rendelkezéseihez, szüntelenül imádkozunk Istenhez, hogy ne az öldöklés, hanem a megbékélés és együttműködés szelleme töltse el a népek valamennyi vezetőjének szívét. Imáink mellett tanításunkkal és munkánkkal is törekszünk a béke megóvására és tartós megvalósítására. Mint a béke fejedelmének, Krisztusnak hívei és tanítványai különösen is elítéljük azokat az öldöklő fegyvereket, melyeknek használata nemcsak a támadó ellenséget, hanem a védtelen emberek tömegeit öli meg és az anyagi javak mérhetetlen mennyiségét pusztítja el, szenvedést és nyomort okozva hosszú időkre. Kívánjuk, hogy szeretett magyar hazánk és nemzetünk, mely két hosszú háborúban oly kimondhatatlanul sokat szenvedett, egy újabb háború borzalmaitól megóvassék. *Ezt a nyilatkozatot a Magyar Püspöki Kar nemcsak a maga, hanem a világi papság, a szerzetesek és szerzetesnők nevében is teszi és ezzel pótol minden más nyilatkozatot és aláírást [Kiemelés a szerzőtől.]*”¹⁸⁸ A nyilatkozat kiadásával időt nyert a püspöki kar önmaga és egyháza számára.

A katolikus egyház totális visszaszorítására tett kísérletként értelmezhetjük az MDP Központi Vezetőségének 1950. június 1-jei határozatát. A szélesebb pártnyilvánosság elé vitt állásfoglalást a május 25-i Politikai Bizottság ülésén ismertette Rákosi Mátyás, amelyben hosszú időre érvényes megállapításokat fogalmazott meg.¹⁸⁹ Elsőként

---

¹⁸⁷ GERGELY, 1990. 14–15.

¹⁸⁸ BALOGH, 2008. I. 182.

¹⁸⁹ KOVÁCS, 2003. 189.

leszögezte, hogy a klerikális reakció elleni harc „szerves része annak a küzdelemnek, amelyet a magyar dolgozók a béke megvédéséért vívnak”.¹⁹⁰ Ebben a harcban „a klerikális reakció az imperialisták ötödik hadoszlopának szerepét játssza”. A püspöki kar fentebb idézet áprilisi nyilatkozatáról a következőképpen vélekedik a határozat: „A klerikális reakciónak a háborús uszítókat szolgáló aknamunkája élesen kifejezésre jutott a magyar katolikus püspöki kar legutóbbi nyilatkozatában, mely jezsuita köntörfalazással [!!!] ugyan, de lényegében félreérthetetlenül a békemozgalom ellen irányul.” A határozat pontjai közül a fentiekben túl három olyan témát szükséges bemutatnunk, amelyek a következő évek egyházpolitikájának központi törekvése maradt. Az első a szerzetesrendek kérdése, amit viszonylag rövid időn belül a hatalom erejével sikerült „megszüntetni”. A határozat összegezte azt az álláspontot, és ezzel ideológia alapját adta annak a törekvésnek, ami a szerzetesrendek felszámolására irányult: „A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek. A nagyszámú férfi- és női szerzetesrendek vagy maguk mondtak le arról a feladatokról, amelyeknek teljesítése volt állítólagos hivatásuk, vagy régi szerepük vált feleslegessé a szocializmust építő népi demokráciákban, vagy reakciós célokra visszaélnek szerzetesi tevékenységükkel. A szerzetesrendek tagjai mint reakciós hírverők, mint az imperialisták agitátorai járnak az országot. A tanító szerzetesrendek tagjai, megtagadva a tanítást az állami iskolákban, mint lelkészek helyezkedtek el, aminek következtében a klerikális reakció agitátor-apparátusa, a papok létszáma indokolatlanul megnőtt.” A fenyegető hangnem előre jelezte a szerzetesekkel szembeni fellépést, ami 1950. szeptember 7-én működési engedélyüktől való megvonásban csúcsonodott ki, és gyakorlatilag feloszlásukkal volt egyenértékű. A későbbiekben részletesen kitérünk a szerzetesekkel kapcsolatos állami magatartásra, itt most csak a fellépés elméleti megalapozását kívántuk bemutatni. A második meghatározó téma az alsó- és felsőpapság szembeállításának kísérlete. A dokumentum a következőképpen fogalmazta meg ebben a témában elérendő célját: „A püspöki kartól és a papságnak azon részétől, amely az ő utasításait követve a békemozgalom ellen fordult, meg kell különböztetni a papságnak, elsősorban a lelkészkedő papságnak azt a részét, amely őszintén és meggyőződésből csatlakozott a magyar dolgozó nép nagy békemozgalmához.” A diktatúra egész időszakában alapvető – a fentiekben bemutatott –

---

¹⁹⁰ A következőkben hivatkozott idézetek a határozatból valók, amit közöl: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 932–938.

törekvése volt az államnak a klérus megosztása és ezzel összefüggésben a Rómától való elszakadás kérdése. Annak ellenére, hogy mind a két oldalról történtek olyan lépések, amelyek szakadáshoz vezethettek volna, Magyarországon nem jött létre „hivatalos” földalatti egyház. Az állam a békepapi mozgalom életre hívásával lépett fel a katolikus egyház egysége ellen, Róma pedig új püspökök kinevezésével, akiket az állam nem fogadott el. Belon Gellértet például 1959-ben nevezte ki XXIII. János pápa elidei címzetes püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá, az állam azonban csak 1982-ben (halála előtt 5 évvel) engedélyezte felszentelését.¹⁹¹ Az országon belül – a források alapján, a lehetőségekhez képest eddig megnyugtatóan tisztázott – „illegális” püspökszentelésre az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején került sor,¹⁹² azonban számos olyan papszentelés történt, amely állami engedély nélkül történt. A Központi Szemináriumban 1959 folyamán bekövetkezett kizárások következményei voltak ezek a szentelések, amelyek érintettjeit is a „Fekete Hollók” ügyszóhoz csatolták. A júniusi MDP határozat harmadik, később többször visszatérő témája a párttagok vallásgyakorlása volt. A határozat megfogalmazta, hogy a „vallás a párton belül nem magánügy”, és a vallás elleni harcot minden esetben megelőzi a párt fő feladatainak teljesítése.¹⁹³ A Rákosi-korszak kezdetén még olyan mély gyökerekkel és hagyományokkal rendelkezett az egyház, hogy voltak olyan vidékek, ahol a párt tagjai nem lettek azonnal ateisták, vagy legalábbis „passzivitást mutattak a klerikális reakció elleni harcban.” A határozat ezért óvatosan, de egyértelműen megfogalmazta az elvárást a párttagokkal szemben: „Ebből következik, hogy annak az elvnek az érvényesítésénél: a vallás a párton belül nem magánügy, különbséget kell tennünk egyszerű párttagok és funkcionáriusok között, és a párthoz való tartozást semmiképpen nem szabad függővé tenni attól, hogy vallásos, vallásosak-e párttagjaink. Ugyanakkor párttagságunk között folytatott türelmes felvilágosítómunkával el kell érünk, hogy felismerjék: gyermekeik hittanra küldésével, az egyházi szertartásokon való részvétellel öntudatlanul is a klerikális

---

¹⁹¹ BELON, 1992. 12–13.

¹⁹² Fejérdy András tanulmányában Rózsavölgyi László regnumi pap „illegális” püspöki voltát igyekezett körbejárni: FEJÉRDY, 2010. A szerző kitér arra, hogy csupán a vizsgálati dossziékban található forrás az illegális püspökké szentelésre, a per anyagában és a későbbiekben sem kerül elő ez a vád. Számunkra is kérdés mi lehet ennek az oka, hiszen az illegális püspök(ök) létevel az állambiztonság újabb – és fajsúlyosabb – szálát hozhatott volna be a Regnum-peren keresztül a „Fekete Hollók” ügybe.

¹⁹³ A határozat a következő fő feladatokat jelölte ki: a párt és a dolgozó tömegek közötti kapcsolatok elmélyítése, a dolgozó nép egységének megszilárdítása, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének megőrzése, a béke védelme, a proletárdiktatúra megszilárdítása és az ötéves terv megvalósítása. BALOGH–GERGELY, 2005. II. 937.

reakció törekvéseit segítik elő. Az egyházi szertartásokon részt vevő, gyermekeiket hittanra küldő kommunistákat a klerikális reakció úgy tünteti fel, mint saját híveit, akik csak látszólag kommunisták, valójában ellenfelei a népi demokráciának, a szocializmusnak. Meg kell értetnünk a párttagokkal, hogy az egyházi életben való részvétel nem semleges magatartás, hanem anélkül, hogy ők maguk tudnának róla: politikai állásfoglalás, amelyet a klerikális reakció politikai fegyverként használ fel a párt, a népi demokrácia, a nép hazája ellen.” A párttagok és a vallásgyakorlás témája nem oldódott meg, hiszen a Kádár-korszak egyházpolitikájának irányt adó MSZMP PB határozat is foglalkozott a kérdéssel, amit a későbbiekben részletesen kifejtünk.

III.2. Az 1950-es egyezmény

A püspöki kart az államnak egészen 1950 nyaráig nem sikerült tárgyalóasztal mellé kényszerítenie, ekkor azonban két esemény is történt, ami végleg megtörte a püspökök ellenállását. Az első a szerzetesrendeket érintette: június, július és augusztus folyamán több hullámban¹⁹⁴ internáltak szerzeteseket előre kijelölt kényszertartózkodási helyre.¹⁹⁵ Az elhurcolásra általában éjszaka, alapos rendőri előkészítés után került sor, néhány percet hagyva a szerzeteseknek addigi otthonuk elhagyására. Teherautókon vitték őket az arra kijelölt rendházakba vagy püspöki palotákba, ellátásuk gondját a befogadókra hárítva. Nem volt könnyű megszervezni az életet, sokszor az élelem előteremtése is nehézségekbe ütközött, de a visszaemlékezők egyöntetű véleménye szerint a rendházak környékén élő lakosság a szerzetesek segítségére volt: „Nem tudom elfelejteni a hívek emberbaráti szeretetét, hogy szinte naponta ők hordták össze a »mindennapokra valót«. Este mondta a generális, hogy reggelire nincs már kosztunk: erre éjszaka hoztak egy kis vajat, paradicsomot, szalonnát, nagyon nagy szeretettel vettek körül bennünket a falubeliek, pedig nem csak katolikusok éltek ott.”¹⁹⁶ A szerzetesek összegyűjtésének két funkciója

---

¹⁹⁴ BÖGRE–SZABÓ, 2010. 22.

¹⁹⁵ Mivel nem egy alkalommal került sor a szerzetesek és szerzetesnők internálására, ezért a hírek hallatán néhányan már várták elhurcolásukat. Knausz Mária orsolyita nővér így emlékezett vissza közvetlenül az elhurcolás előtti időkre: „Máter *Immaculatának* már két hete az egész teste fűzőben volt. Nem mert levetkőzni, mert félt, ha jönnek, nem tud olyan gyorsan felöltözni. Mondtam neki, hogy nyugodtan vetkőzzön le, és feküdjön kényelmesen. Naivul azt gondoltam, hogy ha jönnek értünk, majd becsengetnek a kapun. [...] De nem így történt, hanem bevették a kaput...” BÖGRE–SZABÓ, 2010. 60.

¹⁹⁶ Hargitai Anna *Magna* visszaemlékezését közli: BÖGRE–SZABÓ, 2010. 311.

volt, egyrészt elhurcolásukkal nyomást gyakoroltak a püspöki karra, aminek következtében Grósz József a vallási- és közoktatási miniszterhez intézet levelében a tárgyalások megindítását kezdeményezte.¹⁹⁷ Másrészt magukra a szerzetesekre is hatni kívántak, hogy a nehézségek hatására lépjenek ki rendjükből, és önként távozzanak a politika számára elfogadhatóbb élet felé. Míg a püspöki kar esetében a taktika sikeresnek bizonyult, addig a szerzeteseknél ilyen átütő eredményt nem sikerült a hatóságoknak elérniük. Alig akadtak olyanok, akik ekkor elhagyták volna hivatásukat. Őri Mária angolkisasszony visszaemlékezésében a bizonytalan jövőtől való félelem sem tudta megtörni a szerzetesnőket: „Előadást tartottak nekünk, majd közölték velünk, hogy aki odajön a kivonuláskor, és az asztalon elhelyezett íven aláírja, hogy »rendem kötelékéből kilépek«, arról gondoskodnak: kaphat lakást, ruhát, állást. Az előjárók mentek ki először, ők nem írtak alá: utána elindult a négyszáz apáca, halálos csendben, egy szó nélkül vonultunk ki úgy, hogy senki nem írta alá a papírt. Ez akkora tanúságtétel volt, hogy elmondhatatlan. A tisztek csak álltak és néztek: mi pedig – minden összebeszélés nélkül – a kápolnába mentünk.”¹⁹⁸ A másik esemény, ami szintén a megegyezés irányába tolta a püspöki kart, a katolikus békemozgalom elindítása volt. A püspöki kar a nyári hónapokban elindult tárgyalások során mindvégig megpróbált ragaszkodni ahhoz, hogy kizárólag a szerzetesekről és az iskolákról tárgyalnak, mert az egyház és az állam közötti kapcsolatok átfogó rendezésére csak a római Szentszékeknek van joghatósága.¹⁹⁹ Igyekezetüket nem koronázta siker, ugyanis az állami tárgyalók – Rákosi Mátyás, Darvas József, Bognár József és Veres József – csak a viszonyok teljes körű rendezését fogadták el. Annak érdekében, hogy álláspontjuknak még nagyobb nyomatékot adjanak, a háttérből irányítva – elméleti és gyakorlati állampárti segítséget nyújtva – az egyházon belüli „ellenzék” támogatásába kezdtek. Az események az 1950. augusztus 1-jei papi gyűlésben csúcsosodtak ki, ahol létrehozták a Katolikus Papok Országos Békebizottságát.²⁰⁰ Az alakuló ülésen többségében a klérus alsó részéhez tartozó papok és néhány szerzetes vett részt a kimondott céllal, amit az értekezlet záródokumentumában következőképpen fogalmaztak meg: „Akarják az egyház és az állam között sürgős és teljes megegyezést, az

---

¹⁹⁷ A levél 1950. június 20-án kelt. Közli: GERGELY, 1990. 23–24.

¹⁹⁸ BÖGRE–SZABÓ, 2010. 61.

¹⁹⁹ PÁL, 1995. 19.

²⁰⁰ PÁL, 1995. 23.

egyház és az állam törvényeinek kölcsönös tiszteletben tartásával. Ezért örömmel üdvözli a püspöki kar és a népi kormány képviselői között megindult tárgyalásokat és a maguk részéről egész erejükkel elősegíteni kívánják ezeket.”²⁰¹ A békemozgalomnak nemcsak a megegyezés „elősegítése” és a nemzetközi békemozgalomban való részvétel volt célja, hanem alkalmas eszköznek látszott az egyházon belüli ellentétek fokozására is. Az állam leginkább azért támogatta a háttérből, mert a tényleges egyházszakadás lehetősége is felmerült megalakulásával. A püspöki karra – tárgyalásai során – már nemcsak az elhurcolt szerzetesek további sorsa, hanem az egyház egysége megőrzésének súlya is nehezedett.²⁰²

A tárgyalás sorozat végül az „egyezmény” aláírásával zárult 1950. augusztus 30-án. A közel két hónapos folyamat során nyolc alkalommal²⁰³ egyeztetettek a Minisztertanács és a püspöki kar küldöttei. Az állami tárgyalók vezetője Rákosi Mátyás volt, aki az utolsó fordulóra – taktikai okból – Kádár Jánost küldte. Rákosi mellett Darvas József, vallás- és közoktatási miniszter, Bognár József, belkereskedelmi miniszter és Veres József, belügyi államtitkár vett részt. A püspöki kar megbízásából Grósz József kalocsai érsek, Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök és a szerzetesrendek képviselőiben: Sárközy Pál bencés, Sík Sándor piarista és Schrotty Pál ferences szerzetesek tárgyaltak. Az eltérő erőviszonyok az egész tárgyalássorozatot végigkísérték, az állam végig az erő pozíciójából érvényesítette akaratát. Ennek egyik legszembetűnőbb jele, hogy a katolikus egyház képviselői miután egyértelművé tették, hogy csak az Apostoli Szentszéknek lenne joga megállapodást kötni a magyar állammal, ragaszkodtak ahhoz, hogy a legalább utalás történjen erre a tényre. A tárgyalások végéhez közeledve a következőképpen fogalmazták meg saját álláspontjukat: „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus

---

²⁰¹ PÁL, 1995. 30–31. A záródokumentumban megfogalmazott álláspont kevésbé visszafogott változatát Horváth Richárd – ekkor már rendjéből távozott ciszterci szerzetes – beszédében a következőképpen adta elő: „Mozgalmunk örömmel üdvözli a kormány és a püspöki kar tárgyalását és várja, hogy ez minél előbb és sikerrel befejeződjék. A maga részéről is erkölcsi háttérrel ad hozzá és szép sikert kíván. Az a meggyőződése, hogy már régen kellett volna lépni, amikor még nem jutottunk zsákutcába. De jobb későn, mint soha. Értekezletünk azért jött össze, hogy kimondja: egyházunk magatartásának meg kell változnia Népköztársaságunk iránt, hogy kijussunk abból a zsákutcából, amelybe egyes katasztrófapolitikát folytató egyházfők – a haladás elleni elfogultságukban és értetlenségükben, a régi rendszert visszakívánva – katolikus Egyházunkat juttatták.” PÁL, 1995. 29.

²⁰² A békemozgalom megalakulására az első hivatalos reagálást az augusztus 17-i püspöki konferencián elfogadott nyilatkozatban fogalmazták meg: „A püspöki kar illetékes helyen kifejezésre jutatta és most újra kifejezi azt a katolikus elvet, mely szerint a papoknak a püspököktől független szervezkedése, illetőleg szervezkedés keretében bizottságok alakítása és annak működése ellenkezik az egyház fegyelmeivel.” BALOGH, 2008. I. 239.

²⁰³ 1950. június 28., 1950. július 5., 1950. július 12., 1950. július 20., 1950. augusztus 3., 1950. augusztus 10. 1950. augusztus 19. és 1950. augusztus 24.

Püspöki Kar attól az óhajtól vezéreltetve, hogy az állam és a katolikus Egyház békés együttélését biztosítsák és ezzel a magyar nép egységét, építő munkáját és hazánk fejlődését előmozdítsák, tárgyalásokat folytattak és anélkül, hogy az Apostoli Szentszék jogait érinteni akarnák, a következő megállapodást kötötték.”²⁰⁴ Az egyházi megállapodás-tervezet első pontja²⁰⁵ szintén leszögezte, hogy a magyar katolikus egyház a római katolikus egyház részének tekinti magát, ezért nincs lehetősége de jure megállapodást kötni az állammal, de facto azonban rendeznie kell viszonyát az államhatalommal. Az augusztus 30-án elfogadott megállapodásból a fenti rész teljes egészében kimaradt, ezért is lehetett a dokumentum születésének pillanatától kezdve megkérdőjelezni legitimitását. A megegyezés nem került hivatalos kihirdetésre, csak a sajtóban publikálták, ezzel az államhatalom is elismerte a megegyezés nem teljesen tisztázott jogi jellegét. Az egyezmény első részében a katolikus egyház elismerte a Magyar Népköztársaságot és annak államrendjét, ígéretet tett arra, hogy híveit is a társadalmi rend építésére szólítja fel.²⁰⁶ A püspökök konkrét, kézzelfogható és ezért számon kérhető ígéreteket tettek, az állam azonban – a megegyezés második részében – a vallás szabad gyakorlásának lehetőségét, nyolc egyházi iskola (újra)indítását és államsegély folyósítását vállalta. A jövőre vonatkozó legnagyobb probléma az lett, hogy a megegyezés nem írta körül pontosan az egyház szabadságának kérdését,²⁰⁷ bármennyire is igyekeztek azt a tárgyalás során konkretizálni az egyházi tárgyalók. A megállapodást előkészítő tárgyalásokon súlyos aránytalanság volt a résztvevők között, amit az elfogadott egyezmény is tükrözött. Kijelenthetjük, hogy az egyház súlyos engedményeket tett, „cserébe” viszont nem sokat kapott. A bekövetkező események csak megerősítették állításunkat, hiszen a tárgyalások – sokak számára – legfájdalmasabb pontja, hogy nem sikerült megakadályozni

---

²⁰⁴ BALOGH, 2008. I. 236.

²⁰⁵ „A püspöki Kar mindenekelőtt kijelenti, hogy ezen megállapodással semmiképpen sem akarja érinteni az Apostoli Szentszék jogait az Egyház és az állam közti viszony rendezésére.” BALOGH, 2008. I. 237.

²⁰⁶ „A Püspöki Kar felhívja a katolikus hívőket, hogy mint állampolgárok és hazafiak, minden erejükkel vegyék ki részüket abból a nagy munkából, amelyet a Népköztársaság kormányának vezetésével a magyar nép egésze végez, az ötéves terv megvalósításával, az életszínvonal emeléséért és a szociális igazságosság érvényesítéséért. A Püspöki Kar különösen arra hívja fel a papságot, hogy ne fejtsen ki ellenállást a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalommal szemben, mert az mint önkéntes szövetkezés, az emberi szolidaritás erkölcsi elvén alapszik.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 945.

²⁰⁷ „A Magyar Népköztársaság Kormánya a Népköztársaság Alkotmányának értelmében biztosítja a katolikus hívek számára a teljes vallásszabadságot, ugyancsak biztosítja a katolikus egyház számára a működési szabadságot.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 945.

a szerzetesrendek feloszlását.²⁰⁸ A négy „tanító” renden kívül – bencések, piaristák, ferencesek, Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek – minden más rendnek be kellett szüntetni működését és három hónapon belül el kellett hagyni rendházaikat.²⁰⁹ A rendelet nyomán 2300 férfi és 8800 női szerzetest²¹⁰ fosztottak meg addigi életkörülményeiktől.

III.3. Adminisztratív korlátok – túlélési stratégiák

A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után egy időre – úgy tűnt – befejeződtek a katolikus egyházzal szembeni fellépések. Az egyház elszigetelése és közéletből való kizárása sikeresen végződött: anyagi alapját elvették, a bázisát alkotó társadalmi csoportokat egzisztenciálisan megtörték, mozgalmait, egyesületeit felszámolták, intézményeiket államosították, primását koncepciós perben elítélték, a többi főpapot pedig sikerült rákényszeríteni az állammal való kiegyezésre. Az állam és az egyház közötti kapcsolat mégsem került „nyugvópontra”. Az MDP egyházpolitikáját jellemző „klerikális reakció” elleni harc 1950 után is folyamatosan lehetőséget és feladatot adott az egyház elleni fellépésekre. A folyamatnak voltak szervezeti és adminisztratív eszközei. A szervezeti eszközök legfontosabb eleme, az 1951-ben létrejött Állami Egyházügyi Hivatal²¹¹ volt, amelynek legfontosabb feladata a különböző felekezetek feletti állami ellenőrzés megteremtése lett. A hivatal létrejötte után az állami egyházpolitika végrehajtásáért felelt. A törvényben megállapított feladata „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézése” volt, aminek végrehajtásáról a 33/1959. kormányrendelet intézkedett. Ebben a rendeletben részletesen kitértek arra, mit jelent az állam és a vallásfelekezetek között felmerülő ügyek intézése. A következő feladatokat utalták az ÁEH hatáskörébe:

---

²⁰⁸ Mivel szerzetesrendet csak a létrehozó oszlathat fel, ezért esetünkben pontosabb a működési engedély megvonásáról beszélni.

²⁰⁹ Az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet a szerzetesrendek működési engedélyéről rendelkező dokumentumot 1950. szeptember 7-én adták ki. Közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 947–948.

²¹⁰ *Magyar Katolikus Almanach* II., 1988. 158.

²¹¹ Az ÁEH-t az 1951. május 19-én kihirdetett törvény alapján állították fel. A törvényjavaslatot 1951. május 15-én terjesztették be, majd az országgyűlés – hozzászólás és vita nélkül – május 18-án fogadta el. A törvényt közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 955–956.

1. Az egyházakkal és a vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtása.
2. Az egyházak és a vallásfelekezetek állami támogatásával kapcsolatos személyi és dologi ügyek intézése.
3. A felszámolás alól mentesített egyházi és a vallásfelekezeti általános gimnáziumok fenntartására szolgáló személyi és dologi államsegélyek folyósítása.
4. Az iskolai hitoktatás költségeinek biztosítása
5. Egyházi alapítványi és egyéb egyházi vagyoni jogi ügyek intézése.
6. Az egyházi vonatkozású jogszabályok előkészítése és azok végrehajtásának biztosítása.
7. A lelkiismereti szabadsággal és a vallás szabad gyakorlásának biztosításával összefüggő kérdések intézése, az egyházi funkciók zavartalan menetének biztosítása.
8. Mindazoknak a vallásügyi igazgatás körébe eső egyéb tennivalóknak ellátása, amelyekben az 1951. évi I. törvény hatálybalépéséig a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett.
9. A Minisztertanács által az egyházak ügyeiben tett intézkedések végrehajtása és annak ellenőrzése.²¹²

A felsorolt feladatokból láthatjuk, hogy az ÁEH a minisztérium feladatainak átvételén túl széles jogosítványt kapott az egyházak feletti ellenőrzésre. A törvényi szinten szabályozott hatáskörét kezdetben lépésről-lépésre kellett megtölteni tartalommal, s majdnem két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy valóban az ÁEH legyen az egyházpolitika formálója mind szakértői, mind végrehajtói szinten. Az évek alatt a hivatal megkerülhetlenné vált az egyházakkal kapcsolatos kérdések intézésében személyi és dologi kérdésekben egyaránt. A legkisebb plébániák betöltésének kivételével minden kinevezéshez az Állami Egyházügyi Hivatal hozzájárulásához volt szükség. A Grösz-per háttérét bemutató 1951. április 24-én keletkezett – a későbbiekben részletesen ismertetett – tervezetben megjelent ez a legfelsőbb pártszinten kidolgozott irányelv: „A kegyúri kérdés rendezése. Rövidre a per és az ítélet után, vagy a minisztertanács rendelettel, vagy az

---

²¹² BALOGH–GERGELY, 2005. II. 957.

Elnöki Tanács által kiadott törvényerejű rendelettel szabályozni kell az állami ellenőrzést az egyház fölött.²¹³ Indokolni ezt azzal kell, hogy ez a szabályozás az állam és az egyház békéjét szolgálja és célja: megakadályozni az egyház kihasználását államellenes célokra. Miután az egyház és az állam normális, békés viszonyát sem a Vatikánnal, sem pedig a magyar püspöki karral megegyezés útján nem lehetett elérni, az államnak magának kell intézkednie, szem előtt tartva az állam és az egyház érdekeit egyaránt. [...] Ezért a régi kegyúri jog felelevenítése helyett a rendeletnek hivatkozni kell arra, hogy a kegyúri jog lényegében mindig az állami hatóságok ellenőrzési jogát jelentette az egyháznak egyébként érintetlen belső önkormányzata fölött, és ki kell mondania, hogy a népköztársaság megfelelő szervei útján (ÁEH, tanácsok), ezzel a jogával él. Tehát állami hozzájárulás nélkül papot, püspököt sem eltávolítani, sem kinevezni, sem beiktatni nem szabad. Az egyházi hatóság nevezi ki továbbra is a papokat, de csak állami jóváhagyással. Ha nincs egyetértés, az egyházi élet folytonossága és zavartalansága érdekében az államnak joga van, hogy maga intézkedjék. Az államellenes, vagy hivatásukat nem teljesítő papokat az egyházi hatóság köteles eltávolítani. Ha nem intézkedik, az állam maga jár el.”²¹⁴ A fenti idézetből látható, hogy a párt magának akarta fenntartani a diszpozíció jogát és ennek elvi deklarálására már az ÁEH megalakulása és az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet megjelenése előtt sor került.²¹⁵ A disszertáció későbbi részén bemutatjuk azt a – témánk szempontjából legfontosabb – folyamatot, aminek hatására az egyházpolitika gyakorlati működtetésének súlypontja a belügyminisztériumról az ÁEH-ra tevődött át. A hivatal első elnöke Kossa István (1951–52) volt, akit Horváth János (1952–59), Olt Károly (1959–1961), Prantner József (1961–1971), Miklós Imre (1971–1989) és Sarkadi Nagy Barna (1989 – a hivatal megszűnéséig elnökhelyettesi rangban) követték. Az ÁEH-t közel negyvenéves fennállása után jogutód nélkül szüntették meg 1989. június 30-án.²¹⁶

Az ötvenes években az egyház korlátozásának legfontosabb a szerve – különböző szervezeti változásokkal – a Belügyminisztérium maradt. A pártközpont útmutatásai

---

²¹³ Végül a szabályozást nem a fenti keretek között, hanem törvényi szinten rendezték az 1951. évi I. törvénnyel.

²¹⁴ SZABÓ, 2001. 107.

²¹⁵ A rendeletet 1957. március 24-én hirdették ki az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról. A rendeletről a következő fejezetben szólunk.

²¹⁶ Az 1989. évi 14. törvényerejű rendelet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről. A szöveget közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1222–1223.

alapján a BM volt az a szerv, amelyik az egyes elvek, meglátások kidolgozásáért és megvalósulásáért felelt. A leglátványosabb adminisztratív események az egyháziak ellen lefolytatott perek voltak, amelyek közül Grósz József és társai pere emelkedett ki. A per nemcsak abból a szempontból figyelemreméltó, hogy az egyik legtöbb eljárást magába foglaló monstre persorozat volt a diktatúra éveiben,²¹⁷ hanem azért is, mert lefolytatása után a katolikus egyház második emberét is – hasonlóan az elsőhöz – perbe fogták és elítélték. Grósz József elítélésének pártaállami kommunikációja azon alapult, hogy „bizonyították” az 1950-es megegyezést aláíró kalocsai érsekről, hogy már a tárgyalások során és az aláírás idején is „szervezkedett”. A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetőségének 1951. május 4-én megtartott ülésén tárgyaltak különböző egyházpolitikai kérdéseket, amelyek előadója Révai József volt.²¹⁸ Az ülésen elfogadták azt a tervezetet, amit április 24-én az MDP Titkársága által felállított négytagú bizottság dolgozott ki.²¹⁹ A javaslatot részletes tárgyalás után fogadták el, és döntöttek arról, hogy a perben Grósz József legyen a fő vádlott, és püspöktársai közül csak őt tartóztassák le.²²⁰ A püspökök szószegését és az egész per lefolytatását a következőkkel próbálták indokolni: „A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, esküdt ellenségei a népi demokráciának, illegálisan dolgoznak ellene, megszegik törvényeit, kémkednek, valutaüzleteket kötnek stb. Ezek a püspökök csalárdul írták alá az állammal kötött egyezményt, egy pillanatra sem gondoltak az egyezmény becsületes betartására, nem

---

²¹⁷ BALOGH–SZABÓ, 2002. 5.

²¹⁸ Az ülésen Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, Nagy Imre, Kovács István, Horváth Márton, Kristóf István és Hegedüs András vettek részt. A jegyzőkönyvet közli: SZABÓ, 2001. 100–109.

²¹⁹ Az 1951. április 5-én felállított bizottság vezetője Révai József mellett tagjai: Darvas József miniszter az agitációs propaganda osztály egy munkatársa és Péter Gábor „egy megbízható szekértője”. SZABÓ, 2001. 18.

²²⁰ Gondos mérlegelés eredményeképpen döntöttek Grósz személye mellett, mert reális alternatíva volt más püspök, illetve püspökök letartóztatása és a készülő per „főszereplőjének” való megtétele: „Felmerül a kérdés: legyen-e Grósz, Shvoy és Pétery vádlott a perben. Letartóztassuk-e őket a per előtt? Emellett szól: ha a perben komoly bizonyítékok merülnek fel ellenük, akkor nem lefogni és elítélni őket, a gyengeség jele lenne kifelé és befelé. A nép nem értené meg, hogyha Grósz és társai bűnösök, miért nem ítéljük el őket? Grósz és társai kihagyni a perből csak úgy lehetne, ha az ellenük szóló vádak magából a peranyagból hagynánk ki. Ezzel azonban megfosztanánk magunkat a legkomolyabb fegyvertől a klerikális reakció ellen, a nép és az alsópapság nem értené meg későbbi éles rendszabályainkat. Ellene szól az előre látható nemzetközi visszhang (a Mindszenty-ügyben az imperialista uszítás kétségkívül befolyásolni tudott olyan rétegeket is, amelyek nem voltak eleve ellenségesek). Kérdéses, hogy célszerű-e ma olyan rendszabályokat alkalmazni, melyek következtében Magyarország újra a nemzetközi imperialista uszítás központjába kerül. Számolni kell azzal is, hogy az ellenségnek sikerülni fog a Grósz és társai elleni pert összekapcsolni a jelenlegi közellátási nehézségekkel, a tszcs-fejlődés következtében kiéleződő osztályharccal a falun, és a népi demokrácia ellen hangolhat majd bizonyos kispolgári, paraszti, értelmiségi, sőt egyes elmaradottabb munkásrétegeket is.” SZABÓ, 2001. 106.

lehet tehát rájuk bízni az egyezmény betartásáról való gondoskodást sem.”²²¹ A „Fekete Hollók” elleni fellépés szempontjából viszont sokkal fontosabb az az analógia ami – amit az értekezés későbbi részében részletesen kifejtünk – a Grósz-perrel kimutatható, nevezetesen a persorozat felépítése és kivitelezése. Mindkét esetben ugyanis fő- és mellékpereket rendeztek, amellyel az „összeesküvések” méretét növelték óriási méretűre. Az azonos tulajdonságok mellett egy fontos különbséget sikerült megállapítani: amíg a Grósz-per mellékpererei átgondoltságot és strukturált lefolytatást mutattak, addig a „Fekete Hollók” mellékpererei kapcsán nagy „keveredés” és „átgondolatlanságok” találhatók, amelyekre a későbbiekben kitérünk.

Az ötvenes évekre az egyház korlátozásának legfőbb eszközeivé az adminisztratív intézkedések váltak, amiket a rendőrség megfelelő szerve a párt iránymutatásai alapján hajtott végre. A megfigyelésekkel, házkutatásokkal, őrizetbe vételekkel szemben különböző túlélési stratégiákat alakítottak ki az egyháziak. Elemzésünkben nem elsősorban a „hűségesek” és „árulók” csoportjait kívánjuk bemutatni, hanem a „Fekete Hollók” ügyben szereplők lehetőségeit és az általuk követett magatartási stratégiákra térünk rá a továbbiakban. Vitathatatlan, hogy az egyháziak közül a szerzetesek voltak azok, akik a legnehezebb helyzetbe kerültek, mert ők egyik napról a másikra mindenféle megélhetési lehetőség nélkül maradtak működési engedélyük megvonása után. A nők és férfiak lehetőségei különbözőek voltak, mert a férfi szerzetesek egy részének megoldást jelentett, ha sikerült egyházmegyei keretbe kerülni. Gyakorlatilag ezzel tudta a leginkább életének addigi kereteit fenntartani. A külső keretek részleges megőrzésében a plébániák melletti lelkipásztori és liturgikus kisegítő munkák vállalása segíthetett. Mind férfi, mind női szerzetesek között találunk olyanokat, akik kántorként, egyházi adószedő esetleg plébános mellett házvezetőként, „védett” körülmények között őrizhette hivatását. Több esetben azonban nemcsak egyféle feladatot láttak el: „Jelentkeztem Nagy Lászlónál, aki öt éve első plébánosa volt a községnek. Kérdeztem tud-e alkalmazni valamire. Örült az énekdiplomámnak és kántori vizsgámnak, mondván, hogy kántor kellene, mert Tóth Pál nyugdíjas igazgató, tanító és kántor csak vasárnap segít. Megegyeztünk: mindennap orgonás misén, minden keresztlőn, esküvőn, három temetőben temetésen veszek részt, énekkarvezetést, templomdíszítést, beteglátogatásokat végeztem. Megszerveztem kántori

---

²²¹ SZABÓ, 2001. 105.

állás nem volt Gödön, így a fizetés kicsi volt: kétszáz forint havonta stólával. Ez is jól jött.²²² Az egyházhoz köthető munkák azon túl, hogy valamennyire szervezett keretben jelentettek az ott tevékenykedő szerzeteseknek, akik ezzel megélhetésüket biztosították, lehetőséget adhattak a hit továbbadására is. Endrődi Emma *Rita* így vallott erről: „Évtizedekig szedtem az egyházi adót is. Ezt nagyon jól fel lehetett használni evangelizációra is. Ezt falun nagyon jól lehetett végezni, az adószedő összekötő volt a plébános és a hívek között. Mindenütt leülhettünk, szót értettünk az emberekkel, jókat beszélgettünk. Akár hittanórákat is lehetett tartani. Amikor Lábatlanon voltam, sokszor kérték a férfiak is, hogy akkor jöjjenek, amikor ők is otthon vannak, mert hallották az asszonytól, hogy milyen jól beszélgettünk. Beszéltem az embereknek a Szentírásról, mert fogalmuk sem volt róla, hogy mi az, milyen nagy érték, kicsoda Jézus Krisztus. Ott ült délelőtt az, akinek délután volt műszakja, és tátott szájjal hallgatta, amit nevelésnek állítottak be előtte, amit öregasszonyok mániájának mondtak, amit tudománytalannak, elmaradottnak hittek. [...] Sokszor zúgott a fejem, amikor eljöttem valahonnét, annyira koncentrálnom kellett, hogy érthetően, azon a nívón beszéljek, amit a másik megért.”²²³ Egészen más magatartásmódot kellett kialakítaniuk azoknak, akik nem tudtak plébánia közelében maradni. Ők magukra voltak utalva. Ezen nővérek egy része családoknál próbált elhelyezkedni és lett háztartási alkalmazott, vagy fizikai munkát vállalt. Sem az egyik,²²⁴ sem a másik²²⁵ út nem volt könnyű számukra, hiszen szerzetesi éveik alatt másra készültek és más körülmények között éltek. Szerzetesi visszaemlékezések között egyetlen olyan

---

²²² Mácsik Terézia *Auguszt*a orsolyita nővér visszaemlékezése. BÖGRE–SZABÓ, 2010. 133.

²²³ Endrődi Emma *Rita*, Egyházközségi Nővérek Társaságának szerzetesnőjének visszaemlékezése. BÖGRE–SZABÓ, 2010. 389.

²²⁴ Mezei Mária *Melánia*, Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek szerzetesnője a szétszórás után egy családnál talált megélhetést. Az időszak viszontagságaira a következőképpen emlékezett vissza: „Én így kerültem egy ötgyerekes családhoz háztartási alkalmazottnak. Pelenkás volt a legkisebb, gimnazista a legnagyobb. Főznöm, takarítanom, mosnom kellett. Jellemzésül egyetlen eset: »Hát, Klárikám, mindig nagyon rossz volt, amit főztél, de ez a lecsó most ehetetlen.« Minden vonalon abszolút tehetetlen voltam, hiszen tizenkét éves koromtól nyolc éven át semmi olyannak a közelébe se kerültem, ami a háztartással vagy a gyerekgondozással lett volna kapcsolatban.» BÖGRE–SZABÓ, 2010. 321.

²²⁵ A munka világába való beilleszkedést a nehéz fizikai munka vállalása jelenthette a nővéreknek. Kisgergely Ilona *Tarzia*a szervita nővér visszaemlékezésében így vallott a gyárban töltött időről: „Hetekig jártam az ózdi gyárba, mire nagy nehezen fölvettem. Úgy álltunk az ózdi vasgyár előtt sorban, és néztek bennünket az elvtársak, mint a gályarabokat, és válogattak közülünk. Nagy nehezen bekerültem. Az a rész, ahová felvettek – úgy hívták, hogy »csőperem« –, ágyúgolyókat gyártott. Négy-öt centiméter vastag tárcsák voltak, amelyeket cipelni kellett. Egyesek tizenkettőt-tizenháromat is elbírtak, én nem bírtam el, csak ötöt-hatot. »Istenem, mi lesz velem? Meddig tartanak itt engem?« gondoltam magamban.» BÖGRE–SZABÓ, 2010. 119.

pontot találtunk, ami függetlenül kortól és nemtől minden szerzetes számára erőforrást és identifikációs pontot jelentett: a szentmisén való napi részvétel. Tóth Margit *Gilberta* visszaemlékezése azért is fontos, mert rámutat arra, hogy nemcsak a szentmisén résztvevők, hanem az azt celebráló papok is hasonló korlátok és lehetőségek között kerestek identitásukat őrző eseményeket: „Akkoriban még nem volt esti szentmise. A ferenceseknél az emeleten misézett egy atya hajnali negyed ötkor, mert ő is gyárba járt dolgozni. Ketten közülünk ott voltunk a szentmisén minden második héten, amikor reggel kezdtünk. A munkahelyünk Erzsébeten volt, hatra kellett járni. Olyan óra volt, ami másodpercre pontosan jelezte az érkezést. Elkésni nem lehetett, mert ha egy percet is késett valaki, levonták a fizetéséből, nem lehetett rádolgozni. Egyszer sem késtem el, fél öt, háromnegyed öt körül vége volt a misének, villamosra ültünk, hatra kiértünk. Mindennap megvolt a szentmisénk.”²²⁶

Az ötvenes és a hatvanas évek között nehéz pontosan megállapítani – a datálás lehetőségeire a következő fejezetben kitérünk – a határt, de a társadalom egészét nézve azt mondhatjuk, hogy a vallás mind a Rákosi- mind a Kádár-korszak alatt rendszeridegen tényező volt és maradt is.²²⁷ A rendszerrel való szembenállást nem elsősorban a hatalom erőszakos fellépése okozta, hanem az, hogy olyan új, utópisztikus normarendszert igyekezett a társadalom egészére erőltetni, ami idegen volt évszázados hagyományaitól. Ezen alapkonfliktuson túl az is nehezítette a *modus vivendi* kialakítását, hogy a vallás és az egyházak világfelfogása különbözött a hivatalostól, és a társadalomban való évszázados jelenléte miatt olyan mélységű gyökerekkel, kapcsolatrendszerrel és normaképző erővel rendelkezett, amit a berendezkedő új államhatalomnak csak hosszú évek múltán sikerült részben felszámolnia.

---

²²⁶ Tóth Magit Gilberta, Ferences Szegénygondozó Nővér visszaemlékezése. BÖGRE–SZABÓ, 2010. 106.

²²⁷ TOMKA, 2008. 558.

IV. A hatalom és az egyház viszonyának változása 1958 után

IV.1. Az MSZMP egyházpolitikája

IV.1.1 A forradalom hatása a katolikus egyházra

Az egyháztörténet-írás 1956-ot nem tekinti választóvonalnak, hiszen a katolikus egyház szervezett formában nem vett részt sem a forradalom előkészítésében, sem magukban az eseményekben.²²⁸ Az azonban tagadhatatlan, hogy alapvetően pozitívan fogadták a változásokat, hiszen az egyház visszanyerte szabadságát: a püspöki palotákból kiutasították a korábbi egyházügyi megbízottakat és békepapokat, emellett több korábban elítélt pap, szerzetes és szerzetesnővér is visszanyerte szabadságát.²²⁹

Az egyház püspökeinek és legtöbb papjának megnyilatkozása a békés kibontakozásra és az esetleges további vérontások elkerülésére irányult. Grósz József kalocsai érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, a következő rádiónyilatkozatot adta 1956. október 26-án: „Értesülésem szerint néhány nyugati rádióállomás október 24-én tett nyilatkozatomat elferdítve, illetve helytelenül kommentálva közölte. Megismétlem, hogy a katolikus egyház, az evangélium alapján, elítéli a vérontást és a rombolást. Hiszem, hogy híveim tartózkodnak az ilyen üzemekben való részvételtől, és példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére annál is inkább, mert minden remény megvan arra, hogy népünk jogos igényei a lehetőség határain belül kielégítést nyerjenek.”²³⁰

Grósz érsek álláspontjához hasonló nyilatkozatok születtek több püspöktől – köztük Hamvas Endre²³¹ csanádi, Papp Kálmán²³² győri püspöktől – egyedüli kivételként Virág

---

²²⁸ BALOGH, 2007.a. 37.

²²⁹ BALOGH, 2007.a. 38.

²³⁰ A nyilatkozat 1956. október 26-án 12 óra 33 perckor hangzott el. Az idézetben szereplő október 24-i nyilatkozat szövege a következő: „A katolikus egyház álláspontja nyílt és világos. Mi elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink tudják ezt. Ezért bizton remélem, hogy híveink ilyen üzemekben nem vesznek részt, hanem példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt.” Elhangzott a Kossuth Rádióban, 1956. október 24-én 19 óra 17 perckor. A felhívás szövegét közli: BALOGH, 2007.a. 39.

²³¹ SZÁNTÓ, 1993. 30.

²³² BALOGH, 1998.b. 1076.

Ferenc pécsi püspök fogalmazott meg „különvéleményt”, és vette sorra pásztorlevelében a katolikus egyházat ért sérelmeket: a Vatikántól való teljes elszigetelés kérdését, Mindszenty József elítélését, több püspök tevékenységének ellehetetlenítését, valamint a vallásgyakorlás és hitoktatás akadályozását. Karakteresen megfogalmazta kívánságait, amelyek a lelkiismereti szabadságra, illetve a lelkipásztori munka, az egyházi intézmények és a katolikus sajtó szabadságára vonatkoztak. Pásztorlevelében felhívta a hívő közösség tagjait, hogy képviseljék az egyház érdekét, hiszen ők azok, akik elsődleges alakítói lehetnek az eseményeknek. Előrelátása és pontos helyzetértékelése miatt érdemes szó szerint idézni a körlevél erre vonatkozó részét: „Kedves Híveim! Ezek a kívánságok a ti lelketekben is ott vannak. Kérlek benneteket, ne feledkezzetek meg róluk. Adjatok nekik hangot minden alkalommal. A gyűléseken ti vesztek részt, népünk fájdalma és sérelme a ti szavatokon keresztül kiált gyógyításért, ne maradjanak ezek a követelések szószóló nélkül. Felelősek vagyunk mindnyájan a magyar jövő előtt! Ne mondhassa senki, hogy amikor megmondhattuk volna: mi fáj, akkor nem szóltunk.”²³³

A forradalom eseményei közül néhány gondolat erejéig ki kell térnünk két eseményre, amelyek témánk szempontjából kiemelkedőek voltak: a Központi Szeminárium kispapjainak és az 1956. október 31-én kiszabadult Mindszenty József bíbor-érsék tevékenységére. Annál is inkább szükség van erre a bemutatásra, mivel a szereplők sorsának találkozása egy szimbolikus esemény – az Állami Egyházügy Hivatal iratai egy részének megszerzése – kapcsán történt meg.

A kispapok forradalom alatti tevékenysége széleskörűen feltárt, több visszaemlékezés és történelmi értekezés is született róla.²³⁴ A Központi Szemináriumban október 22-én hétnapos lelkigyakorlatot kezdtek, amit a forradalom kitörése sem szakított meg. A növendékek az elmélkedések, imádságok közben hallhatták a közelben zajló események hangjait, a fegyverropogás zaját.²³⁵ A lelkigyakorlat idején egymással sem beszélgethettek, de az azt vezető atya tájékoztatást adott a történetekről. A lelkigyakorlat végéig, október 29-ig azonban semmit sem tettek, még a Szeminárium épületét sem

---

²³³ A körlevelet teljes terjedelemben közli: BALOGH, 1998.b. 1077–1088.

²³⁴ Adriányi Gábor visszaemlékezése: ADRIÁNYI, 2007. 243–247., Vigh Szabolcs visszaemlékezése: VIGH, 2007. 235–242. Székely Tibor visszaemlékező munkája: SZÉKELY, 2000. 13–15., Soós Viktor Attila tanulmánya: SOÓS, 2006. 57–101. Bertalan Péter tanulmánya: BERTALAN, 2010. 113–127.

²³⁵ ADRIÁNYI, 2007. 244.

hagyták el. A lelkigyakorlat befejezése után viszont a Vöröskereszt felkérésére a kispapok aktívan részt vettek a segítő munkában: adományok gyűjtését és kiosztását szervezték, a kórházakban sebesülteket látogattak és írtak össze, hogy a hozzátartozókat értesíteni lehessen, valamint lelki támogatást nyújtottak a hozzájuk fordulóknak és haldoklóknak. A karitatív segítségen túl néhány kispap – mivel tisztában volt az októberi napok történelmi súlyával – elhatározta, hogy a forradalom során átélt élményeiket és az egyház néhány napos szabadsága alatt született írásokat összegyűjti, megszerkeszti és eljuttatja a vidéki papsághoz.²³⁶ A brosúra összeállításában Marosfalvi László, Kuklay Antal, Varjú Imre és Marcheschi Károly vett részt.²³⁷ Az ő munkájuk révén hiteles tájékoztatás jutott el a forradalom eseményeiről a vidéken élő papokhoz, akik első kézből olvashatták XII. Pius magyarokhoz szóló pásztorleveleit²³⁸ valamint Mindszenty József november 3-án elhangzott rádióbeszédének írott változatát. A szabadságharc vérbe fojtása után ez a jegyzet²³⁹ a rendőrség kezébe kerülve alapbizonyíték lett, és nemcsak a szerkesztőket érte el a megtorló hatalom, hanem a nyomozás során újabb és újabb „ellenséges” tevékenységet bizonyítva²⁴⁰ más papok és papnövendékek is letartóztatást, illetve börtönbüntetést szenvedtek.²⁴¹

Mindszenty József a felsőpetényi házi őrizetből való szabadulása után, október 31-én érkezett Budapestre.²⁴² Kiszabadulásának hírére az őt ünneplő hívek mellett számos delegáció és küldöttség érkezett az Úri utcai prímási palota elé. A nemzethez intézett első szózata november 1-jén a Szabad Kossuth Rádióban hangzott el 20 óra 24 perckor, amit alább szó szerint idézünk: „Hosszú fogság után szólok a magyar haza valamennyi gyermekéhez. Senkivel szemben nincs gyűlölet a szívemben. Csodálatra méltó hősiesség

---

²³⁶ SOÓS, 2006. 59.

²³⁷ SOÓS, 2006. 59.

²³⁸ XII. Piusz „Luctuosissimmi eventus” kezdetű enciklikája október 28-án; „Laetatur admodum” kezdetű enciklikája november 2-án és „Datis nupperrimis” kezdetű enciklikája november 5-én. A pásztorleveleket közli SOÓS, 2006. 92–96.

²³⁹ A jegyzetet teljes terjedelemben közli: SOÓS, 2006. 68–101.

²⁴⁰ A nyomozás során feltárt újabb „bűncselekmény” volt, hogy a szeminárium hallgatói élelemmel látták el a szomszédos jogi kar forradalmárait, és november 4-e után segítségükre voltak a karhatalom előli menekülésben.

²⁴¹ A nyomozás során keletkezett anyagok az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában a következő jelzet alatt találhatóak: ÁBTL 3.1.5 O–9964 Teológusok és ÁBTL 3.1.9 V–142296 Varjú Imre és társai.

²⁴² BALOGH, 2006. 46.

szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharc. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre. Az ország helyzete rendkívül súlyos. Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös feltétele. A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást. Most tájékozodom, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szöveget intézek a nemzethez.”²⁴³

A primás közel nyolc évig volt kénytelen a világtól elzártan élni, ezért a szabadság kezdete számára egyúttal az információszerzés kezdete is volt. November első napjaiban még nem lehetett pontosan tudni, hogy marad-e idő a kibontakozásra, de ebben a néhány napon Mindszentynek sikerült két olyan döntést is hoznia, amik egyetlen pillanat alatt tették semmissé a diktatúra többéves munkáját. Október 31-én a budapesti papok tartottak gyűlést a Központi Szemináriumban, ahol a felszólalók követelték az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetését, iratainak lefoglalását és a békapapok felelősségre vonását. Többek között e gyűlés hatására a primás első döntéseinek egyike volt, hogy utasította az egyházmegyék püspökeit: bocsássonak el vezető beosztásából minden békepapot, akiket ezzel együtt arra kötelezett, hogy térjenek vissza saját egyházmegyéjükbe. Ezen intézkedés következményeit a forradalom napjaiban szétzilált Állami Egyházügyi Hivatal csak hónapok múlva tudta orvosolni.²⁴⁴ Az ÁEH iratok papi gyűlésen követelt lefoglalásához szintén az esztergomi érsek kezdeményezésére látott hozzá néhány pap és seminarista november 3-án. A forradalom napjaiban Turchányi Egon katolikus pap Mindszenty József személyi titkáráként működött. Az ő vezetésével ment Marosfalvi László, Kuklay Antal és Vigh Szabolcs az Állami Egyházügyi Hivatal Pasaréti úti székházához azzal a céllal, hogy az ÁEH irattárát megőrizték az egyház számára.²⁴⁵ Az épület védelmét kezdetben a három kispap és néhány civilben járó jezsuita szerzetesnövendék látta el, majd az újpesti nemzetőrök vették át a biztosítást.²⁴⁶ A hosszabb távú őrzés feladatának megszervezését a primás Tabódy Istvánra, a Központi Szeminárium ekkor IV. éves hallgatójára bízta, akit még zalaegerszegi plébános korából ismert.²⁴⁷ Tabódy hozzá is látott a munkához, de a

---

²⁴³ ROSDY, 2006. 134.

²⁴⁴ BALOGH, 2006. 47.

²⁴⁵ VIGH, 2007. 237.

²⁴⁶ VIGH, 2007. 239.

²⁴⁷ VIGH, 2007. 239.

szovjet csapatok november 4-i támadása miatt lehetetlenné vált küldetésük teljesítése. A sikertelenség ellenére mégis ezt az eseményt tekinthetjük szimbolikus kapcsolódási pontnak Mindszenty József és a Központi Szeminárium kispapjai között, akik az 1956-os forradalom – egyháziak közül – kiemelkedő résztvevői voltak. Sorsuk ekkor forrott végérvényesen össze. Talán a Mindszentyvel való személyes kapcsolat és a tőle kapott lelki-szellemi megerősítés tette képessé a szeminaristákat a következő évek megtorló intézkedéseinek elviselésére, amire fentebb utaltunk. A szeminaristák Mindszenty Józsefhez és az egyetemes katolikus egyházhoz való hűsége újabb próbált állt ki 1959-ben, amikor a hallgatók nagy részét elbocsájtották az intézményből.

A forradalmat követő megtorlás folyamatába nemcsak a kispapok, hanem több egyházi személy letartóztatása, elítélése és internálása is illeszkedett.²⁴⁸ Az új hatalom konszolidálásához hosszú időre volt még szükség, hiszen a forradalmat a szovjetek segítségével leverő Kádár Jánosnak a széles közvélemény elutasító magatartása közepette kellett hozzálátnia a külső-belső rendteremtéshez. A forradalom több intézményt és struktúrát rombolt le rövid idő alatt, gondoljunk csak az ÁVH felosztatására, vagy a – témánk szempontjából különösen fontos – Állami Egyházügyi Hivatal Művelődésügyi Minisztériumba való beolvasztására.

A forradalom elsöpörte az addig regnáló Magyar Dolgozók Pártját, aminek romjain megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt. Számottevő hatalom kezdetben még nem összpontosult a párt kezében, Kádár János a szovjetek támogatásával és az új karhatalom megszervezésével tudta elkezdni a rendteremtést. Az állami szervek közül az elsők között a politikai rendőrség szerveződött újjá spontán módon.²⁴⁹ A hatalom számára a legnagyobb kérdést az jelentette, mennyiben építsenek a Rákosi-korszak államvédelmiseikre. Kádár János szempontjából azért is volt kiemelkedő kérdés a politikai rendőrség összetétele, mert a hatalom megszerzéséhez és megtartásához lojális végrehajtó szervre volt szüksége. Ezzel együtt viszont nem hagyhatta annyira megerősödni a szervezetet, hogy az később önjáróvá válva hasonló funkciót töltsön be, mint az önálló Államvédelmi Hatóság.²⁵⁰ Ennek a dilemmának a feloldására kezdetben nem volt más lehetőség, mint a meglévő állomány

---

²⁴⁸ ROSDY, 2006. 256–260.

²⁴⁹ TAKÁCS, 2010. 2.

²⁵⁰ PAPP 2010. 1.

átmentése.²⁵¹ A forradalom előtti és utáni politikai rendőrség közötti kontinuitás az osztályok és alosztályok vezetőit vizsgálva egyértelműen kimutatható.²⁵² Az egyházpolitika szempontjából fontos Belső Reakció Elleni Elhárító Osztály²⁵³ és a Vizsgálati Osztály²⁵⁴ vezetői döntő többségében 1956 előtt is az államvédelemnél töltöttek be vezető tisztségeket. Egy-egy „kívülről” érkező vezető léte – a Vizsgálati Osztály esetében Szalma József²⁵⁵ helyére a párapparátusból Korom Mihály²⁵⁶ került, vagy a Belső Reakció Elleni Elhárítás Osztály élére Hollós Ervin²⁵⁷ a kommunista ifjúsági mozgalomból érkezett – inkább csak kivételnek tekinthető.

Az Állami Egyházügyi Hivatal önállósága hivatalosan az Elnöki Tanács 33/1956. számú törvényerejű rendeletével szűnt meg.²⁵⁸ Ezután a Művelődésügyi Minisztérium osztályaként működött tovább, az addigi vezető, Horváth János irányítása alatt. Az ÁEH „lefokozása” többek között az egyházpolitika alakításának elégtelensége és az ezzel szorosan összefüggő káderkérdések megoldatlansága miatt következett be. A hivatal alacsonyán képzett tisztviselő az első években nem tudtak eredményes egyházpolitikát folytatni. A forradalom napjaiban az ÁEH szinte magától omlott össze, az irattár egy részének elvesztése is nagy fiasónak számított; bár az elszállított dokumentumok egy része 1957 folyamán visszakerült eredeti őrzési helyére, voltak olyan iratok, amik végérvényesen elvesztek.²⁵⁹ A hivatal életében azonban csak átmeneti időszaknak tekinthető a Minisztériumba való beolvasztás, hiszen a szervezet 1959. június 2-án

---

²⁵¹ BARÁTH, 2008. 535–563.

²⁵² PAPP, 2010., TAKÁCS, 2010.

²⁵³ BM Politikai Nyomozó Főosztály Belső Reakció Elleni Elhárító Osztálya. A főosztály és osztály szervezeti változásai következőképpen vázolhatók fel: a belső reakció elhárításával foglalkozó osztály 1956. július 25-től BM IV/3. osztály néven működik. 1956. november 15-től ORFK II. Főosztály III. Osztálya elnevezéssel találkozunk, majd az 1957. április 9-én elfogadott belügyminiszteri parancs után BM II. Főosztály 5-ös Osztály a hivatalos elnevezés. A BM szervezetét gyökeresen átalakító rendelkezés után 1962. augusztus 15-e után a Politikai Nyomozó Főosztály BM III. Főcsoportfőnökség néven, míg a belső reakcióval és a szabotázs-elhárítással foglalkozó osztály III/III. Csoportfőnökség néven szerveződik újjá. A belső reakció elhárításával a BM III/III-1 egység foglalkozott. A szervezeti változásokat TAKÁCS, 2010. és TABAJDI, 2010. alapján foglaltuk össze.

²⁵⁴ BM Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztálya, BM II/8. néven működött a korszakban.

²⁵⁵ Szalma Józsefet 1958. december 1-jével távolították el, amely lépés egybeesett a legfontosabb '56-os perek lezárásával. PAPP, 2010. 8.

²⁵⁶ PAPP, 2010. 8.

²⁵⁷ TAKÁCS, 2010. 6.

²⁵⁸ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 976.

²⁵⁹ BALOGH, 2007.a. 47.

visszakapta önállóságát,²⁶⁰ s inentől kezdve felügyeleti szerve a Minisztertanács lett. A strukturális változás személyi változást is eredményezett, ettől kezdve Olt Károly vette az ÁEH irányítását.²⁶¹ Visszaszerzett önállóságát a hivatal még hosszú ideig nem tudta az egyházpolitikai irányításában érvényesíteni. Ezt jelzi, hogy az ötvenes évek második fele és a hatvanas évek folyamán a párt egyházpolitikai elveinek gyakorlatba való átültetését a Belügyminisztérium illetékes osztályain dolgozták ki, az ÁEH kezdeményező szerepe csak a hatvanas évek második felétől, főleg az 1964-ben aláírt vatikáni részleges megállapodás aláírása után vált jelentőssé.²⁶² Ettől kezdve már valóban az Állami Egyházügyi Hivatal vitte az egyházpolitika ügyeit, a BM szerepe fokozatosan csökkent, ami többek között tetten érhető a letartóztatások és bírósági eljárások alacsonyabb számában is.

IV.1.2 Egyházpolitika 1956–1958 között

A forradalom utáni egyházpolitikát elemezve a pártszervek és a Belügyminisztérium iratait együtt érdemes vizsgálni, mert csak így kaphatunk teljes képet az állam és az egyház viszonyának alakulásáról.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság Ideiglenes Intéző Bizottságának ülésén az októberi–novemberi események után az 1957. március 5-i ülésén foglalkozott először egyházpolitikai kérdésekkel. Érdekes adalék, hogy aznap a Magyar Katolikus Püspöki Kar is ülésezett,²⁶³ és az ott elnöklő Grósz József érsek még aznap találkozott Horváth Jánossal, az ÁEH elnökével,²⁶⁴ aki így azonnal át tudta adni a kalocsai érsek álláspontját az ülésen megjelent elvtársainak.²⁶⁵ Horváth János és Kállai Gyula, akik a bizottságon belül az egyházpolitika formálói voltak (Horváth az ÁEH elnöke, Kállai a kultúráért felelős

---

²⁶⁰ Az Elnöki Tanács 1959. évi 25. törvényerejű rendelete alapján, ami a Magyar Közlöny 61. számában jelent meg. A forrást közli BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1016–1017.

²⁶¹ SOÓS, 2010. 223.

²⁶² A részleges megállapodásról és értékeléséről lásd: SOÓS, 2010. 224., SZABÓ, 2005. 202–204., CASAROLI, 2001.; BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1027–1029.

²⁶³ BALOGH, 2008. II. 829–883. A 80. lábjegyzetben Balogh Margit utal arra, hogy az Egyházügyi Hivatal március 5-ére szóló meghívóját a jegyzőkönyvben rosszul rögzítették, és a találkozó – a püspökök ellenállása miatt – valószínűleg nem jött létre. Ennek ellentmondani látszik Horváth János közlése az MSZMP IKB IIB ülésén, miszerint aznap találkozott Grósszel. Az persze nem kizárható, hogy ez csak informális találkozás volt, és nem volt jelen az ÁEH-val tárgyalást folytató püspöki bizottság minden tagja.

²⁶⁴ KÖPECZI BÓCZ, 2004. 75.

²⁶⁵ Az ülésen részt vettek: Horváth János, Nógrádi Sándor, Biszku Béla, Apró Antal, Nemes Dezső, Kállai Gyula, Fehér Lajos, Fock Jenő, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Marosán György, Orbán László és Somogyi Miklós. KÖPECZI BÓCZ, 2004. 74.

miniszter, akinek a tárcája alá tartozott ekkor az ÁEH) az alábbiak szerint fogalmaztak: „Azt hiszem, hogy az ideje elérkezett, hogy az egyházi reakcióval szemben fellépjünk. [...] Régen is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, ő a legerősebb fészke Magyarországon az egyházi reakciónak.”²⁶⁶ Az ülés legfontosabb döntéseihez tartozott, hogy felkérték az Elnöki Tanácsot, alkosson haladéktalanul törvényerejű rendeletet az egyházi állások betöltésének szabályairól, vagyis az „állam legfőbb felügyeleti jogának gyakorlásáról” az egyházak felett.²⁶⁷ A törvényerejű rendelet 1957. március 24-én jelent meg a Magyar Közlönyben.²⁶⁸ Ez a szabályozás a magyar jogban példátlan módon, visszamenőleges hatállyal (1956. október 1-jétől alkalmazva) lépett életbe, és nemcsak a katolikus, hanem az evangélikus, a református és az izraelita felekezet bizonyos tisztségviselőire is vonatkozott.²⁶⁹ A rendelkezés kimondta, hogy a legalsóbb szintű (kisebb plébánia plébánosa, káplánok) beosztásokon kívül minden tisztség²⁷⁰ betöltéséhez előzetes állami hozzájárulásra van szükség. A rendelet a gyakorlatban azt eredményezte, hogy – a katolikus egyház esetében – 1964-ig nem sikerült új püspököket kinevezni, de a hierarchia alsóbb szintjeire is csak „megbízható” egyének kerülhettek, így az állami beleszólás hatására erősen (kontra)szelektált hierarchia jött létre.²⁷¹ Az ülés rendelkezett még a forradalom napjaiban visszatért „reakciós” egyházi vezetők újbóli félreállításáról. Ezen intézkedés következtében vonták vissza Badalik Bertalan veszprémi püspök működési engedélyét és helyezték házi őrizetbe Hejcére.²⁷² A korábban kompromittálódott, az októberi napokban feloszlott békapapi mozgalomra is újjászervezendő testületként tekintett a hatalom: sikerült elérniük, hogy 1957. május 24-én megalakult az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, majd létrejött a püspöki kar által – bizonyos mértékig az előző szervezet ellensúlyozására – életre hívott Opus Pacis.²⁷³

---

²⁶⁶ SOÓS, 2013. 87.

²⁶⁷ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 981.

²⁶⁸ A törvényerejű rendelet szövegét közli: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 981–982.

²⁶⁹ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 981.

²⁷⁰ Plébánosok, teológiai professzorok, egyházi középiskolai igazgatók

²⁷¹ BALOGH, 1997.b. 1. pont.

²⁷² BALOGH, 1997.b. 2. pont.

²⁷³ BALOGH, 1997.b. 3. pont.

1957. április 9-én a Belügyminiszter 8. számú parancsa véglegesítette a BM központi szerveinek felépítését.²⁷⁴ Ez alapján a Politikai Nyomozó Főosztály a Belügyminisztérium alá került, és annak II. főosztályaként sorolódott be.²⁷⁵ A „belső reakcióval” a BM II/5. osztály, és azon belül a „klerikális reakcióval” a BM II/5-c alosztály foglalkozott. Az alosztály vezetőjének, Berényi Istvánnak a munkája – a „Fekete Hollók” szempontjából is – meghatározó jelentőségű volt. Nemcsak azért, mert 1957 és 1963 között²⁷⁶ éppen akkor irányította az egyházi elhárítást, amikor a „Fekete Hollók” ügyet kitalálták, megtervezték és teljes körűen realizálták, hanem azért is, mert elméleti megalapozását nyújtotta a „klerikális reakció” elleni operatív fellépésnek.²⁷⁷ Berényi sikeres működését a „Fekete Hollók” ügyének felgöngyölítésében bizonyítja, hogy az ÁBTL-ben található személyi anyagában 1963-as keltezéssel a következő jellemzést adta róla Geréb Sándor, a BM III/III-2 Osztály vezetője: „Berényi elvtárs 1960-as minősítése óta mint alosztályvezető eredményesen dolgozott. Az alosztálya ez idő alatt jelentős ügyeket realizált, előrehaladt a felderítés, megerősödött hálózati állománya. Az alosztály munkájára jellemző volt, hogy a munka fő irányai és módszereiben lényegét tekintve sikerült a párt politikai követelményeivel lépést tartani. Az alosztály állományának politikai és erkölcsi helyzete az elmúlt három évben pozitívan fejlődött. A fenti eredményekben Berényi elvtársnak jelentős szerepe volt. A párt politikáját érti, azt mint parancsnok minden vonatkozásban alkalmazni tudta.”²⁷⁸

Jelenlegi ismereteink alapján az alosztály tizenhat főt foglalkoztatott. Alosztályvezetőként Berényi István rendőr százados, helyetteseként Zsiga Ferenc rendőr százados szolgált. Rajtuk kívül két csoportvezető, tíz operatív beosztott és két adminisztrátor dolgozott az alosztályon. Az operatív dolgozók korszakunkban név szerint a következők voltak: Baji László rendőr őrnagy, Bakonyi Lajos rendőr őrnagy, Garzó Ferenc rendőr főhadnagy, Gressa István rendőr százados, Győri Vilmos rendőr főhadnagy, Hegedűs Mihály rendőr főhadnagy, Hellebrandt László rendőr főhadnagy, Keresztury György rendőr hadnagy, Kovács Ferenc rendőr főhadnagy, Mélykúti Ferenc rendőr

---

²⁷⁴ SOÓS 2013. 91.

²⁷⁵ TAKÁCS, 2010. 5.

²⁷⁶ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 66.

²⁷⁷ BERÉNYI, 1963.

²⁷⁸ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 68.

százados, Pető Imre rendőr főhadnagy, Polgár Ferenc rendőr főhadnagy, Sarkadi Mátyás rendőr százados, Srankó András rendőr százados, Szabó Gyula rendőr százados, Szeifert József rendőr százados, Tóvölgyi Antal rendőr őrnagy, Tüzes János rendőr főhadnagy és Valykó István rendőr százados.²⁷⁹

A párt újjászervezésének és Kádár János vezető szerepének megszilárdulásának folyamata az 1957. júniusi²⁸⁰ pártértekezlettel zárult le. Az ekkor hozott politikai és személyi döntések tükrözték a Kádár által vitt „centrista” politika sikerét.²⁸¹ A párt ekkor hozott a politikai hatalmat érintő intézkedéseit az 1957. július 19-én tartott belügyminisztériumi országos értekezlet keretében ismertették. Fő feladatként fogalmazták meg az „ellenforradalmi” vezetők felkutatását és bíróság elé állítását, valamint felhívták a jelenlévők figyelmét: fektessenek nagy hangsúlyt annak bizonyítására, hogy az ’56-os események „fasiszta és reakciós” indíttatásúak voltak.²⁸² Hollós Ervin, a belső reakció elleni elhárítás osztályvezetője beszélt legrészletesebben az egyházakkal szembeni magatartás irányvonalairól. Elhangzott tőle, hogy az „egyházi reakció” jelentős sikereket ért el (ezen a békepapságot érintő püspöki visszahívásokat értette), és az ettől kezdve lépten-nyomon feltűnő belügyi magyarázat is itt jelenik meg először, amely szerint azért törhetett előre a klerikális ellenség, mert a kormánynak és a pártnak nem volt elég ideje és ereje foglalkozni vele.²⁸³ Ez a Hollós-féle magyarázat önmagán és az egész korszak állambiztonsági hozzáállásán túlmutatva megvilágítja azt, hogy a „Fekete Hollók” elleni országos fellépés oka és indítéka az 1956-os forradalom megtorlásának eseménysorába illeszkedik. Csak azért nem léptek fel ellenük 1960–61 előtt, mert a folyamatban lévő „ellenforradalmi” ügyek lekötötték az állambiztonság energiáit. Nem véletlen, hogy a „Fekete Hollók” elleni szervezettebb adatgyűjtés 1958 folyamán kezdődött meg, amikor a főbb ’56-os ügyeket már kivizsgálták, és a bírósági eljárások nagy részét is elvégezték. Ekkor „szabadult fel” ugyanis annyira az apparátus, hogy maradt energia az új „ellenség” utáni nyomozás megkezdéséhez. A Vizsgálati Osztály szervezetében is megmutatkozott, hogy 1958/59 belső cezúrát jelentett, hiszen ekkor váltották le – az 1956 utáni

---

²⁷⁹ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 28.

²⁸⁰ Az értekezletre 1957. június 27. és 29. között került sor. KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 19.

²⁸¹ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 19.

²⁸² KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 19.

²⁸³ SOÓS, 2010. 225.

„ellenforradalmi” ügyekben a politikai igények minél hűségesebb, gyors érvényesítését képviselő, a vizsgálati eljárásokat irányító – Szalma Józsefet, a Vizsgálati Osztály vezetőjét.²⁸⁴ Ezután a II/8. osztály friss erővel²⁸⁵ fordulhatott a még meglévő „ellenforradalmi” és klerikális erők ellen. Erre az időszakra visszatekintve Mérő Károly, a Vizsgálati Osztály megbízott vezetője²⁸⁶ az 1960–61-ben realizált ügyek kapcsán 1961. október 9-én a következő jelentés tette: „A klerikális szervezkedések tevékenységéről a politikai nyomozó szervek már az ellenforradalom előtt is rendelkeztek adatokkal, azok realizálásával azonban közvetlen az ellenforradalom után, az ellenforradalmi ügyek felszámolása miatt nem tudtak kellő aktivitással foglalkozni. Másrészt több évi felderítő munka eredményeképpen sikerült olyan adatok birtokába kerülni, melyek lehetővé tették e szervezkedések tevékenységének alaposabb felderítését és realizálását.”²⁸⁷

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Intéző Bizottságának 1957. márciusi ülése után pártszinten közel egy évig nem került napirendre átfogó egyházpolitikai kérdés. A fentiekből azonban látszik, hogy alsóbb szinteken például a Belügyminisztérium folyamatosan foglalkoztak egyházi kérdésekkel. A viszonylag hosszabb „szünet” után 1958 nyarán két határozat is született. Ezek a dokumentumok nemcsak azért fontosak, mert általuk betekintést nyerhetünk a párt egyházpolitikájába, hanem azért is, mert ezek a határozatok évtizedekre megszabták annak irányát. Még a rendszerváltást megelőző években is ezekre hivatkoztak, illetve ezek függvényében értékelték az egyházpolitika sikerességét vagy kudarcát.²⁸⁸ Ezért joggal mondhatjuk, hogy az 1958-as határozatok alapvető viszonyítási pontként szolgálnak a párt politikáját illetően.

---

²⁸⁴ PAPP, 2010. 8.

²⁸⁵ Korom Mihály lett ekkor az osztály vezetője, aki a pártapparátusból, „külsőként”, államvédelmi múlt nélkül érkezett a BM II/8 élére. Kinevezése a szervezet feletti pártellenőrzés erősödését jelzi. PAPP, 2010. 9.

²⁸⁶ Korom Mihályt 1960 augusztusában váratlanul kinevezték a Határőrség Országos Parancsnokságának vezetőjévé. A vezetőváltás előkészítetlenségét jelzi, hogy Mérő Károlyt – aki Korom alatt osztályvezető-helyettes volt – csak 1960 legvégén bízták meg ideiglenesen az osztály vezetésével, és végleges kinevezésről nem is tudunk. PAPP, 2010. 10.

²⁸⁷ ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): JELENTÉS az 1960–61. évben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9.

²⁸⁸ KÖBEL, 2005. 135.

IV.1.3 Az 1958-as párthatározatok

Az MSZMP Politikai Bizottságának²⁸⁹ 1958. június 10-ei ülésén több, egyházat érintő kérdés került napirendre.²⁹⁰ Először Kádár János elméleti alapvetése hangzott el, ami jól megvilágít egy – a hatalom által kreált – fogalmi megkülönböztetést; nevezetesen, hogy más a klerikalizmus és más a vallásos világnézet, ezért ezek ellen más-más eszközökkel, de egyaránt harcolni kell: „A klerikalizmus elleni harc egységes rendszert képez, amire megvannak a megfelelő eszközeink, egészen a belügyminisztériumig. A vallásos világnézet felszámolása, a tudományos világnézet terjesztése rendszeres harcot kíván meg, ami sokoldalú feladat, de ott már a döntő szerep a kulturális szerveké. Lehet, hogy a klerikalizmus ellen harcolni kell még öt évig és a vallási világnézet ellen két generáción át.”²⁹¹

Valójában, ahogy nincs igazi különbség az egyház és az egyházi reakció között, úgy értelmezhetetlen a különbségtétel a klerikalizmus és a vallásos világnézet között is. Mindkét esetben az egész egyházzól és annak tanításáról van szó, az elkülönítésben csupán a kommunista logika jelent meg. Eszerint a klerikalizmust néhány „reakciós” pap képviseli, akik befolyásolják a „vallásos világnézetű” híveket, akik tulajdonképpen nem tehetnek erről, ezért velük szemben csak a tanítás és a meggyőzés eszközével kell a harcot folytatni, míg a klerikális reakció ellen minden hatalmi eszköz megengedett: „Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás-paraszt uralom. Ők ezt egyébként tapasztalatból már tudják is.”²⁹²

---

²⁸⁹ A Politikai Bizottság tagjai ekkor: Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Marosán György, Kállai Gyula, Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Kádár János. KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 22.

²⁹⁰ Az ülésen a téma előadója Sándor József volt. Meghívott szakértőként Benke Valéria, Szirmai György, Köteles István, Péter János és Aczél György vett részt. MÉSZÁROS, 1994. 47.

²⁹¹ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 82. ő. e. Az ülés jegyzőkönyve az MNL OL Digit-Archiv adatbázisában is elérhető.

²⁹² KÖBEL, 2005. 133. és KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 21. Kádár János egy hónappal később, 1958. július 25-én az MSZMP Központi Bizottságának ülésén is hasonlóképpen fogalmazott: „...világosan megmondtuk, hogy ami a klerikális reakciót illeti, tehát a papok világi hatalmára való törekvést, az ellen úgy harcolunk, mint minden más politikai reakció ellen. Nálunk munkás-paraszt állam van, proletárdiktatúra van, itt a papok uralmának semmi keresnivalója nincs. Azzal szemben minden eszközzel harcolunk, mint bárki mással szemben, aki erre a népi hatalomra tör. Beleértjük az agitációtól kezdve egészen a bombáig, ha kell, hogy világos legyen nekünk is meg a papoknak, akiknek ilyen hajlamuk van.” NÉMETNÉ VÁGYI–SOÓS–T. VARGA–ÚJVÁRY, 1997. 424. Az ülés jegyzőkönyve az MNL OL Digit-Archiv adatbázisában is elérhető.

Kádár János – a félreértések elkerülése végett – szemléletes példával illusztrálta, és a következőképpen fogalmazta meg a klerikalizmus és a vallásos világnézet közti különbséget: „Mi az, ami ellen nem harcolunk? A vallásos világnézet. Ezt is meg kell mondani és mondjuk is, hogy szabad vallásgyakorlat van, de a mi embereink mégis összekeverik ezt a két dolgot. Ha valahol egy vénasszony szobájában keresztet látnak felakasztva, akkor tüzet indítanak ellene, mint a klerikalizmus képviselője ellen. Holott ez két különböző dolog.”²⁹³

Az ülés munkájáról kiadott tájékoztató²⁹⁴ pontos és szabatos megfogalmazását adja a két fogalomnak: „A klerikális reakció politikai ellenségünk, mert a munkáshatalom ellen tör, olyan politikát képvisel és terjeszt, amely közvetlenül vagy közvetve állami és társadalmi rendünk megdöntésére irányul. A klerikális reakció elleni politikai harc lényegében azonos a szocialista államunk minden politikai ellenségével folytatott harccal. A klerikális reakciót politikailag le kell lepleznünk, mint a nép, következésképpen a vallásos tömegek ellenségét, el kell szigetelnünk, és az ellene folytatott harcban az adminisztratív eszközöket is alkalmazni kell. A klerikális reakció elleni harcban be kell vonnunk a haladó lelkészek mellett a vallásos dolgozó tömegeket is. Ebben a harcban nem a vallásos ideológiáról és a vallásszabadságról van szó. A klerikális reakció elleni harc a szocialista társadalom megvédéséért folytatott harc.

A vallás mint ideológia elleni harc során számolnunk kell azzal, hogy a hívő tömegek vallásos meggyőződését nem lehet adminisztratív intézkedésekkel vagy sértő módon, vallásos érzelmeiket kigúnyolva, máról holnapra megszüntetni. Ezen a téren a legeredményesebb tevékenység a türelmes, körültekintő nevelőmunka. Abból kell kiindulni, hogy amilyen mértékben terjed a dialektikus materialista világnézet, ugyanolyan mértékben szorulnak háttérbe a különböző más világnézetek, közöttük a vallásos világnézet is. Tehát mindenekelőtt a dialektikus materialista világnézet terjesztésével, természettudományos ismeretterjesztő előadásokkal, továbbá iskolákon, kiállításokon, rádión, filmen, színházon stb. keresztül propagáljuk a mi ideológiánkat. Meg kell magyaráznunk a vallásos tömegeknek, hogy a mi ideológiánk az egyedül tudományos és

---

²⁹³ Idézi: KÖBEL, 2005. 133.

²⁹⁴ Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatáról. Idézi: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 999–1006.

haladó világnézet, hogy ez a világnézet a jobb életért, a szocializmusért folytatott harc fegyvere.”²⁹⁵

A tájékoztató szélesebb perspektívába helyezve tárgyalta az egyházak és az állam kapcsolatára vonatkozó kérdéseket: értelmezése szerint 1945-től egészen 1948–50-ig a politikai harc jellemezte ezt a kapcsolatot. Az egyházakkal megkötött egyezmények következtében ez a harcok korszak elmúlt, és helyét átvette a tárgyalás és az egyeztetések időszaka. A „békés” egymás mellett élést csupán az „egyházi reakció” zavarta meg, ami az egyezmények hatására „politikai vonatkozásban illegálisba szorult”²⁹⁶ – és ezzel az „illegális” jelzővel és értelmezéssel megteremtette a hivatkozási alapját minden későbbi rendőrségi fellépésnek. A dokumentum az „egyházi reakció” két fő működési területét mutatta be az „ellenforradalom” idején: az egyik a haladó gondolkodású papok, lelkészek elbocsájtása, és helyük újbóli betöltése (természetesen az „egyházi reakció” embereivel); a másik a hittanoktatás területén jelentkező munkájuk eredménye, amelynek következtében ugrásszerűen megnőtt a hitoktatásra jelentkezők száma (30%-ról 80-90, sok helyen 100%-ra). A tájékoztató kétséget sem hagy afelől, hogy kiket tekint az egyházi reakció vezetőinek: „A katolikus egyházban Mindszenty, a református egyházban Ravasz László, az evangélikus egyházban Ordass Lajos fellépése mutatta az egyházi reakció hatalomra kerülését. Ezek a személyek az egyházon belül az ellenforradalmi erők zászlóivá lettek. Az ő rendelkezéseik alapján távolították el állásaikból a haladó lelkészeket.”²⁹⁷

A dokumentum hangneme és nyelvezete egyszerre mutat hasonlóságot és különbséget a Rákosi-korszakbeli egyházpolitikai megnyilatkozásokkal. Retorikai szinten a hatalom feladta az egyházak gyors és látványos felszámolásának vágyát – többek között azért sem sikerült a megsemmisítés, mert a „reakciós elemek” eltávolítása, bebörtönzése és meghurcolása ellenére az egyház tovább élt szervezetében és tömegbázisában – és új politikát fogalmazott meg: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés. Az együttműködés azért is szükséges, mert az állam és az egyházak közötti harc rendkívül sok erőt és figyelmet von el a szocialista építőmunkából, és ez számunkra semmiképp sem előnyös. Az egyházak számára sem előnyös a harc, mert

---

²⁹⁵ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1003.

²⁹⁶ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1000.

²⁹⁷ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1001.

szükségszerűen olyan korlátozó intézkedések alkalmazásához vezetne, amelyekből az egyháznak haszna nem származna.”²⁹⁸

A dokumentum még egy pontjára érdemes felhívni a figyelmet, mégpedig arra a részre, ami a vallásoktatás kérdésével foglalkozik. A disszertáció témája szempontjából a határozat legfontosabb újdonsága, hogy itt jelenik meg először a párt hivatalos tiltása az ifjúságpasztorációra vonatkozóan: „Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. *Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.* [Kiemelés az eredetiben.]”²⁹⁹

A MSZMP Politikai Bizottsága állásfoglalásai közül az 1958. július 22-én³⁰⁰ hozott határozat befolyásolta leginkább a párt viszonyulását a valláshoz, illetve az egyházhoz lényegében a korszak végéig. A dokumentum szorosan összekapcsolódott a PB június 10-i – és ezért azzal együtt értelmezendő – határozatával: alapfogalmakat tisztázott, elméleti alapvetéseket tett, és végül részletes cselekvési tervet dolgozott ki, nemcsak a párttagok, hanem az egész társadalom számára. Az alapfogalmak pontos definiálására azért is szükség volt, mert az állásfoglalás szerint sok esetben a párttagok sem tudtak különbséget tenni a vallásos világnézet és a klerikális reakció között: „A világnézeti harc és a nevelő munka gyengesége, az ellenséges ideológiák elleni harc elhanyagolása és lebecsülése, a vallási kérdéseket liberálisan kezelő jobboldali opportunistá felfogás és a baloldali szektás türelmetlenség elterjedése zűrzavart teremtett a párton belül: általános, hogy összekeverik a vallásos világnézet elleni harcot a klerikális reakció elleni harccal.”³⁰¹ Ugyan a júniusi határozat már megpróbálta tisztázni a két fogalom közötti különbséget, mégis úgy érezték, szükséges tovább finomítani a vallásos világnézet és a klerikális reakció megkülönböztetését. Ezért ebben a határozatban a következő definíció született: „Vallásos világnézet alatt az egyes egyházak és vallásos szekták által terjesztett idealista nézetek összességét értjük, amelyek a természet és a társadalom jelenségeit fantasztikus,

---

²⁹⁸ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1003.

²⁹⁹ A dokumentum III. részében, ahol a feladatok megfogalmazása található, a 7. pont alatt olvasható az idézett rész. BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1006. Az állambiztonsági hivatkozást lásd: GERÉB, 1969. 32.

³⁰⁰ VASS, 1979. 268–276. és BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1007–1013.

³⁰¹ MÉSZÁROS, 1994. 257.

emberfeletti és misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel.”³⁰² Ezzel szemben a „klerikális reakciót a következőképpen definiálta: „A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc”³⁰³

A határozat érzékelte a vallás és a vallásos meggyőződésű emberek ellentmondásos helyzetét a proletárdiktatúrában, de amíg a vallásos világnézet kapcsán nem látott antagonisztikus ellentmondást a hívő érzület és a szocializmus építése között,³⁰⁴ addig a klerikális reakciót tekintve kibékíthetetlen ellentétéről írt.³⁰⁵

A gyakorlatban azonban sok esetben nem lehetett különbséget tenni a vallásos világnézet és a „klerikális reakció” között, mint ahogy erről már az 1958. júniusi párthatározat kapcsán részletesen szóltunk, s amire ez a határozat ugyancsak kitért. Felhívta a figyelmet a két tevékenység szoros kapcsolatára: „Amikor hangsúlyozzuk, hogy a vallás és a klerikális reakció elleni harcot nem szabad összekeverni, ez nem azt jelenti, hogy a klerikalizmus teljesen elválasztható a vallástól. Ellenkezőleg, a vallásos világnézet és a klerikális reakció szorosan összefüggnek. A klerikalizmus vallási köntösben, a vallás leple alatt jelentkezik. Ugyanakkor határozott különbséget kell tenni az ellenük folytatott harc módszereit³⁰⁶ illetően.”³⁰⁷

A vallás kétféle megnyilvánulása ugyan elvileg (legalább) kétféle magatartásmódot írt elő a szocialista állam funkcionáriusainak, a dokumentum nem hagyott kétséget afelől, hogy a vallás végső eltüntetése a politikai és társadalmi cél: „A vallásos világnézet és a

---

³⁰² BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1008. és VASS, 1979. 269.

³⁰³ VASS, 1979. 269.

³⁰⁴ „A hívő állampolgárok vallásos meggyőződése és a szocializmus építésének feladatai között a népen belüli ellentmondás egyik formája húzódik meg. Ez az ellentmondás nem antagonisztikus jellegű. Ez az ellentmondás a szocializmus építése politikai, gazdasági és kulturális feladatainak megoldása közben, türelmes eszmei és politikai nevelés útján, fokozatosan feloldódik és teljesen megszűnik.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1008.

³⁰⁵ „A klerikális reakció a hívő embereket vallásos világnézetükön keresztül próbálja reakciós politikai befolyása alá vonni. A szocialista társadalmi rendszer és a klerikális reakció közötti ellentét, a dolgozó és a reakciós osztályok között lévő osztályellentét – kibékíthetetlen, antagonisztikus jellegű. Ezért a klerikális reakció elleni harcot ugyanolyan politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más politikai ellensége ellen.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1008.

³⁰⁶ A határozat a módszereket illetően a következő distinkciót tette: „Nem szabad összekeverni a vallás mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelőmunka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1008.

³⁰⁷ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1008–1009.

marxizmus–leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van. A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus–leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik.”³⁰⁸

A határozat szerint a vallás megsemmisülését két okra lehet majd visszavezetni. Egyik a szocialista állam felépítése (az osztálytársadalom felszámolása), mert annak „győzelme a vallás társadalmi alapját megszünteti”³⁰⁹ másik a tudatlanság³¹⁰ felszámolása. A vallás elhalását az ötvenes évek elején még néhány év alatt bekövetkező valóságnak tekintették, az évtized végén, azután a hatvanas években azonban egyre inkább hosszabb távon³¹¹ tartották lehetségesnek. Éppen ezért az egyházakkal való „együtműködést” a következő perspektívában szemlélték: „A párt álláspontja az egyházakkal kapcsolatban: a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együtműködésre törekszünk. Ennek az együtműködésnek tartalmát a szocializmus építésének követelményei határozzák meg. A szocializmust építő állam együtműködése az egyházakkal ugyan átmeneti jellegű, de hosszú ideig tart, egy egész történelmi korszakot ölel fel.”³¹²

A határozat az elméleti-fogalmi alapvetések után már csak a vallásos világnézet elleni eszmei harccal és a felvilágosító munka részleteivel foglalkozott, valamint tisztázott néhány – a párttagok számára fontos – gyakorlati kérdést. A vallásos világnézet elleni harcot az osztályharc részének tekintette, valamint felvilágosító, meggyőző, kitartó és türelmes nevelő munkára hívta fel a párttagokat. Ennek keretében értelmezhető, hogy a „proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése, ebbe beletartozik a vallásos világfelfogás elleni türelmes eszmei harc”.³¹³ A dokumentum szerint a „szocialista átnevelés” során tisztelni kell a vallásos meggyőződésűek hitét,

---

³⁰⁸ VASS, 1979. 269.

³⁰⁹ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1009.

³¹⁰ „A tudományos előrehaladás, a természet- és a társadalomtudományok, valamint a gondolkodás területéről fokozatosan kiszorítja a vallás misztikus, tudománytalan tanításait, s ezáltal megszünteti a vallás szellemi alapjait – a tudatlanságot.” Idézi: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1009.

³¹¹ A határozat ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Ez azonban hosszadalmas [mármint a tudatlanság felszámolása – kiegészítés a szerzőtől], évtizedekig tartó folyamat, s szívós, kitartó munkát és türelmes módszereket követel.” Idézi: BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1009.

³¹² BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1009.

³¹³ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1009.

ugyanakkor elsőbbség illeti meg a tudományos materializmus eszméjét.³¹⁴ A határozat három csoportra osztotta a társadalmat, és mindegyiknél meghatározta a feladatokat, irányokat. Az első csoportba tartoztak az elmaradottabb munkásrétegek, a dolgozók, a nők és a fiatalok. Számukra a következő ajánlást tette: „Esetükben a világnézetileg jól megalapozott természet- és társadalomtudományos propaganda közvetett lehetőségeit kell felhasználni. A természettudományos propagandában, a vallás tudományellenes tételeinek hatékony cáfolására ismertetni kell a modern tudomány legújabb eredményeit; a fizika, a csillagászat, a biológia stb. terén. Természettudományos propagandánkban biztosítani kell az egyértelmű és világos marxista világnézeti következtetések levonását. A társadalomtudományok propagandájában fel kell használni a felvilágosodás klasszikus ateista hagyományainak hazai és külföldi örökségét.”³¹⁵ A társadalom második csoportját a párttagok és a szakképzett munkások alkották, nekik már más szinten kellett a vallás tudománytalanságát bizonyítani: „Számukra közvetlenül kell a vallás és a kereszténység eredetéről, a klerikális reakció szerepéről, a vallás tudományellenességéről stb. előadásokat tartani. Ezt egyes helyeken, ahol ennek megfelelő feltételei vannak, falun is lehet alkalmazni.”³¹⁶ Az utolsó csoportba a legképzettebbek tartoztak: „A tudományos káderek, de általában az értelmiség ideológiai képzésénél különös tekintettel kell lenni arra, hogy elsősorban a szaktudományok területén kell meggyőzni őket a dialektikus és történelmi materializmus tanításainak igazságairól.”³¹⁷ A fenti irányelvekből látható, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz más-más módszerrel közeledtek az ideológiai nevelők, de nemcsak rajtuk keresztül hatott a propaganda, hanem a könyvkiadáson,³¹⁸ a

---

³¹⁴ „A tudományok, a tudományos materialista világnézet terjesztése minden állami iskola, az összes egyetemek és főiskolák, minden állami kulturális-felvilágosító intézet feladata. Az állam a tudományos materialista világnézet terjesztésében segítséget nyújt a társadalmi szervezetek és intézmények részére is, biztosítva mindenekelőtt a tudományos materialista világnézet terjesztésének teljes szabadságát.” VASS, 1979. 271.

³¹⁵ VASS, 1979. 274.

³¹⁶ VASS, 1979. 275.

³¹⁷ VASS, 1979. 275.

³¹⁸ „Könyvkiadásunk a következő években nagyobb számban jelentessen meg népszerű, széles rétegekhez szóló műveket, melyek meggyőző formában tárják az olvasók elé a vallás lényegét, az egyház, a Vatikán múltbeli és mai reakciós szerepét. Nagy szükség van népszerű természettudományos füzetek kiadására. Nagyobb számban kell megjelentetni a felvilágosodás külföldi és hazai klasszikusainak örökségét. Jobban kell propagálni a magyar haladó gondolkodók, írók és természettudósok alkotásait. Szorgalmazni kell az egyházak mai helyzetével foglalkozó antiklerikális vonatkozású hazai és külföldi szépirodalmi művek megjelentetését. Ösztönözni kell ilyen művek alkotására ma élő íróinkat is.” KÖBEL, 2005. 134.

filmgyártáson és a színművészetén,³¹⁹ valamint a különféle tudományos szervezeteken³²⁰ keresztül is.

A határozat hosszabban foglalkozott a párttagok valláshoz való viszonyával. Amíg „az összes állampolgári jogok gyakorlása tekintetében az állam a vallást magánügynek tekinti”³²¹, addig „a vallás a párt és tagjai számára nem lehet magánügy”³²². Nem véletlen, hogy a párttagokat próbálták távol tartani a vallástól, hiszen esetleges vallásos meggyőződésükkel hátráltatták³²³ a párt harcát az idealizmussal szemben. A vallásos párttagokra úgy tekintettek, mint akik segítségre szorulnak: „A vallásos párttagok többsége küzd a saját tudatában meglévő vallásos eszmék maradványai ellen. E harcban elvtársi segítségre, türelmes nevelőmunkára van szükség. A vallásos párttagoknál felvilágosító és nevelőmunkával el lehet érni, hogy fokozatosan szakítsanak a gondolkodásukban meglévő vallásos eszmékkel. A meggyőzés és a nevelés eszközeivel oda kell hatni, hogy a párttagok ne vegyenek részt vallási szertartásokon és családjukat is ilyen szellemben neveljék. Körmeneteken a vallásos párttagok sem vehetnek részt.”³²⁴ A határozat nem hagyott kétséget afelől, hogy vallásukat nyíltan gyakorló embereknek nincs helyük a párton belül.

---

³¹⁹ „Filmgyártásunk tegyen intézkedéseket, hogy művészi nagyhatású játék és dokumentumfilmek készüljenek, melyek százezres tömegekben segítik elő a vallásos hiedelmek leküzdését és a klerikális reakció elleni harcot. Erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy új, ateista, antiklerikális tartalmú forgatókönyvek szülessenek régi és új témákkal. [...] A fővárosi és vidéki színházak műsorterveik összeállításánál nagyobb gondot fordítsanak az antiklerikális tartalmú színdarabokra.” KÖBEL, 2005. 134.

³²⁰ Tudományos szerveink nagy gondot fordítsanak a vallástörténeti, a valláskritikai tudományos kutatás fejlesztésére: fel kell dolgozni a vallás funkcióját, történelmi szerepét. Nagy jelentősége van a vallásos apologetika (vallásvédelem) új módszerei feltárásának és állandó elemzésének. Szükséges az egyházak ilyen irányú tevékenységének elemző feldolgozása, mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. A Tudományos Akadémián meg kell erősíteni a világnézeti jellegű, természettudományos kutatómunkát, s annak eredményeit népszerű formában ismertetni kell. A Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium, a Történeti Intézet és a TTIT a fentieket figyelembe véve, dolgozzák ki a vallástörténeti kutatást és népművelést szolgáló könyvtár és múzeum létrehozásának, valamint megfelelő tudományos káderek képzésének tervét. [...] Tudományosan ki kell dolgozni a kommunista erkölcs, a társadalmi együttélés alapvető problémáit. A valláserkölcssel szemben szükséges bizonyítani, hogy az általános emberi értékek védelmét, a társadalmi erkölcsöt nem az egyház találta ki. Be kell bizonyítani, hogy korunkban a közélet és a magánélet erkölcsi problémáinak helye, tudományos megoldása csak a kommunista erkölcs megerősítése és kiszélesítése alapján lehetséges.” KÖBEL, 2005. 134.

³²¹ VASS, 1979. 271.

³²² VASS, 1979. 272.

³²³ „Az olyan párttagokkal, akik még vallásosak, még nem szakítottak teljesen a vallásos téveszmékkel, meg kell értetni: a vallást a párttagok számára azért sem tartjuk magánügynek, mert vallásos szemléletükkel idegen, ellenséges nézeteket hoznak be a pártba. Ellenséges nézeteknek pedig a pártban semmi helyük nincs. Az ilyen nézetek megbontják a párt egységét, és súlyos veszélyt jelentenek a munkásosztály hatalmára.” VASS, 1979. 272.

³²⁴ BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1010.

A vallásos párttagok léte súlyosan zavarta a dokumentumban megfogalmazott eszmei harc sikerességét, ezért is zárkóztak el ennyire határozottan tőlük.³²⁵ Az egyházi ünnepeken és rendezvényeken való megjelenés³²⁶ súlyos kérdés volt, főleg a helyi vezető réteg számára.³²⁷ Érdekükben a dokumentum „megengedőbb” magatartást tanúsított, és megkülönböztette az egyházi szertartásokon való aktív³²⁸, illetve passzív³²⁹ jelenlétét. Míg előbbit szigorúan büntette, addig utóbbit eltúrte. A dokumentum külön említést tett a tanárok megfelelő magatartásáról. Mivel az ő kezükben volt a következő generáció nevelése és ezáltal a fiatalok szocializmushoz való viszonyulásának kialakítása megbízható, az állam szemszögéből lojális embereknek kellett lenniük. Ezért is tekintették elsődleges feladatnak a pedagógusok „vallástalanítását”.³³⁰ Megfontoltan, a jövőre is gondolva csak olyanokat engedtek a katedra közelébe, akik vallásellenesek vagy legalábbis közömbösek voltak.³³¹ 1958 után már nem született külön az egyházakkal foglalkozó határozat, hanem más határozatok részeként jelentek meg útmutatások. Leginkább olyanokban, amelyek a belső ellenség tevékenységéről és az ellenük való fellépésről szóltak.

---

³²⁵ „A párt nem engedheti meg, hogy soraiban vallásos nézeteket terjesszenek. Az a párttag, aki figyelmeztetés ellenére, a párton belül vagy a párton kívül vallásos nézeteket terjeszt, nem alkalmas arra, hogy marxista-leninista párt tagja legyen, ezért a pártból ki kell zárni. Pártfunkciót vallásos ember nem tölthet be.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1011.

³²⁶ A határozat világosan kimondja, hogy párttagok számára egyházi alkalmakon tilos a részvétel: „Az egyházi-vallási szertartásokon való részvétel a pártfunkcionáriusok, a pártapparátus függetlenített munkatársai és az alapszervezetek vezetőségi tagjai számára megengedhetetlen.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1010.

³²⁷ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 24.

³²⁸ „Az olyan funkcionáriust, aki saját elhatározásából gyermekét megkeresztelteti, hittanra járattja, egyházi esküvőt rendez, templomba jár, vagy körmeneteken vesz részt, pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni, pártfunkciót nem tölthet be.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1011.

³²⁹ „Azonban számtalan eset adódik, amikor a pártfunkcionáriusoknak nem saját elhatározásukból ugyan, de a körülmények kényszerítő hatására részt kell venniük bizonyos egyházi szertartásokon: például temetésen, vagy meghívják keresztelőre, esküvőre. Az ilyen elkerülhetetlen kötelezettségek természetesen ma még előfordulnak, és ezt egészen másképp kell megítélni.” BALOGH–GERGELY, 2005. II. 1011.

³³⁰ „A fegyveres erők párton kívüli tisztjeinél, pedagógusoknál, vezető állami funkciót betöltő pártonkívüliek között (járási, megyei, országos szinten) erősíteni kell a marxizmus-leninizmus propagandáját. Meggyőzéssel, neveléssel el kell érni, hogy az e kategóriákba tartozók fokozatosan elhagyják vallásos meggyőződésüket.” VASS, 1979. 274.

³³¹ „A jövőben a tanár- és tanítóképzőkre történő felvételnél meg kell szigorítani a feltételeket. A munkásparaszt származáson túl, követelményként kell állítani: a tanár- és tanítóképzőkre elsősorban ateista, antiklerikális beállítottságú szülők gyermekeit lehet felvenni, olyan fiatalokat, akik maguk is antiklerikális, ateista beállítottságúak.” KÖBEL, 2005. 134.

IV.2. Egyházpolitika 1958–1961 között

A legfelsőbb pártszinten alighogy megkezdődött az új egyházpolitikai irányelvek megfogalmazása és kialakítása, a Belügyminisztérium illetékes osztályán máris a fenti határozat szellemében kezdtek el az újbóli adatgyűjtést a fiatalok körében népszerű papokról és szerzetesekről.³³² Hollós Ervin, a Belső Reakció Elleni Elhárítási Osztály vezetője az 1958. június 23–24-én tartott Országos Főkapitányi Értekezleten a következő javaslattal élt: „Mi tudjuk, hogy amit a püspök mond [...] rendkívül fontos, ezt hangsúlyozhatom, de nagyon nagy hiba, hogy már nem ismerjük azt a plébánost vagy azt a szerzetest, aki tudatos ellenséges tevékenységet fejt ki, és akinél a mi feladatunk lenne azt leleplezni és megfelelő javaslatot tenni, őt felelősségre vonni.”³³³

1958. július 14-én kelt az az állambiztonsági jelentés,³³⁴ amely szisztematikusan összegyűjtötte, listázta és csoportosította az egyházon belül ellenségesnek tartott személyeket. A jelentés készítői a figyelmet az egyház „ellenforradalom” utáni tértörésére, ezzel magyarázták, hogy az erőket újra a régi-új ellenség irányába kívánják fordítani. Az állambiztonság felhívó akciójára azonban nem érkezett támogató válasz a pártközpontból. A pártapparátus és maga Kádár János is azt gondolta, hogy ebben a helyzetben nem ez a megfelelő pillanat az egyházzal szembeni újabb erőszakos fellépésre. Álláspontjukat egyfelől a folyamatban lévő, de már a végéhez közeledő '56-os eljárásokkal indokolták,³³⁵ másfelől a közvélemény lassan lecsillapodó nyugalmanak megőrzése érdekében gondolták, hogy tanácsos volna lemondani egy országos egyház elleni akcióról 1958-ban. Kádár véleményének az MSZMP PB ülésén is hangot adott: „Célszerű nekünk most az egyház ellen általános offenzívát indítani? Azt hiszem, nem célszerű. Nekünk még vannak fasiszta áramlataink, nacionalista áramlataink, meg örökségeink, meg oportunisták, meg osztályellenség, és ezt a kérdést ezen belül kell nekünk kezelni...”³³⁶

---

³³² KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012. 26.

³³³ KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012. 26.

³³⁴ KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012. 29. ÁBTL 3.1.5 O–13405/3a. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar 97–139.

³³⁵ Nagy Imre és társai perében az ítéletet 1958. június 15-én hozták. ROMSICS, 2005. 407.

³³⁶ Idézi KISS-SOÓS-TABAJDI, 2012. 30.

1958 végére Kádár olyan fokú pacifikációt hajtott végre, hogy a november 16-án meg merték rendezni az országgyűlési és tanácsválasztásokat, amelyet a Hazafias Népfront jelöltjei magabiztosan nyertek. A választások kiírásában³³⁷ döntő szempont volt, hogy az politikailag a kívánt eredményt hozza, ami meg is történt: a győzelem mind az MSZMP, mind Kádár János helyzetének megszilárdulását jelentette.³³⁸ A választásokkal és a kádári konszolidáció első részének lezárulásával új fejezet kezdődött a belpolitikában. Az '56-os megtorlás tömeges mértéke csökkent, ezért felszabadultak erőforrások, a hatalomnak újra módja nyílt foglalkozni korábban elhanyagolt témákkal, így az egyházak esetében is megkezdődött, illetve folytatódott a megfigyelés és az anyaggyűjtés. Az 1959. február 25–26-án tartott országos főkapitányi értekezleten a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, Galambos József hívta fel a jelenlévők figyelmét a „klerikális reakció” erősödő befolyására, akik a fiatalok körében növelték leginkább aktivitásukat.³³⁹ A Belügyminisztériumhoz beérkezett jelentések és adatok alapján nagyjából az 1958–59 fordulójától kezdett el körvonalazódni az a koncepció, ami végül a „Fekete Hollók” ügyhöz vezetett. Ebben főképp a fiatalokkal foglalkozó papok tevékenységére koncentráltak, akik vallásgyakorlás címen az ifjúságot elvonták a marxista ifjúsági szervezetektől.³⁴⁰ A kádári egyházpolitikát egyszerre jellemezte az egyházellenes harc és az egyházak működésének korlátozott szabadsága.³⁴¹ Amikor a párt „balszárnya” erősödött rendszeres, következményként jelentkezetek az egyház elleni adminisztratív lépések. Ennek az erősödésnek markáns megmutatkozása az MSZMP KB Politikai Bizottság 1960. június 21-én elfogadott határozata, amely a reakció fő erejeként az „egyházi jobboldalt” és az „illegális klerikalizmust” jelölte meg.³⁴²

A pártvezetők között eddigre kialakult az a közös nézet, miszerint a mezőgazdaság szövetkezesítése után egyedüli legális ellenfél az egyház maradt, ezért őket kell támadni.

---

³³⁷ Az előző országgyűlési választásra 1953 májusában került sor, ahol még a képviselők tekintetében és a parlament tagjainak összeállításában döntő szerepe volt Rákosi Mátyásnak. Az 1958-as választásokkal Kádárnak sikerült nagymértékben megváltoztatni a parlament összetételét, és ezzel összefüggésben a „rákosisita maradványokat” végleg eltávolítani. ROMSICS, 2005. 413.

³³⁸ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 30.

³³⁹ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 31–32.

³⁴⁰ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 32.

³⁴¹ BALOGH, 1997.b. 3.

³⁴² KÖBEL, 2005. 137.

Nem véletlen, hogy a határozat megszületése után fél évvel megkezdődött a „Fekete Hollók” ügy realizálása.³⁴³

IV.3. Változatlanság a látszólagos változásban: a „Fekete Hollók” ügy

Az előző fejezetben részletesen bemutattuk az 1956 utáni egyházpolitika alakulását, mind pártszinten, mind a Belügyminisztérium szintjén. Láthattuk, hogy a hatalom szempontjából zűrzavaros 1956. október–novemberi események után nagyarányú megtorlás kezdődött a forradalomban résztvevőkkel szemben. A gyorsan induló megtorlási hullámban egyháziakat csak elvétve vontak eljárás alá, viszont többen voltak, akik megszakított börtönbüntetésük folytatására lettek kötelezve. A forradalom évtizedekre tanulsággal szolgált a hatalom és a társadalom számára is. Kádárnak és a hatalom vezető képviselőinek számára is egyértelművé vált, hogy a sztálini típusi szovjet mintát nem lehet változtatások nélkül folytatni. Azonban a rendszer személyi állományában, a hatalomgyakorlás intézményi hátterében és működésében – a forradalom okozta sokk hatása ellenére – sem történt alapvető változás, vagyis lassan visszaállt a régi rend.³⁴⁴ A társadalom számára a nyugati katonai segítség elmaradása egyértelműen jelezte, hogy állandósul Magyarországon a szovjet típusú berendezkedés. A felismerés hatására érthető

---

³⁴³ A BM II. Főosztályán, 1960 folyamán keletkezett jelentés alapján az alábbi összefoglaló képet kaphatjuk a belső reakciós erők, és azon belül a „klerikális reakció” helyzetéről: „Ellenőrzésünk és feldolgozásunk alatt tartunk több irányú illegális klerikális szervezkedést. Az illegális katolikus szervezetek igyekeznek tömöríteni és vezetni a reakciós erőket. A hivatalos katolikus egyház mellett és részben azzal szemben, létezik egy illegális katolikus hierarchia. Jelzéseink szerint illegális püspöki kar is létezik. E hierarchia célja az egyház kézbevétele és vezetése vatikáni célkitűzéseknek megfelelően. Nyomást gyakorolnak a lojális püspökökre, harcolnak a békepapokkal szemben, nagy aktivitást fejtenek ki az egyház tömegbázisának megtartása, illetve kiszélesítése érdekében. A klerikális reakciós erők széleskörű ifjúsági és egyéb illegális szervezeteket vezetnek. Több mint száz illegális ifjúsági csoportot ismerünk, ezernél több taggal. Az illegális szervezetek bázisait osztályidegen, régi értelmiségi és kispolgári rétegek alkotják. Széleskörűen kombinálják az illegális munkát a legális munkával. A katolikus és egyéb illegális szervezetek politikai célkitűzése sokirányú. A legerősebb a »keresztény szocialista« ideológia és politika, elég erőteljes fasiszta áramlatok léteznek. Egyik legerősebb politikai illegális szervezetük a »Mária Légión« amely az egyház védelmét van hivatva szolgálni, illegális újságot is ad ki. Aktív illegális munkát folytatnak a különböző felosztott szerzetesrendek, a jezsuiták, piaristák, ciszterciták. E szervezetek nagy mennyiségű illegális propaganda anyagot terjesztenek. Jelzéseink és adataink szerint a katolikus illegáció a Vatikán irányítása alatt áll.» MNL OL XIX-B-1-y-4. d.-60-1033/60. Az idézet megmutatja azokat a csomópontokat – illegális hierarchia, ifjúsági munka, a legális és illegális módszerek együttes alkalmazása, a szerzetesek tevékenysége –, amelyek a „Fekete Hollók” ügy részletes bemutatása során rendre elő fognak bukkanni.

³⁴⁴ RAINER M, 2011. 154.

kiábrándultsággal és fásultsággal viszonyult az új rendszerhez: megfáradt és feladta a reményt, hogy belátható időn belül változások lehetnek az országban.³⁴⁵

Rainer M. János szerint a hatvanas évek periodizálása kapcsán egyfajta párhuzam figyelhető meg az ötvenes években történetekkel.³⁴⁶ Az 1956. november 4-e utáni időszak egészen 1962/63-ig szinte megismételte a magyarországi szovjet rendszer kiépítésének idejét. Kádár rendszere a konszolidáció folyamán ugyanazokat az állomásokat járta végig, mint Rákosi és a kommunista párt a magyar politikai rendszer 1947–53 közötti átalakításakor. Először a politikai hatalom megszerzése volt a cél, aminek eszköze az ellenfelekkel való kíméletlen leszámolás volt. Kádár ellenfelei széles skálán mozogtak, ezért is húzódott el időben az ellenük való fellépés. 1956 és 1959 között a forradalomban résztvevőkkel és a kommunista párt balos szárnyával számolt le, 1961-ben a katolikus egyházzal, végül 1961–62-ben az ortodox marxistákkal.³⁴⁷ A hatalomba fokozatosan visszakerülő Kádár 1958 és 1961 között belefogott a – több, korábbi próbálkozás³⁴⁸ ellenére sem sikeres – szövetkezesítésbe, és ezúttal sikerült véghezvinni a paraszti tulajdon felszámolását és a parasztság termelőszövetkezetbe kényszerítését.³⁴⁹ A gazdaságpolitikát tekintve visszatért az ötvenes évek erőltetett iparosítása.³⁵⁰ A kultúra szélesebb értelemben vett területein is megtalálhatók azok a törekvések, amik az ideológiai monopólium visszaszerzésére irányultak. Itt visszautalhatunk az 1958-as párthatározatok során bemutatott alapelvekre: hogyan kívánták elérni a hatalmon lévők az egész társadalom szocialista átnevelését. Az egész időszak alatt pedig állandósult a hatalommal nem szimpatizálók kirekesztése, elég csak a „klerikális reakció”, a „volt uralkodó osztályok” és az „osztályellenség” csoportjaiba tartozók zaklatásaira gondolnunk.³⁵¹ Az 1956 és 1963 közötti időszakot a fentiekben kifejtettek alapján nevezhetjük visszarendeződésnek vagy konszolidációnak is. A korszak lezárultát belpolitikailag az általános amnesztia,³⁵²

---

³⁴⁵ ROMSICS, 2005. 425.

³⁴⁶ RAINER, 2011. 155.

³⁴⁷ RAINER, 2011. 156.

³⁴⁸ A mezőgazdaság átszervezésének három alkalommal futott neki a párt: 1949-ben, 1955-ben és 1961-ben.

³⁴⁹ VARGA, 2001. 58–81.

³⁵⁰ PETŐ-SZAKÁCS, 1985. 369–433.

³⁵¹ RAINER, 2011. 156.

³⁵² A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának a közkegyelemről szóló 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelete.

külpolitikailag a magyar kérdés ENSZ napirendjéről való levétele,³⁵³ szimbolikusan pedig az 1962-ben megtartott VIII. pártkongresszus – ahol befejezett tényként deklarálták a szocializmus alapjainak lerakását – jelezte.³⁵⁴

A „Fekete Hollók” ügy is ezen időszakon belül értelmezhető, hiszen gyökerei visszanyúlnak 1958-ig,³⁵⁵ az átmeneti enyhülés kezdetéig. Lezárásának pedig – ahogyan a korszak egészének – az 1963-as általános amnesztiát³⁵⁶ tekinthetjük. Az időbeli elhelyezés az értelmezési keret kiválasztása miatt nagyon fontos. A fő kérdés az, miért éppen 1961-ben csapott le a hatalom a „Fekete Hollók” néven összegyűjtött csoportokra? Miért „terhelték” meg a konszolidáció időszakát egy ilyen fokú erődemonstrációval? 1961-re befejeződtek a forradalomban résztvevők elleni perek, a társadalom számára ez az időszak már a rendszer kiépüléséről és működéséről szólt. Miért volt mégis szükség egy újabb nagyarányú rendőrségi intézkedésre? A kérdésekre többféle válasz adható, és mindegyik megközelítés árnyalja a képet a Kádár-korszak legnagyobb egyházellenes akciójáról.

A „Fekete Hollók”-at vizsgálva egyértelműen kiderült, hogy az ügyet – annak ellenére, hogy 1960–61-ben realizálták – a forradalom utáni megtorlóssorozatban lehet értelmezni. Kádárnak a legfontosabb ellenségeivel ekkora sikerült leszámolni, és ez nemcsak a politika, hanem az állambiztonság számára is új helyzetet teremtett. 1958 májusában az állambiztonság előzetes ellenőrző csoportdossziét nyitott a „Fekete Hollók” ügyében.³⁵⁷ Az állambiztonság mesterségesen hozta létre a „Fekete Hollók” fedőnevű ügyet, ami gyakorlatilag fiatalok hitoktatásával foglalkozó egyházi és világi emberek tevékenységét ölelte fel. Voltak, akik a cserkészlet külső formáit megtartották,³⁵⁸ mások az indiánromantikát használták,³⁵⁹ megint mások énekkar³⁶⁰ vagy ministránskör,³⁶¹ esetleg

---

³⁵³ ROMSICS, 2005. 421.

³⁵⁴ ROMSICS, 2005. 422.

³⁵⁵ Bár az eljárás alá vont személyek és csoportok működésüket az egyházi iskolák államosítása után (1948) általában megkezdték, és a szerzetesek esetében az 1950-es működési engedélyüktől való megfosztás sem akasztotta meg hivatásuk teljesítését.

³⁵⁶ A fenti megállapítás azzal a megszorítással igaz – ami a forradalomban résztvevőkre is vonatkozott – hogy nem minden elítélt szabadult az amnesztiával. Hütlenség vagy kémkedés, illetve köztörvényes bűnök miatt el ítéltre valamint visszaesőknek minősülőkre nem vonatkozott. Az egyháziakat tekintve például Tabódy István nem hagyhatta el börtönét.

³⁵⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 6.

³⁵⁸ Például a szentimrevárosi csoportok egy része.

³⁵⁹ Például a pécsi csoportok Bolváry László és Arató László irányítása alatt.

bélyeggyűjtő klub³⁶² vagy főzőtanfolyam³⁶³ keretében gondoskodtak a hozzájuk kapcsolódottak vallásos képzéséről. A formák sokfélesége is mutatja, hogy nem lehetett egy központból irányított összeesküvésről beszélni, és összekapcsolni az ország különböző területein működő csoportokat, noha a belső elhárítás kezdettől fogva ezt kívánta bizonyítani. Egy néhány hónappal később keletkezett jelentés olyan súlyosnak ítélte a szervezkedést, hogy a következő összefoglalást adta: „Összegezve: Ennek az ügynek a társadalmi veszélyessége rendkívül nagy és itt, ha egy-két éves perspektívát állítanánk fel, akkor esetleg egy komoly tömegmozgalom válhatna belőle, aminek szétverése már nehéz feladat lenne. Ezért fél év, esetleg háromnegyed év határidőt kell felállítani az egész ügy lefejezésére.”³⁶⁴ Az állambiztonság sürgető fellépése visszavezethető az 1958-as belső cezúrára: a legfontosabb „ellenforradalmi” ügyeket ekkora sikerült felgöngyölíteniük és az ezzel párhuzamosan előálló „szabad kapacitásokat” új irányba kellett fordítaniuk.³⁶⁵ A fenti helyzetértékelés ellenére mégsem történt szervezett fellépés rövid időn belül, éppen azért, mert a belpolitikai helyzet még annyira labilis volt, hogy Kádár nem akart újabb frontot nyitni.³⁶⁶ A disszertáció korábbi részében idézett Kádár-hozzászólás³⁶⁷ („Célszerű nekünk most az egyház ellen általános offenzívát indítani? Azt hiszem, nem célszerű. Nekünk még vannak fasiszta áramlataink, nacionalista áramlataink, meg örökségeink, meg opportunisták, meg osztályellenség...”) is ezt támasztja alá. Amint azonban véget ért a hatalom teljes körű visszaszerzése és a főbb ellenfelekkel való leszámolás, azonnal szabad

---

³⁶⁰ Például Egerben az énekkar tagjainak legtöbbször apáca volt, akik foglalkoztak fiatalokkal.

³⁶¹ Pécssett Csonka Ferenc káplán mellett.

³⁶² Hahót Ferenc abaligeti plébános vezetésével.

³⁶³ Mici néni (egykori apáca) tanította főzni a lányokat Budapesten.

³⁶⁴ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 32.

³⁶⁵ Az 1958-as időszak a következőképpen jelent meg az állambiztonság elbeszélésében: „A klerikális szervezkedések tevékenységéről a politikai nyomozó szervek már az ellenforradalom előtt is rendelkeztek adatokkal, azok realizálásával azonban közvetlen az ellenforradalom után, az ellenforradalmi ügyek felszámolása miatt nem tudtak kellő aktivitással foglalkozni.” ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): JELENTÉS az 1960–61. évben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9.

³⁶⁶ A Belügyminisztérium irányából folyamatos nyomást tapasztaltunk a realizálás időpontjára vonatkozóan. A BM II. Főosztály Titkársága által az 1960-as évre megfogalmazott irányelvek között szerepelt: „[...] Elő kell készíteni és az év első felében realizálni a „Fekete Hollók” fedőnév alatt feldolgozás alatt álló ügyet.” MNL OL XIX–B–1–y–4. d. 10-30/3/1960. Minden bizonnyal politikai okok húzódtak meg annak háttérében, hogy 1960 első felében nem történtek letartóztatások, csak az év végén kezdődtek meg a részleges realizálások, vagyis a Regnum Marianum közösség papjainak letartóztatása. A realizálások legnagyobb része átcsúszott az 1961-es évre.

³⁶⁷ Az idézetet korábban az ötödik fejezetben mutattuk be: KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 30.

utat kapott a katolikus egyházzal szembeni fellépés is. Az ügy – 1958 és 1960–61 közötti – elhúzódása részben azt eredményezte, amit a fentebb idézet jelentésben leírtak: a mozgalom kiszélesedett. Ezért 1961-re valóban országos akció indítására szánta el magát a hatalom. Ezek az évek viszont nem teltek tétlenségben: a hosszú felderítő munka eredményeképpen sikerült olyan adatok birtokába jutniuk, amelyek lehetővé tették a szervezkedések tevékenységének alaposabb felderítését. Az ötvenes évek végén ügynöki jelentések alapján figyeltek fel a hatóságok arra, hogy az ország különböző nagyvárosaiban és Budapesten is „sok illegális egyházi szervezkedés tevékenykedik”.³⁶⁸ Ezek nagy része az ifjúságot érintette, hiszen középiskolások, egyetemisták, illetve egyházi iskolákban tanultak voltak a részesei. A levéltári anyagban talált statisztikai melléklet szerint 1959 elején kilencszáznegyvenhét személyt azonosítottak mint „aktív tevékenységet kifejtők”-et. Ezek közel kétharmada Budapesten élő fiúk és férfiak, többnyire középiskolások, egyetemisták, illetve értelmiségiek.³⁶⁹ A további állambiztonsági munka során az ügyben érintettek létszáma alig másfél év alatt ezerhétszáz főre nőtt, ami még nem a teljes létszámot jelölte.³⁷⁰ A hosszas előkészítő munka ez esetben mérhetetlen és nehezen feldolgozható adathalmazt eredményezett. A pártvezetés legfelsőbb szintjén az 1960-as év második felében Kádár „balos ellenzéke” került túlsúlyba, hozzájuk köthető az 1960. június 21-én elfogadott MSZMP PB határozat³⁷¹, amely szerint a nemzeti kommunista és horthysta szervezetek mellett a fő ellenséget klerikális erők jelentették.³⁷² A határozat az elvi állásfoglalás után azt is leszögezte, hogy nyílt intézkedésekre csak akkor lehet sort keríteni, ha szilárd bizonyítékok vannak az állambiztonság birtokában.³⁷³ Ezzel a határozattal elvileg a legfelsőbb politika megnyitotta az utat³⁷⁴ a „Fekete Hollók” ügy realizálásához. Az ügy fontosságát az a tény már önmagában is jelezte, hogy 1960 őszén

---

³⁶⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 8.

³⁶⁹ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 80.

³⁷⁰ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 102.

³⁷¹ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 188. ő. e.

³⁷² BALOGH, 1997.b. 3.

³⁷³ KISS–SOÓS–TABAJDI, 2012. 33.

³⁷⁴ A Belügyminisztérium Titkárságának 1961. november 5-én keletkezett irata a következőképpen mutatott rá az 1960. júniusi határozat sorsdöntőváltára: „A Belügyminisztérium Kollégiuma megtárgyalta az 1960/61-ben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatait és az alábbiakat állapította meg: A politikai nyomozó szervek a szervezkedések felderítése és felszámolása vonalán munkájukat eredményesen, az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. július 21-i határozata alapján végezték [...]” MNL OL XIX–B–1–z–17. d.

Biszku Béla belügyminiszter tájékoztatta a szovjet nagykövetet a tervezett letartóztatásokról: „Az MNK Belügyminisztériumának szervei ugyancsak ellenőrzés alatt tartják néhány vallásos szervezet tevékenységét. A közeljövőben szándékunkban áll felszámolni a katolikus papok ellenséges szervezetét, aki – amint azt a magyar elvtársak tudják – a Vatikán egyenes utasítására végzik bomlasztó tevékenységüket. Az említett szervezet leleplezését fel kívánják használni a vallásellenes propaganda erősítésére és a lojális papok szélesebb körű bevonására a népi demokratikus rendszer oldalára. Ennek a célnak az elérése érdekében szándékunkban áll nyilvánosságra hozni az említett szervezet tevékenységére vonatkozó alapvető adatokat. Mindez – Biszku elvtárs véleménye szerint – a papok többségét arra készíti, hogy elgondolkozzanak, annál is inkább, mert többüknek inkább megfelel az a helyzet, amikor – ahogy kifejezte magát – lojális és nyugodtan élhet, mintha nem lojálisan viselkedne és állandó rettegésben kellene élnie. Kétségtelen, hangsúlyozta Biszku elvtárs, az említett szervezet tevékenységének tényei bizonyos befolyást gyakorolnak több hívőre is.”³⁷⁵

A „Fekete Hollók” akció pontos időzítésnél különböző szempontokat vettek figyelembe.³⁷⁶ Ezen elvek alapján országszerte két fő hullámban: 1960. november 22-én és 1961. február 6-án történtek tömeges házkutatások és letartóztatások.

---

³⁷⁵ Az 1960. október 21-én folytatott találkozóról Vlagyimir Ivanovics Usztyinov nagykövet készített feljegyzést. Közli: BARÁTH, 2012. 274–276.

³⁷⁶ „Az operatív feldolgozó munkánál, különösen az ügyek realizálásánál minden esetben figyelembe kell venni a bel- és külpolitikai helyzetet, és nem utolsósorban azt, hogy egy-egy ügy realizálásának a tömegek megnyerése szempontjából milyen hatása van. *Ez a legfontosabb szempont.* [Kiemelés az eredetiben]” BERÉNYI, 1963. 41.

V. A „Fekete Hollók” elleni fellépés előkészítése

V.1. Operatív munka

Az állambiztonság számára az egyház ellenőrzésének legfontosabb eszköze az ügynöki munka³⁷⁷ volt. Fontosságát a leendő operatív tisztek alapos kiképzése is jelezte. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában több tucat tankönyv található, amik az ügynökökkel kapcsolatos kérdéseket tárgyalták, és amikből a Rendőrtiszti Akadémia hallgatóit oktatták. Mivel az állam az egész társadalmat megfigyelés alatt tartotta, ezért nemcsak az egyházban találhatunk ügynököket, vagyis ezen oktatási segédletek sem csupán az egyházi ügynökökkel kapcsolatos kérdésekre szorítkoztak. Sokféleképpen lehet elemezni és megítélni az ügynökök tevékenységét, ám a továbbiakban elsősorban az állambiztonság szempontjából vizsgáljuk meg, miért tartották fontosnak ügynökök tartását, milyen feladatokkal bízták meg őket, hogyan szerveztek be egy-egy ügynököt, illetve hogyan foglalkoztatták őket. Ennek illusztrálására idézeteket közlünk különböző állambiztonsági tankönyvekből,³⁷⁸ hogy azok által válaszoljunk a feltett kérdésekre.

Az állambiztonság ügynökei révén beépült a társadalom minden szintjére, az általuk összegyűjtött és átadott információk voltak az elhárító munka legfontosabb forrásai. Ezeket a jelentéseket folyamatosan feldolgozták, értékelték a kapott adatokat, s ezen adatok alapján kezdtek mélyebb felderítő munkába. Az ügynökök jelentései tehát mintegy előzetes szűrőként működtek az állambiztonsági munka folyamatában. Természetesen sok használhatatlan – és mai szemmel nézve lényegtelen – információ is érkezett, ezért az ezen a területen dolgozó operatív munkatársaknak lényeglátásra és precizitásra volt szükségük. Több esetben a heti vagy havi rendszerességgel érkező jelentések hívták fel a szervek figyelmét egy-egy „összeesküvésre”, ahogy a disszertációban tárgyalt „Fekete Hollók” ügy esetében is történt.

---

³⁷⁷ „A klerikális reakció ellenséges tevékenységének felderítésére és dokumentálására valamennyi rendelkezésünkre álló operatív eszközt alkalmazzuk. Legfontosabb eszközünk azonban ebben az esetben az ügynökség.” BERÉNYI, 1963. 47.

³⁷⁸ A témánk szempontjából releváns munkák felsorolását a forrásjegyzékben közöljük.

Az ügynökök beszerzése igényelte a legkörülményesebb munkát. A beszerzést végrehajtó operatív tisztnek nagyon sok mindenre kellett ügyelnie. Először is előzetes adatok alapján a jelölt kiválasztására, azután a beszerzés folyamatának megtervezésére, majd annak kivitelezésére. Ezt a bonyolult feladatot csak magasán képzett tiszt láthatta el: „A beszerzések sikerének egyik fontos előfeltétele, hogy az operatív tiszt ideológiailag képzett, egyházpolitikai kérdésekben jártas, kulturált, megfelelő operatív érzékkel rendelkező legyen. A jelölt szellemi partnerként elfogadja. Az agresszív fellépés, a nagyvonalú blöffölés nem hoz megfelelő eredményt.”³⁷⁹

Az ügynökjelölt kiválasztásával kezdődött a beszerzési munka. Ha valaki a rendőrség látókörébe került, és számukra előnyös tulajdonságokkal, illetve helyzettel rendelkezőnek tűnt, akkor részletesebb vizsgálat alá vonták személyét. Ez azt jelentette, hogy elkezdték titkos megfigyelését, esetleg lehallgatták telefonbeszélgetéseit, feltérképezték kapcsolatait és minden részletre kiterjedő „környezettanulmányt” készítettek róla. Amennyiben a felmérés után is beszerzésre alkalmasnak látszott, akkor „beszerzési javaslat”-ot készítettek³⁸⁰ és a felsőbb szint jóváhagyása után nekiláttak a terv kivitelezésének. Voltak olyanok, akiket „hazafias” alapon szerveztek be: ők egyetértettek a rendszerrel, s ügynöki munkájukkal is segíteni akartak. Viszonylag kevés ilyen beszerzettel találkozunk a katolikus egyházon belül. Jóval nagyobb számban voltak olyanok, akiket különböző terhelő adatok alapján bírtak együttműködésre. Általában akkor éltek ezzel a lehetőséggel, ha valakiről olyan információ jutott birtokukba, amivel meg lehetett zsarolni. Sok esetben azonban, ha ilyet nem találtak, akkor vagy kreáltak egyet, vagy legalábbis megteremtették a kompromittálás lehetőségét.³⁸¹ A beszerzés folyamata gondosan, az egyénre szabott terv szerint zajlott. A tervet befolyásolta, hogy az ügynökjelölt milyen személyi adottságokkal rendelkezett, milyen egyéni mozgatórugói voltak, milyen politikai nézeteket vallott. A gyakorlat során kiderült, hogy a rendszerrel szimpatizáló ügynökjelöltet is csak fokozatosan szabad beszerzeni: „Az operatív alapelv a hazafias alapon történő beszerzés módszereként jelöli meg a meggyőzést és a fokozatosságot. E szerint a fokozatosság módszerét csak a politikailag megbízható, a

---

³⁷⁹ GERÉB, 1969. 77.

³⁸⁰ ÁBTL 3.1.5 O-11802/3. Fekete Hollók. 203.

³⁸¹ „Meg kell jegyezni, hogy a papi személyek erkölcsi kompromittálását mi magunk is elősegíthetjük erkölcsstelen életmód miatt beszerzett női ügynökökkel.” BERÉNYI, 1963. 54.

rendszerhez hű személyeknél szabad alkalmazni. A módszer alkalmazását az teszi szükségessé, hogy az ügynökjelöltek egyszeri beszélgetés után nem vállalják az együttműködést az operatív szervekkel.”³⁸² Azokat pedig, akik nem szimpatizáltak a politikai berendezkedéssel, nem volt elég csupán terhelő adatok alapján beszervezni, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy az ilyen ügynökök közül sokan árulók lettek. Ezért az állambiztonság szervei kombináltabb módszerhez folyamodtak, és együtt alkalmazták a fokozatosságot és a zsarolást: „Az árulások csökkentése céljából az operatív szervek a terhelő adatok alapján, fokozatosan végrehajtott beszervezést alkalmazták. A fokozatosság ideje alatt az operatív tisztek csökkentették vagy *feloldották az ügynökjelölt lelki gátlásait* [Kiemelés az eredetiben.], megismerkedtek a jelölt gondolatvilágával, emberi tulajdonságaival, ellenőrizték őszinteségét és hozzászoktatták a titkos együttműködés gondolatához. A többszöri találkozás folytán lehetőség nyílt arra is, hogy az operatív tiszt magatartása, politikai nézete hatással legyen az ügynökjelöltre.”³⁸³

Láthatjuk, hogy a beszervezés bizonyos esetekben hosszabb időt is igénybe vehetett, az operatív tisztnek többször is találkoznia kellett a jelölttel, hogy esetleges ellenérzéseit feloldja, és „meggyőzze” a rendőrséggel való együttműködés hasznosságáról. Esetünkben sokszor azt próbálták elhittetni az ügynökjelöltekkel, hogy az általuk végzett munka végső soron az egyház hasznára van, s munkájukkal a katolikus hit ügyét szolgálják. Számos jelölt akadt, akiket ez az érvelés meggyőzött; rájuk hatással volt az állam propagandagépezete, ők elhitték, hogy Magyarországon vallásszabadság van, ezért semmi szükség a templomon kívüli hitéleti formákra. Az államvédelem így tette „illegálissá” ezeket a tevékenységeket sok hívő szemében is, akik nem ismerték fel az egyház szorongatott helyzetét.”³⁸⁴

Az ügynökség foglalkoztatásának másik módja volt a bevezetés. Ez azt jelentette, hogy egy minden szempontból megbízható ügynököt speciális feladattal láttak el: „Az illegális csoportokba *beépülve* [Kiemelés az eredetiben.], dokumentálniuk kellett a csoportok működési területét, ellenséges nézeteiket, tevékenységük társadalmi

---

³⁸² SIMON, 1964. 9.

³⁸³ SIMON, 1964. 10.

³⁸⁴ „A beszervezés és az ügynöktartás során meg kell győzni arról, hogy a velünk való együttműködés, az ellenséges tevékenység vagy tendenciák felderítése – megfelelő preventív intézkedés megtétele érdekében – nemcsak állami, hanem egyházi érdek is. Ezért neki is érdeke, hogy együttműködjön az állambiztonsági szervekkel.” GERÉB, 1969. 76.

veszélyességét.”³⁸⁵ Az ilyen módon foglalkoztatott ügynök speciális képzésben³⁸⁶ részesült, és általában olyan személyek közül választották ki, akik katolikus vallásúak voltak és az értelmiséghez tartoztak. A sikeres bevezetés után folyamatosan tájékoztatta a szerveket a csoportban folyó életről, bizonyítékokat próbált gyűjteni annak „illegális” tevékenységéről.

A bevezetés speciális esete, amikor egy csoportba bevezetett ügynök mellé egy másikat vezettek be, azzal a céllal, hogy – egymás tudta nélkül – kölcsönösen ellenőrizzék egymást. Látható, hogy az operatív szervek mennyire körültekintően dolgoztak, milyen kifinomult módszereket alkalmaztak az egyház (és egyéb társadalmi csoportok) kézben tartására. Ennek a munkának pontos leírását olvashatjuk a következőkben: „Párhuzamos ügynök bevezetésekor, a két ügynök megismerkedését természetes adottságokra kell építeni. Pontosan ki kell dolgozni a két ügynök egymással szembeni magatartását. Az egyiknek minden esetben kezdeményezőnek kell lennie, míg a másik elfogadja, alkalmazkodik a kezdeményezéshez. Pontosan meg kell határozni mindkét ügynök feladatát. A régebbi általában továbbra is felderítő munkát végez, míg az újonnan bevezetett ellenőrző feladatokat lát el. Igen fontos, hogy a két ügynököt egy operatív tiszt irányítsa, mert csak így kerülhető el a dekonspiráció.”³⁸⁷

Több esetben előfordult, hogy egy ügynök árulóvá vált, és hamis információkkal látta el a szerveket. Mivel az operatív tisztnek több forrásból is folyamatosan ellenőrizték a kapott információkat, sokáig nem lehetett elkerülni a lelepleződést. A munka során rájöttek, hogy nem kell minden esetben feladni az ilyen kapcsolatot, hanem „átszervezéssel” továbbra is felhasználható a rendőrség céljaira: „Az árulás okait minden esetben fel kell fedni, s az összes körülmény figyelembevételével kell meghatározni az áruló ügynökkel szemben tanúsított magatartást. A sikeres átszervezések bizonyítják, hogy az áruló ügynököt nem minden esetben kell kizárni a hálózatból, lehetséges a

---

³⁸⁵ SIMON, 1964. 6.

³⁸⁶ „Az ügynököt előre kidolgozott program alapján, általában 2–3 hónap alatt képezték ki. A kiképzés alatt az ügynökök tanulmányozták a bibliát, egyházi kiadványokat. Tájékoztódtak az egyházi ünnepekről, rendszeresen jártak templomba, gyakorolták az egyházi szertartásokat, kapcsolatot építettek ki egyházi személyekkel. A bevezetés első lépése az volt, hogy az ügynök részt vett az operatív szempontból érdekes plébánia vallásos összejövetelein. Megismerkedett a hívőkkel, egyházi vezetőkkel. Magatartásával magára vonta a figyelmüket, bizalmukba férközött és rajtuk keresztül bekerült az illegális szervezkedésbe.” SIMON, 1964. 15.

³⁸⁷ SIMON, 1964. 21.

visszafordítás is. Az átszervezést megkönnyíti, hogy az illegális szervezkedők minden emberükhöz ragaszkodnak. Az ügynök árulását az illegális szervezetek résztvevői bizalomnak könyvelik el, az ügynök magatartását illetően tanácsot adnak. Az átszervezés tervét erre kell alapozni. Az átszervezett ügynököt részletes, mindenre kiterjedő utasításokkal kell ellátni. Az ügynöknek kerülnie kell a kíváncsiság látszatát, adatszerzésre másokat kell felhasználnia, pl. barátot, mennyasszonyt stb. Az átszervezett ügynököt szigorú ellenőrzés alatt kell tartani. Az ellenőrzés igen eredményes eszköze a 3-a (telefonlehallgatás) és 3-e (szobahallgatás) rendszabály.”³⁸⁸

Miután ez egyes operatív tiszték sikeresen végrehajtották a beszervezést vagy a bevezetést, nem volt más hátra, mint különböző feladatokat adni az ügynöküknek, s ellenőrizniük azok végrehajtását. Más-más gyakorisággal (hetente, kéthetente, havonta esetleg ritkábban) találkoztak ügynökükkel, attól függően, hogy az mennyire fontos információforrást jelentett. Az ügynöknek általában írásos jelentést kellett adni a tudomására jutott eseményekről, de olyan eset is előfordult, hogy szóban tájékoztatta az operatív tisztet. Természetesen a tiszt és az ügynök találkozásának titokban kellett zajlani, amit úgy oldottak meg, hogy vagy nyilvános helyen (vendéglőben, kávézóban stb.) mint barátok, vagy az állambiztonság által fenntartott titkos „konspirált” lakásban (K-lakás) találkoztak. Egy-egy ilyen alkalommal az ügynök beszámolt a legutóbbi találkozó óta végzett munkájáról, illetve amennyiben leírta, akkor átadta a jelentését. Az operatív tiszt pedig értékelte a kapott információkat és tolmácsolta az új feladatot. A fentiekben vázolt mechanizmus természetesen – a helyzettől függően – eltéréseket is mutathatott, valamint abban az esetben tekinthető megszokott forgatókönyvnek, ha az ügynök „jól” végezte munkáját. Azonban úgy tűnik, gyakrabban fordult elő, hogy az operatív tiszt nem volt megelégedve ügynöke munkájával: „Az ügynökség helyzetében és munkájában lévő problémák felszámolásában a legfontosabb feladatnak tartom: a meglévő ügynökség lehetőségeinek jobb kihasználását, célszerűbb vezetéssel az egyszerű feldolgozásba való bevonásukat. E feladat megoldása azért okoz nehézséget, mert az ügynökség jelentős része nem kezdeményező, spontán, vagy tudatosan törekszik a számára előnyösebb »pozitív« feladatok végzésére. Ezekben az esetekben, ha az operatív tiszték nem elég következetesek, nem elemzik megfelelően az ügynökség helyzetét, s az általa adott

---

³⁸⁸ SIMON, 1964. 29.

jelentéseket és ennek alapján nem irányítják az ellenséges jelzések, személyek felé, fokozatosan elveszti hírszerző lehetőségét. Elveszti számunkra legfontosabb tulajdonságát, kapcsolatát az ellenséges körökkel.”³⁸⁹ Súlyosabb eset volt, amikor az operatív tiszt felettese nemtetszését fejezte ki a végzett munkával kapcsolatban: „Az ilyen esetek többségében a hibát az operatív tisztekben kell keresni. Ezek az elvtársak nem képesek arra, hogy az ügynök kapcsolatait és jelentéseit elemezve, felismerjék az új típusú ellenséges tevékenységre utaló részjelzéseket, és átgondolt, következetes munkával az ellenséges tevékenység irányába vezessék az ügynököt.”³⁹⁰

A tartótisztek és az ügynökök tevékenységének elméleti bemutatása után néhány adattal járulunk hozzá a „Fekete Hollók” ügy-rendszer kialakulásának ismertetéséhez. A „Fekete Hollók” operatív dosszié sorozat³⁹¹ első kötete³⁹² utalások tartalmaz azokra a jelentésekre vonatkozott, amelyek alapján az operatív tisztek újra felfigyeltek a különböző egyházi csoportok aktív tevékenységére. „Hamvas Judit” fedőnevű ügynök 1957. november 26-án szolgáltatott információkat egy katolikus ifjúsági csoportról. Jelentésében utalt Rosdy Pál *Ágoston*-ra és Kaas Ervinre mint akik kapcsolattal rendelkeznek Barlay Ödön és Bulányi György felé.³⁹³ Ez a nyom reménnyel töltötte el a nyomozókat: folytatták tehát a csoportba való beépülést további használható adatok reményében. Ezt a jelentést tekinthetjük operatív szempontból a „Fekete Hollók” születésének, mert a jelentésben szereplők közül Rosdyt és Barlayt 1961 folyamán letartóztatták és perbe fogták. Bulányi György ekkor már nem töltötte börtönbüntetését, mivel 1960 decemberében szabadlábra helyezték.³⁹⁴ Személyének fontosságát az is bizonyította, hogy a rendőrség nyomozati

---

³⁸⁹ GERÉB, 1969. 74.

³⁹⁰ GERÉB, 1969. 75.

³⁹¹ A dossziésorozat a megnyitáskor csoportdosszié besorolással rendelkezett. CS-600-as számon nyitották a Belügyminisztérium II/5-f alosztályán, azaz a Politikai Nyomozó Főosztály Belső Reakció Elleni Elhárító Osztály ifjúsággal foglalkozó alosztályán. Az alosztály állományát 15 fő alkotta: az alosztályvezető, két csoportvezető, tizenegy operatív beosztott és egy adminisztrátor. TAKÁCS, 2010. 13.

³⁹² ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók.

³⁹³ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 9. A jelentés teljes szövege: ÁBTL 3.1.5 O–11802/2. Fekete Hollók. 19–21.

³⁹⁴ Bulányi Györgyöt 1952-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ahonnan – a forradalom hatására – 1956-ban kiszabadult. Ő is azon papi személyek közé tartozott, akiket a forradalom bukása után visszavittek a börtönbe, ahonnan végül 1960. december 9-én szabadult. HETÉNYI, 2002. 542. A „Fekete Hollók” ügy kapcsán – eddigi kutatásaink szerint – nem került eljárás alá, valószínűleg azért, mert az 1960. december és 1961. február között eltelt két hónap kevés volt bármiféle „illegális” munkára.

munkája során erőteljesen törekedett arra, hogy ne előzmény nélkülének látassa a „Fekete Hollók” ügyet, hanem összekapcsolja korábban létezett katolikus ifjúsági mozgalmakkal.

Az operatív munka során a központi alosztályhoz befutott információk alapján különböző egyetemeken – Műszaki Egyetem, Jogtudományi Kar, TTK³⁹⁵ – működő csoportokról volt tudomásuk. A „Fekete Hollók” ügy kapcsán³⁹⁶ a csoportok tevékenységének felmérésén kezdetben négy ügynök dolgozott, számuk azonban folyamatosan emelkedett, és 1959-re már közel félszáz ügynök³⁹⁷ tevékenységét hangolta össze az alosztály. Annak ellenére, hogy viszonylag rövid időn belül nagyságrendekkel növelték az ügynökök számát, a feldolgozó munkával nem minden esetben voltak elégedettek a nyomozók. Általános hibának számított, hogy a „felderítő és feldolgozó munkát nem mélységében, hanem szélességében” folytatták.³⁹⁸

Év	Összes	Egyházi vonal	Százalékos megoszlás	"Fekete Hollók" ügy	Százalékos megoszlás
1955	35 793	425	1,2%	–	–
1956	30 855	307	1,0%	–	–
1957	10 958	223	2,0%	–	–
1958	13 649	312	2,3%	4	1,3%
1960	13 637	317	2,3%	49	15,5%

A hálózat létszámát összefoglaló táblázatból kitűnik, hogy a „Fekete Hollók” ügyön dolgozó ügynökök száma két év alatt több mint tízszeresére nőtt. Az ügynökség teljes állományával, illetve azon belül az egyházakra dolgozók létszámával összehasonlítva még érdekesebb adatokhoz juthatunk. Az egyházon belül foglalkoztatott ügynökség hatoda a „Fekete Hollók” ügyön dolgozott. Ez a nagy szám önmagában mutatta az ügy állambiztonsági szempontból kiemelt fontosságát, és előre jelezte az esetleges rendőri fellépés, majd bírósági eljárások nagyságát, az egész ügy „monstre” jellegét.

³⁹⁵ Az egyetemek elnevezése a jelentésben szereplő alakban került a főszövegbe. ÁBTL 3.1.5 O–11820/1 Fekete Hollók. 7.

³⁹⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 16.

³⁹⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 54.

³⁹⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

Nemcsak a klasszikus értelemben vett ügynökjelentések hívhatták fel a hatóság figyelmét egy-egy ügyre, hanem hivatali bejelentés alapján is indítottak titkos nyomozati munkát, ahogy ez Pécs esetében is történt. Dr. Fekete Miklós és Tárkányi Ernőné³⁹⁹ középiskolai tanárok tettek bejelentést 1959 márciusában, miszerint tanártársuk, Ivasivka Mátyás „illegálisan” foglalkozik néhány tanulóval, őket „klerikális szellemben” neveli. A dokumentumokból úgy tűnik, hogy a bejelentés után megkezdődött a feldolgozó munka, amit az 1959. szeptember 15-én megnyitott előzetes ellenőrző csoportdosszié is jelzett.⁴⁰⁰ Az ügyben folytatott nyomozás során beérkezett adatok nyomán csoportdossziévé nyilvánították 1960. június 2-án.⁴⁰¹ Ez a lépés azt is jelentette, hogy az ügyet kiemelten kezelték, mert kapcsolódási pontot láttak benne az országos „Fekete Hollók”-hoz. Ekkor született meg hivatalosan a „Fekete Hollók” pécsi ága, hiszen a csoportdossziét „Baranyamegyei Fekete Hollók” fedőnéven nyitották. Érdekes, hogy Pécs esetében nem található operatív dossziésorozat (holott a levéltári nyilvántartás alapján léteznie kellene), ezért csak a vizsgálati dossziékba lefűzött esetleges jelentések alapján tudjuk rekonstruálni az ügynökök munkáját.⁴⁰² Egy rendőri jelentésben néhány fontos mondat olvasható az ügyben foglalkoztatott hálózatról: „A Baranyamegyei Fekete Hollók fedőnevű ügyben hat ügynök, két informátor és két társadalmi kapcsolat volt foglalkoztatva. Az illegális szervezkedésben legmélyebben „Landola” és „Ujhelyi” ügynökök⁴⁰³ dolgoztak.”⁴⁰⁴

A vidéki osztályok némileg késve indították munkájukat, hiszen míg Budapesten már 1958 júliusában összefoglaló jelentés készült a „Fekete Hollók” fedőnevű ügyről, addig Pécsen csak 1959 szeptemberében, Egerben 1959 júliusában nyitottak előzetes ellenőrző csoportdossziét⁴⁰⁵ a Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának munkatársai. Ebben a dossziében az egriek közül azokat vették megfigyelés alá, akiket 1961-ben eljárás alá vontak (Hervay Ferenc, Vastag Sándor *Tibold*, Kalász

---

³⁹⁹ Férje Tárkányi Ernő bíró. A „Fekete Hollók” pécsi ágának bírósági eljárására a Baranya Megyei Bíróságon került sor, ahol Tárkányi Ernő volt a bíró.

⁴⁰⁰ ÁBTL 3.1.9 V-147350/1. Csonka Ferenc és társai 29.

⁴⁰¹ ÁBTL 3.1.9 V-147350/1. Csonka Ferenc és társai 29.

⁴⁰² A munkadossziék, amikben az ügynök jelentése van összegyűjtve, általában megvannak.

⁴⁰³ Munkájukat olyan sikerrel végezték, hogy az összejöveteleken elhangzott előadásokat minifonra rögzítették és átadták az állambiztonságnak. ÁBTL 3.1.9 V-147350/1 Csonka Ferenc és társai 40.

⁴⁰⁴ ÁBTL 3.1.9 V-147350/1. Csonka Ferenc és társai 11.

⁴⁰⁵ „Táborozók” fedőnév alatt nyitották. ÁBTL 3.1.9 V-146835/21. Hervay Ferenc és társai. 46.

Mihály Elek, Wéber Eta, Ambruss Adrienn, Balázs Magolna, Wolszky Gizella). A nyomozás során használható operatív, titkos eszközök közül nem minden állt a heves megyeiek rendelkezésére. Mozgásterüket szűkítette, hogy se levéllenőrzésre (K-ellenőrzés), se titkos megfigyelésre és követésre nem állt rendelkezésükre megfelelő anyagi fedezet és tárgyi feltétel.⁴⁰⁶ Ezért kényszerültek majdnem kizárólagosan az ügynökség útján megszerzett információk hasznosítására. Adataik kiegészítésére viszonylag nagy számban voltak be hivatalos operatív kapcsolatokat (hat főt). Az ügyben összesen hat ügynököt⁴⁰⁷ foglalkoztattak, akiket egymással is ellenőriztettek, mégis alapvető pontokon jutottak hamis, vagy a valóságnak nem teljesen megfelelő adatokhoz. A nyomozók⁴⁰⁸ legnagyobb tévedése Vastag Sándor szerepére vonatkozott. Amennyire az adatok forrásait vissza lehet követni „Polgárdi” fedőnevű ügynök 1960. április 2-i jelentése tartalmazta azt a hamis információt, ami alapján nemcsak házkutatást tartottak, hanem le is tartóztatták Vastag Sándort: „[...] a ciszterci renden belül jelenleg legfelsőbb szinten Palos Bernardin tartja össze az illegális ifjúsági munkát úgy, hogy az egyes városokban a decentrumok vezetőivel vagy személyesen, vagy futár útján tartja a kapcsolatot kb. 2 havonta. Ilyen decentrumok működnek Budapest, Pécs, Baja, Fehérvár, Eger. Egerben az illegális ifjúsági munkát Vastag Sándor „Tibold” irányítja [...]”⁴⁰⁹ Nem véletlen, hogy az egri kortársak igencsak elcsodálkoztak Vastag letartóztatásán, akit visszafogottságáról, és korántsem elődeihez hasonló lelkipásztori aktivitásáról ismertek. A tévedést és Vastag valódi szerepét csak a későbbi tanúkihallgatások alkalmával sikerül tisztázni, de ekkor már a nyílt beismerés és felmentés helyett csak az enyhe börtönbüntetéssel vigasztalódhatott.

---

⁴⁰⁶ ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 46–47.

⁴⁰⁷ Az ügyben a következő ügynökök adtak rendszeresen jelentéseket: „Albert Flórián”, „Bükki László”, „Sárosi Imre”, „Asztalos János”, „Ráckevei” és „Pál János”. ÁBTL 3.1.5 O–11763/2a. Egri Fekete Hollók. 569.

⁴⁰⁸ Az ügyben a következő operatív tiszték dolgoztak: Nagy Sándor rendőr őrnagy, a Politikai Nyomozó Osztály vezetője, Jerszi Béla rendőr őrnagy, Wospil László rendőr főhadnagy, Bujdosó Sándor rendőr százados, Vékony István rendőr százados, Lénárt József rendőr főhadnagy, Csuhaj József rendőr százados, Huszti Sándor rendőr főhadnagy, Zay István rendőr törzsőrmester. ÁBTL 3.1.5 O–11763/2a. Egri Fekete Hollók. 569.

⁴⁰⁹ ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 48.

V.2. Titkos nyomozati szakasz

Az operatív tisztek az ügynöki munkán túl a II/9. osztállyal⁴¹⁰ együttműködve jutottak információhoz egy-egy személyről vagy csoportról. A külső figyelést általában környezettanulmány készítéséhez, vagy letartóztatás előtt eszközölték. A vizsgálat alá vont személyt, amint elhagyta otthonát, titokban követni kezdték: útjairól, találkozásiról részletes jelentéseket készítettek, sőt azokat a személyeket is tovább követték, akikkel a nap során találkozott. Ilyen formán rengeteg adatot szereztek be egy-egy ember magánéletéről. A nyomozás titkosságát minden eszközzel fenn kellett tartani, ennek érdekében fedőnevekkel látták el mind a megfigyelt személyt, mind azokat, akikkel találkozott. A követésekről nemcsak jegyzőkönyv, hanem több esetben fényképfelvétel is készült. A nyomozók Földi Endre⁴¹¹ esetében a hagyományos megfigyelésen túl, különleges eljárást alkalmaztak: Csehszlovákiába való hivatali útja során a csehszlovák állambiztonsági szervekkel együttműködve, az ő segítségével folytatták Földi megfigyelését.⁴¹² Barlay Ödön követésére⁴¹³ röviddel a letartóztatása előtt került sor, és hasonlóan jártak el Lénárd Ödönnel kapcsolatban is, aki visszaemlékezése szerint⁴¹⁴ hónapok óta érezte a mozgást önmaga körül, ezért nem érte váratlanul februári letartóztatása.

Amennyiben az operatív munka során olyan információ került napvilágra, amelynek további ellenőrzésére volt szükség, vagy új hasznos információk megszerzését tartották kívánatosnak, titkos házkutatást is elrendelhettek az állambiztonság vezetői, amelyek lakásokon vagy munkahelyeken is történhettek. Keglevich László, aki Barlay oldalán vett részt a fiatalok nevelésében, az ELTE Kísérleti Fizikai Tanszékén dolgozott. A rendőrség reményei szerint munkahelyének átkutatásával új, érdemi információkat nyerhetnek, ezért hozzáláttak a feladat előkészítéséhez.⁴¹⁵ A házkutatás sikerességéhez

---

⁴¹⁰ CSEH, 1999. 7.

⁴¹¹ Földit „Építés” fedőnéven több alkalommal figyelték meg 1960. április 16. és május 28. között. ÁBTL 3.1.5 O–11521/1. Légiósok. 29–43.

⁴¹² ÁBTL 3.1.5 O–11521/1. Légiósok. 33.

⁴¹³ Barlayt „Barkás” fedőnéven 1960. november 24. és november 30. között vették intenzív figyelés alá. ÁBTL O–11802/5. Fekete Hollók. 392–407.

⁴¹⁴ LÉNÁRD, 1991. 3.

⁴¹⁵ A házkutatás megtartásának fontosságát a következőkkel indokolták: „Annak megállapítására, hogy dokumentumok valóban vannak-e Keglevich László munkahelyén lévő íróasztalában, s hogy ezeket

szükség volt megfelelő helyismeretre, amit egy „operatív kapcsolattól” szereztek be, aki Keglevichsel dolgozott együtt. Jelentésében részletesen közölte a körülményeket, alaprajzokat készített mind a munkahelyről, mind Keglevich dolgozószobájáról. Felsorolta azokat a fiatalokat, akik nála tanultak, illetve külön „szakköri” foglalkozáson vettek részt (köztük gyanítva a hittanosokat).⁴¹⁶ A tanársegéd azzal a „különös” viselkedéssel hívta fel magára kollégája figyelmét, hogy rendszeresen és gondosan zárta íróasztala fiókjait, azokban az esetekben is, ha csak rövid időre távozott szobájából. Munkatársai kérdésére, hogy miért teszi ezt, a fiókjában lévő szakkönyvek biztonságára hivatkozott.⁴¹⁷ Talán önmagában ez a szokás nem váltotta volna ki az állambiztonság fokozott figyelmét, még akkor sem, ha az állambiztonság „operatív kapcsolata” a dokumentumok szerint alapos és igen segítőkész volt. Minden valószínűség szerint a munkahelyi házkutatáshoz a végső lökést az adta, hogy testvére, Keglevich István római katolikus pap, a Regnum Marianum mozgalom egyik munkatársa volt. A rendőrség feltételezése szerint a testvére bűnösségét bizonyító dokumentumokat nem otthon, hanem munkahelyének abban a bizonyos fiókjában tartotta.⁴¹⁸ Az előzmények pontos feltérképezése után hozzáálltak az akció alapos és minden részletre kiterjedő kidolgozásához.⁴¹⁹ A házkutatást végül 1960. október 16-án, vasárnap hajtották végre. Csak a házfelügyelő tartózkodott az egyetemen, de tőle és feleségétől titoktartási nyilatkozatot vettek, így valóban titokban tartották meg „biztonsági vizsgálatukat”. A házkutatásnak sok eredménye nem volt, csupán néhány nevet és telefonszámot találtak.⁴²⁰ Az a feltételezés, miszerint Keglevich munkahelyén tart broszúrákat, névsorokat és testvéreire vonatkozó titkos iratokat nem igazolódott be.

Az ügynöki munka speciális esete, amikor „terepen” foglalkoztatták az ügynököt és tartótisztjével közösen vettek részt egy akcióban. Az ilyen munkához feltétlenül megbízható hálózati kapcsolatra, pontosan előkészített feladattervre és annak végrehajtására volt szükség. Az operatív szervek különösen összehangolt munkájára volt

---

lefotózhasuk, lenne indokolt a házkutatás. Ha találnánk névsorokat, broszúrákat, füzeteket, terveket, ezeket fel tudnánk Keglevich László ellen használni. A hálózati úton felmerült egyetemi hallgatók helyzetét is tisztábban láthatnánk.” ÁBTL 2.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 308.

⁴¹⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 294–297.

⁴¹⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 307–308.

⁴¹⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 308.

⁴¹⁹ ÁBTL 3.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 306–309.

⁴²⁰ ÁBTL 3.1.5 O–11802/6a. Fekete Hollók. 325–326.

szükség ahhoz, ha például külső helyszínen akartak megfigyelni és lehallgatni csoportokat. A Rozgonyi György mellé beépített ügynök által jutott tudomásukra, hogy téli túrát szerveznek a Börzsönybe. Ezt megfelelő alkalomnak találták arra, hogy az ügynök segítségével lehallgassák a csoport beszélgetéseit. Arra számítottak, hogy sikerül néhány kompromittáló mondatot szerezni a vezetőtől, illetve a résztvevő fiúktól. Az előkészület minden részletre kiterjedt. Rögzítették a helyszín biztosításának tervét,⁴²¹ a lehallgató készülék átadásának forgatókönyvét,⁴²² az operatív tisztek „legendáját”,⁴²³ az ügynök és tartótisztjének találkozásának részleteit,⁴²⁴ a témák kijelölését⁴²⁵ és a beszélgetések rögzítésének módját,⁴²⁶ valamint az operatív technika visszaszolgáltatásának menetét.⁴²⁷

---

⁴²¹ „A turistaházat kezelő Személyzeti osztály vezetőjével Győri elvtárral, az öt régebről ismerő Tóth István rendőr őrnagy elvtárs 1959. dec. 31-én elintézte, hogy a fenti turistaház első emeletén lévő és üres 13-as szobát 1960. január 3-tól 5-ig részünkre biztosítsa. Meg kell jegyezni, hogy Győri elvtársat hasonló kérdésekben más operatív szervek is felhasználhatják. A szobára azért van szükség, hogy a II/10. osztály egy beosztottja és K. Nagy Imre hadnagy elvtárs „Mózes” ügynök megjelenése után itt eszközöljék a vételt. A szoba erre a célra megfelelő, mert Rozgonyiék ugyanezen az emeleten a 9,10,11,14,15,16,17 és a 18-as szobában vannak elhelyezve.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 104.

⁴²² „Mózes” ügynök Rozgonyiék túrájára csak látogatóba érkezett annak második napjára, de előtte Papp Imre és Kovács József rendőr századosokkal találkozott: „A 3/e labdát a találkozón /1960. január 4-én reggel 8-kor Visegrádon/ adjuk át és alaposan megvizsgáljuk az ügynök ruházatát az elrejtés céljából. Legbiztosabbnak látszik a farzsebben való elrejtés, mert a felső ruházatot esetleg le kell vetni közben. Megmutatjuk az ügynöknek és gyakoroltatjuk is vele a labda összekapcsolási módját. Ha a technika működésében zavar keletkezne, vagy a telep kimerülne, ebben az esetben a turistaházban tartózkodó K. Nagy Imre hadnagy elvtárs feladata lesz, hogy a még nála lévő két darabból cserét hajtson végre.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 104.

⁴²³ „A két operatív tiszt személyének a gondnok előtti fedésére – aki Győri elvtárs szerint megbízható bányász-ember – Győri elvtárs ad egy ajánlólevelet, amelyben azt írja a gondnoknak, hogy K. Nagy Imre elvtárs az ő unokaöccse, aki barátjával együtt pár napot kíván pihenni a turistaházban, és kéri, hogy biztosítsa számára a zavartalan, nyugodt pihenést.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 105.

⁴²⁴ „Ha K. Nagy elvtárs akar találkozni „Mózes”-el, aki K. Nagy elvtárs a Club-termben nem melegítőben, hanem kis-kabátban mutatkozik. „Mózes” azzal jelzi, hogy tud menni találkozni, hogy K. Nagy elvtárs jelzése után fészkelődni kezd. „Mózes” ugyanezt a jelzést adja K. Nagy elvtársnak akkor, ha K. Nagy elvtárs nem jelzett találkozót neki, hanem ő „Mózes” akar találkozni K. Nagy elvtárral. A találkozók minden esetben az I. emeleti WC-ben zajlanak le akkor, amikor mások nincsenek ott jelen.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 105.

⁴²⁵ „Beszéljenek Rozgonyival arról, hogy a hely valóban olyan eldugott, hogy ezt nem könnyen lehet ellenőrizni. Vesse fel, hogy ilyen szétszórtan meg tudja-e valósítani a túra korábbi említett céljait. Beszéljenek arról, hogy milyen élményeik voltak, milyen programok vannak még a két napon. Hozza szóba a leánycsoportot is, akik Nagyhideg-hegyen túráznak, ha nem látogatták meg őket, akkor vesse fel, hogy helyes lett volna udvariassági látogatást tenni, hiszen turistáknak nem nagy út 8–10 kilométer. Feltétlenül folytasson beszélgetést a túra azon tagjaival, akiket már ismer.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 105–106.

⁴²⁶ „Feladatul adjuk „Mózes”-nek, hogy a bennünket érdeklő beszélgetést csak bent a házban bonyolítsák le, a vevési lehetőség ugyanis körülbelül ötven méter körzetű.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 105.

⁴²⁷ „A munka végeztével 1960. január 4-én este 19–20 óra között a Kismarosi vasútállomáson találkozunk „Mózes” ügynökkel, ahol átadja a 3/e labdát és beszámol látogatásáról. Előzőleg sapka-levétellel jelzi, hogy semmilyen zavarókörményt nem észlel maga körül és találkozhatunk nyugodtan. A beszámolót – ami ekkor

Az előkészítő és adatgyűjtő szakaszban előfordult, hogy nagy erőket összpontosítottak egy-egy személyre, – több dossziényi megfigyelési jegyzőkönyvet rögzítettek róla – de később még csak letartóztatásba sem helyezték. Csizmazia Rezső *Rudolf* elsősorban azzal vívta ki a hatóságok kiemelt figyelmét, hogy kereten kívüli jezsuita szerzetesként nemcsak a ministránsokat gyűjtötte maga köré és oktatta őket, hanem paptársait is igyekezett összefogni. 1958. november 27-én a központi belső elhárítási osztály egyházi alosztálya engedélyezte a szegediek számára csoportdosszié nyitását Csizmaziára és paptársaira.⁴²⁸ Csizmazia az ötvenes évek eleje óta rendszeresen foglalkozott állomáshelyein fiatalokkal és ministránsokkal, az évtized közepe tájától pedig paptársait közösséggé formálva folytatta lelkipásztori munkáját. Aktív tevékenysége nyomán kezdődött titkos megfigyelése során hatalmas mennyiségű irat gyűlt róla össze. 1961-ben mégsem került sor letartóztatására, talán azért, mert mire az állambiztonság a realizálás közelébe ért, addigra püspöke, Hamvas Endre elhelyeztette a szegedi Szent József Plébániáról.⁴²⁹ Valószínűleg a diszpozíció mentette meg a börtöntől Csizmaziát, hiszen ha az eredeti elképzelések szerint 1958 folyamán realizálták volna a „Fekete Hollók” ügyet, akkor biztosan a letartóztatottak közé került volna, így viszont működése a továbbiakban nem volt olyan szinten a hatóság szeme előtt, hogy – eddigi kutatásaink alapján – őt is elérte volna az 1961-es letartóztatási hullám. Csizmazia visszaemlékezése szerint 1961 februárjában nem történt házkutatás nála,⁴³⁰ az eseményről mégis jelentés készült a házkutatás körülményeiről, ami található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában.⁴³¹

A titkos nyomozati szakasz elterjedt eszköze volt letartóztatni és néhány napos, hetes esetleg hónapos vizsgálati fogságba helyezni adott személyeket. Az ilyen

---

csak szóbeli lesz – a gépkocsiban eszközöljük, ami közben behozzuk Budapestre az ügynököt és nem forgalmas helyen tesszük le. Abban az esetben, ha Rozgonyiék ügynökünket éjszakára is ott tartják az ügynök ezt közli K. Nagy Imre hadnagy elvtárssal, lefekvés előtt a 3/e labdát átadja és csak másnap reggel kapja vissza azt. Ebben az esetben K. Nagy elvtárs közli velünk, hogy mikor és hol lesz a találkozó „Mózes” fedőnevű ügynökkel, a január 4-én tervezett 19 órás találkozó helyett.” ÁBTL 3.1.5 O–12133/1. Rácz Gyula és társai. 106.

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.5 O–12147/1. Fekete Hollók. 34. A csoportdosszié „Loyolások” néven került megnyitásra, benne gyűjtötték módszeresen a terhelő adatokat Katona István, Gyulai Endre, Ormai Zsigmond, Katona Nándor, Németh Tibor és Gyulai Sándor katolikus papokra.

⁴²⁹ MEZEY, 2013. 80.

⁴³⁰ Idézi HETÉNYI VARGA, 2002. 66.

⁴³¹ ÁBTL 3.1.9 V–147806/1. Pethő Jenő és társai. 24.

letartóztatásoknak több oka lehetett. Sok esetben azért kellett őrizetbe vételt alkalmazni, hogy a további operatív munka minőségét javítsák. Ez történt például a fentebb említett Csizmazia Rezső esetében is, akit 1957. április 30-tól május 2-ig őrizetbe vettek az 56-os eseményekre hivatkozva.⁴³² Majd néhány hónappal később ismét pár napot a rendőrség szegedi fogdájában töltött – minden különösebb indok nélkül. Az állambiztonsági iratokból kiderült, hogy a letartóztatásoknak természetesen alapos okuk volt, hiszen ezeket az időket használták fel az operatív tisztek arra, hogy felmérjék és beszereljék Csizmazia plébániájára a lehallgató készüléket.⁴³³ A rövid ideig tartó, és sokszor indoklás nélküli fogvatartások másik célja a letartóztatott operatív szempontból való tanulmányozása és esetleges beszerzése volt. Hervay Ferenc, ciszterci szerzetes Egerben működött, amikor 1959 nyarán letartóztatták és terhelő adatok alapján beszervezték.⁴³⁴ Tartótisztje kezdettől fogva elégedetlen volt mind személyével,⁴³⁵ mind munkájával.⁴³⁶ Hervay tipikus példája annak az ügynöki magatartásnak, amely tudatosan félrevezetni igyekezett a rendőrséget, azonban még ez a szerepfelfogás is annyira konfliktusos lehetett számára, hogy 1960 nyarán elhagyta addigi lakóhelyét, és Miskolcra költözött. Ezzel összefüggésben került sor a hálózatból való kizárására.

V.3. A titkos nyomozás során kialakított koncepció

A Belügyminisztérium II/5-ös Osztálya – Hollós Ervin vezetése alatt – kezdeményezte a „Fekete Hollók”-ra vonatkozó feldolgozó munkát. Mégsem az egyházi, hanem az ifjúsággal foglalkozó alosztály indította meg a nyomozást azzal, hogy 1958.

---

⁴³² HETÉNYI VARGA, 2002. 65.

⁴³³ MEZEY, 2013. 127.

⁴³⁴ A beszervezést 1961. június 7-én Lénárt József rendőr főhadnagy hajtotta végre. ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai 393. Beszerzési dossziéja: ÁBTL 3.1.1 B–92916. Bükki László. Jelentései nem maradtak fenn külön munkadossziében, rendőrségi összefoglalókban olvashatók részletek belőlük. Például: ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai 46–57.

⁴³⁵ „Nevezett személy szemtelenül, tiszteletlenül viselkedett, magatartása olyan volt, mint egy közönséges huligáné, s nem látszott meg magaviseletén a ciszterci teológia. Találkozókön nem volt hajlandó italt és süteményeket elfogadni.” (Lénárt József feljegyzése Hervayról.) ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai 398.

⁴³⁶ „Hírszerző lehetősége igen nagy volt, de ezt nem használta ki az állambiztonsági szervek részére, hanem sorozatosan dezinformatív jelentést adott az illegális mozgalom tevékenységéről, célkitűzéseiről kiterjedéséről nem tájékoztatott bennünket, s mint ilyen munkára alkalmatlanná vált, ezért 1960 nyarán kizártuk a hálózatból.” ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai 54.

május 27-én előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitását kezdeményezte „Fekete Hollók” néven. A dossziét 1959. január 23-án átminősítettek csoportdossziévé, ezzel jelezve, hogy az operatív nyomozás során fontos adatokra bukkantak.⁴³⁷ Bizonyára nem véletlen, hogy az ifjúsági alosztály kezdte meg, és a későbbiekben is elsődlegesen ők folytatták a feldolgozó munkát, hiszen a csoportok tevékenysége a fiatalokra irányult, és a résztvevők legnagyobb részét is fiatalok alkották. A szervezeti elkülönülés mégsem jelentette azt, hogy az egyházi alosztályt kihagyták volna az ügyből, erre bizonyíték Zalai Emil rendőr százados⁴³⁸ kézzel írt kiegészítő megjegyzése⁴³⁹ az 1958. július 21-én keletkezett – Simon József⁴⁴⁰ rendőr hadnagy által készített – jelentésen: „Hollós elvtárs! Jelentem, hogy Simon elvtárs elkészítette a javaslatot. Javaslom Berényi elvtárs alosztályvezetővel⁴⁴¹ együtt az anyagot megvitatni. VII.22. Zalai százados”.⁴⁴² A két alosztály együttműködése nem volt zökkenőmentes, az ügy jelentőségét mutatja önmagában az a tény is, hogy több szervezeti egység összehangolt munkájára volt szükség: „Újszerű vonás az illegális klerikális ifjúsági mozgalom feldolgozásában, hogy az egyházi alosztály, illetve csoportokkal párhuzamosan az ifjúsági alosztály, illetve csoportok is ezen a vonalon fejtik ki szoros együttműködés alapján fő operatív tevékenységüket. Így biztosítjuk a mozgalomba való felülről és alulról történő behatolás szükségességét. Az egyházi és ifjúsági vonalak együttműködését sokáig zavarta a meg nem értés (Győr, Eger, Szeged, Pest megye), ma azonban az együttműködés egyre inkább gyümölcsözővé válik.”⁴⁴³ Ezt a fajta szervezeti nehézséget csak tetézte, hogy nemcsak a központba, hanem a vidéki alosztályokra is folyamatosan futottak be az információk. A budapesti és a vidéki szervek között még nehezebben lehetett koordinálni a munkát, a jelentésekben folyamatosan visszatérő megoldandó feladatként jelentkezik a

---

⁴³⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 6.

⁴³⁸ Zalai Emil ekkor a BM II/5-f alosztály vezetője.

⁴³⁹ Mivel a megjegyzés vázlatos és erősen rövidített, ezért az idézetet nem szó szerint, hanem az érthetőség kedvéért a rövidítéseket feloldva közöljük.

⁴⁴⁰ Simon József, rendőr hadnagy a kezdetektől vezető szerepet töltött be a „Fekete Hollók” ügy dokumentálásában. Számos összefoglalót készített felettesei számára, ezzel egyik előmozdítója lett az egész ügynek. Az akció lezárulta és a tanulságok levonása után tapasztalataiból állambiztonsági tankönyvet szerkesztett: SIMON, 1964. Személyi anyaga megtalálható: ÁBTL 2.8.1 BM Központi Fogymaték 4921. Simon József.

⁴⁴¹ Berényi István, a BM II/5-c alosztály vezetője volt ebben az időben, tevékenységéről korábban szóltunk.

⁴⁴² ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 7.

⁴⁴³ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 55.

vidéki osztályok segítése.⁴⁴⁴ Ennek a segítő munkának konkrét eseménye volt, amikor 1960 júniusában és júliusában Székesfehérvárott,⁴⁴⁵ illetve Egerben⁴⁴⁶ töltött három napot Simon József rendőr főhadnagy, a II/5. Osztály elhárító tisztje. A vidéki operatív szervek által megszerzett titkos információkat értelmezte, összegezte és segítséget nyújtott az 1960. második félévére vonatkozó operatív terv elkészítésében.

A 1959. december 12-én összefoglaló jelentés készült a BM II/5-f alosztályán, amely az alosztály 1959. évi munkájáról adott összefoglalót⁴⁴⁷. A dokumentumból megtudhatjuk, hogy az első félévi munkát részben, a második félévi munkát viszont kizárólagosan a „Fekete Hollók” ügy felderítésre fordították. Ennek szervezeti lenyomata, hogy 1959. június 1-jén megalakították az „egyházi ifjúsági csoportot”,⁴⁴⁸ amelynek más feladata nem volt, mint adatokat gyűjteni és rendszerezni azokat a feldolgozás alatt álló csoportokról. Kezdetben inkább csak a különbségeket tudták kimutatni, egyetlen közös pontként a csoportok kereszténységét és ezzel összefüggésben a fennálló rendszer gyűlöletét jelölték meg.⁴⁴⁹ 1959-ben négy erőcsoport rajzolódott ki az operatív nyomozók előtt: a jezsuiták,⁴⁵⁰ a ciszterciek,⁴⁵¹ a karmeliták⁴⁵² és a Regnum Marianum,⁴⁵³ a budapestieken túl pedig Egerből,⁴⁵⁴ Szegedről,⁴⁵⁵ Győről⁴⁵⁶ és Pest megyéből⁴⁵⁷ érkeztek

---

⁴⁴⁴ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 48, 62.

⁴⁴⁵ ÁBTL 3.1.5 O–11802/27. Fekete Hollók. 138–143.

⁴⁴⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11802/27. Fekete Hollók. 135–137.

⁴⁴⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 48–62.

⁴⁴⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 62.

⁴⁴⁹ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 49.

⁴⁵⁰ A jezsuiták közül Szabó József és Süle Géza neve merült fel, akik a Műszaki Egyetem, illetve az Orvostudományi Egyetem lelkészei voltak, és ilyen minőségükben több fiatalal voltak kapcsolatban. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

⁴⁵¹ A ciszterciek közül ’Sigmund Lászlót és Halász Ferencet említi név szerint a jelentés. A későbbi feldolgozó munka során kerültek az állambiztonság szeme elé azok a ciszterci szerzetesek, akik a fiatalok körében fejtették ki elsődleges tevékenységüket, például Barlay Ödön, Hervay Ferenc vagy Rónai György. ’Sigmund, Endrédi Vendel letartóztatása után vette át provizorként a rend összefogását, és a rendi ügyek vitele mellett leginkább az utánpótlás-neveléssel foglalkozott. Halász Pius pedig nagyhatású lelki íróként és lelkivezetőként emelkedett ki rendtársai közül. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

⁴⁵² A karmelita rendet Dombos Tibor képviselte, aki ekkor Győrben káplánként működött és foglalkozott fiatalokkal ekkor. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

⁴⁵³ A regnumi atyák közül a jelentés Emödi Lászlót és Keglevich Istvánt említette meg, akiket a realizálás során letartóztattak, majd börtönbüntetésre ítélték. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

⁴⁵⁴ Egerben a hatóság először Kalász Mihály ciszterci szerzetes tevékenységére figyelt fel. Itt a nyomozás során nagy változás állt be, hiszen Kalász mellékszálá válva átadta helyét rendtársainak: Vastag Sándornak és Hervay Ferencnek. Kalászon kívül Jilling Matild, gyógypedagógus tevékenységét ismerte, aki a nyomozók

hírek „illegális, klerikális” csoportokról. Az ügy későbbi alakulását tekintve láthatjuk, hogy az ekkor feldolgozás alá kerülők döntő többsége a két év múlva bekövetkező letartóztatások során eljárás alá is került.

Még az 1960. év első felében sem volt elég bizonyíték arra nézve, hogy az ifjúsági csoportok tagjai a rendszer megdöntésére törekedtek. Ez abból a szempontból jelentett problémát a rendőrség számára, hogy amíg komoly politikai motivációt nem tudtak az ügyek mögé illeszteni, addig nem kezdhették meg a realizálásokat. Ezt a nehézséget az 1960. február 19-én keletkezett jelentés nyíltan ki is mondta: „Tapasztalataink szerint nem a rendszer megdöntését tartják közvetlen feladatuknak, hanem elsősorban a befolyásuk alá vont ifjak ideológiai nevelését, bennük a nép demokratikus rend iránti gyűlölet kialakítását, kádereik hosszú távú harcra való felkészítését.”⁴⁵⁸ A fenti forrást azért is szó szerint idéztük, mert a benne foglalt kijelentések lehetőséget adnak arra, hogy „Fekete Hollók” ügy kapcsán megfogalmazott és kialakított állambiztonsági narratívát elemezni tudjunk. Három kulcsfogalom köré építhető az 1958 és 1961 között megszülető – vallásos fiatalokat és vezetőiket érintő – rendőrségi koncepció: szervezkedés a rendszer megdöntésére, ideológiai nevelés és a hosszú távú harcra való felkészítés. A három fogalom együttesen adta ki a rendőrség hivatalos álláspontját: hitoktatás ürügye alatt végzett elitképzés, ami a rendszer megdöntésére, vagy annak előkészítésére irányult. Az elbeszélésmód bekerült a kihallgatási jegyzőkönyvekbe, a vádiratokba és az ítéletekbe is, mintegy kristályosodási pontként láttatva a disszertáció címében szereplő két fogalmat: hitoktatást és elitképzést. Fontos látni, hogy azok a csoportok, amelyeket az állambiztonság beemelt a „Fekete

---

szerint Kalász utasítására érkezett a fővárosba. Az egri operatív erők munkája ekkor azért sem lehetett kielégítő a központ számára, mert Kalász Mihály elsősorban nem fiatalokkal, hanem szerzetesnővérek lelki összefogásával foglalkozott, tehát eredményeik nem tökéletesen feleltek meg a Budapesten kitalált koncepciónak. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 62.

⁴⁵⁵ Szegeden Kovács Imre, a Rókus templom káplánja vonta magára a rendőrség figyelmét. Az ügyében folytatott nyomozás során egyre több adat került elő; 1961-ben végül öt is letartóztatták és elítélték. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 62.

⁴⁵⁶ Győrből a fentebb említett Dombos Tibor tevékenységét emelték ki. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 62.

⁴⁵⁷ Pest megyéből két falu káplánját (Bia: Angelli András, Pomáz: Tölgyesi Kálmán) vették szorosabb figyelmük alá, mert ifjúsági munka nyomait találták a rendőrök. ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 62.

⁴⁵⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 67.

Hollók” ügybe – döntő többségében⁴⁵⁹ – fiatalok vallásos nevelését akarta biztosítani. Az „ideológiai nevelés” a gyakorlatban megfelelt a hitoktatásnak, ami elsősorban nem a hitigazságok átadásra szorítkozott, hanem az egész ember kiteljesedését és az ellenséges ideológiai környezetben élő, hitvalló keresztény eszméjét kívánta kialakítani a rábízottakban. Ebben az értelemben „modern” kereszténységről beszélhetünk, amennyiben az adott kor emberéhez az adott kor „nyelvén” kívánt szólni. A szóban forgó februári rendőrségi jelentésben fontos forrást találtunk erre vonatkozóan. A titkos nyomozati munka során felfedezett „szamizdat” irat: „Hiányok és szükségletek a magyar katolikus egyházban” című írásából jelentősége miatt szó szerint idézünk: „A mai ember a realitások embere. Ha nem tudjuk megérteni, hogy a kereszténységnél még a legmélyebb misztika is realizálható valóság, eltévesztjük a hangnemet, melyen valaha is megérthetnénk egymást. A tudományok fejlődése kétirányú: a szellemtudományok fejlődését a rádöbbenés inspirálja, hogy a valóság köre sokkal szélesebb, mint a materiális világ. Másrészt a gyakorlati megvalósítás tudományai fejlődnek rohamosan. Az alkalmazott matematika, alkalmazott lélektan, alkalmazott szocializmus világában rá nem jönni, hogy az alkalmazott kereszténységnek van csak jövője, s a misztika valóság volta a legmodernebb vonzóerő, és ezek helyett még mindig barokk pompaélményen felvilágosodás: logikai konstrukción vagy középkori tekintélyen alapuló vallásosságot erőszakolni – vétkes vakság.”⁴⁶⁰ A „rendszer megdöntése” az állambiztonság olvasatában a konkrét politikai tevékenységet jelölte, aminek megléte alapján lehetett egy-egy ügyet realizálni, vagyis jogi útra terelni. Mindaddig, amíg „csak” vallásos nevelést tudtak a csoportokra bizonyítani, lehetetlen volt nyílt eljárást kezdeményezni. Az előkészítő munka során a legfontosabb feladat volt, hogy ne hitbuzgalmi tevékenységként jelenjen meg a hitoktatás – mert azt még az adott rendszerben is nehezen lehetett államellenes bűncselekménynek beállítani – hanem minden esetben találjanak valamilyen politikai ügyet a háttérben. Ennek bizonyítására állt készen a fentebb ismertetett narratíva: az ifjúság nevelése valójában arra irányult, hogy kádereket képezzenek egy lehetséges rendszerváltás utáni politikai- és társadalmi élet számára. Ha pedig a neveléssel előkészültek a rendszerváltásra, akkor azzal is vádolhatóak, hogy magatartásuk kimeríti a BHÖ 1 pontját. A rendszer megdöntésére való

---

⁴⁵⁹ A kitétel azért nagyon fontos, mert a hatalom több olyan mozgalmat is a „Fekete Hollókhoz” sorolt, amelyeknek nem volt közük oktatáshoz, például a Mária Légió, vagy olyanok, akik elsősorban nem gyerekek és fiatalok nevelését, hanem például szerzetesi közösségük fenntartását gondolták elsődlegesnek.

⁴⁶⁰ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 73.

szervezkedés bizonyítására szolgált az is, hogy nem elszigetelt csoportokat, hanem felülről irányított, szisztematikusan együttműködő mozgalmakat láttattak a rendőrség emberei. Sokszor a személyes ismeretségen túl nehezen lehetett kapcsolatokat vagy összefüggéseket találni egy-egy csoport között. Általános törekvése volt az állambiztonságnak, hogy a jezsuita rend, vagy egyes tagjainak⁴⁶¹ háttérben kifejtett irányító szerepét dokumentálják. A korszak politikai ügyeinél bizonyító erejű volt, ha valamilyen külföldi szálat fedeztek fel. Az egyház esetében ez nagyon könnyű volt, hiszen lényegénél fogva „hivatalosan” kellett volna kapcsolatban lennie Rómával, a Szentszékkal. Mivel ez a fajta kapcsolattartás a pápai nuncius, Angelo Rotta 1945. április 4-ei kiutasítása óta nem a hivatalos mederben folyt tovább, állandó támadási felület biztosított az állambiztonságnak. A külföldi szálat jelenthette az is, ha olyan szerzetes vagy pap foglalkozott a fiatalokkal, aki valamikor külföldi egyetemeken vagy a Vatikánban tanult. Esetükben adott volt a tény, amit később az operatív tisztek szabadon formálhattak tovább. A külföldi kapcsolat másik lehetséges formája volt, ha az emigrációban élő rokonokkal, barátokkal, paptársakkal tartottak kapcsolatot. Mindenkit, akinél külföldi kapcsolatra utaló nyomot találtak, azonnal „szorosabb” ellenőrzés alá vonták. A fentebb idézett 1960. február 19-i jelentés-részletben szereplő utolsó kulcsfogalom a „hosszú távra való felkészülést” jelölte meg. Ezzel a körülírással lehetett megmagyarázni, hogy bár nem közvetlenül rendszerváltás előkészítése a céljuk, tevékenységükkel mégis azt valósították meg. Ebben a tekintetben a rendőrség elképzelése és a valóság nem állt távol egymástól. A hosszú távú felkészülést jelentette egyfelől az, hogy gyerekekkel, fiatalokkal foglalkoztak: a kezük alatt hosszú évek során formálódott a következő nemzedék; másfelől a kor „kompromisszumát” tudva és elfogadva, az adott körülményekhez, az adott helyzethez igazították nevelő munkájukat, és elsősorban arra koncentráltak, hogy öntudatos keresztények kerüljenek ki csoportjaikból. Ikvay László, a KIOE vezetője a következőképpen fogalmazta meg a gyerekek nevelésének célját, és ezzel szoros összefüggésben a szülők felelősségét: „[...] Ne hagyomány legyen, amit a szülők gyermekeiknek átadnak. Ez nem elégséges ahhoz, hogy öntudatos legyen a hit. Áldozatvállalással, apostolkodással törekedjünk arra, hogy keresztény világnézetük öntudatos legyen [...] Fontos dolog megérteni, hogy a mai

---

⁴⁶¹ Jellemző példa erre, hogy a Gáldi Zoltán és Süle Géza jezsuita szerzetes között a kapcsolatot Halter Zsuzsa teremtette meg azzal, hogy egyszerre járt Gáldi csoportjába, és orvostanhallgató lévén ismerte Süle Géza korábbi egyetemi lelkészét. Ez a láncszem a rendőrségnek már elég volt ahhoz, hogy központi, jezsuita irányításról beszéljen.

gyerekek egészen más világban születtek, mint mi, azóta óriási társadalmi változások következtek be. Rugalmasságra van szüksége a szülőknek, hogy ne külsőségekhez ragaszkodják, hanem megértse és próbálja az örök keresztény eszméket, a fő törvényeket megvalósítani és gyermekeinek átadni. Szép és hősies feladatunk ez, amelyre vállalkoznunk kell. Minden nehézség és csalódás ellenére is gondolnunk kell a mérhetetlen felelősségre és szép küldetésre, amely reánk vár.”⁴⁶²

A nyomozati munka során az adatok értelmezésében és koherens rendszerré való összeállításában 1960 elejére jutott el az állambiztonság oda, hogy folytonosságot fedezett fel a katolikus ifjúsági munkát illetően. A fentebb már idézett 1960. február 19-i jelentésben olvasható először az a törekvés, hogy katolikus ifjúsági csoportok keletkezését és működését minél régebbi időpontra tegyék. A disszertáció korábbi fejezetében részletesen bemutatjuk, hogy a „Fekete Hollók” ügy szálait először 1958-ra, majd 1957 őszére, végül az „ellenforradalmat” megelőző időkre vezették vissza, de ezen jelentés szerint „1948-tól, a katolikus ifjúsági szervezetek feloszlásától kezdve”⁴⁶³ folyamatosan voltak csoportok, akik vallásos neveléssel foglalkoztak, és az évek alatt több ezer fiatal⁴⁶⁴ került kapcsolatba velük. Korábbi kutatásaink során a „Fekete Hollók” ügy néhány csoportját⁴⁶⁵ megvizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy azok, akiket 1961-ben utolért a hatalom, már 1948 – az iskolák államosítása – óta működtek, de legkésőbb 1950–51 folyamán – a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után – megkezdték munkájukat, ennyiben tehát egyet tudunk érteni a rendőrség „periodizálásával”. A kiscsoportokat, amelyek az ország különböző városaiban egy-egy kiemelkedő személyhez, szerzetesrendhez vagy más mozgalomhoz kapcsolódóan katolikus elvek szerinti működtek, az állambiztonság folyamatosan számon tartotta. Közülük is a legnagyobb figyelmet a

---

⁴⁶² ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 76.

⁴⁶³ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 67. Az állambiztonság interpretációja itt magyarázatra szorul. A katolikus mozgalmak – közülük legfontosabbként a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Tanácsa), a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a KIOE (Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete), az EMERICANA („Imrés Szövetség”, a katolikus egyetemisták egyesülete) a Kolping család-egyesület, a cserkészlet és a Mária kongregáció – tevékenységüket már 1946 nyarán megszüntették, hiszen Rajk László, akkori belügyminiszter betiltotta működésüket. ROMSICS, 2005. 290. 1948-ban tehát nem ezeket a mozgalmakat oszlatták fel, hanem az egyházi iskolákat államosították, ezzel az utolsó lehetőséget vették el az egyháztól az intézményes nevelés területén.

⁴⁶⁴ „A mozgalmak kiterjedését mutatja, hogy az elmúlt 12 év alatt körülbelül 4500-5000 személy neve került fel, mint akik a mozgalmakban valamilyen szerepet játszottak.” ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 69.

⁴⁶⁵ WIRTHNÉ DIERA, 2010., WIRTHNÉ DIERA, 2011.

Bulányi György által szervezett mozgalom váltotta ki. A hatalom szemszögéből nézve az egyházzal való konfrontáció eseménysorozatának főbb elemeinek⁴⁶⁶ megvalósulása után maradt csak energia a konspiratív módon működő kisközösségi hálózat felszámolására, ami meg is kezdődött az ötvenes évek első felében. A forradalmi események újabb törést okoztak, és az egyházhoz kötődő fonalat csak 1958 után tudta újra felvenni az állambiztonság a korábban bemutatott módon. 1956 előtt fiatalok körében végzett pasztorációs munka miatt – néhány ciszterci szerzetesen kívül⁴⁶⁷ – csak piarista atyákat és a velük együtt dolgozó világiakat vontak eljárás alá, és ítélték börtönbüntetésre. 1952-ben Bulányi Györgyöt és társait,⁴⁶⁸ valamint 1955-ben a Bulányihoz tartozó, de 1952-ben el nem ítélteteket. Velük kapcsolatban említette hiányként a február 19-ei jelentés, hogy csak a vezetőket vették őrizetbe, és nem történt erőfeszítés a csoportok belső bomlasztására és a fiatalok „ideológiai leválasztására”.⁴⁶⁹

Létszám tekintetében is az 1960. februári jelentés hozott konkrét számot és részletes kimutatást a mozgalomban „aktív tevékenységet kifejtőkről”.⁴⁷⁰ Előtte egyetlen adatra bukkantunk a létszám tekintetében: az 1959. évi összefoglaló jelentés hatszáz főről⁴⁷¹ tudott, akik az ifjúsági csoportokba tartoztak. Az állambiztonság kilencszáznegyvenhét embert tartott nyilván, és sorolt a „Fekete Hollók” közé. Természetesen a számot ma már lehetetlen ellenőrizni, ezért csak néhány megjegyzésre szorítkozunk vele kapcsolatban. Mivel országos viszonylatban nézett létszámról volt szó – nagy valószínűséggel – kijelenthetjük, hogy többen lehetettek csoporttagok, esetleg vezetők is, akik ekkor még kimaradtak a statisztikából, főleg annak tudatában, hogy az év

---

⁴⁶⁶ Az iskolák államosítása (1948. június 16.), Mindszenty József esztergomi prímás-érsek letartóztatása és elítélése (1948. december–1949. február), a fakultatív hitoktatás bevezetése (1949), az 1950-es egyezmény és a Grösz-per (1951).

⁴⁶⁷ CÚTHNÉ GYÓNI, 2014. 211–213.

⁴⁶⁸ HAVASY, 1990. 182. A pert 1952. december 10-én tárgyalták a Budapesti Megyei Bíróságon. Az ítélet szerint a következő büntetést rótták a vádlottakra: Bulányi György életfogytiglan, Juhász Miklós 14 év, Lakos Endre 10 év, Ikvay László 10 év, Vadas Éva 10 év, Jolsvay Hedvig 8 év, Sigmond Ernő 10 év, Sötér Tibor 7 év, Braun István 7 év börtönbüntetés. Az ítélet (többek között) Vadas Éva 1961-es peranyagában maradt fenn: BFL 4. f. 9263/1961. Kemény Bertalan és társa. 109–118.

⁴⁶⁹ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 67.

⁴⁷⁰ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 78–79. 1959. év végén a jelentésben hatszáz főre becsülték a „klerikális ifjúsági” mozgalom résztvevőit.

⁴⁷¹ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 59.

végén keletkezett jelentésben már ezerhétszáz fő⁴⁷² volt említve. A mozgalom Budapest-centrikussága szembeötlő, a résztvevők kétharmada a fővárosban, a maradék egyharmada pedig főleg vidéki nagyvárosokban tevékenykedett. Az 1959-ben felderített erőcsoportok 1960-ra némileg megváltoztak, a jezsuiták, a ciszterciek és a regnumiak mellé világi papok csoportja került a karmeliták helyére. A közel kilencszáz ember csoportok közötti eloszlása a jelentés szerint a következő volt: a jezsuitákhoz százhuszonhárom, a ciszterciekhez háromszázhetven, a regnumiakhoz nyolcvan, a világi papokhoz (Kölley György, Kovács Imre, Ikvay László, Kiss László) háromszázhetvennégy fő tartozott. A jelentés viszont nem beszélt több olyan mozgalomról (például a Mária Légió), csoportvezetőkről (például Lénárd Ödön), akik biztosan végeztek ifjúsági munkát, vagy később az ügy nyomán keletkezett persorozatban elítélték őket. A ciszterciek esetében meg kell jegyezni, hogy a Kalász Mihály csoportjába tartozó kétszáz fő talán túlzás lehet, hiszen ő ifjúsági munkát csak részben végzett, és különben sem valószínű, hogy egy vidéki kisvárosban ilyen nagyszámú gyerek és fiatal vett volna részt az „illegális” hitoktatásban. Az információ esetleges pontatlanságát az egri nyomozók – már említett – operatív eszközeinek hiányával és a vidéki alosztályokkal való nehezebb együttműködéssel magyarázhatjuk. Ezekon túl az állambiztonság önmaga is korigálta Kalász tevékenységének nagyságát, és egy 1960. február 26-án keletkezett jelentésben már csak ötven főt kapcsolt az egri ciszterci szerzeteshez.⁴⁷³ A Regnum papi közösség tagjai közül csak hármat említettek: Emődi Lászlót, Keglevich Istvánt és Tompa Nándort. A „terhükre rótt” nyolcvan fő első látásra kevésnek tűnhet, hiszen az 1960. novemberi letartóztatásukkor és a „Fekete Hollók” további realizálási alkalmain több társukat is őrizetbe vették. Ebből arra következtethetünk, hogy több fiatal tartozott hozzájuk. A jelentés szerint a ciszterciek és a világi papok által vezetett csoportok nagysága közel azonos volt; ezzel az adattal sem vitatkozni kívánunk, sokkal inkább rámutatni arra, hogy a ciszterci rendnek ekkor még komoly és életerős gyökerei voltak az ifjúsági munkában, még akkor is, ha a pontos számról fentebb kifejtettük álláspontunkat.

Az 1960. február 26-án keletkezett⁴⁷⁴ rendőrségi jelentés nem számolt még széleskörű realizálásokkal, csupán néhány ifjúsági vezető őrizetbe vételére tett

---

⁴⁷² ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 97.

⁴⁷³ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 86.

⁴⁷⁴ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 84–96.

javaslatot.⁴⁷⁵ A jelentésben idézett „politikailag legalkalmasabb” időre közel egy évet kellett várnia a rendőrségnek, de ezalatt olyan változások történtek a nagypolitikában, hogy nemcsak néhány letartóztatásra, hanem hatalmas, országos kiterjedésű akció indítására nyílt lehetőségük 1960–61 folyamán. A politikai változások hátterét az MSZMP baloldali irányzatának megerősödése, és az általuk elfogadott 1960. júniusi KB-határozat adta, ahogy dolgozatunk korábbi részében kifejtettük.

Nagyon érdekes pillanatban – 1960. november 30-án – készült az utolsó BM II/5-f alosztály által jegyzett jelentés.⁴⁷⁶ Ez a dokumentum a titkos nyomozati munka utolsó produktuma, a realizálások megkezdése előtt (illetve részben után) keletkezett, ugyanis a nyomozó szervek 1960 novemberében megkezdték a „Fekete Hollók” ügy realizálását: november 22-én házkutatásokat és letartóztatásokat eszközöltek, ekkor még szigorúan csak a regnumi közösség vezetői ellen. Az 1960. februári jelentés óta eltelt kilenc hónap alatt a mozgalomban tevékenykedők száma tovább emelkedett – már ezerhétven körül tudtak országszerte – és némileg megváltozott az erőcsoportok felosztása, valamint tagjaik száma. Változatlan a jezsuiták jelenléte és a hozzájuk tartozók száma (nyolcvan fő), szintén jelen voltak a ciszterciek, akik köré már ezer fős mozgalmat kerítettek (és ezzel a legerősebb „illegációvá” váltak), a KIOE vezetők tanítványainak létszáma százhetven körül kétszáznyolcvanra ugrott. A februári jelentéshez képest – a fenti létszámváltozásokon túl – két különbséget lehetett felfedezni. Egyrészt a felsorolásból hiányoztak a regnumi atyák, valószínűleg a néhány nappal korábbi letartóztatásuk miatt. Másrészt a világi papok háromszázhetven körüli létszáma teljesen eltűnt a kimutatásból, helyettük viszont megjelentek a piaristák – először a bemutatott jelentésekben – és rögtön háromszáznegyven fiatalot kapcsoltak hozzájuk. Az állambiztonságnak erre az időre sem sikerült bizonyítékokat találni arra, hogy a különböző csoportokat egy központból irányították, pedig nagy előrelépés lehetett volna az ügyben.

A vezetők körének bemutatásakor már az 1959. évi jelentés is arról beszélt, hogy a közvetlenül vagy közvetve irányítók minden esetben papi személyek vagy szerzetesek

---

⁴⁷⁵ „Figyelembe véve azonban e területen a klerikális reakció káros tevékenységét, javasoljuk, hogy Pártunk számára politikailag legalkalmasabb időben az ifjúság között lévő illegációk egyes ágazatait realizáljuk. Ez alatt néhány kis létszámú tudatos ellenséges és vezető szerepet betöltő személyre kiterjedő őrizetbe vételt, a csoportok belső bomlasztását s a részt vevő fiataloknak szülei jelenlétében való figyelmeztetését értik.” ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 93.

⁴⁷⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 97–99.

voltak, de több esetben a csoportok gyakorlati életét olyan világiak szervezték, akik kijárták az „illegális sokéves iskoláját”,⁴⁷⁷ vagyis olyanok, akik maguk is gyermekként, fiatalként részt vettek az „illegális” hitoktatásban. Ezt a generációkon átívelő részvételt a következőképpen írták le: „A fiatalok bevonását gyerekkorban kezdik meg. Tapasztalataink szerint ma azok képzik az ifjúsági mozgalom gerincét, akik még 1948–49-ben az illegalitásba szoruláskor vontak be a tevékenységbe, és ma már 10 éves illegális tapasztalattal rendelkeznek. Az általunk teljesen felderített személyek többségükben már hosszú évek óta részt vesznek a mozgalomban.”⁴⁷⁸ A fenti séma az esetek többségében megfelelt a valóságnak, és valóban papi személyek irányítottak egy-egy mozgalmat, csoportot, mint például a Regnum, vagy a szerzetesekhez kötődő hitoktatás esetében. A jelentés azonban nem tért ki arra, hogy éppen azok, akik már több éves vezető gyakorlattal rendelkeztek, önállóan is képesek voltak mozgalmukat működtetni. Rozgonyi György esetében például egyértelműen kijelenthető, hogy saját maga volt a körülötte lévő fiatalok mozgatója, és felső papi segítsége – aki folyamatosan segítette, számon kérte volna – nem volt. Úgy tűnik, az állambiztonság nem szívesen fogadta el azt a tényt, hogy világiakat látott eredményesen dolgozni, hanem vagy elhallgatta az önállóság tényét, vagy mindenképpen papi irányítót igyekezett kimutatni az adott személy mögött. A csoportvezetők körében többen is voltak, akiket 1945 óta letartóztattak és börtönben vagy internálótáborban voltak kénytelenek hosszabb-rövidebb időt eltölteni. Az ő esetükben releváns kérdésként merült fel, miért folytatták továbbra is az „illegális” munkát? Kézenfekvő válasznak tűnhet, hogy azon papok, szerzetesek, akiknek nem volt családjuk és arra tették fel az életüket, hogy másokat szolgáljanak, hivatásuknak tekintették a fiatalok nevelését és nem adhatták fel ezt a céljukat. De mégis mi motiválhatta még őket és a hitoktatásban részt vevő világiakat? Ismerjük azt a politikai és társadalmi hátteret, ami ezt a munkát körülvette. Alapvetően ellenséges körülmények között, a társadalom többsége számára láthatatlanul és hatástalanul működtek. Magatartásuk döntő indítéka identitásuk megerősítése, illetve megtartása lehetett, hiszen „a vallásnak olyan alapvető társadalmi és pszichológiai funkciói vannak, amelyek az élet velejárói.”⁴⁷⁹ A katolikusok önazonosságának megteremtéséhez feltétlenül szükséges volt olyan csoportokat létrehozni,

---

⁴⁷⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 49.

⁴⁷⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 69–70.

⁴⁷⁹ BÖGRE, 2004. 35.

amelyeken belül megélhették hitüket és tapasztalatot nyerhettek arról, hogy nincsenek egyedül, hanem a többiekkel közösen saját normáik szerint élhetnek. Ezt a mélyről fakadó, alapvető szükségletet Lénárd Ödön fogalmazta meg egyik csoportvezetőjének 1960 őszén, amelyről egy szobahallgatás kapcsán szerzett tudomást a rendőrség. Lénárd szavait érdemes szó szerint idézni, mert nemcsak a csoportmunka lényegét fejtette ki, hanem társadalmi helyzetleírást és azzal összefüggésben feladatmeghatározást adott: „[...] Alaptétel, hogy nem arról van szó, hogy hittant tanítani és egy hittananyagot feladni a gyerekeknek, hanem a csoportmunkának éppen az a lényege, hogy meg kell teremteni az ő életüket és bevezetni, belenőttetni őket a keresztény életbe, mert hiszen mindnyájunknak az a bajunk, hogy körülöttünk felrobbantották a keresztény társadalmat és levegőtlenül úgy élünk a világban. És magunk között és egymás számára meg kell újra teremtetni, csak szűk körben a maszek alapon, de meg kell teremteni a keresztény társadalmat, ahol az ember jóban van a másikkal, ahol szórakozik, problémákra magyarázatot kap, segítséget kap. Nem egyszerűen csak egy racionális anyag, mert az egy halott anyag lesz a gyerekekben, hanem ahogyan az életet kell kapnia.”⁴⁸⁰

---

⁴⁸⁰ Lénárd Ödön Bánszky Éva csoportvezetőnek, 3/e rendszabály, 1960. szeptember 1-jei vétel. ÁBTL 3.1.5 O-11802/1. Fekete Hollók. 129.

VI. Leszámolás a „Fekete Hollók”-kal

VI.1. Előzetes őrizetbe vételek

A „Fekete Hollók” ügy országos realizálására azzal készültek elő, hogy „főpróbát” tartva 1960. november 22-én előzetes letartóztatásba helyeztek a Regnum Marianum mozgalomhoz tartozó atyák közül négy főt. Annak bizonyítására, hogy az 1960. novemberi és az 1961. februári letartóztatások ugyanannak a rendőrségi akciónak részei voltak, az 1961. május 5–6-i politikai nyomozó szervek számára tartott országos értekezleten elhangzottakból idézünk: „A múlt év végén [vagyis 1960 novemberében – a szerző megjegyzése] kezdtük el a »Fekete Hollók« fedőnevű illegális klerikális szervezkedés felszámolását, ez a múlt év legjelentősebb felszámolt ügye.”⁴⁸¹ A rendőrség interpretálása szerint a következő négy embernek – név szerint – Emödi Lászlónak, Keglevich Istvánnak, Rózsavölgyi Lászlónak és Tompa Nándornak őrizetbe vétele jelentette a legnagyobb sikert. A letartóztatás után megkezdődött a gyanúsítottak kihallgatása és a vizsgálati munka. A szabadlábban maradtak között gyorsan elterjedt a regnumi atyák elvitelének híre, amivel az állambiztonság két dolgot is üzent. Egyrészt figyelmeztetés volt minden gyerekkel és fiatalokkal foglalkozó egyházi és világi személy részére, hogy rájuk is hasonló sors várhat. Másrészt a letartóztatások a bizonytalanság érzését növelték a csoportok tagjai és vezetői között, hiszen nem tudták, hogy csak elszigetelt realizálásról, vagy valami nagyobb szabású akció részeként került sor az őrizetbe vételekre? Többen bizonyíthatóan visszafogták tevékenységüket, vagy legalábbis törekedtek minél kisebb figyelmet magukra vonzva folytatni a munkát. A beindult gépezetet azonban már nem lehetett leállítani: a legfelsőbb pártvezetésben eldöntött nagyszabású egyházellenes fellépés 1960 novemberében elkezdődött.

---

⁴⁸¹ MNL OL XIX-B-1-x-8. d. 10-2/29-1961.

VI.2. Felkészülés a „Fekete Hollók éjszakájá”-ra

A következő lépésre 1961. február 6-án éjjel került sor. Az országos akció sikeréhez óriási szervezőmunkára volt szükség. Össze kellett hangolni a vidéki osztályok és a központ tevékenységét, valamint az egyes osztályok közötti és az azon belül folyó munkát is koordinálni kellett. A vidéki realizálásokra a BM II/5. osztálya adott engedélyt.⁴⁸² A hatóságok szorgalmas előkészítő munkája nyomán olyan részletességű operációs tervek maradtak ránk,⁴⁸³ amelyből nemcsak a házkutatás helyét, a lakás vagy épület megközelíthetőségét, hanem a házkutató brigád tagjainak nevét, és az általuk használt gépkocsik rendszámát is megtudhatjuk.⁴⁸⁴ Az országos akcióban részt vevő rendőrtiszteknek február 6-án különböző időpontokban tartották meg az eligazításokat: Egerben például a Heves megyei Rendőr-főkapitányság több mint félszáz operatív munkatársa gyűlt össze, hogy meghallgassa az eligazítást az aznap esetére tervezett akció kapcsán.⁴⁸⁵ Az országos razzia egri ágán tizenkét brigád dolgozott. Feladatuk volt, hogy 22.50-kor egyszerre tizenkét helyen zörgessenek és tartsanak házkutatásokat, illetve végezzenek letartóztatásokat. Az eligazítás során részletes útmutatást kaptak arra vonatkozóan, mikor kell az adott helyre érkezniük, hogyan kell behatolniuk, mit kell keresniük, hogyan kell a házkutatási jegyzőkönyvet felvenniük, és mi a teendőjük miután visszaérkeztek a rendőrségre. A rendőröket felkészítették az őrizetbeveendőkhöz lehetséges magatartására, és ennek kapcsán egyénre szabott utasításokat is tettek. Példaként Hervay Ferenc ciszterci szerzetes elfogására való utasítást idézzük: „Hervai Ferenc beszállítása során, mivel ellenállásra számítani lehet, bilincset fogunk alkalmazni. A beszállítást Sipos

---

⁴⁸² ÁBTL 3.1.9 V-147350/1. Csonka Ferenc és társai. 30.

⁴⁸³ Például: ÁBTL 3.1.9 V-147350/1. Csonka Ferenc és társai. 28–36., vagy ÁBTL 3.1.5 O-11763/2a. Egri Fekete Hollók. 459–462., vagy O-11802/27. Fekete Hollók. 20–45.

⁴⁸⁴ Egyetlen konkrét példa a sok közül: „Házkutatást kell tartani Schmidt Jenő (Lakafalu, 1905. anyja: Homan Katalin) Verpelét római katolikus plébánia. A csoport vezetője: Márton Sándor rendőr főhadnagy. Beosztva: Csuhaj József rendőr főhadnagy, Kalmár Ferenc rendőr főhadnagy. A brigád az AC 81–16 forgalmirendszámú gépkocsit veszi igénybe. (Szabó Gyula) [Feltételezhetően a gépkocsi vezetője. Megjegyzés a szerzőtől.]” ÁBTL 3.1.9 V-146835/21. Hervay Ferenc és társai. 59.

⁴⁸⁵ „Az operációs brigádok részére az ügy jellegéről és a részfeladatokról eligazítást Nagy Sándor rendőr őrnagy a Politikai Nyomozó Osztály vezetője tartja meg a III-as épület 17-es számú szobájában 1961. február 6-án 17 órakor.” ÁBTL 3.1.5 O-11763/2a. Egri Fekete Hollók. 463.

Sándor rendőr százados és Karkus István rendőr főhadnagy hajtják végre és a kijelölt cellába helyezik el /85/. Vastag Sándornál ellenállásra nem kell számítani.”⁴⁸⁶

A városban a rendőrségi fellépés egykori szerzeteseket, szerzetesnőket és papokat érintett leginkább, de egy aktív világit is elért a hatóság keze. Az egri akcióhoz harmincnycolc operatív tisztet, tizenkét gépkocsit és gépkocsivezetőt igényeltek.⁴⁸⁷ Az egri házkutatásokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a várost, hanem a környékbeli kisebb falvakat is érintette az akció. Pécssett ezzel szemben kisebb hatósugarú volt az akció – eddigi kutatásaink szerint – csak a várost érintette. Negyvenöt operatív munkatárs vett részt a végrehajtásban, számukra a tudnivalókat csak közvetlenül az akció előtt közölték.⁴⁸⁸

A házkutatások sikeres elvégzéséhez hozzátartozott, hogy az operatív tisztek már a helyszínre érkezés előtt tisztában voltak azzal milyen terhelő bizonyítékokra számíthatnak, milyen könyveket, jegyzeteket és más dokumentumot kell keresniük ahhoz, hogy a későbbi eljárás során sikeresen fel tudják használni. Az egyik legkeresettebb és egyben a legkompromittálabb dokumentum a keletnémet püspöki kar 1960 nagyböjtjére írt pásztorlevele.⁴⁸⁹

Az alapos és minden részletre kiterjedő előkészületek után láttak neki az állambiztonság emberei a „Fekete Hollók” akció kivitelezéséhez, amely mind a házkutatások, mind az őrizetbe vettek számát tekintve kiemelkedő nagyságú egyszersmind hatalmas jelentőségű volt. A disszertáció következő alfejezetében részletes betekintést nyerhetünk a februári akció részleteibe, ezáltal képet alkothatunk – a korszakban is egyedülálló – állambiztonsági akcióról.

---

⁴⁸⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11763/2a. Egri Fekete Hollók. 459.

⁴⁸⁷ ÁBTL 3.1.9 V–146835/22. Hervay Ferenc és társai. 226.

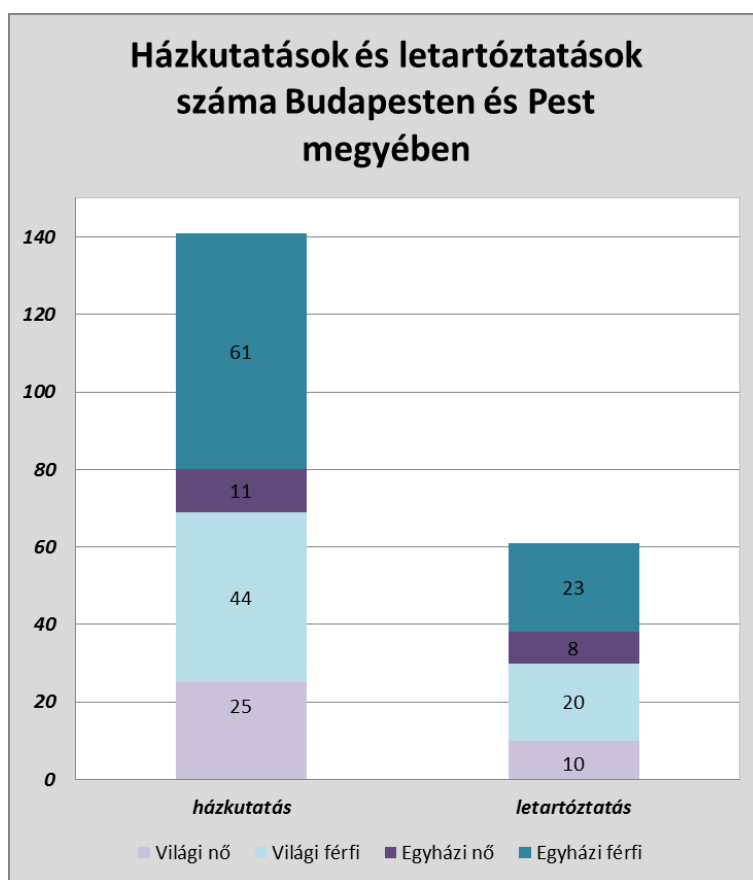
⁴⁸⁸ „Az operációban részt vevők részére az eligazítást Barta István rendőr alezredes elvtárs osztályvezető fogja megtartani 1961. február 6-án 20 órakor a Városi Rendőrkapitányság épületének Tanácstermében.” ÁBTL 3.1.9 V–147350/1. Csonka Ferenc és társai. 36.

⁴⁸⁹ A pásztorlevél az üldözött egyház tagjai számára fogalmazta meg a követendő magatartásformát. A magyar nyelvű fordítást valószínűleg Endrey Mihály püspök végezte el, és személyes kapcsolatokon keresztül terjedt el az egész országban. Kiemelkedő jelentősége miatt a disszertáció függelékében teljes terjedelmében közöljük. Annak ellenére, hogy a „Fekete Hollók” minden csoportjánál keresték a körlevelet, a letartóztatások előtt sem sikerült teljes egészében megszerezniük a szöveget, az operatív munka végül eredményre vezetett, és a Mária Légióra vonatkozó vizsgálati iratok között találtuk meg a teljes dokumentumot. ÁBTL 3.1.9 V–146877/5. Bolza Marietta és társai. 208–217.

VI.3. Az országosan összehangolt akció eseményei

VI.3.1 Földrajzi megoszlás

Kézenfekvőnek tűnik, hogy földrajzilag különítsük el a csoportokat, mivel a letartóztatási hullám az egész országra kiterjedt. A legnagyobb szabású akcióra természetesen Budapesten került sor. Itt százhetvenegy operatív tisztet és negyvennyolc személygépkocsit igényelt az állambiztonság. Az állomány száznegyvenegy helyen tartott házkutatást és hatvanegy főt helyezett előzetes letartóztatásba.

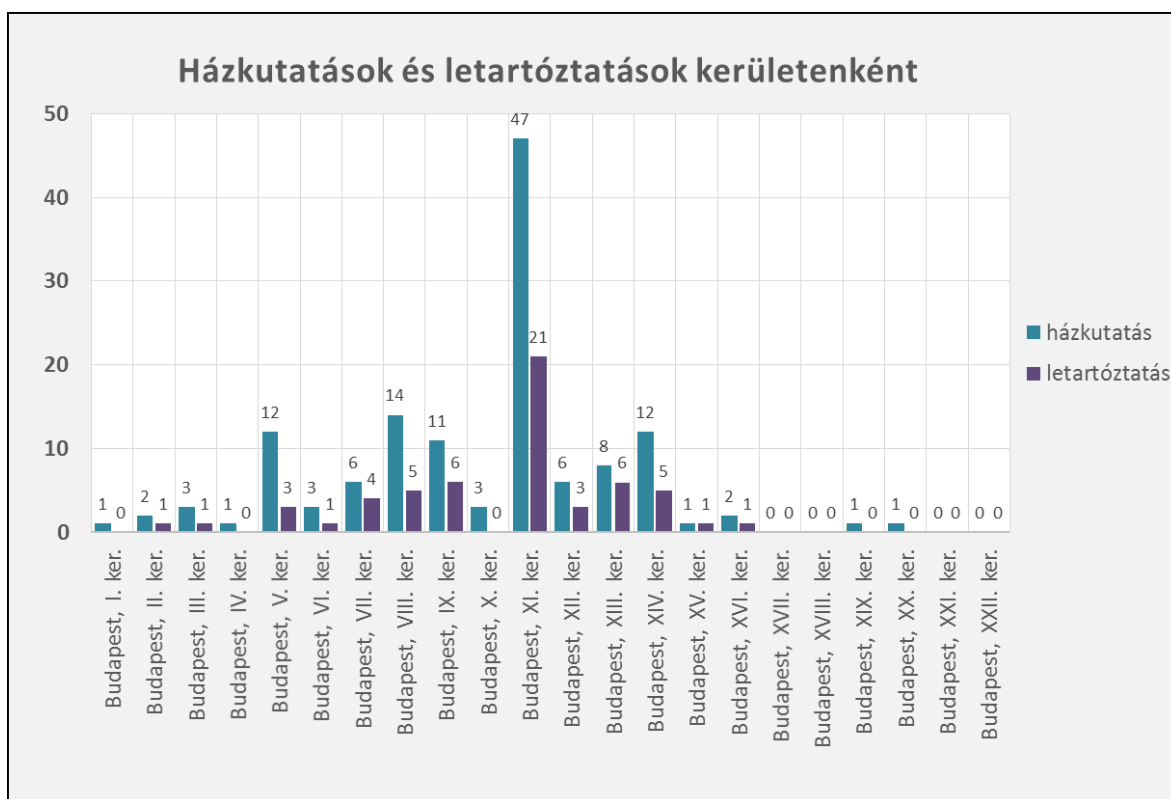

Az adatokból látható, hogy kétszer annyi helyen tartottak házkutatást, mint ahány helyen előzetes letartóztatásba helyeztek valakit. Az akció legnagyobb mértékben egyházi⁴⁹⁰ férfiakat érintett, azonban a letartóztatottak között majdnem ugyanolyan

⁴⁹⁰ Egyházi személynek számítjuk a papokat, működési engedéllyel rendelkező (bencések, piaristák, ferencesek, iskolanővérek) vagy nem rendelkező férfi és női szerzeteseket, valamint azokat, akik magánfogadalommal kötelezték el magukat az egyház szolgálatára. Néhány esetben az érintettek teljes életpályáját ismerve nem egyértelmű a világi vagy egyházi csoportba való tartozásuk, mert lehet, hogy a házkutatás és esetleges letartóztatásuk idején felszentelt papok voltak, de később valamilyen oknál fogva

arányban képviselik magukat a világi⁴⁹¹ férfiak is. Az egész „Fekete Hollók” ügy kapcsán ezen a ponton is bizonyítani lehet, hogy nem csupán „papi összeesküvés”-ről lehet beszélni, mert az adatok alapján a világiak is hasonló súllyal vettek részt az „illegális” munkában. A budapesti eseményekkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy csak itt került sor nőknek a letartóztatására, az ország más városaiban csak férfiakat helyeztek előzetes letartóztatásba.

A budapesti akció eseményeit részletesebben is bemutatjuk. A következő ábrán a fővárosi házkutatások és letartóztatások kerületenkénti megoszlása látható. Az ábrából minden tekintetben kiemelkedik a XI. kerület, ahol a legtöbb kényszerintézkedésre került sor. A városrész felülreprezentáltságának oka a ciszterciek és a hozzájuk különböző szállal kötődő, vagy önállóan dolgozó világi munkatársak jelenléte. Az adatokból látható, hogy a házkutatások zöme Budapest belső (V., VIII., XIII. és XIV.) kerületeire korlátozódik, a külső részek szinte érintetlenek voltak a rendőrségi akció szempontjából.

megváltak hivatásuktól. Ellentétes irányú folyamatra is akadt példa, ezért a résztvevők besorolásánál azt vettük figyelembe, hogy 1961-ben milyen életállapotban voltak.

⁴⁹¹ Világi személyen a laikus állapotban lévő nőket, illetve férfiakat értjük.

A XI. kerület kitüntetett szerepe miatt a következőkben számba vesszük azokat a ciszterciekhez köthető személyeket, akiket ekkor helyeztek előzetes letartóztatásba: Palos György *Bernardint*,⁴⁹² Havass Gézát,⁴⁹³ Barlay Ödönt,⁴⁹⁴ Rónay György *Detrét*,⁴⁹⁵ Rosdy Pált,⁴⁹⁶ Körmendy Szilvesztert,⁴⁹⁷ Keglevich Lászlót,⁴⁹⁸ Nobilis Gábort,⁴⁹⁹ Rozványi Ivánt,⁵⁰⁰ Rozgonyi Györgyöt,⁵⁰¹ Hontváry Miklóst,⁵⁰² Gáldi Zoltánt,⁵⁰³ Mezei Bertalant⁵⁰⁴ és Hopp Rozáliát.⁵⁰⁵ Többen voltak, akiket később, a nyomozati munka előrehaladtával vettek őrizetbe. Alszászy Károly *Botond* is ezek közé tartozott, aki, mint ahogy az alábbi forrásból kitűnik, nem számított arra, hogy elkerüli az őrizetbe vételt. A forrás továbbá adalékot szolgáltat a rendőrségi akció nagyságára nézve, ugyanis Alszászy esetében a február 6-i házkutatás során nehézségei támadtak a rendőröknek: a házban, ahol lakott

---

⁴⁹² Palos György esetében három helyszínen történt házkutatás: édesapja balatonvilágosi nyaralójában, Palos székesfehérvári otthonában és édesapja budapesti lakásában. ÁBTL 3.1.9 V–146835/1. Palos György és társai. 42,43.

⁴⁹³ A Havass Géza személyéhez köthető házkutatások közül kettőt Szegeden, egyet pedig Budapesten hajtott végre a rendőrség. ÁBTL 3.1.9 V–146786/1. Havass Géza és társai. 23,25.

⁴⁹⁴ Barlay Ödön esetében 4 házkutatást tartottak: kettőt Pécsen, egyet szülei siklósi házában, egyet pedig a fővárosban. BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 2133, 2134, 2137, 2142.

⁴⁹⁵ Rónay Györgyöt Székesfehérváron tartóztatták le. ÁBTL V–146835/8. Palos György és társai. 191.

⁴⁹⁶ Rosdy Pálnál Esztergomban tartottak házkutatást és ott is tartóztatták le, valamint édesanyja budapesti lakásán is február 6-án éjjel volt házkutatás. ÁBTL 3.1.9 V–146837/2. Sigmond László és társai. 29,31.

⁴⁹⁷ Körmendy Szilveszter esetében csak budapesti otthonában tartottak házkutatást. ÁBTL 3.1.9 V–146835/6. Palos György és társai. 35.

⁴⁹⁸ Keglevich Lászlónál budapesti lakásán volt házkutatás. ÁBTL 3.1.9 V–146835/7. Palos György és társai. 176.

⁴⁹⁹ Nobilis Gábor esetében otthonában és két nap múlva munkahelyén tartottak házkutatást. BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 721, 724.

⁵⁰⁰ Rozványi Iván esetében otthonában február 6-án éjszakán és február 8-án volt házkutatás. BFL XXV. 4.f. 9235/1961. Palos György és társai. 1551, 1554.

⁵⁰¹ Rozgonyi György esete annyiban különös, hogy nem otthonában érte a letartóztatás, hanem a lépcsőházban találkozott össze az őt kereső rendőrökkel, akik felismerve folytatták az intézkedés-sorozatot. ÁBTL 3.1.9 V–146835/9. Palos György és társai. 33,35.

⁵⁰² Hontváry Miklóssal kapcsolatban budapesti otthonában és öccse lakásán tartottak házkutatást. BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 1186, 1188.

⁵⁰³ Gáldi Zoltánt Nagykállón tartóztatták le, valamint szülei lakásán is házkutatást tartottak február 6-án, majd május 8-án. BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 1561, 1563, 1565.

⁵⁰⁴ Mezei Bertalant budapesti otthonában tartóztatták le. BFL XXV. 4.f. 9235/1961. Palos György és társai. 1692.

⁵⁰⁵ Hopp Rozáliát budapesti otthonában tartottak házkutatást és ott is tartóztatták le. BFL XXV.4.f. 9235/1961. Palos György és társai. 836.

egyszerre két lakásban volt házkutatás:⁵⁰⁶ „1961. február 6-án 23 órakor utasításra behatoltunk Alszászy Károly, Budapest, XI. Karinthy Frigyes u. 5. III. 33. szám alatti lakásába, ahol a nevezett, mint albérlő van bejelentve. A lakás főbérlője Szabó Jánosné. A lakásban még két testvér albérlő lakik. A házkutatást az egész lakásra kiterjesztettük. Szabó Jánosné lakrészében semmilyen olyan anyagot vagy tárgyat nem találtunk, amelyet az utasítás értelmében vagy értelemszerűen le kellett volna foglalnunk. Alszászy Károly szobájában alapos házkutatást hajtottunk végre. A házkutatás során a nevezett ellenállást nem tanúsított, de végig számított arra, hogy őrizetbe akarjuk venni, bár ilyen irányú kijelentést nem tettünk. A házkutatás során Gombási Józsefné házfelügyelőt és Finta József III. emeleti lakost kértük meg tanúnak. A tanúk felkérésével probléma volt, mert velünk egy időben egy másik brigád is behatolt e ház IV. emeletére. Így a behatolást egyszerre kellett végrehajtani. A házkutatás végig rendben folyt le. 1961. február 7-én 3 óra 20 perckor fejeztük be a munkát a fenti lakásban.”⁵⁰⁷

Budapesten nemcsak a ciszterciekhez köthető személyeket tartóztattak le, hanem piarista szerzeteseket⁵⁰⁸ és őket segítő világiakat;⁵⁰⁹ a Mária Légió mozgalom vezetőit⁵¹⁰ és tagjait;⁵¹¹ a Központi Szemináriumból kizárt kispapok tanulását és felszentelését megszervező papokat⁵¹² és az őket segítőket⁵¹³ valamint a KIOE mozgalom vezetőit⁵¹⁴ és világi segítőit.⁵¹⁵

A fővároson kívül az ország több nagyvárosában is hasonló intézkedésre került sor az országos „Fekete Hollók” akció keretén belül. Egerben, a már fentebb említett két papot (ciszterci szerzeteseket) tartóztatták le: Vastag Sándort a Szent Bernát plébánia plébánosát,

---

⁵⁰⁶ A Karinthy Frigyes út 5-ben a III. emeleten lakott Alszászy Károly, a IV. emeleten pedig Rozgonyi György, akit szintén ezen az éjszakán helyeztek előzetes letartóztatásba.

⁵⁰⁷ ÁBTL 3.1.9 V–146835/4. Palos György és társai. 20. A jelentést Bárdos József rendőr százados készítette.

⁵⁰⁸ Lénárd Ödön, Némethy Ferenc és a Lénárd által vezetett női szerzetesközösség tagja: Tímár Ágnes, Szojka Zsuzsanna, Szimon Gabriella.

⁵⁰⁹ Csapody Etele és Csapody Miklós.

⁵¹⁰ Földi Endre és Bolza Marietta.

⁵¹¹ Unkelhauser Margit

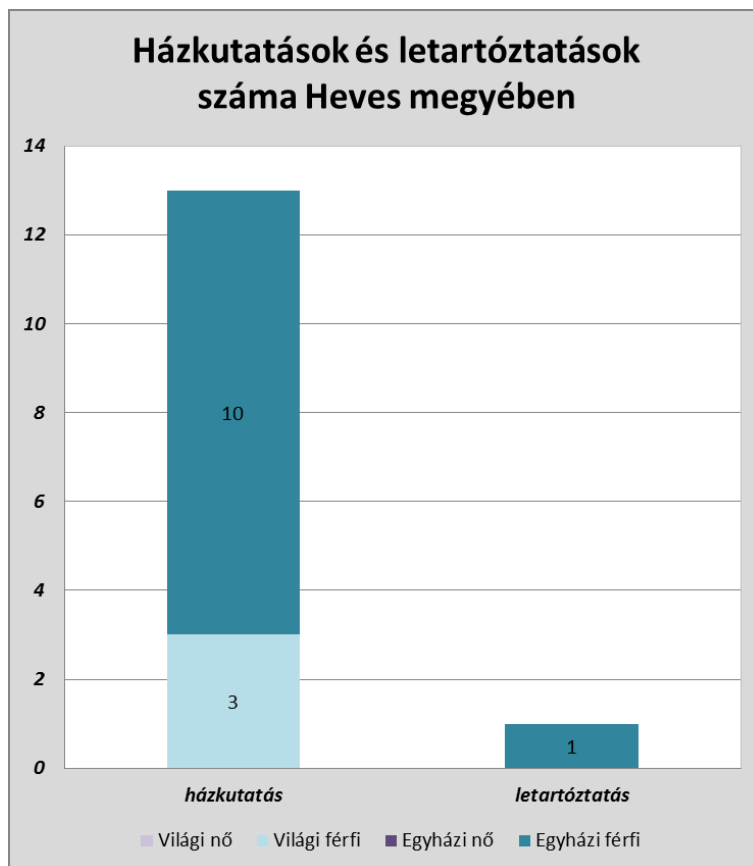
⁵¹² Tabódy István, Rédly Elemér, Hrotkó Géza, Nagy Imre.

⁵¹³ Karg Györgyné, Klimkó Dezsóné és Cséry Miklósné.

⁵¹⁴ Ikvay László, Kis László, Döme János, Turi Lajos.

⁵¹⁵ Tihanyi Margit, Kertész Ferenc, Varga Lajos.

és Hervay Ferencet, aki ekkor Miskolcon az erdészetnél dolgozott. Házkutatásokra a városban, a környékbeli kisebb városokban és falvakban került sor. Az akció az ott élő papokat, szerzeteseket és szerzetesnőket érintette leginkább, de világi hívőket is zaklattak.

1961. február 6-án a következő személyeknél tartottak házkutatást: Schmidt Ferenc, Pethő Jenő, Lipkay István, Ambruss Adrienn, Kádár László, Kalász Elek, Antal Istvánné, Balázs Magdolna, Hegyi Gábor, Balpataki Béla. Az egri akciónak különösen nagy vonzáskörzete volt. Házkutatásokat folytattak Verpeléten, Erksen, Hatvanban, Felsőtárkányban, Zaránkon, Miskolcon, Sajószentpéteren. A „Fekete Hollók” éjszakája így vált valóban országos (és nemcsak Budapestet valamint néhány nagyvárost érintő) rendőrségi fellépéssé. Az akció állambiztonsági erődemonstrációként is felfogható, hiszen a kisebb falvakban nem lett büntetőjogi következménye a házkutatásoknak, ezért valószínűsíthető, hogy csupán jezsuita szerzetes voltukból adódóan zaklatták Schmidt Ferenc verpeléti, Pethő Jenő⁵¹⁶ erki, és Lipkay István hatvani káplánt. A házkutatások

⁵¹⁶ Pethő Jenőre vizsgálati dossziésorozatot nyitottak (ÁBTL 3.1.9 V–147806 Pethő Jenő és társai), amelyben az 1961-es akcióra vonatkozóan található adatok az országban szétszóródott jezsuita szerzetesekre nézve. Összefoglalva elmondható, hogy ennek a fellépésnek nem a jezsuiták voltak főszereplői, de a házkutatások rájuk is kiterjedtek, bírósági eljárást ekkor azonban nem kezdeményeztek ellenük. A jezsuiták diktatúra alatti

lélektani hátterére következtethetünk a következő rendőrségi jelentésből, amit Ivicz Imre rendőrőrhadnagy készített a Pethő Jenő lakásán megtartott házkutatásról: „Amikor a leveleit válogattuk, mi közömbösséget mutattunk, ellenben a személynél bizonyos izgatottságot tapasztaltunk. Lehetett látni rajta, hogy arcjátéka változik, és bizonyos mértékben elvörösödik.”⁵¹⁷ A későbbi nyomozati munka során többször is kellett házkutatást tartani: például Hervay Ferenc miskolci lakására összesen három, egri lakhelyére egy alkalommal vonultak ki a rendőrök. A házkutatás során lefoglalt jegyzetek, írások, könyvek, levelek, fényképek adták az alapját a nyílt nyomozati szakasznak.

Pécsett, 1961. február 6-án három személyt helyeztek előzetes letartóztatásba: Csonka Ferenc római katolikus papot, Bolváry László „kereten kívüli” pálos szerzetest és Károly Róbert – a Központi Szemináriumából eltávolított – kispapot.⁵¹⁸ Házkutatást tartottak Tóber László, Ivasivka Mátyás, Angyal Tibor, Sárdi Irma, dr. Péntek Erzsébet, Gundrum Károly, Szauer Dezső, Bárdfalvi Ferenc, Áts György, Kovács László és dr. Juhász Pál lakásán.⁵¹⁹ Jezsuitákhoz fűződő kapcsolata miatt Belányi István pécsi lakhelyére⁵²⁰ is kivonultak a rendőrök. A ciszterci szerzetes, Barlay Ödön pécsi származására tekintettel ottani lakásán és Horányi Jánosnál is házkutatást tartottak a rendőrök. Kutatásunk jelenlegi állása szerint Pécs esetében csupán a városra terjedt ki az akció,⁵²¹ de egy ilyen nagyságú és összetettségű rendőri intézkedés rekonstruálása során bármikor előkerülhetnek újabb adatok. A pécsi akció részleteit az alábbi ábra foglalja össze. Az egri akció részleteivel összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy míg Eger esetében a házkutatást elszenvedők között többségben voltak az egyházi férfiak, addig Pécs tekintetében fordított a trend.

---

történetét kutató Bánkuti Gábor sem tud arról, hogy az 1961-es letartóztatási hullám érintette volna a jezsuitákat. BÁNKUTI, 2011. 187.

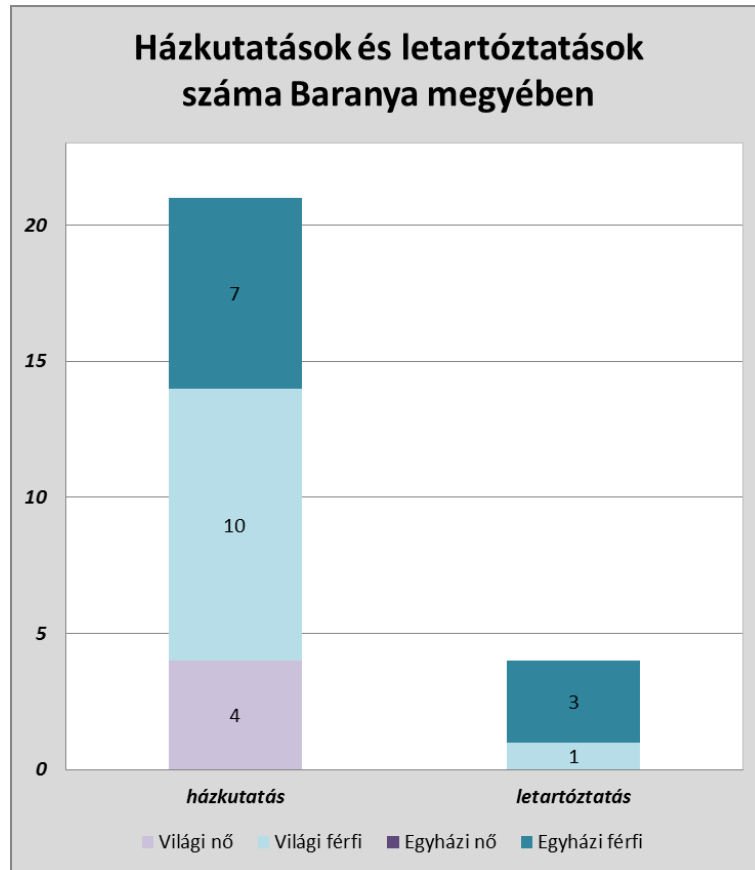
⁵¹⁷ ÁBTL 3.1.9 V–147806/1. Pethő Jenő és társai. 19.

⁵¹⁸ ÁBTL 3.1.9 V–147350/1. Csonka Ferenc és társai. 29.

⁵¹⁹ ÁBTL 3.1.9 V–147350/1. Csonka Ferenc és társai. 31–35.

⁵²⁰ ÁBTL 3.1.9 V–147806/1. Pethő Jenő és társai. 48.

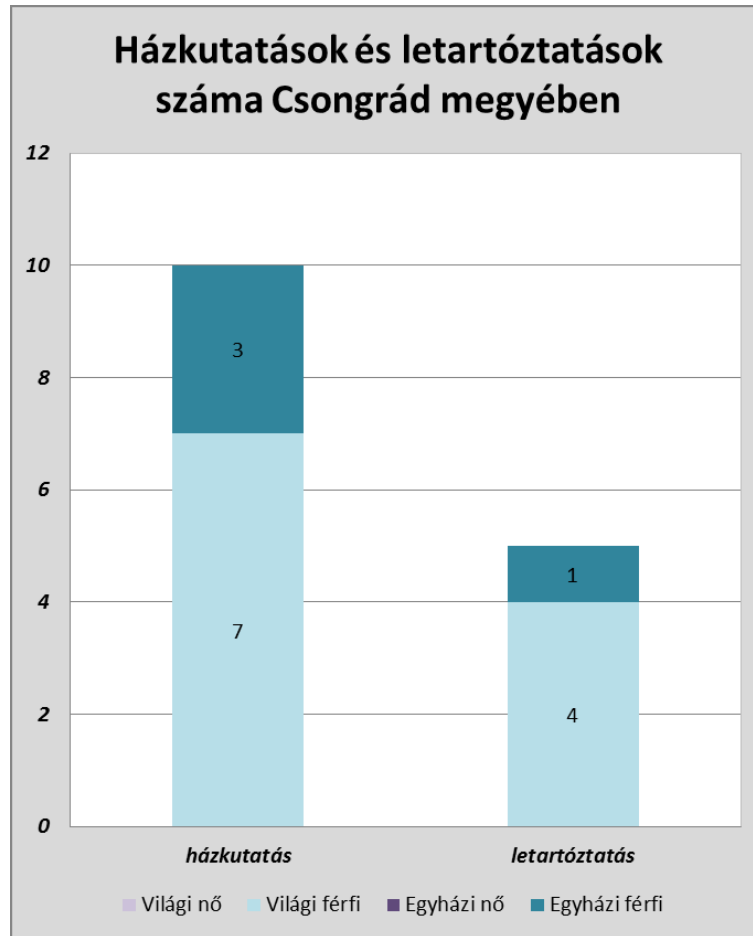
⁵²¹ Amennyiben Komló városát Pécs „vonzáskörzetének” tekintjük, úgy ott is történt egy házkutatás Turzó István jezsuita szerzetes lakásán. ÁBTL 3.1.9 V–147806/2. Pethő Jenő és társai. 158.

Az országos akció keretén belül, ezen az éjszakán Szegeden két főt tartóztattak le: Havass Gézát, aki a későbbiekben névadója, és mesterségesen megtett vezetője lett az egész „Fekete Hollók” ügynek, továbbá Kovács Imre káplánt, akit nemcsak államellenes szervezkedés, hanem fegyverrejtegetés büntette⁵²² miatt is előzetes letartóztatásba helyeztek. A kutatás során eddig megismert iratok alapján nem volt más, akinél ilyen jellegű politikai ügyben is nyomozás folytattak volna. Kovács Imre vesztét a plébániára telepített lehallgató készülék okozta, ugyanis azon keresztül hallgatta ki a rendőrség azt a beszélgetést, amely során a kertben talált fegyver visszaadására utasította a templom bejárónőjét.⁵²³

⁵²² BHÖ, 1958. 8. pont: „Büntett miatt büntetendő, aki az 1. pontban meghatározott bűncselekmények valamelyikének elkövetésére mással szövetkezik, a véghezvitel előkészítésére irányuló más cselekményt követ el avagy az említett bűncselekmények valamelyikének elkövetésére izgat, mást felhív, ajánlkozik vagy vállalkozik.”

⁵²³ ÁBTL 3.1.5 O–12147/4. Fekete Hollók. 106–107. és ÁBTL 3.1.9 V–146825/2. Kovács Imre és társai. 353.

A szegedi házkutatások száma – hasonlóan az ország más nagyvárosaihoz – nagyjából tucatnyi volt. A rendőrségi akció elszenvedői ez esetben is inkább világiak voltak. A rendelkezésre álló adatok alapján február 6-án: Katona Nándornál, Németh Tibornál, Nógrádi Bélánál, Tüske Gyulánál, Vitéz Gyulánál, Nacsza Etelkánál, Surányi Róbertnél, Bácskai Lászlónál, Kéri Irmánál és Szilágyi Katalinnál tartottak házkutatást.⁵²⁴ A szegedi akció hatósugarához annyi adalékkal szolgálhatunk, hogy a korábban említett Csizmazia Rezső esetében Tótkomlóson, Németh Tibornál pedig Hódmezővásárhelyen⁵²⁵ foganatosítottak házkutatást. A tótkomlósi házkutatás példáján látható, hogy sok esetben nem lehetett könnyű összefüggéseket felfedezni az egyes rendőri intézkedések között, a házkutatást elszenvedőknek nem lehetett rálátásuk ügyük hátterére. Csizmazia Rezső 1961. február 6-án minden valószínűség szerint nem tudta, hogy a nála rendszeresen tartott házkutatások sorában az éppen aktuális kiemelkedő jelentőséggel bír. Mint ahogy arról

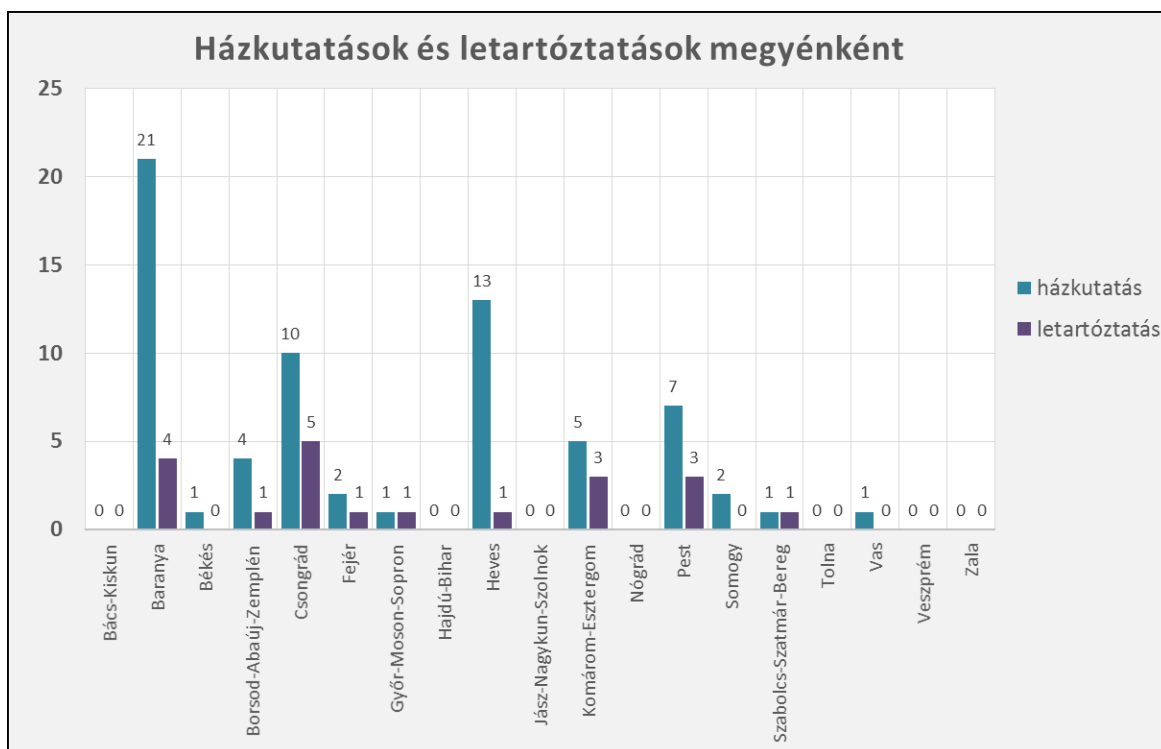
⁵²⁴ ÁBTL 3.1.5 O–12147/4. Fekete Hollók. 211.

⁵²⁵ ÁBTL 3.1.9 V–147806/2. Pethő Jenő és társai. 107.

sem lehetett információja, hogy ezzel egy országos akció résztvevőjévé vált: „A lefoglalt anyagok között feltűnően kevés sokszorosított anyag található, véleményem szerint ez annak tudható be, hogy Csizmaziánál az utóbbi két évben három esetben volt házkutatás és így a rá vonatkozó komolyabb kompromittáló anyagokat megsemmisítette, vagy megfelelő személyeknél elhelyezhette.”⁵²⁶

Székesfehérvárott Rónay György, ciszterci szerzetest tartóztatták le,⁵²⁷ de első kihallgatására és utána egész ügyének vitelére már Budapesten került sor.

A februári akciót tekintve, akkor is országos hatókörű házkutatásokról beszélhetünk, ha nem minden megyében került sor rendőri fellépésre. A következő ábrán megyénkénti bontásban mutatjuk be a házkutatások és letartóztatások alakulását.⁵²⁸

Jelenlegi adataink szerint voltak olyan megyék, ahol se házkutatás, se letartóztatás nem történt, például Hajdú–Bihar és Zala megyében. Több megyében csak házkutatásokra került sor, például Békés és Vas megye esetében. Amennyiben a letartóztatásokkal járó

⁵²⁶ ÁBTL 3.1.9 V–147806/1. Pethő Jenő és társai. 62.

⁵²⁷ ÁBTL 3.1.9 V–146835/8. Palos György és társai. 191.

⁵²⁸ Az összehasonlításból a fővárost tudatosan vettük ki, hiszen a budapesti akció nagysága miatt aránytalanul lehetne csak ábrázolni az országos viszonyokat.

házkutatásokat néztük, létszám szempontjából Budapest után Csongrád, Baranya, Heves⁵²⁹ és Fejér megye látszott kiemelkedni a többi közül. Csongrád megye kitüntetett szerepe visszavezethető a megyeszékhely, Szeged központi jellegére, ahol piarista (az iskolák államosítása előtt gimnáziumot tartottak fenn) és jezsuita (a kispapképzést irányították, a teológiai tanárok többsége jezsuita volt, hatásuk tehát hosszú ideig érezhető volt az egyházmegye papjai között) hagyományokra épülve magas szintű hitélet folyt. Baranya megye kiemelt szerepét a Pécssett jelen lévő „volt” szerzetesek – jezsuiták, ciszterciek, pálosok – mellett a nagy hagyományokkal rendelkező cserkész-élet adta. Heves megye jelentőségét egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a megyeszékhelyen – ami egyben az egri főegyházmegye székhelye is volt – széles gyökerekkel rendelkezett a katolikus egyház; másrészt a megyében elszórta kis települések, falvak plébánosi és kápláni állásaiban kereten kívüli szerzetesek (leginkább ciszterciek és jezsuiták) lelkipásztorkodtak. Fejér megye szerepéről külön és kiemelten kell szólnunk, mert az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak is sok gondot okozott az egyházmegye és főpásztora, Shvoy Lajos. Az ÁEH jelentéseinek és az országos értekezletek beszámolóinak visszatérő eleme, hogy a székesfehérvári egyházmegye az egyházi reakció fészke. Mivel a hivatal kiemelten foglalkozott az egyházmegyével a következőkben Bai László, egyházügyi főmegbízott hozzászólásából idézünk: „Olt elvtárs beszámolójának első részéhez szeretnék hozzászólni, és pedig azért, mert mi abban a kényelmetlen helyzetben vagyunk, hogy amikor az egyházak reakciós tevékenységéről van szó, akkor a fehérvári egyházmegye mindig élen jár. Sőt, az összeesküvés [a „Fekete Hollók” összeesküvésről van szó. A szerző megjegyzése.] góca is – ahogy én tájékoztatva vagyok – a székesfehérvári egyházmegye területén volt. Amint Olt elvtárs utalt rá, erre ez az egyházmegye a legalkalmasabb terület, ami adódik Shvoy püspök reakciós egyházpolitikai tevékenységéből és egyházi reakciós magatartásából is. Az a légkör, amit a püspök megteremtett, a legalkalmasabb a reakciós tevékenységre, és amely megakadályozza a haladó papi mozgalmak nagyobb mértékű előrehaladását.”⁵³⁰ Az idős püspök határozott kiállása a vallási élet gyakorlásának lehetősége mellett a hatalom rosszállását váltotta ki. Olt Károly, az ÁEH elnöke

---

⁵²⁹ A Heves megye mellett található egy letartóztatás Vastag Sándorra vonatkozik. A megyében – földrajzi értelemben – több letartóztatás nem történt, mivel az egri akció másik szereplőjét (Hervay Ferencet) Miskolcon (Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) tartóztatták le.

⁵³⁰ A hozzászólás az országos értekezletén hangzott el 1961. június 14-én. MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/1961. 13.

valószínűleg rá célzott akkor, amikor olyan püspökökről beszélt, akik tudtak az „összeesküvésről”, akik ellen azonban magas életkoruk miatt nem indítottak eljárást.⁵³¹ A hatósági fellépésre valószínűleg nem csak azért nem került sor, mert Shvoy Lajos ekkor már túl volt a nyolcvanadik életévén, hanem azért is, mert nem állt a politika érdekében Mindszenty József, Pétery József és Badalik Bertalan után újabb püspököt mártírrá tenni a közvélemény szemében. Bai László fentebb idézet hozzászólásának másik részlete megvilágítja ennek a gondolatmenetnek a hátterét: „Ugyanakkor nehéz megakadályozni azt, hogy a hazai és a világ egyházi reakciójának szemében Shvoy püspök mártírrá ne váljon. Véleményünk az, hogy ebben a helyzetben Shvoy püspök szívesen venné, ha akár ennek az államellenes összeesküvésnek a révén is letartóztatnánk, sőt talán nem ijedne meg attól sem, ha elítélnék, vagy egyházkormányzati munkájában bármilyen módon akadályoznák. Szeretné ezt elérni, mert élete vége felé jár, és nem jönne neki rosszul, ha halála után szentté vagy boldoggá avatnák.”⁵³²

VI.3.2 Időbeli megoszlás

A házkutatások és letartóztatások földrajzi elhelyezkedésén túl célszerűnek látszott időbeli szempontból is bemutatni az akciót. A következőkben külön elemezzük a házkutatások és külön a letartóztatások számának alakulását, az adatok több esetben korrelálnak, néha azonban az arányok közötti különbségek magyarázatra szorulnak. Adatsorunkat 1960 novemberében indítottuk, hiszen a „Fekete Hollók” ügy első epizódjára akkor került sor. Házkutatások tekintetében egyértelműen 1961. február 6-a emelkedik ki. Két nagyobb házkutatási hullám volt még februárban⁵³³ és májusban, de körülbelül negyedannyi résztvevővel, mint a csúcson. A február 6-i események után abban a hónapban még több helyen pótházkutatásokat végeztek, ez okozza a viszonylag magas számot. A májusi kiemelkedő adat hátterében minden bizonnyal az áll, hogy ekkor sokakat helyeztek előzetes letartóztatásba, amihez rendszerint házkutatás is kapcsolódott. Március és április folyamán is több alkalommal vonult ki a rendőrség egy-egy helyszínre bizonyítékok után kutatva, ezek közül a márciusi adat magasabb. A kihallgatásokat vezető

---

⁵³¹ MNL OL XIX-A-21-d-0010-1/1961. 7.

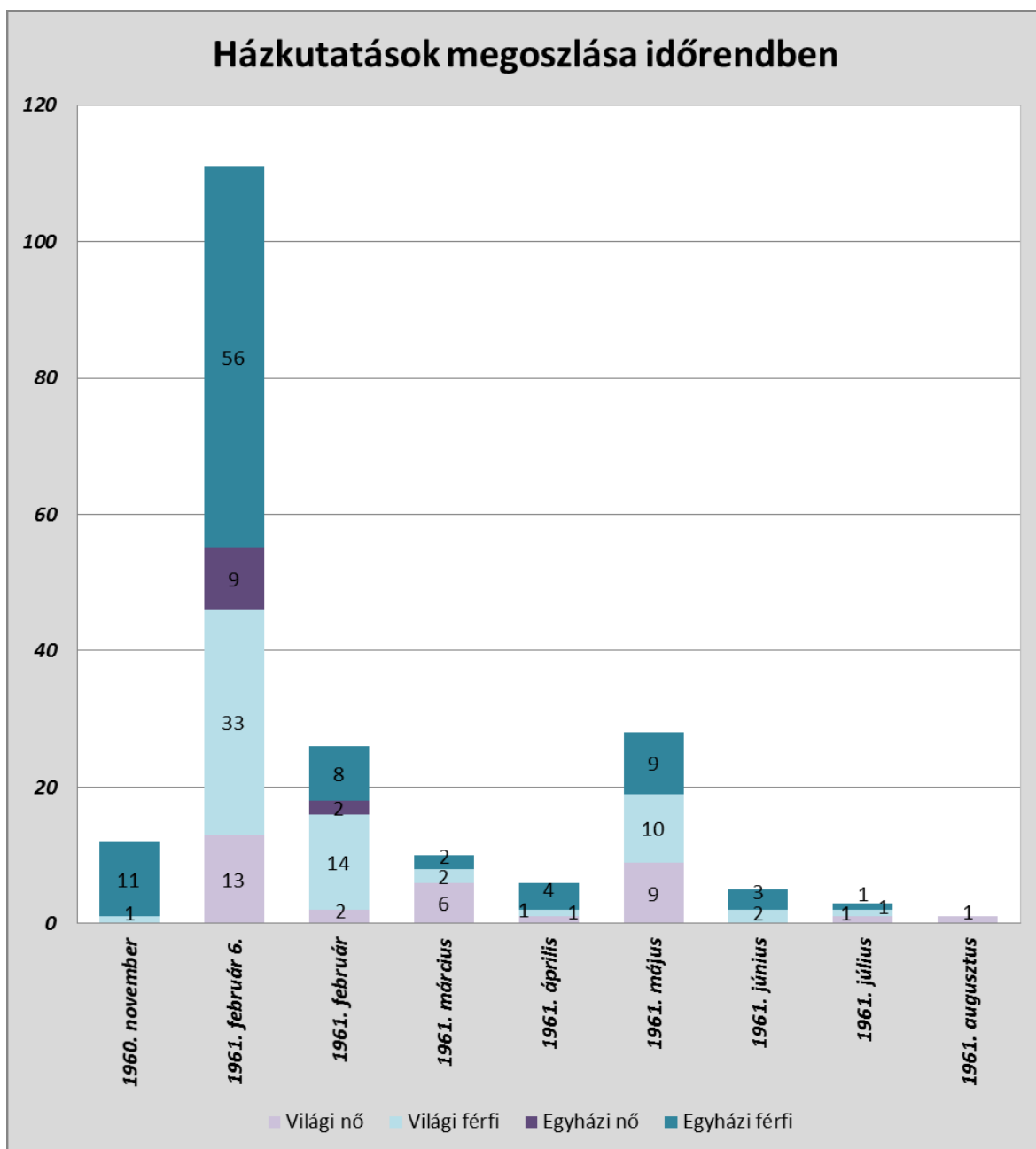
⁵³² MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/1961. 14.

⁵³³ A februári események közé számítottunk mindent, amire február 6-a után került sor, így a továbbiakban ebben az értelemben használjuk a februári jelzőt.

tisztek a vizsgálati munka során szerzett nyílt és titkos információk alapján rendelték el ezeket a házkutatásokat, adataink azt támasztják alá, hogy a rendőrség jó határfokkal dolgozott, mert viszonylag hamar – már március folyamán – olyan adatokhoz jutottak, ami alapján elrendelheték az intézkedést. A február 6-i események többségében az egyháziakat érintették, utána viszont megfordul a trend és – április illetve június kivételével – a világiak körében végzett házkutatások száma lett magasabb. Adataink alapján a „Fekete Hollók” ügy először inkább egyháziakat, később pedig világiakat érint, a július folyamán esedékes bírósági tárgyalásokra pedig arányuk nagyjából kiegyenlítődik és közel ugyanannyi világi és egyházi személyt ítélnék börtönbüntetésre.⁵³⁴

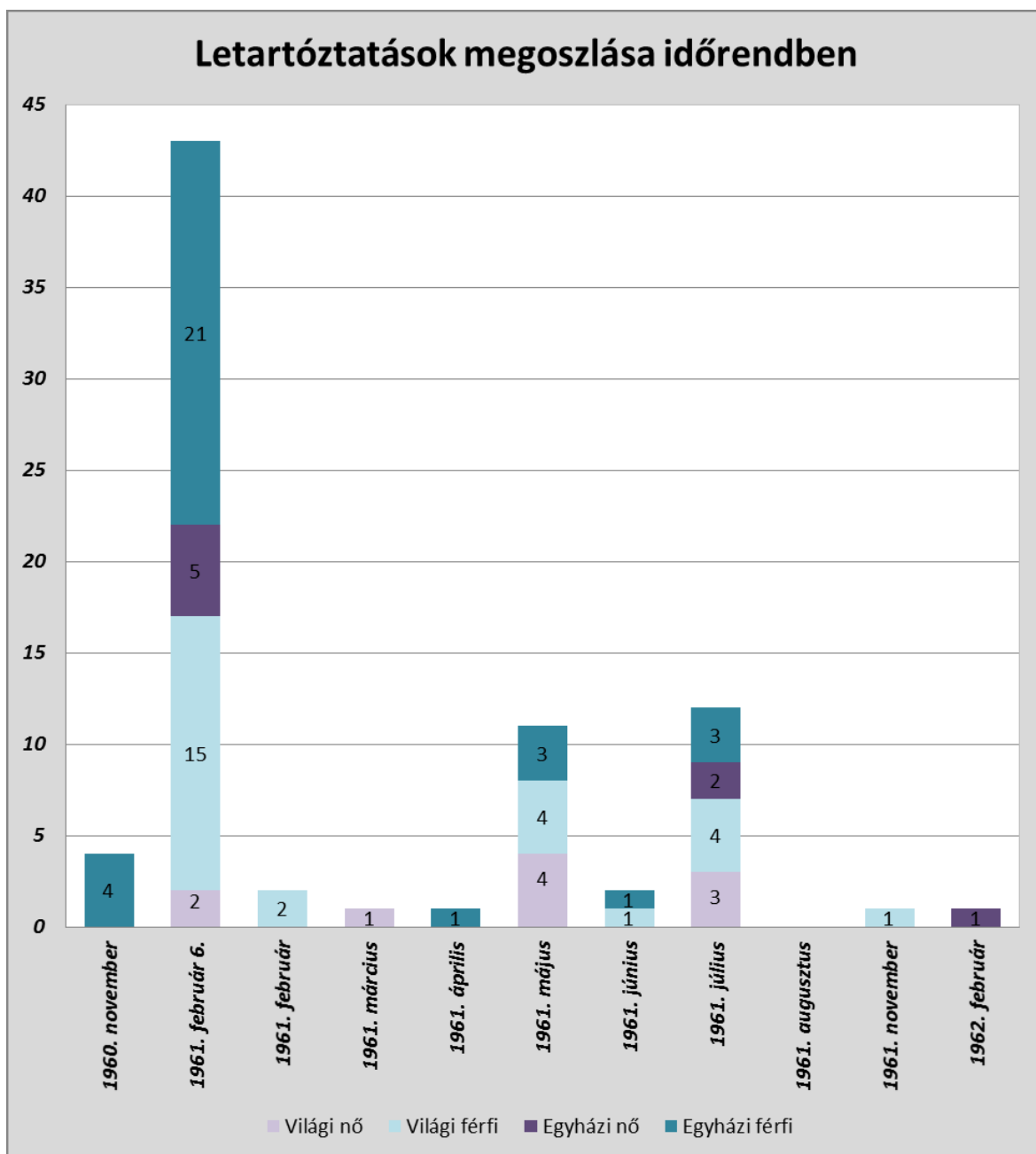
---

⁵³⁴ A perek részletes bemutatására és hasonló szempontú elemzésére a nyolcadik fejezetben kerül sor.

Amennyiben a letartóztatásokat külön vesszük számba, azt mondhatjuk, hogy arányaiban kevesebb, ugyanakkor nagyjából hasonló mintázatot ad, mint a házkutatások. A február 6-i és a májusi csúcspont itt is kirajzolódik, viszont a február eseményeknél a házkutatások kiemelkedő arányát nem követi hasonló mértékű letartóztatás. Ennek magyarázata nagy valószínűség szerint az akció alapos előkészületében van. A márciusi és áprilisi letartóztatások nem jelentősek – mindkét hónapban 1-1 fő –, úgy tűnik, hogy az előzetes letartóztatásba helyezéshez hosszabb előkészítési munkára volt szükség, mint a házkutatáshoz. A két adatsor között a legnagyobb különbség a júliusi eseményekben van,

ekkor ugyanis a házkutatások száma elenyésző a letartóztatottak számához képest. A jelenség magyarázata a júliusba kezdődő pereknél van, ugyanis a bírósági eljárás folyamán viszonylag nagy volt azok száma, akik szabadlábról érkeztek a vádlottak padjára. A fentiek alapján három letartóztatási hullámot tarthatunk számon a „Fekete Hollók” ügyben: 1961. február 6-át, ez év májusát és júliusát. A letartóztatottak társadalmi viszonyát tekintve is hasonló kép alakult ki, mint a házkutatásoknál, vagyis február 6-án több egyházi személyt vettek őrizetbe, nagyjából mindazokat, akiknek ügye bírósági szakaszba került. A későbbi letartóztatottak között a világiak felülreprezentáltak voltak, hiszen februárban és márciusban csak világiakat helyeztek előzetes letartóztatásba, de a májusi és a júliusi „begyűjtések” alkalmával is többségben voltak, így az ítélethirdetések idejére nagyjából kiegyenlítődték a kezdeti különbségek.

VI.3.3 A házkutatások állambiztonsági és személyes emlékezete

A házkutatások megtörténte után az iratok között több esetben olvasható a házkutatásról szóló rendőri beszámoló, amit utasításra készített el a házkutatást vezető rendőrtiszt. Ezek a jelentések bepillantást engedtek a szikár házkutatási procedúrán túl abba is, hogy milyen körülmények között éltek, milyen lelkiállapotban voltak vagy kerültek a házkutatást elszenvedők. A „Fekete Hollók” elleni fellépés összehangolása során arra is tekintettel kellett lenni, hogy bizonyos személyek őrizetbe vételénél előre nem

látható, csak sejthető problémák jelentkezhetnek. A fentiekben példaként említettük Hervay Ferenc esetét. A következőkben két olyan példát mutatunk be, amelyek során kisebb-nagyobb nem várt nehézséget kellett megoldania a házkutatást végző brigádnak.

Halász Pius letartóztatása kapcsán a házba való bejutás sem ment bonyodalmak nélkül: „A parancs értelmében 22.55 perckor minden feltűnés nélkül közelítettük meg a lakást. Nevezett [Halász Ferenc. A szerző kiegészítése.] ekkor már káplánjával együtt aludt, legalábbis feküdt a lakásban fényt sehol sem tapasztaltunk. Bekopogtattunk ablakán, amire felkelt és odajött az ablakhoz. Először nem fedtük fel előtte rendőrei mivoltunkat, illetve azt közöltük vele, hogy beteghez hívatjuk és kértük, hogy nyisson ajtót. Kérésünkre nem volt hajlandó ajtót nyitni, mire felfedtük előtte, hogy a rendőrségtől keressük, azonban ezen közlésünkre sem volt hajlandó ajtót nyitni. Ajtónyitás helyett átment a másik szobába alvó káplánjához és azt felkeltette. Ez idő alatt egy erős lökessel belöktük a lakás ajtaját és behatoltunk a lakásba. A behatoláskor nevezett piyamába öltözve a hálószoba ajtajában állt és igen meg volt lepődve. Megkérdeztük nevét, s miután azt megmondta, azonnal közöltük vele, hogy le lesz tartóztatva. [...] A behatolás után azonnal megnéztük a kályhát, amelyben még tűz volt, azonban ott égett papírmaradványt, vagy égetésre utaló nyomot nem találtunk. Feltett kérdésünkre az ajtónyitás megtagadását azzal indokolta, hogy bent még a teológián tanították, hogy papokat már gyilkoltak meg oly formában, hogy éjjel kicsalták a plébániáról és ezért nem volt hajlandó ajtót nyitni, mert nem volt meggyőződve arról, hogy kit és miért keresünk.”⁵³⁵ Halász Pius letartóztatásának körülményeit nem csak a fenti rendőrségi beszámolóból ismertük, hanem visszaemlékezésében ő maga is hasonlóan mondta le letartóztatása körülményeit: „Csatkáról vittek el 1961. február 6-án. Azon az éjjelen hetvenöt papot szedtek össze az egész országban. Mély álomban voltam, amikor zörgettek: – Plébános úr, beteghez hívják! – Ha súlyos beteg volt a faluban, azt én mindig pontosan tudtam. – Nem tudok arról, hogy beteg lenne a faluban – szóltam vissza. – Ne jártassa tovább a száját, nyisson ajtót, rendőrség! Betörték mindkét ajtót, az egyik a revolverének a csövét benyomta a bordáim közé. Jött a házkutatás, húsz kötet kéziratomat elvitték. A Fő utcára kerültem, és megkezdődött a kihallgatás.”⁵³⁶

---

⁵³⁵ ÁBTL 3.1.9 V–146835/3. Palos György és társai. 137. A jelentést Sütő János rendőr százados készítette.

⁵³⁶ KULICS-TÖLGYESI, 1991. 87.

Thiry István római katolikus pap letartóztatása azért ütközött nehézségbe, mert az előzetes előkészítés nem elég alaposan történt: „A behatolás körülményeire vonatkozó leírt anyagok valótlanok voltak, a cím rosszul volt megállapítva. Nevezett [Thiry István. A szerző megjegyzése.] lakhelyének felderítése után megállapítottuk, hogy fizikai nehézségek folytán – magas kőfal és zárt vasajtó – azt megközelíteni nem tudjuk. Telefonon bejelentkeztem, közöltem a körülményeket és utasítást kaptam, hogy várjam meg Meszlényi nevű pap hazatérését, akinél a templom bejárati kulcsai vannak. Meszlényi 12 óráig nem érkezett lakásra, újra bejelentkeztem, és ekkor utasítást kaptam, hogy erőszakos úton hatoljak be a nevezett lakhelyére. Két ajtó erőszakos feltörése útján behatoltam a brigáddal nevezettnek a jobboldali torony második emeleti lakóhelyiségébe. A szobába való érkezés során megállapítottam, az ágyban használt ágynemű melegségéből, hogy nevezett a környéken elrejtőzött. Rövid kutatás után megállapítottam, hogy nevezett a két torony között lévő árkádok közé bújt el, amiben fél lábszárig érő jeges, hideg víz volt. Nevezett alsónadrágban tartózkodott az említett helyen. Erőszakos felszólításra visszatért – nem történt tetteles bántalmazás, csak visszahúztuk.”⁵³⁷ A házkutatások sorában ezt az egy esetet leszámítva – eddig – nem talákoztunk olyan helyzettel, hogy valaki szökni próbált volna a letartóztatás elől. A felfokozott lelkiállapot a jelentés végén megjegyzés formában visszaköszönt: „Megjegyzés: A személy lefogásakor rendkívüli idegállapotba került, ájulásig ható rosszullét fogta el. Később megnyugodott.”⁵³⁸

A „Fekete Hollók” éjszakájának részletes bemutatását a BM II/8. Osztály véleményével szeretnénk zárni, ami nemcsak amiatt elgondolkodtató, hogy maguk az akció vezetői is eltúlzottnak gondolták a rendőri fellépés nagyságát, hanem azért is, mert megvilágítja a rendőrségi szervezet különböző szervei közötti együttműködést: „A II/5. Osztály hathatósan támogatta a vizsgálati munkát. Hiányosság azonban, hogy bár jelentős számú aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyt derítettek fel, a lefoglalható bizonyítékok széles sorát is feltárták, még nem tudták eléggé a szervezkedések mélyére

---

⁵³⁷ ÁBTL 3.1.9 V–146877/1. Bolza Marietta és társai. 219. A jelentést Dr. Nagy József rendőr főhadnagy készítette.

⁵³⁸ ÁBTL 3.1.9 V–146877/1. Bolza Marietta és társai. 219.

hatolni. Az operációk során indokolatlanul nagy számban végrehajtott házkutatások nem érték el a kívánt eredményt, emellett feleslegesen kötötték le az operatív erőket.”⁵³⁹

VI.4. Az állami szervek értékelése a letartóztatásokról

Az Állami Egyházügyi Hivatalban 1961. március 3-án tartottak országos értekezletet⁵⁴⁰ a megyei egyházügyi főelődök és a hivatal politikai munkatársai részére, ahol – a tervezett kongrua megvonás megtárgyalása után – kiemelten foglalkoztak a közelmúlt „eseményeivel”, vagyis a február 6-i letartóztatások kérdéseivel. A beszámolót Olt Károly, az ÁEH elnöke ismertette, amelyben részletesen kitért az események bemutatására. A disszertáció korábbi részében részletesen tárgyaltuk, hogy felsőbb szintről milyen formában érkezett jóváhagyás a „Fekete Hollók” elleni fellépés elindítására. A dolgozatnak ezen pontján rekonstruálhatjuk, hogy a hivatalos – egyházi kérdésekben kompetensnek látszó – állami szerv, az Állami Egyházügyi Hivatal ekkor még mindig alárendelt szerepben volt a Belügyminisztériumhoz képest. A hivatal megalakulása óta próbálta megszerezni a vezető szerepet az egyházpolitika formálásában és végrehajtásában, de ez nemcsak azért nem volt egyszerű feladat, mert új intézményként előbb saját struktúráját és működési mechanizmusát kellett kialakítania, hanem azért is, mert a politikai rendőrség 1945 óta folyamatosan meghatározó és egyetlen végrehajtója volt az egyházakat érintő döntéseknek. Az ’56-os események hosszú időre szétzúzták az ÁEH elsődlegességére vonatkozó reményeit. Csupán az általunk vizsgált korszakra, vagyis a hatvanas évek első felére jutott el arra a szintre, hogy egyre inkább az egyházpolitika végrehajtója legyen. Az erőviszonyok átrendezése nem egyik napról a másikra ment végbe. Éppen a „Fekete Hollók” elleni ügyben mutat rá leginkább, hogy a párt iránymutatásai alapján a Belügyminisztérium diktálta az események menetét. Az értekezlet beszámolójából ugyanis kiderült, hogy az ÁEH-hoz csak közvetlenül a letartóztatások előtt érkezhettek jelentés a belügyi szervektől, amelyben értesítették őket a várható eseményekről. A hivatal ezért nem is tudta felkészíteni vidéki munkatársait,⁵⁴¹ ők a

---

⁵³⁹ ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): JELENTÉS az 1960–61. évben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9.

⁵⁴⁰ MNL OL XIX–A–21–d–0010-1/1961. 1–38.

⁵⁴¹ A helyzet fonákságát jól megvilágítja Lobkovitz László hozzászólása az ÁEH országos értekezletén 1961. június 14-én: „Kérem a hivatal vezetését, hogy a jövőben is kapjunk ilyen tájékoztatást, ugyanis vannak

különböző helyszíneken már csak a házkutatások és letartóztatások bekövetkeztét realizálhatták. Olt Károly beszámolójából a fentiekre vonatkozó részt szó szerint idézzük: „Amikor a belügyi szervek abban a stádiumban voltak, hogy az összeesküvést leleplezzék, akkor ezt nekünk jelezték. A rajtaütés országosan egyszerre történt. Látják az elvtársak, hogy a letartóztatottak számában is vigyáztunk arra, hogy az az állam és egyház közötti viszonyt, annak bizonyos lojális jellegét ne zavarja meg az összeesküvés leleplezése. Tehát nagyon objektív, nagyon konkrét legyen, kézzelfogható tárgyi bizonyítékokkal rendelkezzen, ami elől nem térhetnek ki felelős egyházi fórumok sem. Éppen ezért, amikor a letartóztatások történtek, február 6-áról 7-re virradó éjszaka volt egy csomó házkutatás, akkor 7-én délelőtt 11 órára a püspöki kart Kállai Gyula elvtárs magához hívatta. Ezzel nem árulok el semmiféle titkot az elvtársaknak, hiszen javarészüket korábban már mint miniszteri biztos püspökétől hallotta, vagy rájöttek. Azt nem vehetik rossz néven az elvtársak, hogy mi előre, vagy abban a pillanatban, nem tudtuk Önöket tájékoztatni.”⁵⁴² Az iratban Olt Károly megemlítette, hogy 1961. február 7-én – tehát a házkutatások és letartóztatások után néhány órával – Kállai Gyula megbeszélésre hívta a püspöki kar tagjait. A tárgyalás légköre meglehetősen feszült lehetett, hiszen a tényre egyházi⁵⁴³ és hivatalos források⁵⁴⁴ is hasonlóan emlékeztek. Kállai Gyula éles hangon tett szemrehányást a püspököknek, hogy tudtukkal és támogatásukkal „demokráciaellenes” szervezkedést folytattak papok,⁵⁴⁵ akiket előző éjszaka előzetes letartóztatásba helyeztek. Az állam és egyház közötti „jó viszony” alapjának az 1950-es egyezményt tekintette a miniszterelnök-

---

olyan esetek, hogy a paptól értesülünk bizonyos dolgokról, aki előtt adjuk a tájékoztatót, és miután a pap elmegy, gyorsan érdeklődünk a hivataltól egy-egy ügygel kapcsolatban.” MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/1961. 18.

⁵⁴² „Az Elvtársak a sajtóból és helyileg pedig a belügyi szervek különböző akcióiból, papok riadalmából értesülhettek arról, hogy országsszerte történtek bizonyos vizsgálatok, házkutatások, sőt letartóztatások.” MNL OL XIX-A-21-d-0010-1/1961. 5.

⁵⁴³ Lénárd Ödön tanulmányában a következőképpen fogalmazott: „Tudtommal a letartóztatási hullám csúcspontjának másnapján, 1961. február 7-én az állami hatóságok a püspökök számára egy «információs megbeszélést» rendeztek, ahol szokásszerű agresszivitással támadták őket, és általában az egyházat.” LÉNÁRD, 1991. 20.

⁵⁴⁴ Olt Károly beszámolójában a következő olvasható: „Egy csomó pap van kompromittálva, mondotta Kállai elvtárs, akiket részben hivatali funkciójuk, részben magas életkoruk miatt nem akartak letartóztatni. Itt Kállai elvtárs *igen határozottan* rámutatott [Kiemelés a szerzőtől.] arra, hogy az államellenes összeesküvés leleplezése során világosan kiderült, hogy a püspöki kar 1–2 tagja is minimum, hogy tudott a szervezkedésről, ha nem vett benne tevékenyen részt, de velük szemben nem jártak el, figyelembe vették funkciójukat és magas életkorukat. Gondolhatják az elvtársak, hogy a diskurzus hogy nézett ki. [Az utolsó mondat tollal áthúzva. Megjegyzés a szerzőtől.]” MNL OL XIX-A-21-d-0010-1/1961. 7.

⁵⁴⁵ BALOGH, 2008. II. 1070.

helyettes, és erre hivatkozva utalt az állam jóindulatára, ami a letartóztatás során tanúsított önmérsékletben mutatkozott meg,⁵⁴⁶ cserébe viszont elvárta a püspököktől, hogy hathatósan lépjenek fel a „szervezkedőkkel” szemben.⁵⁴⁷ A Kállai által elvárt „kemény lépés”-re adott válasz lehetett a püspöki kar 1961. március 15-ei nyilatkozata, amit a disszertációban a későbbiek folyamán részletesen ismertetünk. Kállai nemcsak az ÁEH munkatársainak, hanem Usztyinov követnek is beszámolt a püspökökkel való február 7-i találkozájáról: „Amint az említett szervezet vezetőinek letartóztatása megtörtént, Kállai elvtárs magához hívatta Grósz, Hamvast és a püspöki kar más tagjait, és tájékoztatta őket a megtett lépésről, megemlítve azt is, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a letartóztatottal tevékenységéről tudott a katolikus egyház egyik hivatalos vezetője, a székesfehérvári egyházmegye püspöke. Grósz és a beszélgetés többi résztvevője rögtön kijelentették, hogy semmit nem tudtak ennek az ellenséges szervezetnek az illegális tevékenységéről, és határozottan elítélik tagjait.”⁵⁴⁸

Az ÁEH iratai következetesen „papi összeesküvésről” beszéltek, pedig a letartóztatottak között sokan voltak világiak is. Azért fontos erre a jelenségre odafigyelni, mert rávilágít a hatalom azon törekvésére, hogy egyrészt elszigetelt eseményként interpretálja a történeteket, másrészt társadalmi hatás nélkülinek látassa azokat: „Ők maguk szembehelyezkednek, szervezkednek, ilyen elvetemült emberek kisebb csoportokat hoznak létre, de ezzel is az a helyzet, hogy ők bizony a magyar nép tömegéhez viszonyítva csak elszigetelt akciókra képesek.”⁵⁴⁹ A hatóságok a februári letartóztatásokat mind hatásában, mind létszámában alulértékelték, pedig ilyen nagyságú, ilyen széleskörű és ilyen mélyreható rendőrségi akció különlegesnek, szinte kuriózumnak számított a hatvanas években.

A letartóztatások társadalmi fogadtatására is kitért a jelentés, amely országos viszonylatban biztosan nem keltett nagy feltűnést, hiszen híreket csak elvéve lehetett olvasni az akcióról.⁵⁵⁰ Azok, akiket valamilyen szinten érintett a „Fekete Hollók”

---

⁵⁴⁶ „Hogy ez a kialakult jó viszony megmaradjon, miután az állam részéről a legmesszebbmenő jóindulat volt tapasztalható, és nem a gyengeség, hanem az erő jóindulata, amikor mérsékelte magát és a letartóztatásoknál a legszükségesebbeket hajtotta végre [...]” MNL OL XIX-A-21-d-0010-1/1961. 7.

⁵⁴⁷ „Ezen az alapon tehát tennivalók vannak és mi a püspöki kartól várjuk is ezeket az elhatároló és kemény lépéseket.” MNL OL XIX-A-21-d-0010-1/1961. 7.

⁵⁴⁸ BARÁTH, 2012. 285.

⁵⁴⁹ MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/1961. 38.

⁵⁵⁰ A következő alfejezetben részletesen kitérünk a sajtóban megjelent közleményekre.

éjszakájának bármilyen eseménye, többnyire saját környezetén belül tartották az információt, tehát a széles közvéleményhez nem jutott el a házkutatások és az őrizetbe vételek híre. Az 1961. június 14-én az ÁEH-ban tartott országos értekezleten részletes foglalkoztak mind a belföldi, mind a külföldi reakciókkal. A belföldi hatást a következőképpen írta le: „Ismeretes, hogy néhány papi személy letartóztatása milyen visszhangot keltett. Megállapításunk eddig a következő: Belföldön a dolgozó tömegeket – a vallásos katolikus embereket is beleértve – nem nagyon érdekelte, legfeljebb felbőszítette ez az összeesküvés, de kétségtelen, hogy nagy izgalmat váltott ki egyházi körökben.”⁵⁵¹ A jelentésben olvasható „néhány papi személy” erős túlzásnak tekinthető, ismerve a „szervezkedésben” érintett és letartóztatott emberek számát. Az értekezletről készített jegyzőkönyv szerint az egész országra jellemző közömbösség, egy-egy vidéki részen eltérő lehetett. Egerből például Borai Emil, ÁEH megbízott a következő hozzászólását tette: „Különös élvezetemre szolgált végighallgatni, hogy a letartóztatásokkal kapcsolatban tulajdonképpen mi is a helyzet. Heves megyében, különösen miután ott reakciós góccok vannak, rendkívüli módon érdekelte az embereket a letartóztatás. A dolgozókat olyan szempontból érdekelte, hogy ez a vallás elleni támadás-e az állam részéről, vagy pedig más jellegű. Abban a pillanatban, amikor ez felmerült, a megyei pártbizottság gondoskodott arról, hogy megfelelő mértékben tájékoztatva legyenek a dolgozók a történetekről.”⁵⁵² A forrásból kiderült, hogy az állami- és pártszervek összehangolt fellépésének eredményeképpen sikerült kisebbiteni és „államellenes szervezkedés”-ként bemutatni a történeteket.

A letartóztatások külföldi visszhangját Olt Károly a következőképpen foglalta össze: „Külföldön az összeesküvés leleplezését, a letartóztatásokat azzal kommentálták, hogy belpolitikai okok tették szükségessé a letartóztatást, egyrészt mert a püspöki kar nem akart velük szemben fellépni, másrészt úgy magyarázták, hogy a magyar népi demokrácia súlyos gazdasági bajokkal küzd és ezzel a perrel akarják a bajokról (hús hiány,⁵⁵³

---

⁵⁵¹ MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/1961. 6.

⁵⁵² MNL OL XIX-A-21-d 0010-3/1961. 23.

⁵⁵³ Az értekezleten személyesen megjelent Kállai Gyula, aki szélesebb perspektívában láttatva az eseményeket kitért számos részletkérdésre, így a húshiányra is: „Jók a tömegkapcsolataink is, még akkor is, ha a sertéshús bizonyos mértékű hiánya zavarokat is okoz, ami bizonyos hangulatot kelt. Ezt mi nem akarjuk tagadni vagy vitatni, de ezzel a húskérdéssel is úgy vagyunk, hogy ugyanakkor a húsfogyasztás – összmenyiségét tekintve – nem csökkent a múlt év hasonló időszakához képest az országban. [...] Sertéshússal egy kicsit rosszul állunk, de hát azért nem dől össze a világ. Ennek elég sok oka van. Egyik oka

termelőszövetkezeti szervezés nehézségei)⁵⁵⁴ a figyelmet elterelni. Ezután azt mondták ezek a külföldi kommentárok, hogy a papok letartóztatása mögött Moszkva áll és Moszkva utasítására történt. Ez egy régi recept, hogy ilyen vádat emelnek.”⁵⁵⁵

Az Állami Egyházügyi Hivatal a hatalom egyik fókuszpontját jelentette, és abból a szemszögből nézve a „Fekete Hollók” elleni fellépést és annak hatását minél kisebbnek igyekeztek láttatni. Kállai Gyula ilyen szellemben nyilatkozott az ÁEH országos értekezletén: „Ezért is nem csinálunk a letartóztatott papokkal kapcsolatban a sajtóban nagy ügyet, mert ez a magyar nép számára nagy problémát nem okoz, – sem a letartóztatás, sem az, hogy most folyik a per. Ha meg lesz a per leközlük, hogy kit mennyire, miért ítélték el.”⁵⁵⁶

A szovjet nagykövet 1961. március 15-én találkozott Puja Friggyessel, a külügyminiszter helyettesével. A megbeszélésről készült emlékeztető rávilágít arra, hogy a „Fekete Hollók” ügyet kézi-vezérléssel a pártközpontból irányították: „Az utóbbi időszakban a katolikus egyház jelentősen aktivizálódott és erősen törekszik befolyásának elterjesztésére, különösen az ifjúságra. Puja elvtárs ugyancsak el mondta, hogy a katolikus papok körében az utóbbi időben történt letartóztatásokról szóló hírek már nyilvánossá váltak Nyugaton, ami kifejezésre jut néhány burzsoá újság lapjain. Ami a katolikus ellenforradalmi szervezet letartóztatott vezetői lehetséges perének nagy sajtónyilvánosság melletti lefolytatását illeti, ez, Puja elvtárs véleménye szerint, szinte teljesen kizárt, mivel a MNK jelenlegi körülményei között aligha kedvező az a magyarellenes propagandakampány, ami ennek kapcsán Nyugaton valószínűleg fokozódik majd. A magyar elvtársak a rendelkezésre álló tapasztalatból kiindulva úgy vélik, hogy az egyes papok bűnös tevékenységének és amorális életmódjának leplezésében a leghatékonyabbak a helyi lakosság részvételével lefolytatott lokális bírósági perek. Az ilyen perek az összes

---

az átszervezésből adódik. Ezt nem akarjuk tagadni, de van ennek más oka is.” MNL OL XIX–A–21–d–0010-3/1961. 29. A sertéshúshiány és a termelőszövetkezetek megszervezése között a fentiek alapján Kállai Gyula szerint is összefüggés volt. VARGA, 2001. 71.

⁵⁵⁴ A szövetkezetesítéssel kapcsolatban a következő megjegyzést tette Kállai Gyula: „A mezőgazdasági nagyüzemek kialakításához, a most megalakuló termelőszövetkezetek igazi, szocialista nagyüzemekké való átalakításához nekünk egy kis időre van szükségünk.” MNL OL XIX–A–21–d–0010-3/1961. 30.

⁵⁵⁵ MNL OL XIX–A–21–d–0010-3/1961. 6–7.

⁵⁵⁶ MNL OL XIX–A–21–d–0010-3/1961. 38.

egyéb előny mellett – Puja elvtárs szavai szerint – nagy nevelő szerepet játszanak és segítenek a hívőknek felnyitni a szemét »az Isten földi képviselőit« illetően.⁵⁵⁷

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1961. első félévi ülésén is szóba került a „Fekete Hollók” ügy. A január 5-i találkozón a szovjet főtanácsadó,⁵⁵⁸ Bezcsasztnov áttételesen utalt a következő hónapban bekövetkező letartóztatásokra: „A vizsgálati munkáról szóló kérdést mondjuk el lehet halasztani a második félévre, ez nem sürgős kérdés, a *vizsgálati osztályon most sok munka lesz* [Kiemelés a szerzőtől].”⁵⁵⁹ Az április 24-i ülésen pedig már néven nevezve hangzott el összefoglaló a „Fekete Hollók”-ról és az addig elért eredményekről: „Az elmúlt év végén kezdtük el a »Fekete Hollók« fedőnevű illegális klerikális szervezkedés felszámolását, ez a múlt év legjelentősebb felszámolt ügye. A vizsgálat során nyert adatokból kitűnik, hogy ez ügyben a feldolgozó munka eredményes volt és csapásaink a klerikális, rendszerellenes illegáció legérzékenyebb pontjait, a legaktívabb vezető személyiségeit érintette.”⁵⁶⁰

VI.5. Február 6-a sajtója

A „Fekete Hollók” éjszakája február 6-án, hétfőn este kezdődött és – attól függően, hol mennyi ideig húzódtak el a házkutatások – kedd hajnalig tartott. Az események hatalom általi interpretálására jellemző, hogy – ellentétben a korábbi nagy egyházi ügyek sajtó megjelenésével – kiemelés nélkül, szinte a többi rövid, színes hír között elrejtve jelent meg. Szikár, a tényeket röviden bemutató beszámoló született, amit a Magyar Távirati Iroda fogalmazott meg és adott ki. Csak a szerdai napilapokban volt olvasható az alábbi rövid hír, amit mind a Népszabadság, mind a Magyar Nemzet közölt:

„A belügyminisztérium államellenes szervezkedés alapos gyanúja miatt előzetes letartóztatásba helyezték – mint a szervezkedés vezetőit – Körmendy Szilveszter volt Hunyadi-páncélos zászlós, Lénárd Ödön büntett előéletű volt piarista szerzetes, Bolza Marietta volt gróf Zichy Domonkosné, Tabódy István büntett előéletű római katolikus pap,

---

⁵⁵⁷ BARÁTH, 2012. 281–282.

⁵⁵⁸ A szovjet tanácsadók szerepéről lásd: BARÁTH, 2010.

⁵⁵⁹ MNL OL XIX-B-1-z-16. d. 10-61/1-1961.

⁵⁶⁰ Az idézetre korábban is kitértünk az előzetes őrizetbe vételek tárgyalásánál. MNL OL XIX-B-1- x 8. d. 10-61/6 – 1961.

korábban horthysta katonatiszt, Ikvay László büntett előéletű római katolikus pap, Kis László római katolikus pap budapesti, továbbá Barlay Ödön volt cisztercita szerzetes pécsi és Kölley György büntett előéletű dunabogdányi lakosokat.

Előzetes letartóztatásba került – a fentiekén kívül államellenes szervezkedésben való részvétel alapos gyanúja és kiskorú gyermekekkel szemben elkövetett szemérem elleni büntett miatt Csonka Ferenc római katolikus pap pécsi és Rónai Detre György volt cisztercita szerzetes székesfehérvári lakos.⁵⁶¹

A kutatómunka során a rendőri fellépés szokatlanul nagy volta bontakozott ki előttünk, ezért azt gondoltuk, némi magyarázatra szorul a szűkszavú sajtóvisszhang. Az állambiztonság minden bizonnyal tisztában volt az akció különleges voltával, annál is inkább, mert egy közel három éves előkészítő munka előzte meg az 1960–61-es realizálásokat. Amennyiben a hatalomnak érdekében állt volna minél nagyobb publicitást adni a letartóztatásoknak, biztosan megtették volna. Ezért csak arra gondolhatunk, hogy a „konszolidálódó” Kádár-rendszernek nem volt szüksége „mártírokra” és arra, hogy a társadalomban együttérzést és részvétet alakítsanak ki a letartóztatottakkal szemben. A hír összeállításánál figyeltek arra, hogy a látszatát is elkerüljék annak, hogy valakiket vallásos meggyőződésük miatt tartóztattak le. Az őrizetbeveteknél „reakciós” beállítottságukat emelték ki: arisztokrata származásukat, vagy a Horthy-rendszerben betöltött katonai funkciójukat. Annak hangsúlyozása, hogy a letartóztatottak többsége nem először került szembe a népi demokráciával és ennek következtében büntett előéletűnek tekinthető, szintén azt sugallta, hogy a rendőrségi fellépés arányos volt és valóban olyanokra terjedt ki, akik az államrendet akarták megváltoztatni. A tíz előzetes letartóztatott közül öt mint egykori elítélt már szerepelt a bűnügyi nyilvántartásban. Lénárd Ödönt 1948-ban az Actio Catholica elleni perben tíz év börtönbüntetésre ítélték.⁵⁶² Tabódy István amellet, hogy „horthysta” katonatiszt volt, 1947 és 1953 között ítélet nélküli fogolyként raboskodott Kistarcsán és Recsken is. Ikvay László, a KIOE országos vezetőjeként a világháborút megelőzően, majd utána is sokat tett az iparostanonc fiatalok vallásos neveléséért. Ikvayt 1952-ben ítélték el abban a perben, amelyben Bulányi Györgyöt és társait vonták felelősségre a fiatalok körében folytatott nevelőmunkájuk miatt. Ikvay az akkori per

---

⁵⁶¹ Népszabadság XIX. évf. (1961. február 8.) 33. sz. 10. és Magyar Nemzet XVII. évf. (1961. február 8.) 33. sz. 6.

⁵⁶² GIANONE, 2010. 213.

negyedrendű vádlottjaként tíz év börtönbüntetést kapott.⁵⁶³ Barlay Ödönt „közbiztonsági őrizetbe” helyezték és 1958. március 4-től 1959. december 16-ig a tököli internálótáborban raboskodott.⁵⁶⁴ Azt ma már nem lehet megállapítani, hogy internálásában mekkora szerepe volt ifjúsági munkájának, szerzetesi mivoltának vagy katonacsaládból való származásának. Kölley György 1946-ban a „kamaraerdei ügy”⁵⁶⁵ kapcsán került a politikai rendőrség látókörébe, letartóztatása után a szovjet katonai bíróság nyolc évre ítélte, amit a Szovjetunióban töltött le. A letartóztatottak között az arisztokrata vonalat Bolza Marietta képviselte, aki nemcsak férje révén tartozott grófi családba. Édesapja, Bolza Pál gróf a szarvasi arborétum megalapítója volt, édesanyja Vigyázó Jozefa szintén grófi családból származott. Az újságcikkben írt „volt gróf Zichy Domonkosné” többfajta értelmezést engedett meg az olvasóknak. A „volt” jelző utalt egyrészt az arisztokráciára mint megszűnt társadalmi rétegre, másrészt arra a tényre, hogy 1961-ben Bolza Marietta már nem volt Zichy Domonkos felesége, ugyanis néhány évvel korábban elváltak. Nem tudunk egyértelmű választ adni arra, hogy miért éppen Bolzát emelte ki a cikk, hiszen más arisztokrata származásúak is letartóztatás alá kerültek, például Unkelhauser Margit vagy Andrassy Ilona. Utóbbinak „szervezkedésben” betöltött szerepét könnyebben lehetett volna kommunikálni, hiszen vele szemben követségi kapcsolati miatt indítottak nyomozást. Mivel minden külföldi kapcsolat a kémkedés gyanúját hordozta, ha ezt az értesülést is közölték volna az újságok, sokkal nagyobb arányú elfordulást eredményezhetett volna a „szervezkedőktől”. Bolza Marietta szerepeltetése mellett az lehetett a döntő érv, hogy viszonylag magas szintű vezetője volt a Mária Légiónak, míg Andrassy Ilona az ügy egészét tekintve marginális szerepben maradt. Körmendy Szilveszter, aki munkás származása és családosi léte ellenére is vezetőként vett részt az ifjúság nevelésében, azért kerülhetett a letartóztatottak sorában az első helyre, mert a II. világháborúban a „Hunyadi hadosztály” zászlósa volt.

A közlemény végén két papról tudósítottak, akiket kiskorúak ellen elkövetett szemérem elleni bűntettel vádoltak. Mindenképpen szükséges kitérni az 1961-es ügyek

---

⁵⁶³ BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 2797.

⁵⁶⁴ BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 2162.

⁵⁶⁵ A „kamaraerdei ügy” 1946 júniusában cserkészekről szólt, akiket kirándulásuk folyamán megtámadott egy szovjet katona. A részeg katonát egyikük lelőtte, azután eltemették. KÖLLEY, 1989. 51. Az ügy kirobbanása után tizenhét főt tartóztattak le, zömében diákokat, de köztük volt Olofsson Placid bencés és Vág József jezsuita szerzetesek, továbbá egy papnövendék, Kölley György is. HAVASY, 1990. 181. KÖLLEY, 1989. 45.

kapcsán felmerült pedofil- és homoszexuális vádakra. Kutatóként nem vagyunk abba a helyzetben, hogy igazságot tegyünk, vagy ítéletet mondjunk a „vádoltak” felett. Egyrészt azért nem, mert a kérdésre vonatkozó információk a dokumentumokban tudományos kutatók számára szenzitív adatoknak minősültek, vagyis elvileg nem ismerhetik meg őket. Másrészt ötven-hatvan évvel az események után szinte lehetetlen azonosítani a körülményeket, pontosan rekonstruálni az eseményeket és feltárni, hogy a megvádolt személyek között valóban fennállt-e a vádakban szereplő kapcsolat. Történészként az lehet feladatunk, hogy a ránk maradt forrásokat felhasználva az érdekelt felek – a vizsgálótisztek, a megvádolt letartóztatottak és az esetleges tanúk – viselkedését bemutassuk, motivációikat feltárjuk és a forráskritika szabályait szem előtt tartva következtetéseinket levonjuk. Annál is inkább szükség van erre, mert más, nem anonimizált forrásokból (például a fenti napilapokban megjelent hír, vagy a későbbiekben bemutatott rendőrségi tervezetek, javaslatok) tudomásunkra jutottak ezen erkölcsi vádak. A homoszexualitás vádja következhetett a papok, illetve szerzetesek élethelyzetéből, vagyis abból, hogy férfiak éltek egymás közelségében. A pedofília pedig nevelőmunkájukkal összefüggésben, gyermekek és fiatalok körében végzett tanításuk kapcsán fogalmazódhatott meg. A politikai nyomozó hatóságok eszközként tekintettek⁵⁶⁶ az erkölcsi vádak – hol megalapozott, hol megalapozatlan – megfogalmazására, és arra igyekeztek felhasználni, hogy lejárássák a kompromittált személyeket. A széles nyilvánosság előtt igyekeztek bizonyítani, hogy a papok, szerzetesek bűnös életmódjukból kifolyólag, hiteltelenül nevelik erkölcsös életre az ifjúságot.

A „Fekete Hollók” ügy kapcsán több személlyel szemben felmerültek ezek a vádak, bár egyes esetekben inkább rágalmaknak, vagy „próbálkozásnak” titulálhatjuk a rendőrség fellépését. A ciszterci szerzetesek tekintetében különösen sok állambiztonsági próbálkozást figyelhettünk meg arra vonatkozóan, hogy erkölcsileg ellehetetlenítsék őket. A hatvanas

---

⁵⁶⁶ A letartóztatásokat követő kihallgatások alkalmával többekkel szemben fogalmazták meg homoszexuális vádakot. Sok esetben a megfélemlített reakciója alapján döntöttek az esetleges folytatásról. Néha kihallgatási jegyzőkönyvekben is olvasható, de gyakoribb, hogy „konspirált” körülmények között keletkezett iratokból következtethetünk a zsarolás tényére, ahogyan Hervay Ferenc esetében is. Cellatársa, egy fogdaügynök a következőket jelentette róla: „Megemlítette, hogy egy ízben már próbálkozott a főhadnagy egy valótlan adatokat tartalmazó vallomást vele elfogadtatni, de ő *erélyesen* [Kiemelés a szerzőtől.] visszautasította a vallomást, és kijelentette, hogy a vallomás egy része megfelel a valóságnak, más része valótlan tartalmú. A vallomást tevő személyt ismerte.” ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 225. Nagyon valószínű, hogy Hervay erőteljes elutasítása mentette meg attól, hogy erkölcsi vádakot bizonyítsanak rá a későbbiekben.

évek elejére a jezsuita rend mellett a ciszterciek maradtak azok, akik a szétszóratás ellenére kiemelkedő pasztorális munkát tudtak végezni, aminek hatása főleg a fiatalok körében volt jelentős. Talán az „illegális” egyházon belül kitüntetett szerepük és a fiatalokhoz való közvetlen viszonyuk adott okot az erkölcsi vádak megfogalmazására. A rendőrség II/5-f alosztálya készítette azt a jelentést, amelyben ciszterci szerzetesek – Golenszky János *Kandid* és Merényi Gyula *Engelbert* – ellen fogalmazott meg pedofil gyanút. Határozott fellépést javasolt velük szemben: „A birtokunkban lévő adatok alapján 2 papi személy – volt ciszterci szerzetesek – erkölcstelen viszonyát kívánjuk feldolgozni, dokumentálni és nyilvánosság elé vinni. Ezen papi személyeknél elsősorban a bírósági felelősségre vonást alkalmazzuk és a bírósági tárgyalásokra pedagógusokat és szülőket is meghívunk. Javasoljuk e személyek erkölcstelen életmódját a sajtón keresztül is leleplezni. A nyilvánosságra hozatal időpontja megelőzné a ciszterci realizálások időpontját.”⁵⁶⁷ A jelentést azért is fontos bemutatni, mert a későbbi események tükrében fontos következtetéseket vonhatunk le. Első megállapításunk, hogy a tervzetből semmi nem valósult meg. A jelentés 1960. december 22-én készült – bő egy hónappal a letartóztatások megkezdődése előtt – tehát azt gondolhatnánk, hogy már csak az utolsó finomításokat kellett elvégezni az egyes ügyeken. Ezzel szemben viszont azt láttuk, hogy egyik szerzetes „ügyeit” sem hozták nyilvánosságra a februári realizálások előtt. Nem volt tehát se sajtóhadjárat, se más tervbe vett intézkedés ellenük.

Egyiküket sem tartóztatták le a februári realizálások alkalmával, Merényi Gyula csak május 3-án került előzetesbe,⁵⁶⁸ és rendőrségi vizsgálata alkalmával – a ránk maradt kihallgatási jegyzőkönyvek szerint – nem vették elő a pedofil vádat. Ennek csak az lehetett az oka, hogy nem sikerült bizonyítékot gyűjteni bűnösségére.⁵⁶⁹ Golenszky Jánost terheltként vonták felelősségre, de a nyomozást – bizonyítékok hiányában – megszüntették ellene. A nyomozás során pedig hitoktatói és a ciszterciek közötti munkájára nézve hallgatták ki. Második megállapításunk, hogy a kilátásba helyezett meghurcolást a bírósági tárgyalás nyilvánossá tételében, meghívott vendégek előtt akarták elérni: „Javasoljuk

---

⁵⁶⁷ ÁBTL 3.1.5 O–11802/27. Fekete Hollók. 6–7.

⁵⁶⁸ BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 550.

⁵⁶⁹ Az értesülés olyan körökből jutott a rendőrség tudomására, aminek tagjai vallásos fiatalok voltak, ugyanakkor nem vettek részt az „illegális” munkában, hanem szentmiséről és a nyomokban létező iskolai hitoktatásból ismerték a szóban forgó szerzeteseket. Ezért nagy valószínűség szerint nem rendelkeztek kellő személyes tapasztalattal a két atya nevelő munkájára vonatkozóan. ÁBTL 3.1.5 O–11802/27. Fekete Hollók. 7.

nevezett személy bírósági felelősségre vonását, a tárgyalásra a Nőtanács, a KISZ és a Pedagógus Szakszervezet képviselőinek, valamint néhány szülőnek a meghívását. Olyan szülőket hívtunk meg, akik vallásosak, gyermekük az iskolában hittanra jár, de nem vesz részt az illegális munkában. Nevezett felelősségre vonásával el kívánjuk érni azt, hogy a ciszterci illegáció papi vezetőit erkölcsileg kompromittáljuk, valamint, hogy benne véljék politikai tevékenységük elárulóját [...].”⁵⁷⁰ A vádak nyilvánosság előtti tárgyalásával nem csak az illető(k) erkölcsi tekintélyét lehetett tönkretenni, hanem rajtuk keresztül a többi ciszterci szerzetesét és vezetőikét is. Merényi és Golenszky helyett a fentiekben idézett módszer végül megvalósult Palos György és társainak pere kapcsán, azzal a különbséggel, hogy a felelősségre vonás megtörtént, de a nyilvánosság kizárásával, ami talán elővigyázatosság volt a hatalom részéről. A per folyamán ugyanis az erkölcsi vádak tárgyalásakor több esetben ellentmondásba keveredtek a tanúk és a vádlottak is. A tárgyalási jegyzőkönyveket felhasználva a következetlenségeket Cúthné Gyóni Eszter részletesen bemutatta disszertációjában.⁵⁷¹

Az erkölcsi vádak eszközként való használatára következtethetünk Havass Géza visszaemlékezéséből: „Az ezt követő hónapok alatt Tatai százados, ill. munkatárai folyton zaklattak mindenféle ürüggyel, aminek a lényege az volt, hogy legyek informátoruk a püspök mellett. Ennek ellenálltam. Végül is szeptember 30-án reggel, a misém után az utcán elfogtak és betuszkoltak egyik mellékutcában álló, lefüggönyözött autóba. Elvittek a rendőrségre és ott letartóztattak. Egész nap fenyegettek. Többek között erkölcsi perrel, mely szerint visszaéltem volt növendékeimmel. Erről azonban már tudtam, mert a befogottak kényszer-vallomásuk után titokban felkerestek és előre is bocsánatot kértek.”⁵⁷² Az ötvenes évek elején Havass éppen azért került Budapestre, mert Szegeden a rendőrség látókörébe került, mint lehetséges informátor. A komolyabb következmények elől – püspöke, Hamvas Endre egyetértésével – Budapestre távozott, és személye fővárosi működése nyomán vált egyre fontosabbá az állambiztonság számára.

---

⁵⁷⁰ ÁBTL 3.1.5 O–11802/27. Fekete Hollók. 7.

⁵⁷¹ Palos György esetében: CÚTHNÉ GYÓNI, 2014. 242–243. Rónay György esetében: CÚTHNÉ GYÓNI, 2014. 248.

⁵⁷² http://www.ujszegediplebania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoporthajunk&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

VII. A nyomozati munka szakasza

A rendőrségi munkát két fő részre osztottuk, egyik az operatív nyomozás, amit a disszertáció ötödik fejezetében ismertettünk, másik a letartóztatások után kezdődő nyílt nyomozás szakasza. Míg az elsőt titkos eszközök és állomány segítségével végezték, addig a második során keletkezett kihallgatási jegyzőkönyvek képezték alapját a bíróság elé kerülő ügyeknek. Azonban nem minden információ került automatikusan a bíróság elé, majd a kutató kezébe. A bírósági anyagokat először az irattárban, majd Budapest Főváros Levéltárában helyezték el. Ezek a dokumentumok letisztult tényeket, kialakult koncepciót tükröztek, mintegy „végtermékek” tekinthetők. A peranyagban a legtöbb esetben megtalálhatók a nyomozás során keletkezett források is, például házkutatási jegyzőkönyvek, kihallgatási jegyzőkönyvek, elmeszakértői- és írásszakértői vélemények. Ezek mellett viszont sokkal hangsúlyosabban voltak jelen a bírósági eljáráshoz kapcsolódó iratok: ügyészségi kihallgatások, vádiratok, tárgyalások jegyzőkönyvei. Külön csoportként fontos megemlékeznünk a kegyelmi kérvényekről. Ezek nagy hányadát adták az iratoknak, amelyekből mozaikszerűen felépíthetővé vált a vádlottak családi háttere és rokonaik erőfeszítése, hogy közbenjárjanak hozzátartozóikért. A bírósági iratok közül az ítéletek voltak a legfontosabbak, mivel azokból tudhattuk meg egy-egy személy esetében büntetésének végeredményét, és ezzel további sorsának alakulását. Ugyanakkor az ítéletek tükrözték leginkább a bírósági iratok sajátosságait: a szerkesztettséget és a korábban kialakított kliséket. A bírósághoz kötődő forrásokat ezért mindenképpen szükséges kiegészíteni. A nyomozás nyílt szakaszát a II/8. Osztály vizsgálótisztjei végezték, az általuk létrehozott forrásbázist érdemes saját munkánk alap-forrásaként tekinteni. Egyrészt azért, mert míg a bírósági iratokban nem feltétlenül volt meg minden kihallgatási jegyzőkönyv, addig az ÁBTL-ben őrzött vizsgálati dossziékban jó eséllyel megtalálhatók voltak. Másrészt, mivel a letartóztatottak kihallgatásai és magának a nyomozati eljárásnak során több olyan eszközt is alkalmaztak, amik törvényessége, vagy legalábbis erkölcsisége alaposan megkérdőjelezhető, ezért nemcsak az iratok mennyisége szempontjából, hanem módszertanilag is sokkal indokoltabb az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dokumentumokat használni. A következő fejezetben éppen ezért külön foglalkozunk a kihallgatások körülményeivel, a vizsgálótisztek munkamódszerével és a

letartóztatottak viselkedésével. A „Fekete Hollók” ügy kapcsán tárgyalt csoportok száma és a hozzájuk kapcsolódó tevékenység mértéke olyan nagy, hogy mindegyik csoport, minden szereplő bemutatása szétfeszítené az értekezés kereteit. Ezért egy-egy személy esetének ismertetését a háttérben működő mechanizmusok elemzésére használtuk fel.

VII.1. A kihallgatások jellemzői

A letartóztatások után megkezdődtek a kihallgatások. A Vizsgálati Osztály munkatársai szisztematikusan láttak neki a munkának. Az operatív nyomozás során megállapított adatok ellenőrzésére kihallgatási terveket készítettek, és igyekeztek olyan helyzeteket teremteni, hogy az előzetes letartóztatásban lévő terhelt minél hamarabb beismerje bűnösségét, hiszen a bíróság számára a tárgyi bizonyítékokon túl ezek jelentették a büntethetőség alapját. Nincs könnyű dolgunk, amikor egy személy kihallgatásainak számát próbáljuk meghatározni, ugyanis bevett szokás volt, hogy nem minden kihallgatást jegyzőkönyveztek. Az ilyen jegyzőkönyv nélküli kihallgatások a letartóztatott megtörésében játszottak fontos szerepet. Többször előfordult, hogy a kihallgató tiszt vagy a jegyzőkönyvvezető sorszámozta a kihallgatásokat, de ekkor sem vehetjük biztosra, hogy minden kihallgatásnak maradt nyoma. Palos György esetében például, aki a ciszterciek elleni per fő vádlottja volt, csak tizenhét kihallgatási jegyzőkönyvet találtunk.⁵⁷³ Vizsgálótisztje, Tóth Ernő rendőr őrnagy az iratok tanúsága szerint taktikus kihallgatónak bizonyult. Azzal, hogy hosszú ideig „váratta” a letartóztatott szerzetest, elbizonytalanította őt. A vizsgálati fogságban töltött közel 5 hónap alatt az első hónapban – amikor a letartóztatás után a legintenzívebben kellett volna folynia a kihallgatásoknak – mindössze háromszor hallgatta ki (legalábbis ennyi fennmaradt jegyzőkönyvet találtunk). Két és fél hónapi fogva tartás után kezdődött az intenzívebb kihallgatási szakasz Palos számára. A fenti időt önvallomások készítésére kellett felhasználnia, azaz a vizsgáló által feltett kérdésekre kellett összefoglaló, „feltáró” jellegű vallomást tennie. A kihallgatások számát tekintve nagyjából Palos Györgyé lehetett az alsó határ. Átlagban egy-egy vádlottnál

---

⁵⁷³ Fogdaügynöki jelentésekből ugyanakkor megtudtuk, hogy Palos György olyan kihallgatásokról is beszélt zárkatársának, amikről nem született jegyzőkönyv. Például a március 29-i fogdaügynöki jelentés szerint előző napon Palos kihallgatáson volt. ÁBTL 3.1.9 V–146835/1. Palos György és társai. 303. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint viszont február 28. és március 30. között egyáltalán nem hallgatták ki. ÁBTL 3.1.9 V–146835/1. Palos György és társai. 72–80.

harminc körüli jegyzőkönyvezett kihallgatást találtunk: Rozgonyi Györgyöt huszonötször, Rónay Györgyöt huszonnyolcszor, Bolza Máriát harmincnégyszer, Kis Lászlót harmincötször, Rózsavölgyi Lászlót harmincnégyszer hallgatta ki vizsgálója a ránk maradt iratokból levonható következtetések alapján. A kihallgatások felső határát negyvenöt körül állapítottuk meg. Az egész „Fekete Hollók” ügyet tekintve viszonylag kevesen voltak olyanok, akiket a nagyjából négyhónapos vizsgálati fogság ideje alatt negyvenöt-ötven alkalommal vittek kihallgatásra. A kutatás jelenlegi állása szerint a Regnumhoz tartozó Tompa Nándor volt az, akit ötvenszer hallgattak ki.⁵⁷⁴ Ezt a magas számot az is magyarázhatja, hogy a regnumiak esetében hosszabb ideig tartott a vizsgálati fogság, mivel őket már 1960. november 22-én előzetes letartóztatásba helyezték, perükre viszont csak a többi csoporttal együtt, július elején került sor. Az Egerben letartóztatott ciszterci szerzetesek kihallgatásaira az egri rendőrségen került sor. Vastag Sándort és Hervay Ferencet február 7-től június 12-ig, (Hervay esetében július 6-ig) negyvenhatszor hallgatták ki terheltként, ezzel ők is a legtöbbször kihallgatottak csoportjába tartoztak. Ez a szám azt jelentette, hogy átlagban minden második nap a vizsgálók elé kellett állniuk és vallomást tenniük. Az egri letartóztatottakkal szemben kialakított rendőrségi stratégiát vagy a vidéki nyomozók rutintalanságával, vagy a gyanúsítottakra jutó több idővel magyarázhatjuk. Ugyanis addig, amíg Budapesten több esetben előfordult, hogy néhány előzetes letartóztatásban lévő személynek ugyanaz volt a kihallgatója, Egerben a két letartóztatottal önállóan foglalkozhatott a két vizsgáló. Vastag kihallgatója Jerszi Béla őrnagy, míg Hervay Ferencé Wospil László százados volt. A kihallgató tisztek rangja is mutatta az előzetes feltételezést, miszerint Vastag a „nagyobb fogás”.

Nemcsak a kihallgatások számának meghatározásánál ütközhattünk akadályba, hanem a jegyzőkönyvben olvasható vallomásokkal kapcsolatban is fenntartásokkal kellett élnünk. A jegyzőkönyveket minden esetben kézzel írta alá a terhelt, de ez nem jelentette automatikusan azt, hogy a kihallgatásokon elhangzottakat jegyzőkönyvezték. Havass Géza visszaemlékezése jól megvilágítja a ránk maradt dokumentumok hitelességének kérdéseit:

---

⁵⁷⁴ Nála több kihallgatáson csak Varga Lajos, a KIOE csoport egyik csoportvezetője vett részt. A ránk maradt dokumentumok szerint hetvennégy (jegyzőkönyvileg rögzített) esetben hallgatták ki.

„Folytak tovább a kihallgatások. Ültem és mondtam a kihallgatónak: »Írjon amit akar százados úr. Ön úgyis tudja mi kell.«»⁵⁷⁵

Ez a megállapítás a forrás használhatóságának kérdését is felvetette, de ennek kimerítő megválaszolása nagyon messze vezetne bennünket az értekezés tárgyától, így csupán jelezzük és hangsúlyozzuk a forráskritika módszerének alkalmazását, amire munkánkban folyamatosan törekedtünk. Olyan fontosnak érezzük a történeti megismerés folyamatában a források helyes kezelésének módját, hogy a következőkben részletesen bemutatunk egy esetet, amiből kiderült, hogy a jegyzőkönyvben olvasottak nem minden esetben feleltek meg a kihallgatáson elhangzottaknak.

Keglevich Istvánt, a Regnum lelkipásztorát 1960 novemberében tartóztatták le. 1961. április 25-én elhangzott kihallgatási jegyzőkönyvből a háttér megértése miatt hosszabban idézünk: „Kérdés: Mikor és kitől kapta a házkutatás során Önnél talált »Mária Légió« szervezetével és működésével kapcsolatos géppel írott anyagokat? Felelet: A »Mária Légió« anyagait, melyet a házkutatás során nálam megtaláltak, nevezetesen a »Mária Légió« alapszabály tervezetét a lakásomon tartottam, de arra, hogy hogyan és kitől került hozzám a vallomást megtagadom. Az alapszabály tervezet áttanulmányozása után úgy értékeltem, hogy az elgondolásaiban igen helyes, de szervezeti felépítésében ügyetlen, nem a mai viszonyoknak megfelelő. Közlés: A kérdésre adott válaszát nem fogadom el. Idézem Önnök büntársa Emődi László 1961. február 14-i fentiekkel kapcsolatos vallomását: »A másik személy, akitől hallottam a »Mária Légióról« az Keglevich István volt. Kb. 1960. elején lehetett amikor a Somogyi úti plébánián találkoztam vele, ez alkalommal mondta el, hogy a »Mária Légió« nagyon ügyes és jó szervezet. Jól fel lehet elvei alapján építeni egy illegális szervezetet, sőt annyira dicsérte, hogy bizonyos vonatkozásában még a Regnumnál is jobbnak látta. Javasolta Keglevich hogy foglalkozzunk mi is e kérdéssel, ismerjük meg jobban.« Nyilatkozzék! Felelet: Elismerem, hogy a »Mária Légió«-ról beszéltem Emődi László büntársammal, annak eszmei célkitűzéseit dicsértem, különösképpen annak apostoli jellegét. Mást ezzel kapcsolatban

---

⁵⁷⁵ http://www.ujszegediplebania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havasseza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

Emődinek nem mondtam, illetve nem emlékszem arra, hogy a szervezettel kapcsolatban tettem volna említést.”⁵⁷⁶

A jegyzőkönyvből tehát kiderült, hogy két vallomás állt egymással szemben a Mária Légióra vonatkozóan. Keglevich István szerint voltak a mozgalomnak olyan elemei, amik szimpatikusak voltak számára, de alapvetően nem tartotta hatékony szervezeti formának, Emödi László vallomása szerint viszont Keglevich mintaként akarta a regnumi atyák elé állítani a légiót. Eddig a pontig csak két egymásnak ellentmondó vallomásról volt szó, viszont a következőben olvasható irat más megvilágításba helyezte a kihallgatáson elhangzottakat. Fenyítésről szóló dokumentum önmagában ritka iratnak számít a „Fekete Hollók” ügy vizsgálata folyamán, mégis 1961. április 26-án a következő határozatot ismertették Keglevich Istvánnal: „Keglevich István [...] letartóztatottat 5 napi sötétzárkával fenyítem,⁵⁷⁷ mert 1961. április 25-i kihallgatásán szemtelenül viselkedett, [A további rész kézirással való kiegészítés. A szerző megjegyzése.] azt állította, hogy Emödi László bűntársát megettették valamivel, azért vallotta a neki idézett vallomását.”⁵⁷⁸ Ha az iraton nem lett volna a kézzel írt kiegészítés, minden bizonnyal nem értesültünk volna arról, hogy a kihallgatás során Keglevich nem viselkedett elég jól, és Emödi szavait hallva felháborodásában „rágalmazta” kihallgatóját. A jegyzőkönyvben olvasható válasz egyetértést és a kihallgató tiszt álláspontjának elfogadását jelezte, és semmit nem tükröz abból a konfliktusból, ami minden bizonnyal a vizsgálótiszt és a letartóztatott között zajlott le. Amennyiben az eset jelentéktelen, vagy Keglevich kihallgatáson tanúsított magatartása megfelelő lett volna, nem folyamodtak volna ilyen radikális büntetéshez. A sötétzárkában való elzárás különlegesnek számított, eddigi kutatásaink kapcsán egy esetet találtunk, amikor letartóztatottal szemben ilyen fenyítést alkalmaztak, de az csak három napi kemény fekhelyet és étkezés gyanánt kenyeret és vizet jelentett az elszenvedőnek.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁶ BFL XXV. 4. f. 9228/1961. Werner Alajos és társai. 740–741.

⁵⁷⁷ A fenyítést Orosz Balázs, rendőr százados kezdeményezte. BFL XXV. 4. f. 9228/1961. Werner Alajos és társai. 743.

⁵⁷⁸ BFL XXV. 4. f. 9228/1961. Werner Alajos és társai. 743.

⁵⁷⁹ Rozgonyi György kapta ezt a büntetést 1961. március 23–25-ig, mert „a fogda szabályokat állandóan megsértette és kihallgatásain is több esetben arrogáns, sőt provokatív magatartást tanúsított.” A fenyítést Széplaki András rendőr főhadnagy javasolta, aki Rozgonyi kihallgatója volt. ÁBTL 3.1.9 V–146835/9. Palos György és társai. 392.

A kihallgatások előtt részletes tervek születtek arra vonatkozóan, mit kell a gyanúsítottaktól megtudni. Ez a metódus a központi és a vidéki osztályokra egyaránt jellemző volt. Az Egerben letartóztatott két ciszterci szerzetes esetében elsősorban a rend illegális működésére kerestek bizonyítékot, másodsorban a gyerekeket és a fiatalokat érintő munkájukat vették részletes vizsgálat alá. A ciszterci rend esetében sajátos jelenséggel álltunk szemben: míg a hasonló körülmények között „illegálisan működő”, azaz működési engedélyüktől megfosztott jezsuiták titokban kinevezett vezetőit egymás után tartóztatták le, addig a ciszterciek Endrédy Kálmán *Vendel*⁵⁸⁰ 1950. október 29-i letartóztatását követően olyan vezetőt választottak ’Sigmond László *Lóránt* személyében,⁵⁸¹ aki lebukás nélkül fogta össze 11 éven keresztül a rend ügyeit: gondoskodott a rendtagokról és a rendi utánpótlás neveléséről is. Működése annyira nem volt feltűnő a rendőrségnek, hogy csak a februárban letartóztatottak vallomásai alapján gyűjtötték be a májusi realizálás alkalmával. ’Sigmond segítői a rendről való gondoskodásban a rendházak vezetői és idős, tekintélyes rendtagok voltak. A konkrét személyekre vonatkozó kérdéseket Hervay következetesen elutasította, és tagadta, hogy ’Sigmond személyén túl, akihez a rendtagok általában kérdéseikkel fordultak, tudomása lenne „illegális” rendi tanácsról, vezetőségről. Több információt Vastagtól sikerült megtudniuk, aki feltételezéseit közölte a kihallgatóival: a keleti országrészben, Egerben és környékén Hegyi Gábor, a Dunántúliban Palos György vagy László János *Vince* a rendtagok gondviselője. Az „illegális” rendi vezetés összetételéről és működéséről a két egeri letartóztatott viszonylag kevés konkrétummal járult hozzá. A nyomozás kezdetén az ifjúság nevelésére vonatkozóan leegyszerűsített és sok ponton téves adatokkal rendelkezett a rendőrség: „[...] A már fentebb ismertetett adataink szerint az egeri illegális, klerikális mozgalom vezetője Vastag Sándor ciszterci szerzetes, a volt ciszterci plébánia jelenlegi vezetője. Az eddigi adataink szerint alárendeltségében két fő csoport működéséről rendelkezünk anyagokkal. Diák fiúk vonalán Hervay Ferenc, diáklányok, s szerzetesnők és más női személyek vonalán pedig Kalász Mihály ciszterci szerzetesek. Alcsoportok működéséről nem rendelkezünk adatokkal.”⁵⁸² A kihallgatások és a fogdaügynökök jelentései hatására árnyalódott a kép, és derült ki, hogy a valóságban Hervay és Kalász teljesen külön dolgoztak. Világossá vált továbbá, hogy

⁵⁸⁰ A zirci apátra a továbbiakban Endrédy Vendelként hivatkozunk.

⁵⁸¹ A rendi tanács tagjai elsőprő többséggel választották meg ’Sigmond Lászlót. A választás hátterét bemutatta: CÚTHNÉ GYÓNI, 2014. 146, 152–153.

⁵⁸² ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 49.

Hervaynak vegyesen voltak fiú- és lány csoportjai, illetve hogy Vastag plébánosi tevékenysége dacára sem összefogója, sem mozgatója nem volt az egi ciszterciék működésének. Hervay⁵⁸³ és 'Sigmond önvallomásából⁵⁸⁴ körvonalazhattuk munkájuk tartalmi részét. Ezek alapján kiderült, hogy Hervay Ferenc 1951 óta volt tanítványaiból alakított fiúcsoportokat, akikkel maga foglalkozott. A hittan tanításhoz való jegyzetet is saját maga állította össze. Lányok összefogását 1954 után tekintette feladatának, és amikor tanítványai érettségi után Budapesten tanultak tovább, pasztorálásukat a fővárosban folytatta. Ezzel szemben Kalász Mihály egyénileg, nyelvoktatás ürügyén tanított gyerekeknek hittant, lelkipásztori működésének másik súlypontját pedig az angolkisasszonyok lelkivezetése jelentette. Mindkettőjüknél – hasonlóan a többi ifjúsággal foglalkozó szerzeteshez és világihoz – kiemelt szerepet kapott a kirándulás, mint a rájuk bízottakkal való kapcsolattartás módja. A Bükk hegység közelsége megfelelő terepet biztosított a rövidebb túráknak és a többnapos táboroknak is. A két hónapos előzetes letartóztatást mind Hervaynál, mind Vastagnál három ízben hosszabbították meg, ami önmagában jelezte a nyomozás sebességét. A késés okát esetleg az is adhatta, hogy a központi (budapesti) szervek az ügy nagysága miatt nem tudtak elég gyorsan dolgozni⁵⁸⁵ és megfelelő információkkal ellátni az egi politikai nyomozókat. A vizsgálati munka értékelésekor súlyos hibaként fogalmazódott meg az előzetes letartóztatásban töltött idő hosszúsága. Ennek szerteágazó okait a következőképpen foglalták össze: „A színvonalasabb munkát azonban akadályozta a tervszerűség esetenkénti hiánya, az intézkedések késedelmes megtétele, nem elég elmélyült elemző munka, hogy egyes vizsgálók ezekben a bonyolult ügyekben bizonytalankodtak a cselekmények politikai és jogi értékelését illetően, végül, hogy a vezetés a felmerült hibákra nem reagált elég gyorsan. A fenti okok miatt egyes ügyekben a vizsgálat indokolatlanul elhúzódott.”⁵⁸⁶

---

⁵⁸³ ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 302–319.

⁵⁸⁴ ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 321–328.

⁵⁸⁵ „A vizsgálati munka egészére igaz volt, hogy az előzetes letartóztatások folyamatos meghosszabbítása is jelezte a vizsgálati szervek leterheltségét. A Vizsgálati Osztály a rendkívül nagy létszámú és bonyolult klerikális szervezkedéseket eredményesen felszámolta [...]” ÁBTL 1.6 II/8. Osztály (25. d.) Jelentés az 1960–61-ben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9. 5.

⁵⁸⁶ ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): Jelentés az 1960–61. évben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9. 5.

VII.2. A vizsgálótisztek munkamódszere

VII.2.1 Fogdaügynökök

A nyomozók vizsgálati munkáját⁵⁸⁷ megkönnyítették, a kihallgatások menetét és taktikáját alapjaiban határozták meg azok az információk, amelyeket fogdaügynökök segítségével nyertek. Az ügynökök feladata volt a kihallgatásról visszahozott rab érzéseinek tolmácsolása, az esetlegesen elhallgatott információk megszerzése, valamint a kihallgatók által kialakított magatartási vonal követése. A letartóztatottakkal szemben majdnem minden esetben alkalmaztak zárkaügynököket. A később bemutatott esetek arról győzték meg bennünket, hogy a „Fekete Hollók” ügyön dolgozó vizsgálók alaposan és körültekintően végezték munkájukat, és valószínűleg nem azok közé tartoztak, akiről a BM Kollégiumának 1961. január 19-i ülésén így referáltak: „A vizsgálat részét képező fogdaügynöki munka fejlődött és eredményes volt, ennek következtében meghonosodott szerveinknél. A főkapitányságok azonban kevés önálló fogdaügynökkel rendelkeznek és rendszerint csak a börtönelhárító alosztály ügynökségét veszik igénybe. A fogdaügynökök felhasználása terén sokszor nem differenciálnak és kis jelentőségű ügyekben is alkalmazják, ami elősegíti a módszer dekonspirálódását. Az utóbbi időben csökkentek azok a hibák, hogy a fogdaügynököt tanúként szerepeltették a bírósági eljárás során. Hibák tapasztalhatók a fogdaügynökök irányításában és ellenőrzése terén. Az utóbbi célra sok főkapitányságon nem alkalmazják az operatív technikát, és így nem leplezik le időben az ügynök provokáló vagy helytelen magatartását.”⁵⁸⁸

A vizsgálatot vezető tisztre volt bízva, hogy rögtön a letartóztatás után igénybe vette-e a fogdaügynökség munkáját, vagy – taktikai okokból – csak később. Az utóbbi eljárásra a pécsi letartóztatottakkal kapcsolatban került sor, ahol az 1961. február 3-án megfogalmazott vizsgálati tervben a következőt olvashattuk: „A letartóztatottak mellé a Megyei Börtönből három fogdaügynököt szállítunk át és azokat előzetesen alaposan

---

⁵⁸⁷ A vizsgálati munka lényegét az osztályvezető így foglalta össze: „Igen öröndetes tény, hogy ma már minden vizsgáló megértette, hogy a terhelt beismerése nagyon fontos, de nem elsődleges bizonyíték. Ennek megfelelően már a vizsgálat kezdeti szakában döntő feladatnak tekintik az ellenséges tevékenység sokoldalú bizonyítását, tárgyi bizonyítékok felkutatását.” Mérő Károly hozzászólása a nyomozati szervek országos értekezletén, 1961. május 5-6-án. MNL OL XIX-B-1-x-8. d. 10-2/29-1961.

⁵⁸⁸ MNL OL XIX-B-1-z-16. d. 10-61/2-1961.

kioktatjuk.”⁵⁸⁹ A nyomozás későbbi szakaszában bevezetett fogdaügynökök alkalmazása Egerben történt. Hervay Ferencet 1961. február 6-án tartóztatták le Miskolcon az országos „Fekete Hollók” akció keretein belül. Egerbe szállítása után a rendőrség rögtön megkezdte kihallgatását. Viszonylag hosszú idő múlva, április elején érkezett a nyomozati munka arra a pontra, hogy érdemes volt fogdaügynököt alkalmazni. Ez az időhúzás azért is bizonyult nagyon hatékonynak, mert a hosszabb időn át magánzárkában tartott rabok kiéheztek az emberi kapcsolatokra. Az esetleges fenntartások után általában bizalmukba fogadták zárkatársukat. Hervay esetében április 6-án érkezett az ügynök.⁵⁹⁰ A hatóság választása Jávor Istvánra esett, akiről múltját ismerve feltételezheték a titkos és eredményes együttműködést. Jávor ekkor már tíz éve állt a rendőrség szolgálatában, és „Pötyi” fedőnéven rendszeres ügynöki munkát végzett. Ennek ellenére többször volt hosszabb-rövidebb időt börtönben. Hervay mellé is a Heves megyei börtönből érkezett, ahol sikkasztásért töltötte két éves büntetését. A kihallgatók (Beofsics György és Wospil László) nem bízták a véletlenre ügynökük viselkedésének ellenőrzését, és a bevezetés során lehallgatással ellenőrizték mind Hervayt, mind Jávort. A lehallgatás sikert hozott az ügynök számára, hiszen az előzetesen egyeztetett élethelyzetet tárta Hervay elé. Vastag Sándor mellé március 11-én vezették be⁵⁹¹ a fogdaügynököt. Jelentéseiből nyomon követhettük a ciszterci szerzetes hangulatának alakulását, és az iratokból kiderült: munkája nem egy esetben hozzájárult ahhoz, hogy bizalmas információk kerüljenek a kihallgatók tudomására. Vastag Sándornál ugyanis 1958-ban felmerült annak lehetősége, hogy az egi plébániáról (betegsége és nyilván visszafogott lelkipásztori munkája alapján) elkerüljön. A tényt maga említette kihallgatása során, de az ügy mögött lévő személyi és rendi ellentétekről csak a zárkatársának beszélt.⁵⁹² Ez azonban elég volt ahhoz, hogy a nyomozók szélesebb perspektívában lássák a ciszterci rend belső életét. A jelentésből kirajzolódó belső ellentétek megismerése bizonyíthatóan közelebb vitte a nyomozókat a „titkos” rendi szervezet feltérképezéséhez. Nemcsak az egi kihallgatók, hanem a fővárosi központban dolgozók is a fenti célokkal alkalmazták a fogdaügynökséget. Azok, akik nem először voltak letartóztatva alapvető bizalmatlansággal álltak zárkatársukhoz, aki ezekben

---

⁵⁸⁹ ÁBTL 3.1.9 V–147350/1. Csonka Ferenc és társai. 44.

⁵⁹⁰ ÁBTL 3.1.9 V–146835/21. Hervay Ferenc és társai. 194.

⁵⁹¹ ÁBTL 3.1.9 V–146835/23. Hervay Ferenc és társai. 189.

⁵⁹² ÁBTL 3.1.9 V–146835/23. Hervay Ferenc és társai. 239.

az esetekben – ha mégsem sikerült fogvatartott társa bizalmába férkőzni – rövid idő után „kivonásra” került. A „Fekete Hollók” elleni eljárás főszereplője, Havass Géza is először került vizsgálati fogságba, visszaemlékezéséből megismerhettük annak belső világát, akinek egy alapvetően ellenséges világban kellett megtalálni lehetőségeit: „Felvezettek az osztályra, ahol levetkőztettek. Alsóneműt adtak. Felsőruhámát megtartották. Számom 742 lett. Betettek egy zárkába, ahol fogadott egy Bakos Kálmán, magát ügyvédnek mondó 40 év körüli férfi. Barátságos volt. Kezdő voltam a börtön világában, ezért naiv, vagyis jóhiszemű. Ezért nem gyanakodtam, hogy ez rám van állítva. Erre csak hónapok múlva jöttem rá. Kérdezte, hogy miért hoztak be? Őszintén mondtam: fogalmam sincs róla. Majd elvittek kihallgatásra. Egy magát Márton Lajosnak mondó r. százados fogadott. Nagyon barátságos volt, talán ezért lett nekem rokonszenves. Megkérdezte, tudom-e, hogy miért kerültem be? Válaszom ugyanaz volt: fogalmam sincs róla.”⁵⁹³

A vizsgálati munka során alkalmazott fogdaügynökök rendszeres jelentést adtak⁵⁹⁴ azzal a céllal, hogy a kihallgatók pontos visszajelzést kapjanak a gyanúsított lelkiállapotáról és ellenőrizték, hogy kihallgatásukkal elérték-e kitűzött céljaikat. A besúgó-munkának ezen része nagyfokú ellenőrzést igényelt a rendőrség részéről, hiszen az ügynökök jelentései alapján irányították a vizsgálati munkát. Az ellenőrzés legegyszerűbb és legtöbbször alkalmazott módja a zárka lehallgatása volt, éppen ezért a fogdaügynöki jelentések – az esetek többségében – többszörösen ellenőrzött forrásnak tekinthetők. Az egri „Fekete Hollók” ügy lezárásakor készített összefoglaló jelentések egyikében a következő megjegyzést olvashattuk a fogdaügynökök munkájáról: „Az ügy vizsgálatánál eredményesen alkalmaztuk a fogdaügynökséget. Mindkét letartóztatott mellett volt fogdaügynök, akik a letartóztatottak bizalmát élvezték. Amikor a letartóztatott visszament a kihallgatásáról, a fogdaügynöknek elmondta, hogy a kihallgatás alkalmával mit hallgatott el, vagy elmondta azt is, hogy milyen kérdések lesznek a következő kihallgatásánál.”⁵⁹⁵ Az idézet azért is figyelemreméltó, mert az eredeti összefoglalóban a fenti rész (szinte)

---

⁵⁹³ http://www.ujszegediplebani.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

⁵⁹⁴ A jelentések megírására a cellában természetesen nem kerülhetett sor, ezért leginkább „kihallgatásai” alkalmával írták meg azokat.

⁵⁹⁵ ÁBTL 3.1.5 O–11763/2a. Egri Fekete Hollók. 172.

olvashatatlan,⁵⁹⁶ ugyanis a későbbi állambiztonsági tisztek igyekeztek elődeik „titkos” és megkérdőjelezhető munkáinak nyomait eltüntetni, és maguk húzták ki fekete filctollal az inkriminált részeket.⁵⁹⁷

A vizsgálati munka idején a fogdahálózaton keresztül szerzett információkat nemcsak közvetlenül a kihallgatások tartalmára vonatkozóan használták fel, hanem közvetetten a pszichés nyomásgyakorlás eszközeinek meghatározására is. A fogvatartottak fizikai bántalmazására ritkábban⁵⁹⁸ került sor, inkább lelki-pszichés megtörésük került előtérbe.

VII.2.2 Pszichés megtörés

A pszichikai ráhatásnak többféle módja kínálkozott a kihallgató személyiségétől, habitusától, iskolázottságától és természetesen a kihallgatott viselkedésétől függően. A kihallgatások hosszával és sűrűségével való manipuláció sem volt hatástalan a fogvatartottakra. Bolza Marietta kihallgatásairól a következő fogdaügynöki jelentés maradt fenn: „522-es számú őrizetes társammal való beszélgetés nehezen indult. Elmondta, hogy a házkutatás után éjfél után másnap délig kihallgatáson volt. Másnap újra vitték kihallgatni [...]”⁵⁹⁹ A kihallgatások sűrűsége ugyanúgy meg tudta törni az előzetesben lévőket, mint azok hosszú ideig való kimaradása. Palos György esetében ezzel a taktikával éltek, és el is érték céljukat: „Magatartására nézve idegesítőleg hat, hogy már több mint egy hete nem hívták őt kihallgatásra”⁶⁰⁰ A vizsgálatot vezető nyomozók bevett taktikája volt, hogy igyekeztek azt a látszatot kelteni, miszerint már minden adat a birtokukban van, ezért a kihallgatott vallomása csak a már ismert tények megerősítésére szolgált. Ez több esetben nem volt igaz, viszont nagyon hatásos eszköznek bizonyult, hiszen a vizsgálati fogságban lévőnek „nyugodt” maradhatott a lelkiismerete. Abban a tudatba ringathatta magát, hogy nem ártott társainak. Bolza Marietta is hasonló szellemben számolt be egyik kihallgatásáról a cellájába telepített fogdaügynöknek, „Balogh Sándornénak”: „Közben megint volt fenn

---

⁵⁹⁶ A dokumentumban minden részt, ami közvetlenül a fogdaügynökökre vonatkozott, fekete filccel kisatíroztak.

⁵⁹⁷ Az információért köszönet Vörös Gézának.

⁵⁹⁸ A fizikai erőszak tényét nem rögzítették a kihallgatási jegyzőkönyvek, utalást sem találtunk erre vonatkozóan. Egyedül Kovács Imre szegedi pap esete számít kivételnek. HETÉNYI, 1994. II. 236.

⁵⁹⁹ ÁBTL 3.1.9 V–146877/4. Bolza Marietta és társai. 127.

⁶⁰⁰ ÁBTL 3.1.9 V–146835/1. Palos György és társai. 296.

kihallgatáson, és elmesélte, hogy beismerte azokat a neveket, amikről szó volt, és nyugodt, mert úgy vette ki az előadó szavaiból, hogy ő ezeket a neveket úgyis ismeri, ezért nem érzi árulónak magát.”⁶⁰¹ „Emberségesebb” vizsgálói módszer volt az, amikor a kihallgatott megnyerését próbálta elérni a nyomozó szimpátiát keltve a maga iránt. Szintén Bolzánál találkoztunk a következő esettel: „Ma arról is beszélt, hogy mivel az előadója igen emberien tudtára adta, hogy előbbi ígéretéhez híven megígéri, hogy a fővezetőkön kívül senkinek baja nem származik ebből az ügyből [...] csak tanúként lesznek a többiek kihallgatva. Ezért cserébe teljes őszinteséget vár Máriától. Nagyon jól esett ez a jóindulat, és elhatározta, hogy teljesen őszinte lesz annál, is inkább, mivel úgy vette ki előadója szavaiból, hogy egy másik előadónak akarják átadni az ügyét, mivel egy hónap óta nem haladtak semmire. Ő annyira megszerette ezt az embert, hogy inkább elmond ennek mindent, hiszen Bandit [Földi Endréről, a Mária Légio vezetőjéről van szó. A szerző megjegyzése.] már úgyse lehet leállítani.”⁶⁰² A kihallgatók nem minden esetben bizonyultak olyan előzékenyek, mint Gellért József rendőr főhadnagy Bolza Marietta esetében, hanem konkrét fenyegetéseket is megfogalmaztak adott szituációban. A letartóztatottak viselkedése és a kihallgató vérmérsékletének függvényében súlyosabb félelmeket is elültettek egyesekben. Korábban utaltunk arra, hogy a vizsgálati fogság ideje alatt fenytést elvéve alkalmaztak, és ezt Rozgonyi György esetével illusztráltuk. Az ő kihallgatója, Széplaki András nagy valószínűség szerint nyílt vagy burkolt fenyegetést is megfogalmazott kihallgatásai alkalmával. Máskülönben Rozgonyi nem nyilatkozott volna ilyen formán Rozgonyi cellatársának, aki jelentésében a következőképpen számolt be társa lelki állapotáról: „Megijedt és roppant fél attól, hogy az elmeógyógyintézetbe fogják zárni. Kérdezte, hogy lehetséges-e ez? Én ecseteltem a megfigyelőben lévők sorsát és teljesen lehetségesnek állítottam be azt, hogy a bolondok közé zárhassák be őtet, ha továbbra is makacskodik és nem vall színt.”⁶⁰³

Hatásos módszernek bizonyult az egy csoportban vagy közösségben élők egymás ellen fordítása. Ez nemcsak a kihallgatás során tűnt hasznosnak, hanem sok esetben az eljárások utáni szabad életben is rányomta bélyegét ezen emberek kapcsolataira. A Mária Légio két vezetőjénél a kihallgatóknak sikerült elérniük, hogy mind Bolza, mind Földi

---

⁶⁰¹ ÁBTL 3.1.9 V-146877/4. Bolza Marietta és társai. 128.

⁶⁰² ÁBTL 3.1.9 V-146877/4. Bolza Marietta és társai. 144.

⁶⁰³ ÁBTL 3.1.9 V-146835/9. Palos György és társai. 308.

egymást tartásuk „árulónak”: „A fogdaügynökség és a technika alkalmazása nagyban elősegítette az ügy vizsgálatát. Nagyon jól bevált az a módszer, hogy Földi Endrét össze tudtuk ugrasztani Bolza Mariettával a kihallgatások során. Mindegyik a másikat vádolta, amiért beismerő vallomásokat tettek. Így lehetőségünk volt fogdaügynökön keresztül megtudni, olyanokat, amelyről tudomásunk még nem volt. Például Földi Endre tagadta, hogy ő a curia üléseken politikai beszédeket tartott. Ugyanakkor közöltük vele, hogy Bolza Marietta erről már beszámolt. Így azokat hoztuk fel érvül, amelyekről a hálózati jelentések alapján tudomással bírtunk. Ezek után nem volt nehéz Földit vallomásra bírni, annál is inkább, mert a fogdaügynök előtt is beszélt ezekről. A fogdaügynököket folyamatosan ellenőriztük technikán keresztül és ez hozzávezetett, hogy mindig eredményesen tudtuk őket irányítani.”⁶⁰⁴

Palos György kihallgatásánál is hasonló módszerhez folyamodtak. Ahogy az alábbi fogdaügynöki jelentésből kiderült, Palos társai vallomásainak tulajdonította helyzete romlását: „Palos szerint a rendi tanács részéről ’Sigmond kapcsolatot tart fenn Rómában élő főapáttal, Palos megjegyezte, hogy nagyon csalódott társaiban, ő minden társát védte, pl. Rónayra egyáltalán nem mondott semmit, ’Sigmond cselekményeit általában jól ismeri, hisz minden rendre vonatkozó ügyet közösen beszéltek meg és mégis ’Sigmond cselekményeinek 90%-áról hallgatott. Palosnak még mindig az az elhatározása, hogy kihallgatása alkalmával nem nyilatkozik, viszont kihallgatótisztje kérdéséből, ha látja, hogy a kérdezett cselekményt tudják, úgy el fogja ismerni.”⁶⁰⁵

---

⁶⁰⁴ ÁBTL 3.1.9 V–146877/4. Bolza Marietta és társai 124–125.

⁶⁰⁵ ÁBTL 3.1.9 V–146835/1. Palos György és társai. 319.

VIII. Az 1961-es év perei

VIII.1. Az állambiztonság „pertérképe”

A vizsgálati szakasz az előzetes letartóztatásokat követően februárban kezdődött el. A nyomozás hossza a törvények szerint két hónap volt, amit a Legfőbb Ügyész hosszabbíthatott meg. Erre a hosszabbításra minden letartóztatott esetében többször is szükség volt, a rendőrség későbbi értékelése szerint a nyomozás indokolatlanul elhúzódott. A munka lassúságának okait az előző fejezetben bemutattuk, itt csak emlékeztetni szeretnék arra, hogy Mérő Károly jelentése is kitér a problémára.⁶⁰⁶ A „Fekete Hollók” persorozat kapcsán a bevezetőben megemlítettük, hogy bizonyos hasonlóságokat fedeztünk fel a többi nagy egyházi koncepciós perrel. Mivel dolgozatunkban a „Fekete Hollók” akció teljes bemutatását tűztük ki célul, ezért nem tudtunk részletesen kitérni a Mindszenty-per és a Grósz-per részleteire. A perek anyaga önmagukban is annyira szerteágazó, hogy ezen disszertáció keretein belül lehetetlen lenne még csak vázlatosan ismertetni is őket. A „Fekete Hollók” elleni persorozatot viszont mindenképpen be kell emelni a nagy egyházpolitikai perek közé hasonló, monstre jellege miatt. A kutatás számára fontos, új irányként jelölhetjük meg a három nagy persorozat összehasonlító elemzését. Az alábbiakban nagyvonalakban kísérletet teszünk az összehasonlításra Balogh Margit és Szabó Csaba Grósz-perről írt munkája⁶⁰⁷ alapján. Számba vesszük az eljárások közötti hasonlóságokat és rámutatunk a különbségekre is.

A szerzőpáros szerint az egyházi koncepciós pereknek három szakaszát lehetett megkülönböztetni: a vizsgálati szakaszt, a nyílt peres eljárását, tulajdonképpen magát a főpert, és az azt követő rövid zárt tárgyalásokat.

Az első szakasz kezdetét a politikai döntés meghozatala jelentette. Esetünkben ez a MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1960. június 21-én elfogadott határozata volt, ami szabad utat engedett a politikai nyomozók számára az ügy realizálására. Az operatív munka nyomán 1960-ra hatalmas mennyiségű adattal

---

⁶⁰⁶ ÁBTL 1.6 II/8. Osztály (25. d.) Jelentés az 1960–61-ben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9. 5.

⁶⁰⁷ BALOGH–SZABÓ, 2002. 5.

rendelkeztek az ügyben érintettekről, a rendőrség számára tehát csak az volt a kérdés, mikor lesz politikai akarat a felgöngyölítésre? A kutatás során többször felmerült az állambiztonsági apparátus „önműködő” volta, vagyis az a kérdés, mennyire voltak valós ügyek és mennyire „hoztak létre” ügyeket, hogy azokkal saját pótolhatatlanságukat igazolják? Az ügyek „termelésének” lehetett egyrészt egzisztenciális oka, hiszen az elhárító tisztek, a vizsgálók megélhetése függött attól, volt-e ellenség, akiknek működését figyelemmel lehetett kísérni, adott pillanatban letartóztatni és nyomozást indítani ellenük. Nem szeretnénk túlértékelni a fenti magyarázatot, inkább jelezni kívántuk esetleges létjogosultságát. A szervezet ügyeket generáló voltának másik oka lehetett az állambiztonság elsődleges helyzetének biztosítása a többi politikai szereplő között, egyházi kérdések tekintetében leginkább az Állami Egyházügyi Hivatal előtt. A hatvanas évek elejére érkezett el az egyházpolitika és az ÁEH arra a szintre, hogy az egyházakat érintő politikai kérdésekben önálló és kezdeményező szerepet töltsön be. Éppen a „Fekete Hollók” időszakában, amikor megkezdődött a BM és az ÁEH közötti szerepcseré, talán emiatt is igyekezett a rendőrség minél nagyobbakat mutatni a „szervezkedést”, amivel saját vezető pozícióját próbálta legitimálni. A fentebb hivatkozott PB-dokumentum az bizonyítja, hogy ekkor még a döntő szerep az adminisztratív eszközöké, illetve a Belügyminisztériumé.

A politikai akarat kinyilvánítása után kezdődött a koncepciók első szakasza, ami a vizsgálati szakaszt foglalta magában. A „Fekete Hollók” esetében ez hasonlóan alakult a Mindszenty- és a Grósz-perhez: a házkutatások során lefoglalt könyvek, jegyzetek és írógépek jelentették a tárgyi bizonyítékok többségét, mellettük pedig a vizsgálat során tett beismerő vallomások adták a bizonyítási szakasz alapját. A vizsgálat során alkalmazott eszközök tekintetében biztosan voltak különbségek az ötvenes és a hatvanas évek módszerei között. A két nagy egyházfő elleni persorozatok az ötvenes évek politikai terméke, ennek megfelelően a fizikai erőszakon át a pszichés megtörésen keresztül mindenféle eszközt bevetettek annak érdekében, hogy vallomásra bírják a letartóztatottakat. A „Fekete Hollók” elleni eljárás során a visszaemlékezők egybehangzóan állították, hogy fizikai erőszak esetükben nem történt,⁶⁰⁸ de a lelki megtörést is traumatikus élményként élték meg. Az előző fejezetben részletesen ismertettük és példákkal támasztottuk alá a vizsgálati munka során használt eszközöket, itt most csak utaltunk rájuk. A perek közötti – vizsgálati

---

⁶⁰⁸ Korábban utaltunk Kovács Imre példájára, akinél a szegedi kihallgatók valószínűleg fizikai erőszakot is alkalmaztak.

szakasz során tapasztalt – különbség oka minden bizonnyal lefolytatásuk ideje. Amíg a Mindszenty- és a Grósz-per a Rákosi-korszak, a nyílt diktatúra időszakára esett, addig a „Fekete Hollók” ügye gyökeresen más történelmi helyzetben zajlott: a hatvanas éveket már az enyhülés jellemezte. A kül- és belpolitikai helyzet is a „konszolidálódás” irányába haladt, ez alól a Politikai Nyomozó Osztály se vonhatta ki magát.

Balogh Margit és Szabó Csaba a koncepciók perének második elemének a nyilvános főtárgyalást tekintette. A „Fekete Hollók”-persorozat ebben szintén rokonítható a nagy perekkel, hiszen a sorozaton belüli első per – nemcsak időrendiségében, hanem fontosságában is – kiemelkedett a többi közül. A Havass Géza és társai néven lefolytatott bírósági eljárásra – a két nagy perhez képest fontos különbségként – a nyilvánosság kizárásával 1961 júniusában került sor, aminek okára a későbbiekben kitérünk. Ezt a pert tekinthetjük a „Fekete Hollók” főperének, hiszen ebben gyűjtötték össze a legismertebb személyiségeket és a különböző mozgalmak vezetőit. Az egész koncepció és az állambiztonságnak az az igyekezete, hogy egy központból irányítottan láttassa a „Fekete Hollók”-at, ebben a bírósági eljárásban öltött testet. A főpapi perekhez képest a legnagyobb különbség, hogy a „Fekete Hollók”-nak nem volt olyan magas rangú egyházi vezetője, mint azoknak. A politikai tervezés időszakában felmerült annak igénye, hogy az eljárás élére magas rangú – legalább püspök – egyházi személyt tegyenek. A kivitelezés folyamán azonban láthatólag lemondtak erről. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy a püspöki kar „reakciós” tagjai, akik tudhattak papjaik hitoktató munkájáról, vagy nagyon idősek, vagy akadályoztatva, vagyis házi őrizetben voltak. A „Fekete Hollók” kapcsán az is nehézségbe ütközött, hogy egyáltalán megtaláljuk a per „főszereplőjét”, aki névadója lehetett a persorozatnak. Havass Géza visszaemlékezéséből úgy tűnik, hogy a vizsgálóknak sem volt könnyű megtalálni az alkalmas személyt. 1961. május 1-jére a következőképpen emlékezett vissza: „Elérkezett 1961. május 1-e. A zárkában ülve gondoltam, végre lesz egy nyugodt nap. De délután kulcszörgés, kivágódik az ajtó és bemondja az ór: 742 kihallgatásra! Megszokott kihallgatóm, Márton százados sápadtan fogadott. Kérdezte: mondja meg végre Géza bácsi, ki volt a szervezkedés vezetője? Nem tudok mit mondani. Ilyen nem létezik, – válaszoltam.”⁶⁰⁹ Nem véletlen, hogy éppen Havass visszaemlékezését idéztük, hiszen az ügy végén ő lett a főper első rendű vádlottja, ezáltal az „összeesküvés”

---

⁶⁰⁹ http://www.ujszegedipleania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

vezetője is. Havass Gézára minden bizonnyal azért esett a rendőrség választása, mert személyében összefüggést lehetett teremteni a budapesti és a szegedi csoportok között, valamint ő volt a legmagasabb rangú hivatalos egyházi személy az ügyben. A fenti érvelést Havass visszaemlékezése is valószínűsíti: „Hamarosan új kihallgatót kaptam Szegedi Ottó rendőr őrnagy személyében, akit a belügyminisztériumból küldtek, hogy felkészítsen a nyilvános tárgyalásra. Udvarias jómodorú ember volt. Megkérdeztem egyszer tőle: »Hogyan jövök én hozzá, hogy én legyek az elsőrendű vádlott?« A válasz ez volt? »Mert magának neve van! De biztosítom, nem maga fogja kapni a legtöbbet.«”⁶¹⁰ A „magának neve van” arra utalhat, hogy Havass a szegedi püspökségen dolgozott – kisebb-nagyobb megszakításokkal – előbb püspöki titkárként, majd 1957-től számvevőként. A visszaemlékezésnek az a kitétele is igaznak bizonyult, hogy valóban nem az elsőrendű vádlott kapta a legnagyobb büntetést. Annak ellenére, hogy a per zárt ajtók mögött zajlott, alapos előkészületeket tettek a nyomozók: pontosan kidolgoztak minden részletet a zökkenőmentes tárgyalás érdekében. A vádlottak „előkészítése” is fontos részfeladat volt. Barlay Ödönről – aki a perben a legsúlyosabb büntetést kapta – a következőket jelentette a cellájába telepített fogdaügynök: „A mai napot megelőzően a tárgyaláson való megjelenést nagy előkészület jellemezte. A cipőfűzőtől kezdve a nyakkendő biztosításáig, minden ruházatát rendbehozták, ami a tárgyalásra való indulásig nagy izgalomban tartotta.”⁶¹¹ Nemcsak a „külsőségre” figyeltek, hanem alaposan felkészítették a vádlottakat a bíróságon tanúsított viselkedésre.⁶¹² Ennek az előkészítő munkának egyik látható jele a tárgyalás első napján elhangzott válasz. A bíró kérdésére ugyanis Havass Géza a következő fordulattal kezdett reagálni: ”Nem akarok ellentétbe kerülni a nyomozati vallomásommal, de meg kell jegyezmem, hogy [...]”⁶¹³ Nemcsak Havass Géza, hanem a többi vádlott felkészítése is jól sikerült, Lénárd Ödön⁶¹⁴ kívül mindenki bűnösnek vallotta magát. Az állambiztonság

---

⁶¹⁰ http://www.ujszegediplebania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

⁶¹¹ ÁBTL 3.1.9 V–146786/12. Havass Géza és társai. 217.

⁶¹² Nemcsak a főper, hanem a mellépercek esetében is alapvető fontosságú volt a vádlottak felkészítése, erre többen úgy emlékeztek vissza, hogy „merő formalitás az egész, és nem volt tanácsos máshogyan viselkedni, mint az előre egyeztetett magatartás.” Az információ a Hervay Ferencsel 2011. december 2-án készült interjúból származik, akinek ezúton is köszönetet mondok érte.

⁶¹³ BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 4787.

⁶¹⁴ Lénárd Ödön X. rendű vádlottként a következőképpen nyilatkozott: „A vádat megértettem. A vádirat szerint nem érzem magam bűnösnek, - bűnösségemet csupán abban a néhány brossurában ismerem el, amit nálam találtak, azok hatályos jogszabályokba ütköznek. Egyébként nem tudok róla, hogy bűncselekményt

elmélete – miszerint Havass Géza lett volna a központi irányítója a „szervezkedésnek” – azért is nehezen igazolható, mert a fő vádlott nem ismerte minden vádlott-társát, volt olyan, akinek tevékenységéről hallott, de személyesen nem is találkozott vele.⁶¹⁵

A klasszikus koncepciók perék harmadik szakaszát a rövid ideig tartó mellékperek alkották, amiket a legtöbb esetben a nyilvánosság kizárásával tartottak. A „Fekete Hollók” pereire minden esetben a nyilvánosság kizárásával került sor, még a főpert sem tették meg „kirakatpernek”. Ennek oka minden valószínűség szerint az lehetett, hogy politikailag és a társadalmi hangulatot tekintve nem látták szükségét a nyilvános tárgyalásnak. Az eljárás sokkal inkább a katolikus egyházon belül még meglévő „reakciós elemeknek” szólt, és nem a széles közvéleménynek. A főperben elítéltek legfeljebb az egyházon belül lehettek ismertek, ezért a nyilvános per nem érte volna el kívánt hatását: bemutatni, hogy a katolikus egyház nem tartotta be az állammal megkötött egyezményt, sőt a fennálló társadalmi rend ellen szövetkezett a legfelsőbb vezetés tudtával és engedélyével. A mellékperek számának tekintetében a Grósz-per egyértelműen az első helyen végzett, az eddigi kutatásoknak huszonnégy pert⁶¹⁶ sikerült a főper mellé kapcsolni. Nagyságában is az a persorozat bizonyult a legnagyobb szabásúnak, hiszen az elítéltek száma megközelítette a kétszázat.⁶¹⁷ A „Fekete Hollók” ügyszöveg eddigi kutatásaink alapján a tizenhét⁶¹⁸ pert tudunk csatolni. A perék legtöbbször közvetlenül a főper után, 1961. június

---

képezne, amit elkövettem.” BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 5321. Lénárd bírósági vallomása azért is fontos, mert ő volt az egyetlen, aki végig kitartott amellett, hogy a csoportokkal foglalkozás nem törvényellenes. A letartóztatások utáni rendőrségi kihallgatások alkalmával szinte minden vádlott Lénárdhoz hasonlóan nyilatkozott, de a vizsgálati szakasz végére általában beismerték bűnösségüket, és a bírósági tárgyaláson is fenntartották.

⁶¹⁵ „Emődýröl semmit sem tudtam. A «Regnum»-ról is csak annyit, hogy működik, s a maguk helyén illegális ifjúsgági munkát végeznek. [...] Ikvay tevékenységét nem ismerem, Kölleýröl tudok.” BFL XXV. 4.f. 9220/1961. Havass Géza és társai. 4788.

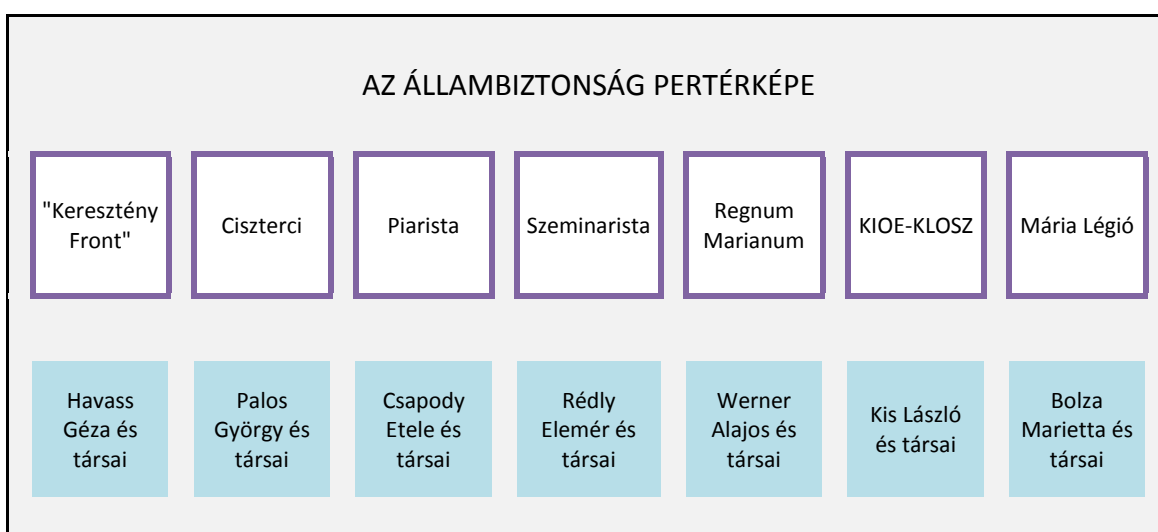
⁶¹⁶ BALOGH–GERGELY, 1993. 296.

⁶¹⁷ BALOGH–SZABÓ, 2002. 5.

⁶¹⁸ A kutatás jelenlegi állása szerint a következő pereket tarjuk a „Fekete Hollók” ügyszöveg tartozónak: Havass Géza és társai, ügyiratszám: 9220/1961.; Tabódy István, ügyiratszám: 9221/1961., Rédly Elemér és társai, ügyiratszám: 9227/1961., Werner Alajos és társai, ügyiratszám: 9228/1961., Csapody Etele és társai, ügyiratszám: 9229/1961., Bolza Marietta és társai, ügyiratszám: 9232/1961., Kis László és társai, ügyiratszám: 9233/1961., Palos György és társai, ügyiratszám: 9235/1961., Kertész Tivadar, ügyiratszám: 9237/1961., Tatár Margit, ügyiratszám: 9251/1961., Arató László, ügyiratszám: 9257/1961., Kemény Bertalan és társai, ügyiratszám: 9262/1961., Sigmond László és társai, ügyiratszám: 9264/1961., Hahót Ferenc és társai, ügyiratszám: 5933/1961., Bölcsvölgyi Zoltán, ügyiratszám: 961/1961. Két perre nem a Fővárosi Bíróságon került sor, hanem Szegeden, illetve Pécsen. A Szegedi Megyei Bíróságon: Kovács Imre és társai, ügyiratszám: 849/1961. 7. sz., a Pécsi Megyei Bíróságon: Csonka Ferenc és társai, ügyiratszám: 930/1961. 10. sz.

és július folyamán megtartották, csupán három eljárás maradt az 1962-es évre. Nagyjából a perek fele valóban gyors lefolyású volt és egy nap alatt végeztek az eljárással, másik felük viszont kimondottan hosszúnak tűnt: három-négy esetleg öt tárgyalási nappól majd az ítélethirdetésből álltak.

Az állambiztonság a pereket csoportosítva a következő rendszerbe sorolta be a „Fekete Hollók” ügy szereplőit: „A szervezkedés politikai célkitűzések tekintetében egységes rendszert alkotott, szervezeti felépítésében hét ágazatra – „Keresztény Front”, ciszter, piarista, szeminarista, Regnum Marianum, KIOE-KLOSZ, Mária Légió vonal – tagozódott.”⁶¹⁹

A fenti ábrán látható az állambiztonság pertérképe és a hozzájuk kapcsolható perek. A „Fekete Hollók” üggyhez viszont kutatásaink szerint több pert kapcsolnak. Ezek után joggal merült fel a kérdés, mi van a többi perrel, miért nem hét perben ítélték el a vádlottakat?

VIII.2. A történész „pertérképe”

A fenti kérdés megválaszolásához szükségesnek látszott – hasonlóan a házkutatások és a letartóztatások kérdésköréhez – az alapkutatások elvégzése, vagyis

⁶¹⁹ ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): JELENTÉS a BM II/8. Osztályon 1961. január 1-től december 31-ig terjedő időszakban vizsgált belső reakció elhárítás területére tartozó ügyekről. Budapest, 1962. január 19.

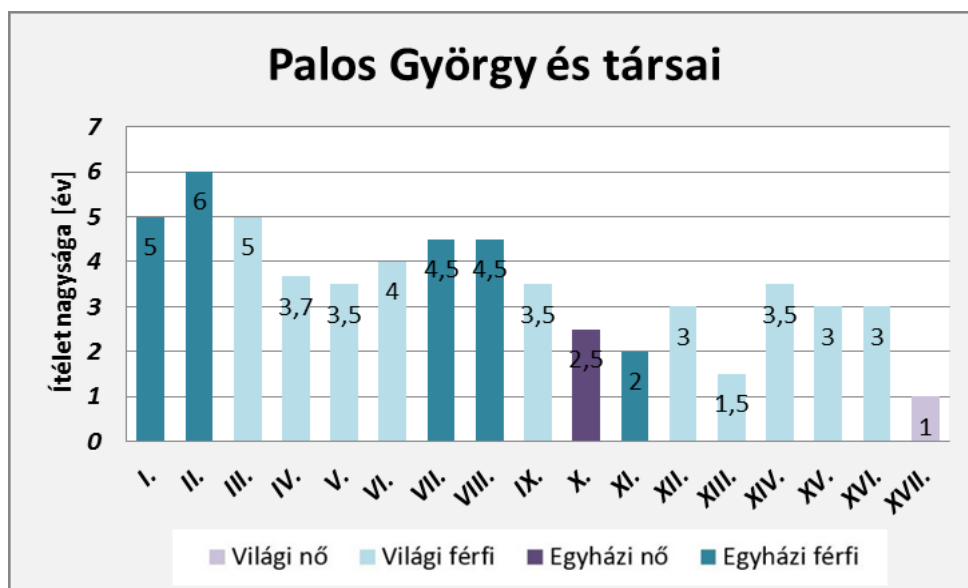
annak számbavétele, pontosan hány embert érintett a bírósági eljárás, hány perben és milyen börtönbüntetésre ítélték őket.

	Világi nő	Világi férfi	Egyházi nő	Egyházi férfi	Összesen
Havass Géza és társai	0	4	0	7	11
Tabódy István	0	0	0	1	1
Rédly Elemér és társai	3	0	0	3	6
Werner Alajos és társai	0	1	1	6	8
Csapody Etele és társai	0	2	5	1	8
Bolza Marietta és társai	4	1	0	2	7
Kis László és társai	1	2	0	3	6
Csonka Ferenc és társai	0	3	0	2	5
Palos György és társai	1	10	1	5	17
Kovács Imre és társai	0	5	0	1	6
Tatár Margit	0	0	1	0	1
Arató László	0	0	0	1	1
'Sigmund László és társai	0	1	0	2	3
Kertész Tivadar	0	0	0	1	1
Kemény Bertalan és társa	0	1	1	0	2
Hahót Ferenc és társa	0	1	0	1	2
Bölcsvölgyi Zoltán	0	0	0	1	1
	9	31	9	37	86

A levéltári kutatás kapcsán szembesültünk azzal a ténnyel, hogy az állambiztonsági szervek által felállított per-struktúra (a hét ág – hét per koncepciója) nem felelt meg a valóságban történteknek. Egyrészt bizonyíthatóan sokkal több per volt 1961–62-ben, amik a „klerikális reakcióhoz” kötődtek, másrészt a perek mikro szintű elemzése nyomán több személyt érintő „következetlenség” is felszínre került. A következőkben ezért először a perek néhány jellemző adatát⁶²⁰ mutatjuk be, majd kísérletet teszünk a mai tudásunk szerinti pertérkép felvázolására. A tizenhat perben összesen nyolcvanhat főt ítélték el, ez perenként átlagban öt vádlottat jelentene. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, hiszen nagy szórást mutatott az egyes perekben elítéltek száma. Voltak olyan perek, ahol csak egy főt állítottak bíróság elé, az esetek többségében hat és nyolc fő között mozgott a

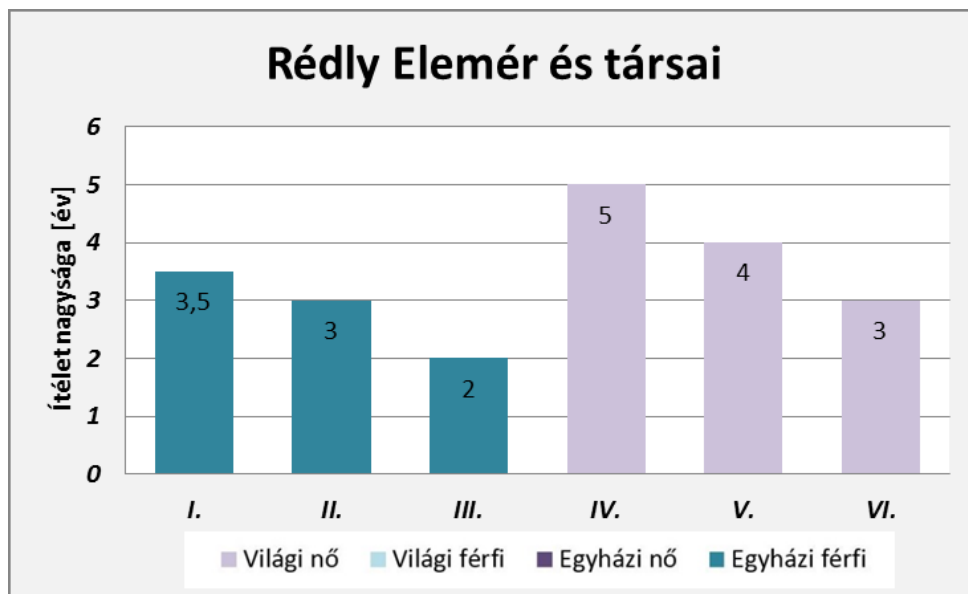
⁶²⁰ A perekre vonatkozó adatokra a következőkben nem fogunk minden alkalommal pontosan hivatkozni, mert áttekinthetlenné és indokolatlanul hosszúvá tenné az alfejezetet. Az információk minden esetben a vonatkozó bírósági (esetleg vizsgálati) iratokból valók.

vádlottak száma. A legtöbb elítélt a Palos György és társai néven lefolytatott perből került ki, a tizenhét vádlott száma messze kiemelkedett a többi közül.

Ennek nagysága azért is figyelemre méltó, mert a főperben is „csak” tizenegy vádlott került a bíróság elé. Amennyiben a vádlottak személyi összetételét nézzük, azt mondhatjuk, viszonylag kevés nő került a bíróság elé: az elítélteknek csupán 20%-a volt nő. A „Fekete Hollók” ügyön belüli szerepüket azonban árnyalja az a tény, hogy voltak olyan perek, amikben felülreprezentáltak voltak. Három ilyen pert találtunk: Rédly Elemérét, Csapody Eteléét és Bolza Mariettáét.

Rédly és társai a Központi Szemináriumról 1959-ben kizárt kispapok további képzését szervezték meg.

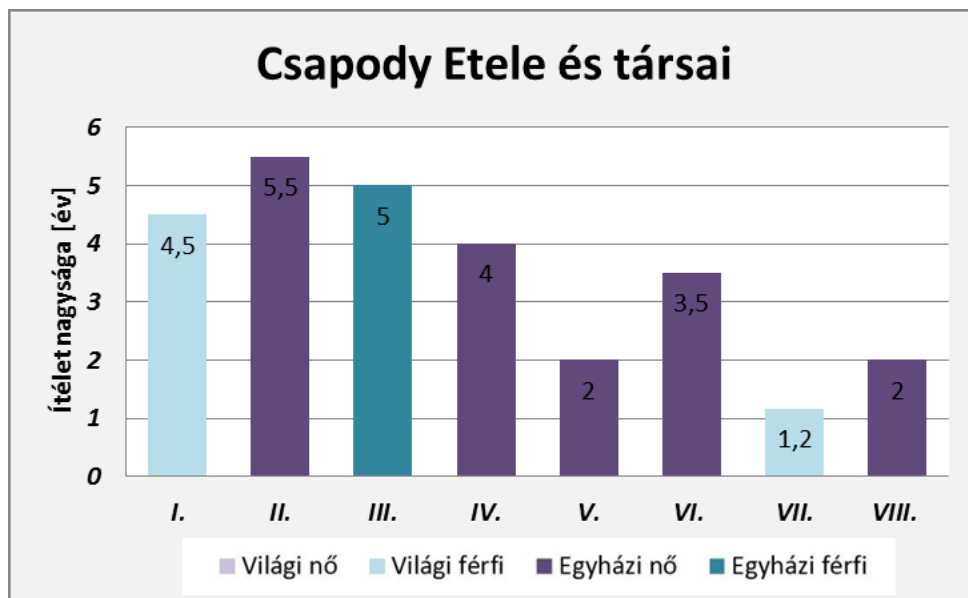

A munkát Tabódy István irányította, de a perkonstruktőrök logikája szerint a fő vezetőket elválasztották társaiktól, és belőlük állították össze a Havass Géza és társai ügyet. Tabódyt azonban ettől az ügytől is különválasztották, mert esetében nemcsak a demokratikus államrend megdöntése, hanem a hűtlenség vádja is felmerült. A bíróság végül mindkét bűntettben bűnösnek mondta ki Tabódy Istvánt, aki ezzel a „Fekete Hollók” ügyében felmerült szereplők közül a legsúlyosabb ítéletet szenvedte el: tizenkét évnyi börtönbüntetést kapott, amit majdnem teljes egészében kitöltött, hiszen az 1963-as amnesztia nem vonatkozott a köztörvényes és hűtlenségi ügyekre. A kizárt kispapoknak Tabódy segített Budapesten lakhatást, munkát és teológiai tanulmányaik folytatásának lehetőségét megadni. Ebben a hatalmas szervezőmunkában segítségére voltak egyrészt a Központi Szeminárium idősebb hallgatói, másrészt azok az arisztokrata asszonyok,⁶²¹ akik kapcsolataik révén pénzbeli segítséget nyújtottak. Először a magyarországi olasz, majd a francia követ segítségével létesítettek kapcsolatot a Vatikánnal, ahonnan jelentős pénzüsszegek érkeztek a kispapok támogatására. Kargné a Vatikán felé beszámolt a kizárt kispapokról és más egyházi kérdésekről. Andrassy Ilona⁶²² 1960 folyamán kapcsolódott be a kispapok segélyezésébe, amikor az olasz követ távozása után ismerősén, a francia követ feleségén keresztül kereste és találta meg újra a kapcsolatot a bécsi nunciátúrán keresztül a Vatikánnal. A bíróság végül hűtlenség miatt ítélte el az asszonyokat, és nagyobb

⁶²¹ Karg Györgyné (született: Pireth Erzsébet) édesanyja Károlyi Georgina; dr. Klimkó Dezsőné (született: Andrassy Ilona) és Cséry Miklósné (született: Vay Janka Alice).

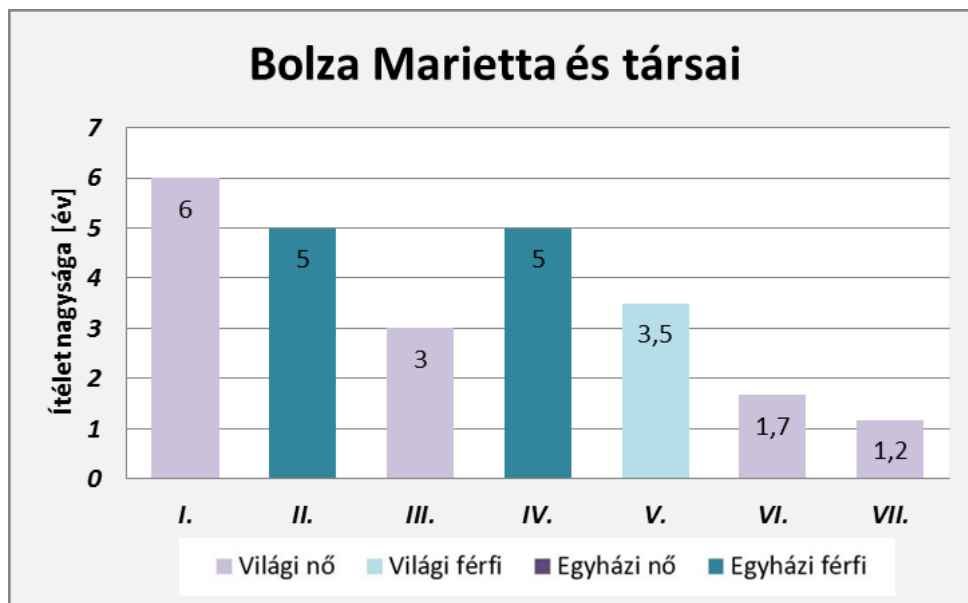
⁶²² Az Andrassy Ilonáról szóló információkért köszönettel tartozom Erdős Kristófnak.

börtönbüntetést kaptak, mint a velük egy perben szereplő teológiai képzést megszervező szeminaristák. Csapody Etele perében ítélték el az ötvenes évek közepén létrejött női szerzetesközösséget, amelynek vezetője Tímár Ágnes volt.

Csapody és Tímár azért kerültek egy perbe, mert mindkettőjük támogatója és lelki vezetője Lénárd Ödön volt, aki a főperben a „piarista” vonalat képviselte. A mellékperben a nyolc elítélt felét a Boldogasszony Háza ciszterci közösség szerzetesnői – Tímár Ágnes, Szojka Zsuzsanna, Völgyi Annamária és Szimon Gabriella – tették ki. Tímárt, Szojkát és Völgyit a februári realizálás alkalmával gyűjtötték be, Szimon Gabriellát a tárgyalás során tartóztatták le.⁶²³ A diktatúra éveiben kevés szerzetesközösség jött létre, ezek egyike Tímár Ágneséké volt, amely nemcsak megszületett, hanem a korszak egésze alatt új hivatásokkal gazdagodott. A harmadik „női” per Bolza Marietta és társai pere volt.

⁶²³ TÍMÁR, 2011. 151.

Ebben az eljárásban vonták felelősségre azokat, akik a Mária Légió vezetőiként vagy tagjaiként a mozgalom résztvevői voltak. A csoportot Földi Endre jelenítette meg a főperben, aki a magyarországi Mária Légió vezetője volt. A Légió a 20. század elején alakult világiak kezdeményezésére, akik saját elmondásuk szerint az emberek lelkét akarták megmenteni. Erős szociális érzékenység volt bennük, hiszen életre hívjuk az ír Frank Duff, a dublini Szent Vince egyesület tagjaként segítette a rászorulókat. Ő és néhány társa a dublini érsek tudtával és támogatásával, 1921. szeptember 7-én (Kisboldogasszony vigíliáján) hozták létre „Irgalmasság Anyja” néven az egyesületet. Ebből a maroknyi világi hívőből aztán az egész világon elterjedt mozgalom alakult ki. Az alapítás után nagy ütemű fejlődésnek indult a Légió, átlépett Írország határain, és nem csak Európában, hanem Afrikában, Indiában és Dél-Amerikában is virágzásnak indult. A két világháború között elsősorban Magyarországon is léteztek csoportok, de a katolikus egyesületek betiltása után nem működtek. A Mária Légió „újjaalakulására” egyedülálló módon a Kádár-rendszer hajnalán, a vallásüldözés idején került sor. Az állambiztonság külföldi gyökerei és kapcsolatai miatt tulajdonított a valóságosnál nagyobb szerepet neki. A magyarországi Mária Légió a bécsinek volt alárendelve, amelynek tagjai rendszeresen látogatták és segítették a magyarországi mozgalom megalakulását és fejlődését. A Mária Légió tagjait összekötötte a közös imádság és az együtt végzett szociális munka. A misszió belső tagjai számára kötelező volt a hetente rendszeresen végzett karitatív, apostoli munka – amennyiben lehetséges – a plébános egyetértésével, javaslatával és támogatásával. Bolza Marietta például a budakeszi barakk lakókat látogatta és segítette. A Mária Légió

„katonás” felépítése és szigorú élete sokakat elriasztott a mozgalomtól, mégis néhány plébánián alakultak csoportok, úgynevezett praesidium-ok. Annak ellenére, hogy a Légio magyarországi létszáma ötven és hetven fő között mozgott, főszereplőjévé váltak a „Fekete Hollók” ügynek. A perben Bolzán kívül többeket elítéltek a csoportok vezetői és tagjai közül: Bod Magdolnát, Pályi Rozáliát és Unkelhauser Margitot. Pályi Rozáliát a tárgyalás folyamán vették őrizetbe minden valószínűség szerint azért, mert egy bécsi rokonlátogatás alkalmával üzenetet továbbított a bécsi Légio tagjainak. Unkelhauser Margit elítélését az indokolhatta, hogy ő szervezte meg az első magyarországi csoportot. Ennek ellenére azonban nem sokáig állt a mozgalom élén, mert az agilis és jó egyházi kapcsolatokkal rendelkező Földi Endre feltűnésével a bécsi vezetők hamar őt tették meg a magyarországi Mária Légio összefogójának. Unkelhauser ezután – 1958 táján – meg is szakította kapcsolatát a Légioval, 1961-ben azonban őt is felelősségre vonták. Letartóztatására nem februárban, hanem márciusban került sor, a későbbi őrizetbe vételének oka az lehetett, hogy addigra tudták szerepét tisztázni. Bolza Marietta révén az „összeesküvésnek” arisztokrata számai is voltak, ezeket Unkelhauser Margit bevonásával tovább tudták erősíteni.

Amennyiben a „Fekete Hollók” ügryhöz tartozó perek közül azokat nézzük, amelyekben a női elítéltek voltak túlsúlyban azt állapíthatjuk meg, hogy a nők két tipikus szerepben tűntek fel: vagy szerzetesi életállapotban éltek, vagy arisztokraták voltak. Valószínűleg ez a két társadalmi csoport volt az, amelyek perbefogását a legkönnyebben lehetett kommunikálni. Az elítélt szerzetesnők között voltak olyanok, akiket a rendek működési engedélyének megvonása személyükben érintett (Tatár Margit angolkisasszony, Hopp Rozália orsolyita szerzetes, Vadas Éva missziósnővér), ők rendjük megszűnte ellenére próbálták fenntartani szerzetesi életüket, immár szervezeti keretek nélkül. Saját maguk keresték a lehetőségét annak, hogy megélhetésük biztosítása mellett maradjon idejük és energiájuk a szociális- és nevelő munkájukra. Tímár Ágnes és társai viszont olyanok voltak, akiket nem befolyásolt a szerzetesrendekkel szembeni fellépés, mert „alakulásukra” az azt követő időszakban került sor, ők már teljes „illegálisban” születtek meg. Az arisztokrata asszonyok – neveltetésük és világfelfogásuk folytán – a katolikus egyház hű tagjai és aktív segítői maradtak. Egy részük az egyház katolikussága, azaz egyetemessége miatt súlyosabb büntetést szenvedett, mert a római katolikus egyház központjával tartott kapcsolatot hűtlenségként értékelte a bíróság. Ennek a minősítésnek az

lett a következménye, hogy amikor 1963 tavaszán a politikai elítéltek legtöbbször szabadult a börtönből, nekik maradniuk kellett. Az asszonyok a kalocsai börtönben töltötték börtönbüntetésüket, az amnesztia híre az ő körükben is izgalmat váltott ki. Tímár Ágnes visszaemlékezését azért is közöljük a következőkben, mert rávilágít a börtönben uralkodó belső viszonyokra, és a szerzetes nézőpontjából láttatja a női elítélteket, köztük az arisztokratákat is:

„Valószínű volt, hogy az »egyházi ügyesek« szabadulnak, de közülük a kémkedés minősítéssel elítélt arisztokraták nem, és nem szabadulnak az 1956-osok sem, akiknek többségét »gyilkosság« minősítéssel ítélték el. Idegtépő kegyetlen napok következtek. Hallgattunk és imádkoztunk. A nagyidősek tomboltak, és hányódtak az esztelen reménykedés és a szélsőséges kétségbeesés között [...] Elmondhatatlan, mi ment végbe az idegekben és a szívekben. Mély tisztelettel adóztunk az »arisztokratáknak«, akik békeességgel és együttérzéssel zárkóztak fel a nagyidősek mellé. A 70 éven felüli báró Karg Györgyné, Erzsébet néni őszinte szívvel mondta: *milyen jó, hogy mi itt maradunk ezekkel a szerencsétlenekkel*. [Kiemelés az eredetiben.]”⁶²⁴

A „Fekete Hollók” elleni fellépést a korabeli rendőrségi és politikai iratok rendre „papi összeesküvésnek” titulálták. Amennyiben ebből a szempontból nézzük az elítélteket, akkor azt láthatjuk, hogy közel ugyanannyi világi⁶²⁵ és egyházi⁶²⁶ személyt ítélték el. Nehezen lehet papi „összeesküvésről” beszélni ott, ahol a perekben résztvevő nyolcvanhat személy közül negyven világi volt. Ez az adat is hozzásegített ahhoz, hogy ne csak az egyházi résztvevőkre koncentráljunk, hanem kiemelten foglalkozzunk a világiak szerepvállalásával is.⁶²⁷

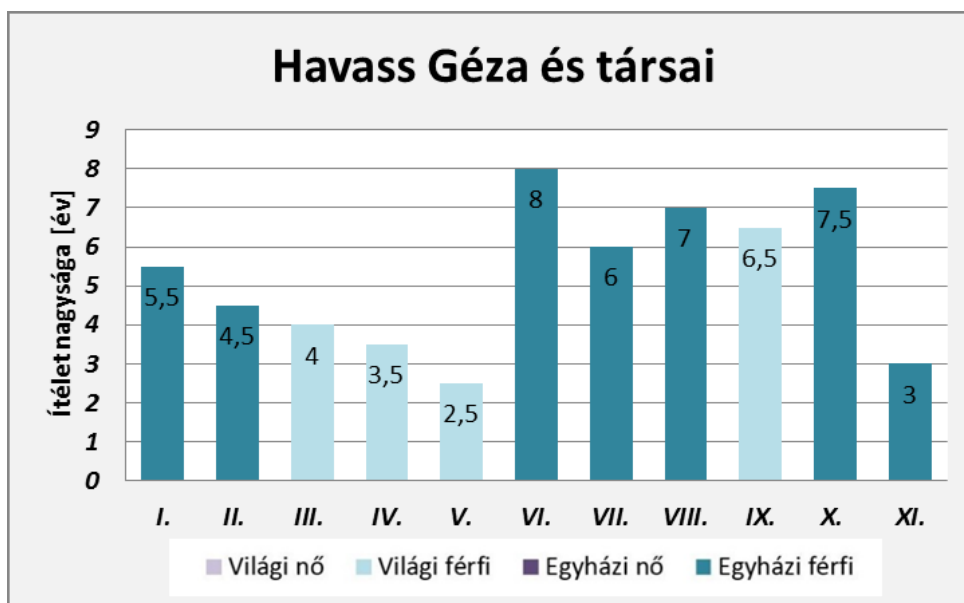
⁶²⁴ TÍMÁR, 2011. 184.

⁶²⁵ Ahogy korábban a házkutatások és letartóztatások számbavételénél jeleztük, világi személyen a laikus állapotban lévő nőket, illetve férfiakat értjük.

⁶²⁶ Ahogy korábban a házkutatások és letartóztatások számbavételénél jeleztük, egyházi személynek számítjuk a papokat, működési engedéllyel rendelkező (bencések, piaristák, ferencesek, iskolanővérek) vagy nem rendelkező férfi és női szerzeteseket, valamint azokat, akik magánfogadalommal kötelezték el magukat az egyház szolgálatára. Néhány esetben az érintettek teljes életpályáját ismerve nem egyértelmű a világi vagy egyházi csoportba való tartozásuk, mert lehet, hogy a per idején felszentelt papok voltak, de később valamilyen oknál fogva megváltak hivatásuktól. Ellentétes irányú folyamatra is akadt példa, ezért a résztvevők besorolásánál azt vettük figyelembe, hogy 1961-ben milyen életállapotban voltak.

⁶²⁷ Az egyháziakkal és azon belül a papok helyzetével kapcsolatos problémákra Tomka Miklós a következőképpen hívta fel a figyelmet: „Az utóbbi években egyre szaporodik az a történeti és memoárirodalom, amely a papság helyzetét és üldözöttségét tárgyalja a szocialista korban. Ez kétféleképpen is indokolt. Egyrészt a vallásos meggyőződés fenntartásában és a hívő közösségek megőrzésében a papságnak meghatározó szerepe volt, és emiatt a klérus valóban az állami vallásellenesség fő céltáblájává

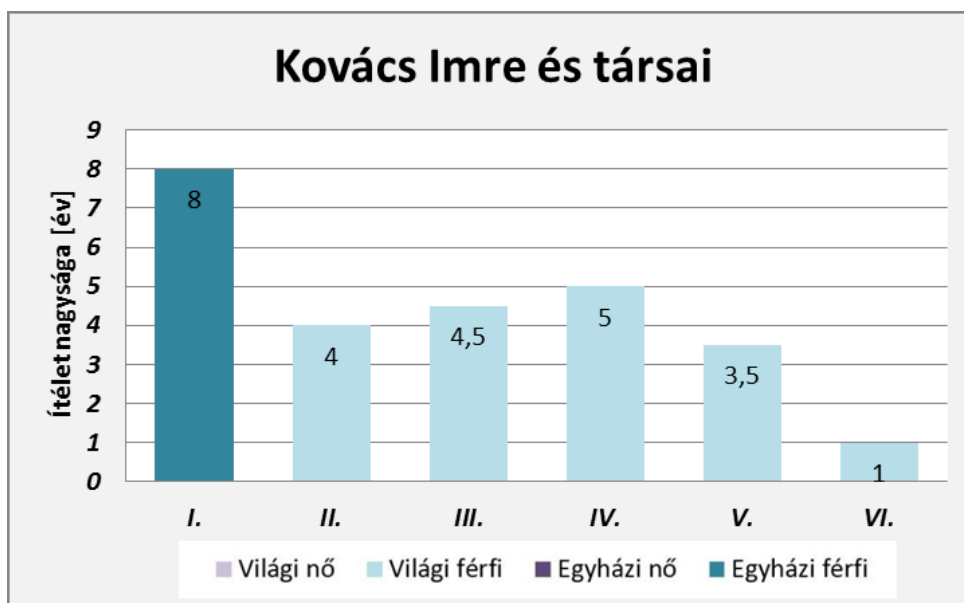
Még a főpernek számító Havass Géza és társai perében is a vádlottak több, mint egyharmada világi volt.

Három per – a Palos György és társai, a Bolza Marietta és társai, illetve a Kovács Imre és társai – emelkedett ki a többi közül a világiak érintettségének arányát tekintve.

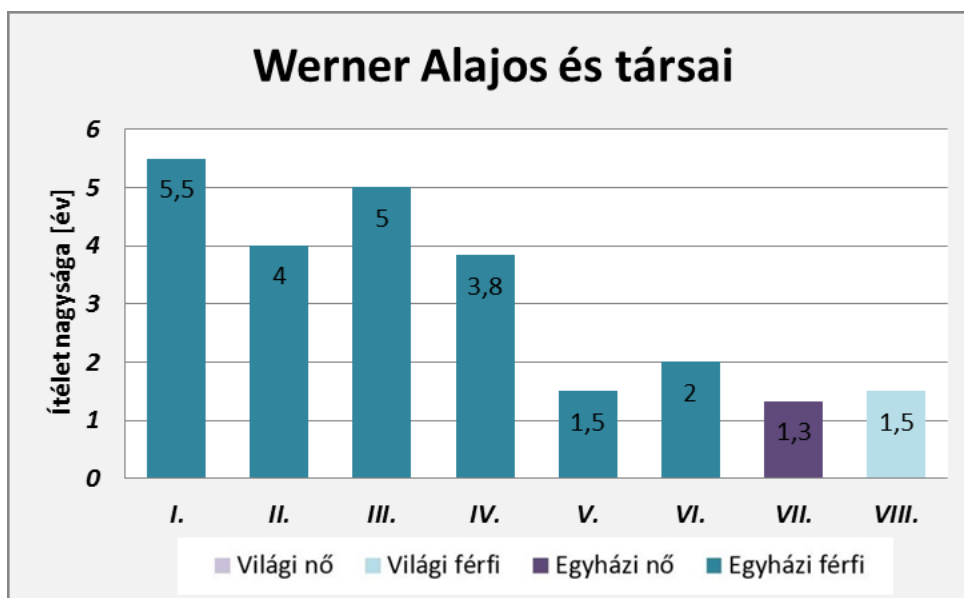
---

vált. Másrészt a papság, mint jól megkülönböztethető hivatal, szerep és csoport, nemcsak önmagát, hanem a vallás és a vallásosság teljességét, azaz végeredményben – s némi túlzással szólva – a pártállammal szembeni másság egészét is szimbolizálta. Ez a tény ellenben a történészek zömét is megtévesztő optikai csalódást okozott. Oda vezetett, hogy az ideológiai harc, vagy más terminológiában a vallásüldözés kérdésének tárgyalása jóformán teljesen és kizárólag a papság helyzetére és üldözöttségére korlátozódott, noha az legfeljebb a jéghegy csúcsa. Az ideológiai konfrontációban részt vevő és alkalmasint szenvedő alannyá váló világi hívek száma az érintett papokénak több százszorosa. TOMKA, 2008. 559.

Mind a három perben 65% és 80% közötti a világiak aránya, Kovács Imre perében pedig egyedül ő volt papi személy, öt társa – egykori tanítványai – mind fiatal egyedülálló vagy családostól férfiak voltak. Bolza perére itt csak annyiban utalunk vissza, hogy nemcsak „női” hanem „laikus” perként is számon tarthatjuk ügyüket, hiszen a hét elítélt közül csak kettő volt felszentelt pap. A két pap közül – Thiry István és Szunyogh Ferenc – csak egyiküknek volt laza kapcsolódása a Mária Légióhoz: Szunyogh Ferenc alkalmanként rekollekciót tartott a Légió vezetőinek. Thiry „véletlenül” került ebbe a perbe, őt „fasiszta” regényéért ítélték el, amit német nyelvre akart lefordíttatni és külföldön kiadni. Nem tudjuk pontosan miért került Bolzáékkal egy perbe, hiszen – saját bevallásuk szerint – sem ismerték egymást. Thiry István későbbi börtönbüntetését, illetve annak egy részét a regnumi atyákkal egy cellában töltötte. Ők olyan mély hatást gyakoroltak a fiatal papra, hogy szabadulásuk után ő is a Regnumban kezdett dolgozni, aminek eredményeképpen a II. Regnum-perben 1965-ben újra elítélték.

A „Fekete Hollók” persorozaton belül az I. Regnum-per a Werner Alajos és társai ellen lefolytatott eljárás volt, a főperben a Regnumot egyik karizmatikus papi egyénisége, Emődi László képviselte.

Az egyházi és világi résztvevők problematikájában a Regnum azt a másik pólust jelenítette meg, ami az egyháziak (majdnem) kizárólagos szerepvállalását mutatta. A Werner-perben ugyanis a nyolc vádlott közül csak egy világi volt, a többiek regnumi atyák, illetve egy szerzetesnővér. A Regnum-perben résztvevő egyháziak aránya messze felülmúlta az egész „Fekete Hollók” ügyre jellemző, közel fele-fele arányt, ami egyértelműen annak tudható be, hogy a Regnum Marianum alapvetően hitoktatással foglalkozó papok közössége volt.

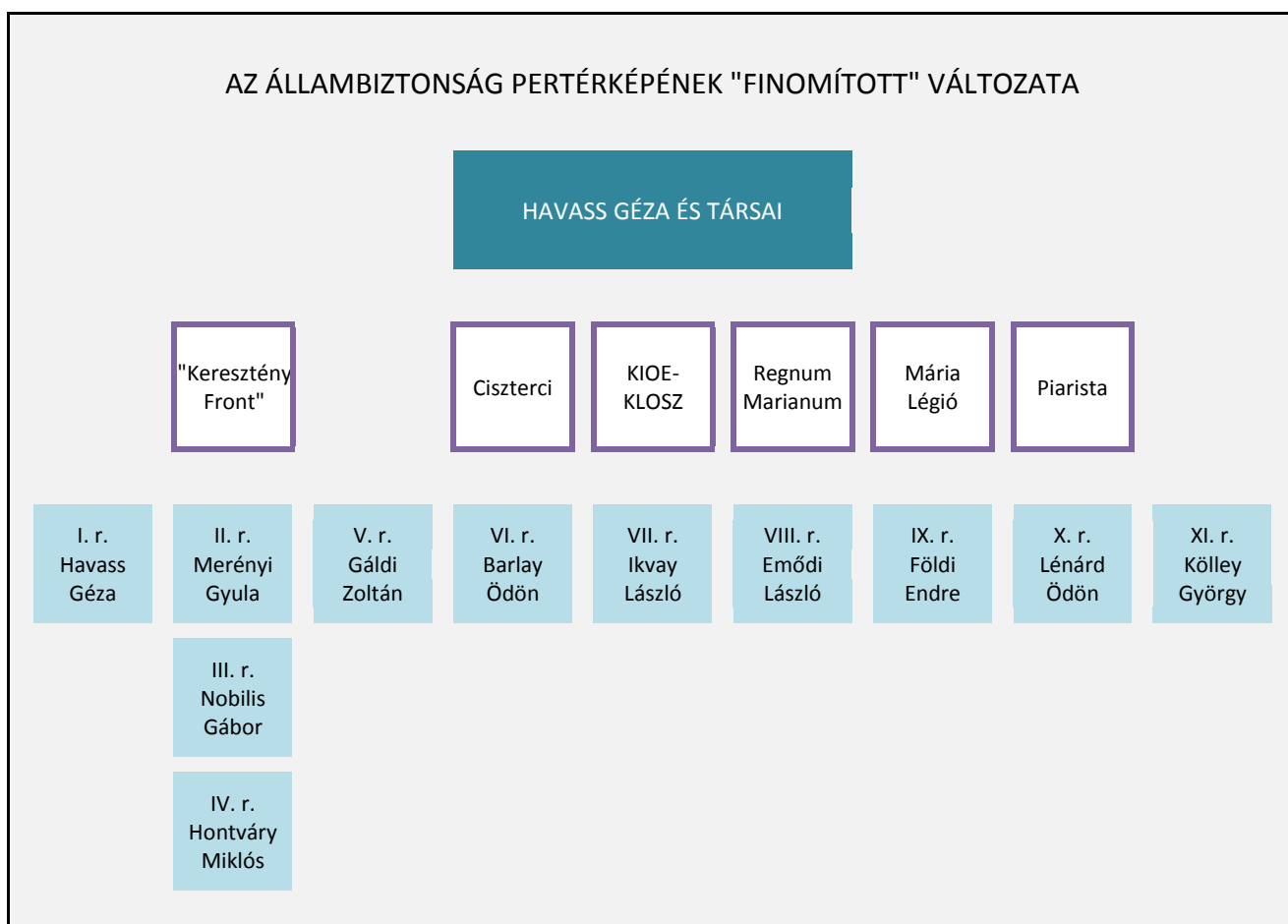
Az állambiztonsági koncepció szerint az „összeesküvés” legfontosabb ága a „Keresztény Front”⁶²⁸ és annak pere a Havass Géza és társai elleni eljárás, amit a „Fekete Hollók” ügyben leghamarabb, 1961 júniusában rendeztek.⁶²⁹ A vádlottak személyét vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a perben voltak olyanok, akik valóban érintettek voltak a „Keresztény Front”-ban, és ezen tevékenységük miatt 1956-ban egy részük bíróság előtt állt és börtönbüntetést is szenvedett (a harmadrendű Nobilis Gábor és a negyedrendű Hontváry Miklós vádlott), de a főper többi szereplője közül egyedül Merényi Gyula volt az, aki érintőlegesen a „Keresztény Front”-hoz volt köthető. A per többi vádlottjának és a per fő vádlottjának sem volt köze ehhez a politikai szervezethez. Ők sokkal inkább a többi

⁶²⁸ A „Keresztény Front”-ot Soltész Jenő tisztviselő és Szigeti József domonkos szerzetes alapította, hogy a keresztény értékek – és Mindszenty József elvei – szerint politikáljanak. Történetüket részletesen feldolgozta: MEZEY. 2007., MEZEY, 2009.

⁶²⁹ A tárgyalásra 1961. június 7-én, 8-án, 9-én, 12-én, 13-án és 14-én került sor. Az ítéletet június 19-én hirdette ki a bíróság.

„illegális” szerzetesrendhez vagy mozgalomhoz voltak köthetőek, mint azok vezetői. Ezen megállapítás alapján mondhatjuk azt, hogy az állambiztonság szerinti per-koncepció, ami horizontálisan állította egymás mellé az ügyeket nem helytálló, mert a perek közötti összefüggésre sokkal inkább a főper-mellékper felépítés illik. A következő ábra bemutatja a fenti koncepciót, megjelenítve azokat a vádlottakat, akik egy-egy ág vezetői voltak.

AZ ÁLLAMBIZTONSÁG PERTÉRKÉPÉNEK "FINOMÍTOTT" VÁLTOZATA

Az állambiztonság koncepciója a perben csak részben érvényesült, mert ugyan minden „ág”-nak megvolt a maga képviselője a perben, mégis akadtak néhányan, akiket nem lehetett egyértelműen egyik csoporthoz sem hozzárendelni. A főper-mellékper elmélet négy vádlott esetében szorul részletesebb magyarázatra. Havass Géza helyzetéről az értekezés korábbi részében szóltunk. Ezt most annyival egészítenénk ki, hogy esetében jól kimutatható a rendőrségi koncepciók közötti feszültség. Hiszen Havasst – budapesti működése alapján – egyrészt a ciszterciekhez lehetne csatolni, de akkor semmiképp sem ebben a perben lenne a helye, másrészt viszont Havass Géza úgy került az egész „Fekete Hollók” ügy élére, hogy semmi köze nem volt a rendőrség által bevallottan legsúlyosabbnak minősített „Keresztény Front”-hoz. A szegedi püspöki számvevő tehát az állambiztonság logikája alapján került mesterséges vezető szerepébe. Az ötöd rendű vádlott, Gáldi Zoltán perben való szerepeltetése több kérdést is felvet. Árulkodó jel, hogy ötöd rendű vádlottként előtte a „Keresztény Front”-hoz lazán kötődő személyek (Merényi, Nobilis, Hontváry) vannak, míg utána Barlay Ödön következett, aki viszont a ciszterci szál megjelenítője volt a perben. Gáldi viszont személyes kapcsolatai révén valóban a két

csoport között helyezkedett el, de vádlott társaival való kapcsolata vagy csak egyéni szimpátián alapultak (Nobilis és Hontváry esetében), vagy megszűntek már hosszú évekkel ezelőtt (Barlay Ödön esetében). Ezek alapján Gáldi Zoltánnak sem ebben a perben lett volna „helye”, hanem sokkal inkább abban a perben, ahol barátait⁶³⁰ – akikkel együtt több csoportot vezetett – ítélték el, nevezetesen a „ciszterci” perben, vagyis Palos György és társai perében. A főpert, „papi pernek” is szokták nevezni, hiszen a két – sokat tapasztalt vádlott társa, Nobilis, Hontváry mellett – Gáldi volt az egyetlen civil személy a perben, ezzel is „kilógva” onnan. Az ágrajzból látható, hogy a seminaristák csoportját senki sem képviselte a perben. Ezt az ellentmondást viszonylag hamar feloldhatjuk, mert a Havass-perhez szorosan kapcsolódott Tabódy István ügye (hiszen perük egymás utáni iratszámokon szerepelt), aki valóban a Központi Szemináriumból kizárt kispapok további nevelésének összefogója volt. Tabódyt ezért a tettéért a Havass-ügyben ítélték el. Mivel azonban ügyében hűtlenség gyanúja is felmerült, ezért perét elkülönítve, zárt ajtók mögött tárgyalták. Így nem került a „klasszikus” főper szereplői közé, ezért nem képviselte „látszólag” senki a seminaristákat. A Havass-per szereplőivel kapcsolatban az utolsó tisztázandó kérdés Kölley György szerepeltetése. Kölleynek akkor lett volna logikailag helye a főperben, ha a mellékperek közül lett volna olyan, amiben cserkészeket ítélték el. Eddigi kutatásaink során külön „cserkész-per”-t nem találtunk, a cserkészlet inkább mint eszköz élt tovább a fiatalok nevelésében, amely formának használatával a különböző perekben szereplők többsége rendszeresen élt: kirándulásokra, táborokba vitték a csoportjaikhoz tartozókat. Kölley György kapcsolatai révén kötődött a Szentimrevároshoz, de fizikailag csupán néhány évet töltött a XI. kerületben. Pappá szentelése után Dunabogdányban lett káplán Kisberk Imre püspök mellett. A ministránsok, hittanosok cserkész szellemben való nevelését itt sem adta fel, az 1961-es letartóztatási hullám is ebben a faluban érte. A „Fekete Hollók” ügy szereplőit látva sokkal inkább a Palos-perben lett volna helye, hiszen ott többekkel volt kapcsolata. Minden valószínűség szerint azért került a főperbe, mert nem először került bíróság elé, és nem is „csupán” magyarországi börtönben, hanem a Gulágon töltötte büntetését, ahogy korábban szoltunk róla. A fentiekben többekről bizonyítottuk, hogy nem teljesen indokoltan kerültek a „Fekete

---

⁶³⁰ Gáldi Zoltán „munkatársai” a Palos György és társai perében XIV. rendű vádlott, Gosztonyi Géza, a XV. rendű vádlott Éry Béla és a XVI. rendű vádlott Éry György. Nem mellékes körülmények tekinthető, hogy velük Gáldi évfolyam- illetve osztálytársak voltak az államosított ciszterci gimnáziumban, vagyis a József Attila Gimnáziumban.

Hollók” ügy főszereplői közé, viszont egy olyan személyt is azonosítottunk, aki „logikailag” ide tartozott volna, mégis más perben ítélték el. Amennyiben a főpert a „Keresztény Front” perének (is) tekintjük, akkor itt lenne a helye Kemenes Erzsébetnek, akit viszont a Palos-per XVII. rendű vádlottjaként ítélték el, abban a perben utolsóként. Kemenes mellőzésére bűne kisebb súlya mellett női mivolta adhat magyarázatot és az a törekvés, hogy a pernek megmaradjon a „papi” jellege. Mivel 1956-ban Kemenes Erzsébetet is elítélték a „Keresztény Front”-ban való részvétele miatt, súlyos indokok szóltak a főperben való szerepeltetése mellett, úgy tűnik azonban, hogy a fent kifejtett okok felülírták ezt. A főperen kívüli mellékperekben is több következtelenséget találunk, ezek közül kettőt emelünk most ki. Thiry István neve és személye már előkerült, ő volt az a fiatal pap, akit úgy soroltak a Mária Légió „szervezkedésébe”, hogy nem nyújtott lelkipásztori segítséget a mozgalomnak. Azok ellen a papok – Barcza Tivadar, Csermely Endre – ellen, akik csoportvezetést, illetve lelki háttérrel nyújtottak a Mária Légiónak nem kezdeményeztek bírósági eljárást, sorsukra a következő fejezetben térünk ki. Thiryt viszont egy olyan perben ítélték – a többiek büntetéséhez képest – súlyos ítélettel,⁶³¹ akikkel nem is volt kapcsolata. Eddigi kutatásaink alapján nem találtunk választ arra, miért nem rendeztek számára önálló pert, hiszen nemcsak „fasiszta” regényt írt, hanem fiatalokkal is foglalkozott. A „Fekete Hollók” ügyei között pedig viszonylag sokan akadtak olyanok, akiket egyedül ítélték el. Kertész Ferenc, a Kis László és társai ellen lefolytatott (KIOE) per negyedrendű vádlottjának helye sem teljesen következetes, mert ő szervezetileg a Regnumhoz kapcsolódott, a KIOE-s csoporttal csak kirándulni járt.⁶³²

A kutatás során előtűnik kirajzolódó pertérképnek három szintjét különíthetjük el. A legmagasabb szinten áll a Havass Géza és társai elleni per, amit mi a „Fekete Hollók” főperének tekintünk. Ez a per valóban kiemelkedett a többi közül elsősorban a benne elítéltek személye és a katolikus egyházon belül kifejtett hatásuk miatt. Nem véletlen, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal és vezető politikusok erre az egy perre tértek ki, ha a „Fekete Hollók” ügyről beszéltek valahol. Kállai Gyula, aki az ÁEH 1961. június 14-én tartott országos értekezletének külön meghívottja volt, említést tett a letartóztatásokról és a

---

⁶³¹ Thiry Istvánt a Bolza Marietta és társai elleni perben II. rendű vádlottként öt év börtönbüntetésre, 4000 forint részleges vagyonekobzásra és 5 év egyes jogaitól való megfosztásra ítélte a Bimbó István által vezetett bírói tanács.

⁶³² Az információért szeretnék köszönetet mondani Prof. Dr. Bálint Gézának, aki felhívta a figyelmemet Kertész Ferencre és magánkiadásban megjelent munkájára. Ez utóbbit rendelkezésemre is bocsájtotta.

küszöbön álló perekről.⁶³³ Kállai ezekben a napokban nemcsak az állami hatóságokat, hanem a szovjet nagykövetet is tájékoztatta a perről és várható következményeiről: „A továbbiakban Kállai elvtárs beszélt az illegális ellenforradalmi szervezetvezetőinek nemrégiben kezdődött peréről, amely alapvetően katolikus papokat tömörített, és az adott per reakciójáról a katolikus egyház vezetői részéről. [...] Azután Kállai elvtárs megemlítette, hogy a közeljövőben az említett csoport ügyében a bírósági tárgyalást befejezik. Hogy ne keltsenek felesleges figyelmet a per iránt, különösen külföldön, a sajtóban nem adnak hírt a menetéről. Csak a meghozott ítéleteket közlik.”⁶³⁴

A második szintet azok a mellékperek jelentik, amik egyrészt nagy létszámúak voltak, másrészt közvetlenül kapcsolódtak a főperhez. Ezek közé tartozónak gondoljuk a Rédly Elemér és társai elleni,⁶³⁵ a Werner Alajos és társai elleni,⁶³⁶ a Csapody Etele és társai elleni,⁶³⁷ a Bolza Marietta és társai elleni,⁶³⁸ a Kis László és társai elleni⁶³⁹ és a Palos György és társai elleni⁶⁴⁰ pereket. A második és a harmadik szint között helyezkedik el az a két per, aminek megrendezésére nem Budapesten került sor, hanem Pécsen,⁶⁴¹ illetve Szegeden.⁶⁴² Eddigi kutatásaink során nem találtunk más vidéki pert, de nem lehet teljes bizonyossággal kizárni esetleges más vidéki városokat, bár viszonylag kis esélyt látunk erre. A vidéki városok közül – a „Fekete Hollók” ügy egészét tekintve – Szeged és Pécs mellett Eger volt kiemelkedő, de ott nem zajlott önálló per, pedig több jelöltje is volt a helyi szerveknek. Az egri per elmaradása azonban nem jelentette, hogy az ott letartóztatottakat nem ítélték el, hanem „bekapcsolták” őket a budapesti perekbe, és a két ciszterci szerzetest rendtársaikkal együtt a „ciszterci” perben ítélték el. Az említett két per nemcsak amiatt tölt be „átmeneti” szerepet, mert vidéken rendezték meg őket, hanem azért

---

⁶³³ MNL OL XIX–A–21–d–0010-3/1961. 38. Kállai hozzászólását és a letartóztatások külföldi visszhangját a hetedik fejezetben részletesen kifejtettük.

⁶³⁴ Kállai Gyula és Usztyinov követ 1961. június 13-i beszélgetéséről a feljegyzést közli: BARÁTH, 2012. 285.

⁶³⁵ A perre 1961. június 29-én került sor, az ítéletet június 30-án hirdették ki.

⁶³⁶ A perre 1961. július 3,4,5,6-án került sor, az ítéletet július 6-án hirdették ki.

⁶³⁷ A perre 1961. július 8,10,11,12-én került sor, az ítéletet július 12-én hirdették ki.

⁶³⁸ A perre 1961. július 17-én került sor, és még aznap ítéletet is hirdettek.

⁶³⁹ A perre 1961. július 21-én került sor, és még aznap ítéletet hirdettek.

⁶⁴⁰ A perre 1961. július 26,27,28,29-én és augusztus 1-jén került sor, az ítéletet augusztus 1-jén hirdették ki.

⁶⁴¹ A perre 1961. július 24,25,26, 27-én került sor, az ítéletet július 27-én hirdették ki.

⁶⁴² A perre 1961. július 26,27,28-án került sor, az ítéletet július 31-én hirdették ki.

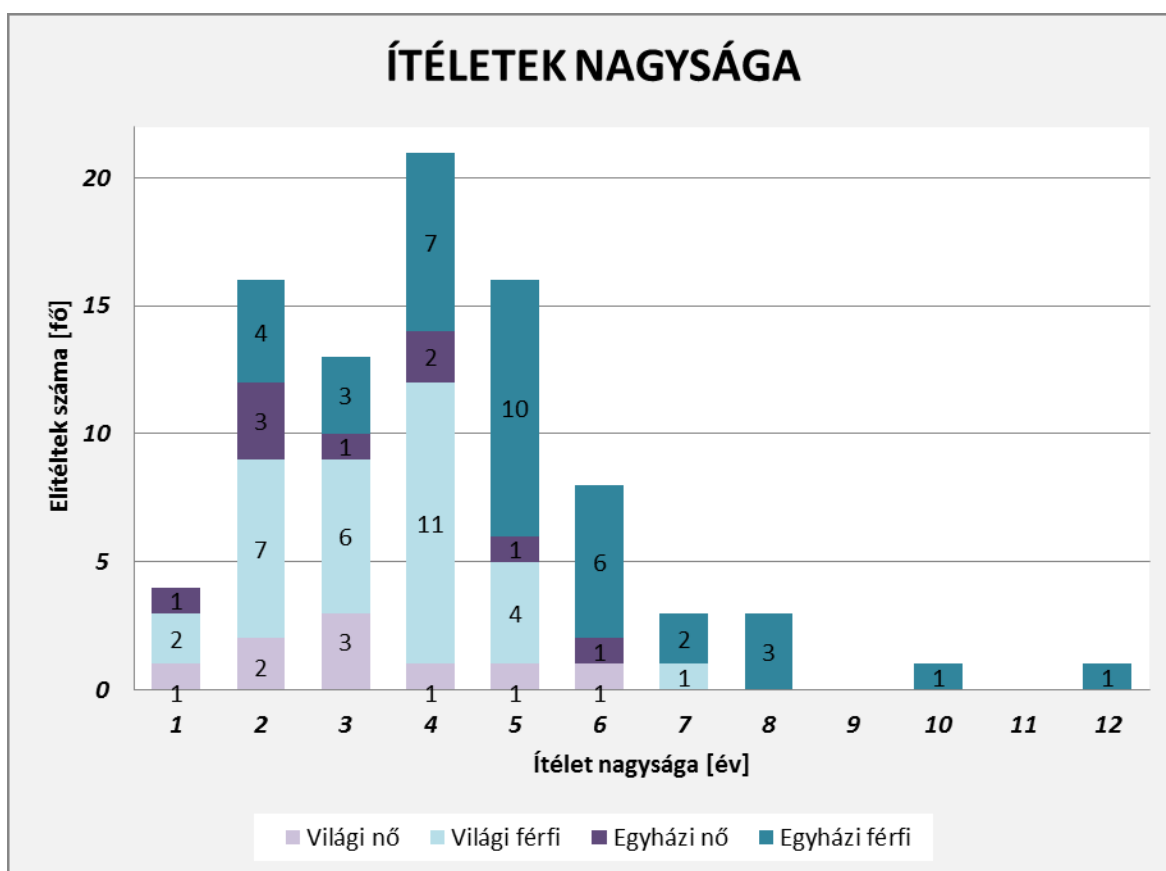
is, mert felépítésében inkább a nagyobb létszámú perekhez kapcsolódnak, ilyen módon a főper mellékperének tekinthetők. A harmadik szintet a kis létszámú – jellemzően egyfős – perek jelentik. A kutatás szempontjából ebben a csoportban legvalószínűbb újabb perek felszínre kerülése. Az ügyiratszámok alapján két csoportot különítettünk el, egyik azon pereknek a halmaza, amelyeket a „Fekete Hollók” ügy fő ágánál (1961 nyara) korábban vagy párhuzamosan folytattak le. Mai tudásunk szerint ezek Bölcsvölgyi Zoltán, Hahót Ferenc és Kertész Tivadar perei. A másik csoporthoz azon ügyek halmaza tartozik, amiknek lefolytatásához csak 1962-ben láttak hozzá: Tatár Margit, Arató László, Kemény Bertalan és ’Sigmund László ügye. Hahót és Kemény esetében a per névadóján kívül még egy embert, míg ’Sigmund esetében két embert ítéltek el (igaz egyiküket – egy ciszterci rendtársuk édesapját – feltételesen szabadlábra helyezték). A könnyebb áttekinthetőség és eligazodás miatt az alábbi ábrában foglaljuk össze a kutatás során kialakított pertérképet:

VIII.3. A megtorlás formái

VIII.3.1 Bírósági ítéletek

A megtorlás leglátványosabb formája a bírósági perek, ítéletek és a börtönbüntetés volt. A tizenhét perben hozott ítéletet az alábbi ábra foglalja össze, amelynek függőleges tengelyén az elítéltek számát, míg vízszintes tengelyén az ítélet nagyságát tüntettük fel. A differenciáltabb elemzés érdekében minden szegmensben külön jeleztük, hogy az adott évre elítéltek között hány férfi, hány nő, illetve hány egyházi és világi személy volt.

A persorozatban közel háromszáznegyven évnyi büntetést szabott ki a bíróság, a legnagyobb büntetést tizenkét, míg a legalacsonyabbat egy év jelentette. Az összes ítélet személyre számolt átlaga 3,9 év, és ez az adat valóban választóvonalat jelzett. Ugyanis az ábrán látható, hogy négy évnél történik egy szignifikáns változás: négy évnél kevesebb büntetésre többnyire világiakat, annál többre inkább egyháziakat ítélték el. Ebből következik az a megállapítás, hogy a hierarchia tagjait és a szerzeteseket súlyosabb büntetésre ítélték, mint világi társaikat. A legtöbb egyházi személyt négy és öt év közötti

szabadságvesztésre, míg a világiak közül a legtöbbet három és négy év közötti időre ítélték el. Öt évnél szigorúbb ítéletet a világi férfiak közül csak Földi Endre kapott, akinek hivatásbeli besorolása azért okozott problémát, mert a per alatt (megszakított teológiai tanulmányokkal és szemináriumi étellel a háta mögött) világinak számított, viszont ő maga elkötelezett egyháztagként tekintett önmagára, és évtizedekkel később befejezve szemináriumi tanulmányait pappá szentelték. Az élettörténetet látva csak statisztikailag tekinthetjük Földit világinak, viselkedéséből és további pályafutásából adódóan sokkal inkább egyházi személy. Földi helyzetének tisztázása után kiderült, hogy a világiak közül a legmagasabb ítéletet nem egy férfi, hanem egy nő: Bolza Marietta kapta, akit hat évre ítélték el. Bolza és Földi esete is azt bizonyítja, hogy akiket a hatalom veszélyesnek tartott, azokra keményen lesújtott, függetlenül attól, mekkora hatásuk volt a társadalomra. A Mária Légió esetében a mozgalom külföldi alapítása és elterjedtsége jelenthette a „veszélyt”. A női elítéltek között nem mutatható ki olyan markáns különbség az egyházi és a világi ítéletek nagysága között, mint a férfiak esetében. A nők tekintetében az látszik jellemzőnek, hogy lényegesen kisebb büntetést kaptak, mint a férfiak. Míg a férfiaknál tizenkét év volt a büntetési plafon, addig a nőknél hat. Az ítéletek nagyságát nézve a sort az egyházi férfiak kezdték, őket követték a világi férfiak, majd a nők, életállapotuktól függetlenül.

Az ítéletek kihirdetése után a perek több mint felében a fellebbezések nyomán a Legfelsőbb Bíróságig jutott az elítéltek ügye. Az 1961 nyarán zajlott perek fellebbviteli tárgyalásaira és ítélethirdetéseire augusztusban sort kerítettek. A második szintet jelentő, nagyméretű mellékperек közül csak a Rédly- és a Bolza-per nem került újra tárgyalás alá, az összes többi esetben a Legfelsőbb Bíróság új ítéletet hozott. Nagy általánosságban megállapítható, hogy az ítéleteken csak minimális változtatásokat eszközöltek. Ez azt jelentette, hogy általában egy vádlottnak enyhítettek az ítéletén, a többiekét változatlanul hagyták. A Legfelsőbb Bíróság korrigálási gyakorlatában két pert mégis érdemes kiemelni a többi közül, mert nem a megszokott metódus érvényesült. A Werner-perben – egyedül az egész „Fekete Hollók” persorozat kapcsán – nem csökkentették, hanem növelték a büntetéseket. László Gábornak és Hagyó Józsefnek az elsőfokú bíróság viszonylag enyhe ítéletet adott: másfél, illetve két év börtönbüntetést. A legfelsőbb bírói szinten ítéletüket három, illetve három és félre változtatták, ami gyakorlatilag büntetésük megkétszerezését jelentette. A Legfelsőbb Bíróság legradikálisabban a Szegedi Megyei Bíróság ítéletét

változtatta meg, ugyanis a Kovács-perben kiszabott büntetéseket nagymértékben csökkentette. A fővádlott Kovács Imre esetében nyolcra hat évre szállították le, míg társai tekintetében megfelezték börtönbüntetéseiket. A szegedi ítélet a pestiekhez képest valóban aránytalanul súlyos volt, mind a papok, mind a világi munkatársak szempontjából. A Legfelsőbb Bíróság ezért ítéletével a budapesti büntetési tételekhez igazította a szegedi ítéletet. Nemcsak a büntetések nagyságán, hanem a vádpontok tekintetében sem változtatott érdemben a Legfelsőbb Bíróság, mégis az 1962-re áthúzódó perek közül két esetben enyhült a megítélés. Arató László szervezkedési ügyét a Legfelsőbb Bíróság izgatásnak és egyesületi joggal való visszaélésnek minősítette, a 'Sigmond-perben pedig felmentették a vádlottakat a hűtlenség vádjára alól, és ezzel ítéletük is enyhült: 'Sigmond esetében tízről hét évre, Rosdy Pál esetében négyről három évre.

VIII.3.2 Egyéb megtorlási formák

Az elítélt és börtönbe vonultak csoportján túl a megtorlás enyhébb formáit is fontos számba venni. Ezek közül elsőként azokról szólunk, akik ellen ugyan megkezdtek az eljárást, ügyüket mégsem adták át az ügyészségnek, hanem a nyomozást végül a Btá. 56. pontjára hivatkozva megszüntették ellenük.⁶⁴³ Az év őszén – október 16-án – sorra kerülő BM Kollégium ülésén⁶⁴⁴ Pap János, belügyminiszter a következőképpen indokolta az eljárások megszüntetését: „Felvetődött a Btá. 56. alapján az eljárások megszüntetése. Ez helyes volt, mert nem akart a Párt nagyobb dolgot, ügyet csinálni a klerikális reakcióból. Nem akarta a jelentőségét túlhajtani, így is eléggé igyekezett az ellenség ezt kihasználni politikailag. De nem az a jellemző általában, hogy a figyelmeztetés után még egyszer visszaesnek.”⁶⁴⁵ Az idézet több szempontból is kulcsfontosságúnak számít. Nemcsak azért, mert nagyon magas – miniszteri – szinten fogalmazódott meg a háttérben működő pártirányítás, hanem azért is, mert az Állami Egyházügyi Hivatal részéről is hasonló, az

---

⁶⁴³ Ez az eljárás mód a „Fekete Hollók” egri csoportjának tagjait érintette leginkább. Több szereplő – a teljesség igénye nélkül – Koncz Attila, Petőcz István, Ambruss Adrienn 1961 őszén olyan határozatot kapott kézhez, amelyben értesítették a nyomozás megszüntetéséről: [...] 1961. február 6. napjától a BHÖ 8. pontjában felvett államellenes büntett elkövetésének gyanúja miatt nyomozás folyt. Figyelemmel a Btá. 56. §. rendelkezésére úgy határoztam, hogy a Bp. 133. §. 1. bek. a. alapján a nyomozást és ennek során elrendelt lefoglalást megszüntetem.” ÁBTL 3.1.9 V–146835/25. Hervay Ferenc és társai. 243.

⁶⁴⁴ Az ülésre és az ott elhangzott hozzászólásokra és javaslatokra a következőkben többször fogunk utalni, és a kilencedik fejezetben, részleteiben is foglalkozunk vele.

⁶⁴⁵ MNL OL XIX-B-1-z-17. d. 10-61/12/1961.

események kisebbitését célzó magatartással találkozhatunk, amivel részletesen a „Fekete Hollók” következményeit feldolgozó, kilencedik fejezetben foglalkozunk.

Az el nem ítélték másik csoportját azok alkották, akiket a „szervezkedésben” való részvételük miatt nem állítottak bíróság elé, mégis egzisztenciájukat és jövőjüket negatívan befolyásolta nevük felmerülése a „Fekete Hollók” ügyben. Noha ítélet ellenük nem született, sokat mégis valamilyenformában felelősségre vontak. Közülük ötven fő egyházinak, hetven fő világinak számított és megállapíthatjuk, hogy a rájuk mért büntetés hasonlóan ellehetetlenítette életüket, mint perbefogott társaikét. Az 1961. október 6-án készült belügyminisztériumi javaslat⁶⁴⁶ felsorolta azt a százhusz embert, akiket ilyen formán hurcoltak meg. Az egyházhoz tartozó papok büntetését az Állami Egyházügyi Hivatal javaslatára, a püspöki kar volt kénytelen végrehajtani, és ezzel megindult az a folyamat, ami a következő évtizedekben tendencia lett. A hatvanas és főleg a hetvenes és a nyolcvanas években már nem elsősorban a Belügyminisztérium volt az, aki végrehajtotta a rendszerrel nem szimpatizálók rendszabályozását, hanem a püspökökre testálták ezt a feladatot, ezzel tovább mélyítve a hierarchia alsó és felső rétege közötti ellentéteket. A „Fekete Hollók” ügyben már a februári realizálás előtt⁶⁴⁷ felmerült ez az elv, miszerint az ordináriusokon keresztül büntessék meg az ellenséges papokat: „Az egyházon belül ellentéteket idézünk elő az ÁEH-n keresztül, amely a rendelkezésre álló dokumentációk alapján nyomást fog gyakorolni a püspöki karra, az ellenséges papi személyek megfelelő egyházi elmarasztalása érdekében.”⁶⁴⁸

Az 1961-es bírósági eljárásokhoz köthetően összesen ötven papot vontak felelősségre. Az egyházi beosztásban lévők közül eltávolításra javasoltak harmincnégy főt⁶⁴⁹, ami gyakorlatilag azt jelentette ezen papok számára, hogy – az állam szemében

---

⁶⁴⁶ ÁBTL 3.1.9 V–146786/23. Havass Géza és társai. 8–49. A következőkben szereplő nevek ebből a jelentésből valók, ezért a későbbiekben nem jegyzeteljük minden alkalommal.

⁶⁴⁷ A szóban forgó rendőrségi jelentés 1960. november 30-án keletkezett.

⁶⁴⁸ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. Fekete Hollók. 99.

⁶⁴⁹ A „Fekete Hollók” ügygel összefüggésben eltávolításra a következő személyeket javasolták: Waigand József, Vass Tamás, Bán Endre, Barcza Tivadar, Alberti Árpád, Vajk Gyula, Kishonti István, Horváth Ferenc, Hidvégi Ervin, Csonka Ferenc, Szuchy Béla, Kállai Emil, Somogyi Sándor, Kovács Miklós, Makk Ferenc, Bruckner Ákos, Czike Imre, Illés László, Szánthó János, Németh József, Sente Imre, Kovács Lajos, Gyulai Sándor, Hagemann Frigyes, Tóth József, Hajnal Róbert, Csermely Endre, Balás Béla, Káldy György, Bölcsvölgyi Zoltán, Temesi László, Vasas Imre, Szekeres Dezső, Ulmann Péter.

megszűntek – papi személyként létezni. Kongrua megvonásra nyolc főt,⁶⁵⁰ áthelyezésre 5 főt,⁶⁵¹ míg fizetésmegvonásra és áthelyezésre három főt⁶⁵² javasoltak. A különböző módon büntetett papok névsorára a Belügyminisztérium illetékes osztálya tette meg a javaslatot, amit közölt az ÁEH-val, a hivatal pedig a püspökökhöz továbbította végrehajtásra.⁶⁵³ A papság azon részében, aki nem volt személyében érintett, a differenciált intézkedéssorozat (büntönbüntetés, működési engedély megvonása, kongrua-megvonás, elhelyezés stb.) elbizonytalanodást eredményezett. A ránk maradt ÁEH-ban keletkezett forrás⁶⁵⁴ azt próbálta láttatni, hogy minden szempontból sikeres volt a hatalom taktikája. A „Fekete Hollók” ügy és következményei nemcsak a papokat bizonytalanították el, hanem egymás közötti kapcsolatukat is bizalmatlanná tette. A megtorlás bíróságon kívüli formái közül az egyháziakat kisebb mértékben érintették, hiszen országosan ötven főt sújtott kisebb-nagyobb büntetés. A világiakkal szemben viszont sokkal nagyobb arányban eszközöltek egyéb büntetési formákat.⁶⁵⁵ A következőkben ezeket ismertetjük részletesen.

A világiak közül a pedagógusokat, az értelmiségieket és az egyetemi hallgatókat büntették azzal, hogy legtöbbjüket fizikai munkára kényszerítették. Tanárok közül viszonylag keveseket érintett a számonkérés. Középszkolából⁶⁵⁶ mindössze három, míg általános iskolából⁶⁵⁷ kilenc pedagógust távolítottak el.

---

⁶⁵⁰ Bánya László, Szabó Árpád, Hajnal György, Horváth József, Hegyi Gábor, Bálint József, Nagy György, Mim Ede.

⁶⁵¹ Erdővégi András, Kőszegi István, Parádi Gyula, Rajczi Pál, Fodor Antal.

⁶⁵² Nagy László, Meszlényi Mihály, Vass Sándor.

⁶⁵³ SOÓS, 2010. 234.

⁶⁵⁴ 1962. január 10-én országos értekezletet tartottak az Állami Egyházügyi Hivatalban. A megbeszélésen Turai István, a budapesti egyházügyi főelőadó a következő hozzászólást tette: „A budapesti egyházpolitikai helyzetet tekintve, főleg a római katolikus papoknál, jelenleg bizonyos fokú meghúzóadás tapasztalható. A legtöbb papot Budapesten vették őrizetbe. Így a kijózanító hatás itt érzékelhető széles körben. Tapasztalható az is, hogy a papi szervezkedések felszámolása mélyítette a papok közötti ellentéteket, ugyanakkor elriasztólag is hatott. Szerencsés volt az a körülmény, hogy főleg kifejezetten reakciónak ismert papokat érintettek a szigorúbb állami intézkedések. Így a többi pap látja, hogy reális dologról van szó.” MNL OL XIX-A-21-d 0010-1/1962.

⁶⁵⁵ A bírósági perek során negyven világit ítélték el, míg az egyéb módon büntetettek száma ennek háromszorosa, százhusz fő volt.

⁶⁵⁶ Knerler János, Tóth Jenő, Balla Jánosné.

⁶⁵⁷ Furák Andrásné, Forrai Gábor, Tóth Imre, Szabó Ágnes, Hagymási József, Timár Ágoston, Kiss Ilona, Kovács Teréz, Krizsán Magda.

A megtorlás a műszaki értelmiséget érintette leginkább. A természettudományok művelői közül harmincegy,⁶⁵⁸ egészségügyi dolgozók közül három⁶⁵⁹ és a humán értelmiség köréből szintén három főt⁶⁶⁰ kényszerítettek hivatása elhagyására. A megtorlás érintettjeinek második legnagyobb csoportja az egyetemistáké volt. A huszonegy felelősségre vont közül tizennyolcat⁶⁶¹ az ország összes egyeteméről kitiltottak, hármukat⁶⁶² pedig két évre eltiltottak.

A hatalom általi meghurcolás elsősorban és legnagyobb mértékben azokat érintette, akik munkájuk vagy a tanulás mellett időt és energiát szántak arra, hogy a fiatalabb nemzedéket bevezessék a katolikus hitbe. A hatóságok sajátos logikája őket tekintette tudatos és ellenséges elemeknek, ők voltak az „államellenes szervezkedés” vezetői. Mindazokat, akiket valamilyen formában eljárás alá vontak a hatóságok körültekintően ellenőriztek. A „Fekete Hollók” ügy tanulságait feldolgozó Belügyminisztérium Kollégiumának ülésén az esetlegesen nagyszámú elítélte és meghurcoltra vonatkozóan a következő hozzászólás hangzott el: „[...] Garamvölgyi elvtárs által feszegetett kérdésre. A statisztikában nyugtalanítónak tűnhet ez a 45%-os arány. Nyugodt a lelkiismeretünk, hogy nem ártatlan emberekről van szó. Megérik ezek a pénzüket, egyenként meg lettek nézve. Arról van szó, hogy politikai meggondolásból nagyobb számot nem volt kívánatos hagyni, de, hogy ártatlanok lettek volna, arról nincs szó.”⁶⁶³

Az eljárás alá vontaktól élesen különválasztották az általuk „megtévesztetteknek” titulált fiatal résztvevőket. A „szervezkedés” tömegét adó „befolyásolt és megtévesztett” fiatalok büntetésére más módszereket választottak. Egy részüket eltanácsolták az egyetemről, ahol tanultak; vagy ha fiatalabbak voltak, szüleik, tanáraik előtt vonták

---

⁶⁵⁸ Műszaki és gazdasági jellegű munkahelyéről fizikai munkára javasolták a következőket: Divéki Adorján, Kolonits István, Zsiga Gyula, Kükedi József, Szakolczia György, Horváth György, Hankó László, Faluhelyi Ferenc, Szöllösy Györgyi, Norgauer Mária, Tóber László, Balogh Győző, Győry Imre, Vatai Elemér, Varga Lehel. A következőket csak alacsonyabb beosztásba javasolták helyezni: Lékai Péter, Balla Dezső, Papanek Gábor, Vörös János, Lobmayer Kornél, Paiss Andor, Micskó Magda, Érdi Sándor, Laukó Márta, Rozványi Ivánné, Kaposi Mihály, Laukó Árpád, Hammerli Károly, Farkas Judit, Fék András, Robogány Endre.

⁶⁵⁹ Szirmák Gábor, Gosztonyi Gézáne, Paiss Andorné.

⁶⁶⁰ Róna-Tass András, Faluhelyi Ferencné, Harangi Lászlóné.

⁶⁶¹ A következő egyetemi hallgatókat távolították el az ügyvel kapcsolatban: Csapody Géza, Kereszty Zsuzsanna, Geszler Ödön, Tüske Gyula, Tráger Mária, Dékány Csaba, Vörös Gábor, Gógl Antal, Beck Iván, Égi Mária, Fejes Mária, Hegyi Dénes, Zalán János, Tóth Tituszné, Farkas Szilárd, Temes Tibor, Dékány István, Hetei Melinda.

⁶⁶² Jóföldi Tibor, Láng Tivadar, Mihók Mária.

⁶⁶³ MNL OL XIX-B-1-z-17. d. 10-61/12/1961.

felelősségre őket. Minden korosztálynál felhasználták a KISZ segítségét, aminek feladatává tették, hogy „a meggyőzés és a nevelés módszereivel foglalkozzanak” az érintettekkel.⁶⁶⁴ Ennek a differenciálásnak egyértelműen politikai okai voltak, mert a politikai vezetők és a hatóságok is észlelték, hogy a közhangulat számára nem előnyösek a látványos rendőri akciók: „Nagyon fontos és lényeges dolognak tartom, hogy a felszámolásoknál és ezeknél az illegális klerikális szervezeteknél sikerült végrehajtani a Pártnak azt a határozatát, hogy azt vonjuk felelősségre, akit már másképpen nem lehet felelősségre vonni. Nem azt jelenti, hogy az adatok voltak gyengék, ezek mind jogilag bizonyítva vannak. Politikailag nem lenne célszerű több száz embert letartóztatni. Még olyanok is, akik komolyan részt vesznek szervezetekbe, figyelmeztetés után elállnak tevékenységüktől. Az a cél, hogy minél több embert leszakítsunk erről. Ezt az adatot pozitívnek kell értékelni.”⁶⁶⁵

---

⁶⁶⁴ ÁBTL 3.1.5 O–11802/1. 95.

⁶⁶⁵ Hollós Ervin hozzászólása a BM Kollégiumának 1961. október 16-i ülésén. MNL OL XIX–B–1–z–17. d. 10-61/12/1961.

IX. A „Fekete Hollók” utóélete

IX.1. Egzisztenciális utóéletek

A perekben elítélteknek – főleg a világiak esetében – nemcsak személyes sorsukkal kellett megküzdeniük, hanem hozzátartozóik helyzetével is. A bírósági anyagok között található azok a források, amelyek bepillantást engednek egy-egy elítélt személyes történetébe. A szülők és feleségek által fogalmazott kegyelmi kérvények sajátos forráscsoportot jelentenek. A kérvények általában a bírósági eljárás lezárulta után keletkeztek, de egy esetben arra is találtunk forrást, hogy az ítélethozatal előtt kérte valaki férje szabadlábra helyezését. Kemény Bertalanné az alábbi módon próbált meg hatni a bíróságra: „Én azonban tudom, hogy férjem már évek óta távol tartja magát minden olyan tevékenységtől, amely esetleg káros kihatással lehet azon személyek életfelfogására, akikkel mi társadalmilag érintkezünk. Meggyőződésem, hogy a T. Bíróság is mérlegelni fogja férjem bűnösségét és arra a meggyőződésre fog jutni, hogy férjem szabadlábra helyezése nem rejt magában semmifajta veszélyt. Szükségesnek tartom előadni, amint azt már fentebb is említettem, hogy három kiskorú gyermeket kell eltartanunk, akik közül a legidősebb 9 éves, a legkisebb pedig két hónapos [...] Minden időmet a gyermekek gondoskodásával töltöm, miáltal csak olyan foglalkozást folytathatok, amely havi 480 ft keresetet jelent. Ebből kell eltartanom három gyermekemet és támogatni anyósomat. [...] Ilyen körülmények között tehát úgy magam, mint a családom a legnagyobb nélkülözésnek vagyunk kitéve.” Kézzel, (1962. január 7.)⁶⁶⁶ Nem találtunk forrást arra vonatkozólag, hogy a kérvény milyen mértékben hatott a bíróságra, de azt elmondhatjuk, hogy Kemény Bertalan pere már nem az 1961-es nagy csoportperek egyike volt, hanem az egy-két személyesek közül való, ahol átlagban kisebb büntetések születtek, így őt első fokon három év börtönbüntetésre ítélte a bíróság.⁶⁶⁷ Az 1962-ben megrendezett pereknél a legtöbb esetben fellebbviteli tárgyalás is volt, ahol minden esetben csökkentették az ítéleteket. Ezekre a perekre már nem irányult olyan nagy figyelem, mint a nagy létszámú, 1961 nyarán rendezett perekre – itt már a „Fekete Hollók” lecsengésével szembesülünk. Kemény

---

⁶⁶⁶ BFL XXV.4.f. 9263/1961. Kemény Bertalan és társa. 263.

⁶⁶⁷ BFL XXV. 4.f.9263/1961. Kemény Bertalan és társa. 252–261.

esetében a Legfelsőbb Bíróság főbüntetésként két és fél év börtönre módosította az első fokú ítéletet.⁶⁶⁸

A bírósági ítéletek meghozatala után is sokan fordultak kegyelemért hozzátartozóik számára, legtöbb esetben otthon maradt feleségek szólaltak fel férjük ügyében. Keglevich Lászlóné betegségére és három kisgyerekére hivatkozva szeretne volna elérni férje szabadon bocsájtását: „Férjem súlyos büntetése elsősorban engem és a csatolt képen szereplő 3 apró fiúgyermekemet érinti tragikusan. Több, mint másfél éve egyedül vagyok apró gyermekeimmel, akik közül két ikergyermek 5 éves, egy pedig 2 éves. Még pályában volt az utóbbi, amikor férjem letartóztatták. Én az ugyancsak mellékelte orvosi bizonyítvány szerint [...] betegségben szenvedek, műtét előtt állok, gyermekeimet azonban a műtét idejére sem hagyhatom el. Nagymértékben csökkent munkaképességemre tekintettel csak igen nehéz körülmények közt vállalhattam munkát, egész nap pincében dolgozom, hogy gyermekeim megélhetését biztosítsam, holott az orvos eltiltott ettől a munkától. Eddig a férjemet a börtönben gyakrabban meglátogathattam, most azonban a közel múltban bevezetett börtönrendszabályok következtében, miután férjem, több mint 3 évre van elítélve, igen sok megszigorításban van részem. Ha egy fél évvel kisebb volna a büntetése, akkor legalább gyakrabban láthatnám férjemet és kérhetnék tőle tanácsot a gyerekeink nevelésével kapcsolatban felmerülő kérdésekben. Nagyon súlyos volt számomra és gyermekeim számára ez a több, mint 1 és fél esztendő, amióta férjem távol van. Gyermekeim érdekében kérem annak lehetővé tételét, hogy férjem családjához mielőbb visszatérhessen.”⁶⁶⁹ Körmendy Szilveszternének négy kiskorú gyermek eltartása szakadt a nyakába férje letartóztatása és elítélése miatt. Az Igazságügy Minisztériumhoz intézett kérelmében a következőképpen érvelt: „Én mint takarítónő dolgozom az ORFI-nál. Havi keresetem 900 forint, amihez a 4 gyermek utáni családi pótlék jár. Figyelemmel csekély keresetemre, gyermekeimet a legnagyobb nehézségek között nevelem.”⁶⁷⁰ Az egyedül maradt asszony szeretne volna elérni férje büntetésének kegyelemből való elengedését, vagy börtönbüntetésének próbaidőre való felfüggesztését. Igyekezete nem járt sikerrel, 1962. december 21-én a tárgyalást vezető bíró Bimbó István bíró kérvénye elutasításáról

⁶⁶⁸ BFL XXV.4.f. 9263/1961. Kemény Bertalan és társa. 291–296.

⁶⁶⁹ A fenti beadványt 1962. szeptember 8-án Keglevich Lászlóné nyújtotta be a bíróságnak: BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2431–2432. Az elutasító választ 1962. október 24-én kapta meg. BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2440.

⁶⁷⁰ BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2452.

értesítette.⁶⁷¹ A börtönben lévő elítéltek közül talán Rozványi Iván volt a legkülönösebb élethelyzetben, neki ugyanis második gyermeke a vizsgálati fogság idején született meg, tehát nem is látta még gyermekét. Felesége őszinte bizalommal fordult az Elnöki Tanácshoz: „Férjemet a Fővárosi Bíróság jogerősen 3 évi börtönbüntetésre ítélte el. Ezen büntetéséből férjem ezideig 20 hónapnyi börtönt töltött le. A házasságunkból 2 gyermek származott. A gyermekek életkora: 4 és fél éves, a másik gyermekem 1 és fél éves, akkor született, amikor férjem letartóztatásban volt. [...] Tekintettel arra, hogy férjem a terhére megállapított büntetésből annak több, mint a felét letöltötte. Több ízben kaptam vele jutalom beszélőt, tehát a börtönben is igyekszik úgy viselkedni, hogy az előjárói elismerését megkapja, és igyekszik részt venni ott is a munkában. A fent előadottakra tekintettel és kiemelem nyomatékkal, a személyi körülményeinket és azt, hogy én, aki bár állásban vagyok, itt vagyok két kicsiny gyerekkel, egy súlyos beteg anyóssal, így tehát képtelen vagyok egyedül ezeket az anyagi szolgáltatásokat úgy kielégíteni, ahogy kellene. Erre tekintettel, valamint a letöltött büntetésre tekintettel, kérem a T. Elnöki Tanácsot, szíveskedjék férjem hátralévő büntetését kegyelemből csökkenteni, én határozott kérelmet ezirányban nem terjesztek elő, csak nagyon kérem, hogy szíveskedjék ezen büntetést valamilyen formában csökkenteni, annál is inkább, mert férjemnek az eljárása alatt történt a kislányom születése, így tehát talán mint méltánylást érdemlő körülmény, meggyőződésem, hogy a T. Elnöki Tanács ezt is a méltányossági körülményeknél figyelembe fogja venni.”⁶⁷² A kegyelmi kérvényt ebben az esetben is elutasították.⁶⁷³

A kérvények megfogalmazóinak másik jellegzetes csoportja az egyedül maradt idősebb szülők, akik fiuk vagy lányuk elvesztésével gondoskodás nélkül maradtak. Palos Lajos, a ciszterci per fő vádlottjának édesapja több ízben fordult a hatóságok felé fia ügyében: „Magam azonban 87 éves vagyok, aggkori gyengeséggel, szívizom-elégtelenséggel, érlemzesedéssel, stb. Ezért a fiam példamutató és a teljes javulásra utaló magatartásához a magam nagyon nehéz helyzetét kapcsolom a kegyelmi kérelem támogatására. Kizártnak látszik, hogy életben lehessen abban az időben, amikor a fiam a kiszabott büntetés letöltése, vagy akár annak kétharmad része után kiszabadul. Rettenetesen nehéz

---

⁶⁷¹ BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2460.

⁶⁷² BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2441.

⁶⁷³ BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2449.

megterhelés ez az én koromban és egészségi állapotomban a fiammal való beszélgetési engedélyeket várni, sőt azzal élni is, a várakozás és a börtönbeszélgetések benyomása rövidítik az életemet. Csak a kegyelem oldhatja fel ezt a nagyon nehéz helyzetet. Abban bízom, hogy ez be is következik.”⁶⁷⁴ Palos Lajos nem csak fia szabadon bocsájtása érdekében állt levelezésben a bírósággal. Palos Györgyre a börtönbüntetés mellett teljes vagyonelkobzást is kiszabott a bíróság, édesapja ennek elengedését kérte, hiszen fia tulajdonában lévő írógép az egyetlen eszköz arra, hogy szabadulása után megélhetést nyújtson számára. Ingó vagyona mellett balatoni ingatlan vagyonát is zár alá vette a bíróság, ami felerészben az édesapáé, felerészben pedig – édesanyja halála utáni öröklés miatt – fiáé lett. Az idős édesapa megpróbálta legalább részben hatástalanítani az intézkedést,⁶⁷⁵ de nem járt sikerrel, a bíróság érvényben tartotta a teljes vagyonelkobzást.⁶⁷⁶ Aszalós János *Kont* édesanyja 1963. március 28-án fordult az Elnöki Tanácshoz, mivel fiára nem vonatkozott az általános amnesztia.⁶⁷⁷ Sokféle érvet sorakoztatott fel fia kegyelemben részesítése mellett: „Anyai szívem úgy érzi, hogy fiam a Budapesti Országos Börtönben töltött idő alatt helyes útra tért, a rossz befolyások alul felszabadult: ezt bizonyítja az, hogy a börtön nevelő tisztje, Németh főhadnagy példás magatartását és a börtöniskolában kifejtett tanári működését több ízben megdicsérte, négyszer jutalom látogatásban is részesítette. [...] A méltánylandó körülmények közé tartozik, hogy fiam 6 éves korában elvesztette édesapját, mint félárva iskolás éveit és férfvá érése idejét apa nélkül töltötte. [...] A magam súlyos helyzetére nézve is méltánylást kérek, 63 éves beteges, gyenge nő vagyok, fiatalon özvegyen maradtam [...] 500 forint havi nyugdíjamból élek és János fiam az egyetlen ember, akire hátralévő éveimben vele együttlakva, mint kenyérkeresőre támaszkodhatnék. Szeretnék még utolsó éveimben egy kis örömet találni fiam boldogulásában. Abban a biztos tudatban, hogy fiam hasznos és törvénytisztelő tagja lesz szabadulása után a társadalomnak, még egyszer kérem

---

⁶⁷⁴ BFL XXV. 4 f. 9235/1961. Palos György és társai. 2410.

⁶⁷⁵ „Tehát lehetetlen a vagyonelkobzás e terén való végrehajtása anélkül, hogy engem is ne sújtsen, tisztelettel kérem egy büntetlen előéletű, 86 éves, idős nyugdíjas kérését meghallgatni és e vonatkozásban a fiamat illető vagyonelkobzást kegyelemből törölni, illetve a vagyonelkobzást kegyelemből elengedni szíveskedjék.” BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2336.

⁶⁷⁶ Az ingatlan helyzete a fennmaradt bírósági anyagból nagyrészt rekonstruálható: BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2335–2343. és 2387.

⁶⁷⁷ „Mivel visszaeső bűnös, tudom, hogy a legutóbbi kegyelmi rendelet nem terjed ki rá, azonban reménykedem abban, hogy kérvényemet méltányosan fogják elbírálni, mert a kormány sokkal súlyosabb elítélteknek is nagylelkűen megbocsájt.” BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2496.

a tisztelt Elnöki Tanácsot, részesítse kegyelemben fiamat.”⁶⁷⁸ A bíróság július 2-án értesítette Aszalós Jánosnét, hogy nem áll módjában kegyelmi kérelmét teljesíteni.⁶⁷⁹ A peranyagban található kegyelmi kérvények közül egyet sem találtunk, amit pozitív elbírálásban részesített a bíróság.

Az elítéltek egy-két kivételtől⁶⁸⁰ eltekintve az Elnöki Tanács 1963. évi 4. törvényerejű rendelete alapján szabadultak. A társadalomba való visszailleszkedés egyforma nehézséget jelentett a világiak és egyháziak számára is. Bár sokakat várt vissza családjuk, munkahelyük, az elítéltek életében valódi törést jelentett a börtönbüntetés. A világiak egész hátralévő életük folyamán negatív megbélyegzettségként hordozták múltjukat, és felhagytak addigi hitéleti munkájukkal, visszahúzódtak, és a legszűkebb környezetükben próbáltak hiteles életet élni. Az egyháziak közül többen voltak, akiket olyan módon roppantott meg a vizsgálati fogság és a börtön, hogy megváltak hivatásuktól és laicizáltatták magukat. A „Fekete Hollók” ügy szereplői közül viszont olyanok is akadtak – jellemzően papok – akiket nem félemlítettek meg az átélt tapasztalatok, és nevelő munkájukat folytatták szabadulásuk után is. Néhány év múlva vádlottként újra börtönbüntetésre ítélték őket.⁶⁸¹

IX.2. A „Fekete Hollók” elleni fellépés egyházi utóélete

A „Fekete Hollók” ügynek olyan mélyreható következményei voltak az egyház életére nézve, hogy az alábbiakban részletesen kitérünk a rövid és hosszabb távú hatásokra. A legfontosabb rövidtávú következmény a letartóztatási hullám másnapján megtartott informális találkozón született. 1961. február 7-én Kállai Gyula magához rendelte a püspöki kar néhány tagját, hogy személyesen számoljon be nekik az előző éjszaka lezajlott

---

⁶⁷⁸ BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2496.

⁶⁷⁹ BFL XXV. 4. f. 9235/1961. Palos György és társai. 2499.

⁶⁸⁰ Például a fentebb említett, visszaesőnek minősülő Aszalós János, vagy a hűtlenség miatt elítélt Tabódy István, Karg Györgyné és Klimkó Dezsőné.

⁶⁸¹ A Regnum Marianum mozgalom ellen még két alkalommal folyt bírósági eljárás. 1965-ben újra elítélték: Emödi Lászlót, Keglevich Istvánt, Rózsavölgyi Lászlót, Hagyó Józsefet, Thiry Istvánt és Werner Alajost. Somogyi Sándort az 1961-es persorozat még nem érintette. A harmadik Regnum-perre 1971-ben került sor. Ebben már fiatalabb papokat ítélték el, az egyetlen kivétel Tury Lajos, aki nem is regnumi atyaként, viszont „veteránként” került a perbe, hiszen 1961-ben a KIOE elleni per ötöd rendű vádlottjaként ítélték el. DOBSZAY, 1991. 123, 132. A „Fekete Hollók” szereplői közül Lénárd Ödönt és Tímár Ágneszt ítélték el még egyszer 1966-ban. TÍMÁR, 2011. 204.

rendőrségi akcióról.⁶⁸² A püspöki kart nemcsak ezen az informális találkozón hozták nehéz helyzetbe, hanem más irányokból is igyekeztek nyomás alatt tartani. Az Állami Egyházügyi Hivatal március 3-án megtartott országos értekezletén Olt Károly elnök olyan lehetőségként beszélt a „szervezkedőket” esetlegesen elítélő püspöki szintű megnyilvánulásról, aminek záros határidőn belül meg kellett történnie: „Mindenesetre a kialakult helyzetben az egyházi reakció elleni fellépésre soha nem volt olyan aktuálisan közös feladata az Állami Egyházügyi Hivatalnak és a püspökségeknek mint most. Ebből az következik, hogy ezután a tapasztalat után, amelyet a püspöki kar velünk együtt szerzett, hogy itt államellenes összeesküvés történt, ma sokkal következetesebb fellépésre van szükség a klerikális reakció ellen. Szükség van arra, hogy következetesek legyünk ebben és különösen a püspöki kar. Kállai elvtárs az 1950. évi egyezményt idézte, ami lényegében azt tartalmazza, hogy a püspöki kar kötelezte magát arra, hogy a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét a maga részéről is megvédelmezi és nem engedi, hogy a katolikus egyházat államellenes politikai célokra felhasználhassák. Ezen az alapon tehát tennivalók vannak és *mi a püspöki kartól várjuk is ezeket az elhatároló és kemény lépéseket*. Ez azonban nem teszi lehetővé azt, hogy bizonyos esetekben már most magatartásunkkal éreztessük, hogy megváltozott a helyzet, mert a *püspöki kar ugyan még nem foglalt állást, de remélem, hogy a közeljövőben megteszi*. Megváltozott a helyzet, most már nem lehet úgy elmenni, hogy ne lássa a reakciós ellenséget.”⁶⁸³ A szóban forgó püspökkari nyilatkozat végül március 15-én megszületett, amit kiemelkedő jelentősége miatt szó szerint közlünk:

„Püspökkari nyilatkozat

A Püspöki Kar tudomást szerzett arról, hogy aktív szolgálatban levő katolikus papok és szolgálaton kívüli szerzetesek ellen állam ellenes szervezkedésben való részvétel miatt eljárás indult. Ennek kapcsán a Püspöki Kar jövőbeni mihez tartás végett a Tisztelendő Papságot az alábbiak szerint tájékoztatja:

A Magyar Katolikus Püspöki Kar híven az 1950-ben aláírt Megállapodáshoz, a leghatározottabban ellene van bármilyen államellenes cselekedetnek. Minden egyházi

---

⁶⁸² Az eseményről részletesen szóltunk a disszertáció hatodik fejezetében.

⁶⁸³ MNL OL XIX–A–21–d 0010-1/1961. A kiemelések a szerzőtől valók.

személyt vagy alkalmazottat, aki államellenes szervezkedésben részt vesz, vagy ilyen tevékenységet támogat, mint a magyar nép ellen vétőt, elítél.

Nem engedhető meg, hogy felelőtlen elemek a katolikus egyházat – bármilyen formában is – államellenes politikai célokra használják fel. A Püspöki Kar nyomatékosan rámutat arra, hogy azok az egyházi személyek, akik nem elsődleges hivatásukat, a lelkek krisztusi szolgálatát teljesítik, hanem a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző államellenes szervezkedést kezdeményeztek vagy kezdeményeznek, illetve abban tudatosan részt vettek, vagy részt vesznek, bárhol is működjenek, bűnös tevékenységükkel a katolikus egyház kárára is cselekszenek. Sajnálatos, hogy az érintett személyek többsége az államhatalom részéről több alkalommal tapasztalt türelem és amnesztiák ellenére újból okot adott arra, hogy ítélet alá kerüljön.

Az egyházmegyék ordináriusainak eltökélt szándéka, hogy a jövőben határozottan fognak fellépni azon egyházi személyekkel és alkalmazottakkal szemben, akik az állam és a katolikus egyház törvényeit megszegve hivatásukkal visszaélnék.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar úgy magát, mint a hazáját becsületesen szolgáló, törvényeit tiszteletben tartó katolikus papságot elhatárolni kívánja az ilyen felelőtlen egyházi személyek cselekményeitől és bízik abban, hogy a jövőben ki-ki a maga területén elő fogja mozdítani a magyar állam és a katolikus egyház között kialakult jó viszonyt. A Püspöki Kar megkívánja, hogy a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között kötött megállapodást minden egyházi személy és alkalmazott megtartsa.

Budapest, 1961. március 15.

MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR⁶⁸⁴

A dokumentumot a március 15-én tartott püspöki tanácskozáson fogadta el a testület.⁶⁸⁵ Az ülésen Grösz József, Shvoy Lajos, Dudás Miklós, Hamvas Endre, Papp Kálmán, Kovács Vince, Legányi Norbert, Schwarz-Eggenhoffer Artúr, Brezanóczy Pál, Klempa Sándor és Cserháti József vettek részt. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az egyéb ügyek között esett szó a letartóztatott papokról. A szűkszavú összefoglalóból is kitűnt,

⁶⁸⁴ A szöveget közli: BALOGH, 2008. II. 1073.

⁶⁸⁵ A tanácskozásról készült jegyzőkönyvét közli: BALOGH, 2008. II. 1067–1073.

hogy állami nyomásra született meg a fenti nyilatkozat: „A februári őrizetbe vételek ügyében a püspöki kar az ÁEH kívánságára a papságnak tájékoztatót ad. A vonatkozó szöveget az Ordinárius urak kézhez kapták. Körleveleikben közlik.”⁶⁸⁶

A körlevél elkészültének és nyilvánosságra hozatalának nyertese egyértelműen az államhatalom volt, hiszen a püspöki kar gyakorlatilag az ítéletek meghozatala előtt elítélte az „államellenes szervezkedőket”. A haszon kétféleképpen is jelentkezett. Egyrészt kifelé, a társadalom felé jól kommunikálható volt, másrészt a letartóztatások utáni vizsgálati szakaszban lévő ügyek nyomozati munkáját is megkönnyítette. A „Fekete Hollók” ügy főszereplőjének esetében ez a nyilatkozat fordulópontot jelentett a vizsgálati munkában. Havass Géza visszaemlékezése szerint, miután szembesült a püspökök elítélő nyilatkozatával, feladta addigi védekező álláspontját, és hagyta magát sodorni a koncepcióval: „Márciusban egyik alkalommal elém tette kihallgatóm 1961. március 15-i keltezésű sokszorosított körlevelet, amin a »Magyar katolikus püspöki kar« aláírás szerepelt. Ebben közölték, hogy államellenes szervezkedésben való részvétel miatt indult eljárás papok ellen. Ezért kifejezetten a püspöki kar »mint a magyar nép ellen vétőt, elítélő«. A körlevélben felelőtlen elemeknek minősítettek minket. Tehát a vizsgálat még csak folyt, de mégis prejudikáltak minket püspökeink? – Nem tudtam erre mit mondani. Letettem a fegyvert és az alakult ki bennem, »lesz, ami lesz«...Nem harcolok tovább ártatlanságom mellett. Úgyis hiába.”⁶⁸⁷

Az elítélő nyilatkozat az egyház számára olyan mértékű presztízsveszteséget jelentett, amit nehezen vagy egyáltalán nem tudott „hatástalanítani”. A legnagyobb fájdalmat éppen azoknak okozta, akik – saját értelmezésük szerint – az egyházhoz való hűségük miatt vizsgálati fogságban szenvedtek, vagy személyesen érintettek voltak valamelyik eljárásban. Már a dokumentum megszületésekor többen voltak, akik nem akarták elhinni, hogy a püspöki kar állt a nyilatkozat mögött.⁶⁸⁸ Több, papok által készített visszaemlékezésben találkoztunk azzal a motívummal, hogy a püspökök csak a kiadás után

---

⁶⁸⁶ BALOGH, 2008. II. 1070.

⁶⁸⁷ http://www.ujszegediplebania.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoportjaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

⁶⁸⁸ DOBSZAY, 1991. 103. Azt azonban nem lehetett kétségbe vonni, hogy a megjelenésekor egy püspök sem határolta el magát tőle. TOMKA, 1991. 73.

látták és írták alá a körlevelet.⁶⁸⁹ A sajtóban megjelent és a kihallgatások során a letartóztatottnak is bemutatott szöveget a békepapok⁶⁹⁰ művének tartották,⁶⁹¹ sőt ahogy az 1961. június 14-én megtartott ÁEH értekezleten elhangzott: „A püspöki karnak ezen körleveléről egyébként nyugaton egyszerűen kijelentették, hogy ez hamisítvány.”⁶⁹² Szintén ezen az ülésen hangzott el Olt Károlytól, az ÁEH elnökétől az a hozzászólás, ami megerősítheti a fenti gyanút, vagy legalábbis azt a feltételezést, hogy a püspöki kar nem önszántából fogalmazta meg az elítélő nyilatkozatot: „A püspöki kar, amely a letartóztatásokról közvetlen információt kapott, elítélte az összeesküvőket a püspöki kar által kiadott körlevélben – amint azt ismerik az elvtársak – és elhatárolta magát az összeesküvőktől. *Persze szívük mélyén a püspöki kar tagjai együtt éreztek az összeesküvőkkel.* A körlevélnek nemzetközi jelentősége is van a szocialista országokban is és nemzetközi jelentősége van nyugaton is.”⁶⁹³ Az állam és a katolikus egyház vezetőinek ellentmondásos viszonyát jól megvilágították Kállai szavai, amik a szovjet nagykövettel való – korábban már említett 1961. június 13-i – találkozásán hangzottak el: „A katolikus egyház és vezetőinek álláspontjáról szólva Kállai elvtárs megemlítette, hogy az utóbbi időszakban a püspöki kar tagjait az MSZMP és az MNK kormányának vezetőivel való valamennyi találkozás alkalmával kifejezik elégedettségüket az ország belpolitikai helyzetével, hangsúlyozzák az ipar és a mezőgazdaság fejlődésében, a nép jólétének emelésében elért haladást. Néhány katolikus püspök érdeklődést kezdett mutatni a mezőgazdasági termelőség növelésének iránt. Ugyanakkor Kállai elvtárs a katolikus egyház vezetőinek látszólagos átalakulását tisztán külsőségnek tekinti, mivel a mostani körülmények között nincs más választásuk a kormánnyal való együttműködésen kívül.

---

⁶⁸⁹ A regnumi atyákat idézi Havasy József dokumentumgyűjteménye: „Később Schwarz-Eggenhoffer kormányzót megkérdezték a kiszabadult regnum-papok: Artúr bácsi, miért írtatok ellenünk azt a körlevelet? – Így válaszolt: Ti azt gondoljátok, hogy én megjelenés előtt láttam azt a körlevelet? Szó sincs róla!” HAVASY, 1990. 176.

⁶⁹⁰ Nem lehet pontosan megállapítani és dokumentumokkal alátámasztani, hogy valóban ki állt a püspöki nyilatkozat hátterében. A szöveg ellentmondásos voltára így emlékezett vissza Havass Géza: „Eszembe sem jutott, hogy ez a sokszorosított »körlevél« talán nem is az aláírók tudtával jelent meg. A szabadulás után hallottam, hogy egyik prominens békepap műve lett volna. http://www.ujszegediplebani.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=268:havass-geza&catid=34:csoporthajaink&Itemid=71. (Az utolsó letöltés: 2014.12.16.)

⁶⁹¹ Havasy úgy utal a nyilatkozat születésének és kiadásának körülményeire, mint ami papi körökben köztudott: „Ezt a szégyenletes körlevelet békepapok szövegezték, békepapok nyomtatták ki. A püspökök a már kész körlevelet olvasták először. (Papi körökben köztudott.)” HAVASY, 1990. 177.

⁶⁹² MNL OL XIX–A–21–d 0010-3/1961. 7.

⁶⁹³ MNL OL XIX–A–21–d 0010-3/1961. 6. A kiemelés a szerzőtől való.

Ami az emberek valódi átnevelését, erről való gondolkodásuk megváltoztatását illeti, arról Kállai elvtárs szavai szerint általában szó sincs.⁶⁹⁴

A „Fekete Hollók” elleni rendőrségi majd bírósági fellépéseknek az egyház helyzetére vonatkozó hosszú távú következményeként új állampárti stratégia alakult ki. A következő évtizedekben az egyházpolitika részben új irányt vett, amelynek születése éppen ehhez az állambiztonsági akcióhoz köthető. A büntetésekben megjelenő és egyre fontosabbá váló differenciálás, azaz, hogy ne mindenkit bírósági perekben vonjanak felelősségre, ennél az ügynél vált hangsúlyossá, nem utolsó sorban azért, mert nagy tömegeket érintettek nemcsak a bírósági, hanem az egyéb felelősségre vonások is. A hatvanas évektől kezdve egyre inkább elvárás lett, hogy az egyház, vagyis a püspöki kar saját hatáskörében lépjen fel azok ellen a lelkipásztorok ellen, akiknek tevékenységével állami oldalról nem voltak elégedettek. A szigorú adminisztratív intézkedések helyett egyre inkább előkerültek a felelősséget és a büntetések következményét az egyházi hierarchiához tartozókra való háritás stratégiája. Ezzel párhuzamosan pedig egyházi kérdésekben az állambiztonság irányt adó és kezdeményező szerepe fokozatosan háttérbe szorult és helyét a hivatalos államigazgatási szerv, az Állami Egyházügyi Hivatal vette át. Az 1961-es márciusi körlevél éppen annak demonstrálása volt, hogy az ÁEH kellően felkészült, tájékozott és kompetens olyan problémák megoldásában is, amikre korábban nem. A Hivatal élén éppen 1961-ben történt változás, az addigi elnök, Olt Károly helyett Prantner Józsefet nevezték ki.⁶⁹⁵ Az új vezető jobban értette az egyház és az állam viszonyának változását, és az 1962. január 10-én tartott országos értekezleten a következőképpen határozta meg és magyarázta el kollégáinak az új irányvonalat: „Mit kell nekünk az egyházak tevékenységében, különösen a római katolikus egyház tevékenységében elérni? Azt, hogy minden püspök tartsa be a megegyezés minden pontját. Idáig az a helyzet alakult ki, hogy a kellemes pontokat megtartották. Mik ezek? Támogatni a békét, támogatni a népjólét emelését. Mik a kellemetlen dolgok? Amire esküt tettek. Hogy lépjenek fel a reakciós papok ellen, azok ellen, akik az állam törvényeit megsértik. Ezt a püspökök többsége még nem érti, bár emlékeznek rá, hogy Kállai elvtárs a Népfront ülésén elmondta, hogy egy jó dolog az, hogy az egyházak maguk vonják felelősségre az

---

⁶⁹⁴ BARÁTH, 2012. 286.

⁶⁹⁵ A Hivatal élére Prantner József november 1-jével került, de nem „idegenként” érkezett az ÁEH-hoz, hiszen 1951 és 1955 között a hivatal munkatársa volt. Prantner a megyei pártigazgatásból került vissza az egyházpolitikához és ezzel együtt a hivatal élére. SOÓS, 2014. 293.

ilyen embereket. Fontos feladatunk a jövőben, hogy rászoktassuk az egyházakat, a kellemetlenebb dolgokat is tartsák be. Mi sem csak a kellemes oldalát csináljuk. Most éppen figyelmeztetni fogjuk a püspök urakat az esküjük betartására. Van néhány pap, akik benne voltak az összeesküvésben és azt fogjuk tanácsolni az egyházaknak, hogy ezeket küldjék el az egyházi kötelékből. Lesznek olyanok, akiknek próbaidőt javasolunk egy évet, s ha nem változtat magatartásán, akkor tanácsoljuk majd, hogy küldjék el. Meg fogjuk magyarázni a püspököknek, hogy ha nem büntetik az államellenes dolgokat, ezzel akarva-nem akarva felbátorítják hasonló cselekedetre papjaikat. És ha ezen felbátorításnak helyt adva egyes túl engedelmes papok összeütköznek az állam törvényeivel, ezért a felelősség ezután a főpapokat is érinteni fogja.”⁶⁹⁶

IX.3. Állambiztonsági utóélet

A „Fekete Hollók” ügy nemcsak az egyház, hanem az állambiztonság számára is fontos tanulságokkal zárult. Már az őrizetbe vételek után sor került olyan testületi ülésre, ahol kitértek a februári realizálásokra.⁶⁹⁷ A tapasztalatok részletes és több fórumon megfogalmazott számbavételére 1961–62 folyamán sor került. Ennek az összegző munkának három jellegzetes szegmensét mutatjuk be a következőkben: az 1961. májusi politikai nyomozó szervek számára tartott értekezletet, a Belügyminisztérium Kollégiumának 1961 őszen tartott ülését és a Belügyminisztérium Tanulmányi osztályán keletkezett összefoglalót, ami által a „Fekete Hollók” „tananyagga” vált a Rendőrtiszti Akadémián.

1961. május 5-én és 6-án a politikai nyomozó szervek számára tartottak országos értekezletet.⁶⁹⁸ Az ülésen két napirendi pontot vitattak meg a jelenlévők, egyrészt –

---

⁶⁹⁶ Az ülés jegyzőkönyve: MNL OL XIX–A–21–d 0010–1/1962.

⁶⁹⁷ A disszertáció VII. fejezetének 4. alfejezetében részletesen kitértünk a rendőrségi és ÁEH-s ülésekre, értekezletekre.

⁶⁹⁸ Az ülés dokumentációja: MNL OL XIX–B–1–x–8. d. 10-2/29-1961. A következő idézeteket mindig ebből az irat együttesből vettük. Az ülésre Biszku Béla belügyminiszter meghívta: az MSZMP KB Adminisztratív osztályának vezetőjét és az általa kijelölt személyeket, a Belügyminisztérium PB titkárát és helyetteseit, a II. Főosztály Pártbizottságának titkárát, a BM szerveinek megyei MSZMP pártvégrehajtó bizottságának titkárait, a megyei MSZMP pártbizottságok adminisztratív főelőadóit, a Legfőbb Ügyészt és az Igazságügy minisztert. Az ülésre a belügyminiszter berendelte: a miniszterhelyetteseket, a BM II. Főosztályának vezetőit és helyetteseit, a BM II. Főosztály osztályvezetőit és a 4., 5., 6., 7. osztályok vezetőinek helyetteseit, a BM Személyügyi Főosztályának vezetőjét, a BM Tanulmányi osztály vezetőjét, a BM Útlevel osztály vezetőjét, a Határőrség Felderítő osztályának vezetőjét, a Rendőrtiszti Akadémia parancsnokát és az operatív tanszék

elméleti megalapozásként – Nemes Dezső előadását hallgatták meg az osztályharcról, másrészt – a már többször idézett – 1960. júniusi PB határozat végrehajtásának tapasztalatait foglalták össze. Az akció végrehajtását a beszámoló eredményesnek értékelte, annál is inkább mert a „klerikális reakció” erőit sikerült felszámolni, és azokat eltávolítani a csoportokból, akik a legnagyobb befolyással rendelkeztek. Az ülésre készített jelentés szerint a fő ellenfél továbbra is az egyház, amit az ellenséges erők gyűjtőhelyének látnak a szervek részéről: „Ezek a szervezkedések a legreakciósabb elemek gyűjtőhelyévé váltak és le nem becsülhető tömegbefolyással rendelkeznek. A klerikális illegációk az összreakciós erők vezetésére törekednek és a legszervezettebb, legaktívabb ellenséges erőket képviselik. Maguk köré tömörítik a reakciós elemeket és kapcsolatokat építenek ki a volt pártok vezetői, nacionalista értelmiségiek, fasiszta elemek ellenséges csoportjaival.”⁶⁹⁹ Németi József a vizsgálati munka részleteit bemutatva negatívumként hozta fel a vizsgálati idő elhúzódását,⁷⁰⁰ a vizsgáló tisztek felületességét.⁷⁰¹ Mérő Károly válaszában elismerte a hiányosságokat, ugyanakkor egy olyan alapvető jó gyakorlatra mutatott rá, ami a „Fekete Hollók” ügy vizsgálata kapcsán különösen hatásosnak bizonyult; ez pedig az operatív és a vizsgálati szervek munkáinak összehangolása. A közös munka azt jelentette, hogy az „operációk” előkészületében részt vettek azok az operatív tisztek, akik ügynökségük segítségével elkezdték egy-egy ügy felgöngyölítését. Az általuk titkos úton szerzett információk segítették a letartóztatás utáni vizsgálati munkát, meghatározta a kihallgatások menetét, és irányt mutatott a bizonyítékok összegyűjtésére is. A letartóztatások után is folytatott operatív munka, azaz a szabadlábban maradtak közötti ügynöki munka nem várt információkhoz segíthette a vizsgálókat. A II/8 osztály vezetője szempontjából a következőképpen festett az eredményes együttműködés: „Gyakorlattá vált, hogy az operációk előkészítésében is és végrehajtásában az operatív munkások is részt vesznek, sőt

---

vezetőjét, a megyei és budapesti rendőrfőkapitányokat, a megyei és budapesti politikai nyomozó osztályok vezetőit.

⁶⁹⁹ Az idézett rész a jelentés 42. oldalán található, amelynek előadója Németi József rendőr ezredes volt.

⁷⁰⁰ „Ez a megállapítás kétségtelenül reális, mert egyes ügyekben valóban túlléptük a 2 hónapos határidőt. Ugyanakkor azonban azt is meg kell mondani, hogy az osztályvezetés felismerve a vizsgálat indokolatlan elhúzódásában rejlő veszélyt, negyedévenként rendszeresen elemzi a vizsgálat elhúzódásának okait.” Az idézett rész az ülés jegyzőkönyvének 95. oldalán olvasható.

⁷⁰¹ „További hiba ebben a vonatkozásban, hogy egyes vizsgálók a vallomásokban mutatkozó ellentmondások tisztázására sem fordítanak kellő figyelmet. Esetenként fontos kérdéseket túlzottan leegyszerűsítve jegyzőkönyveznek, kritikátlanul elfogadnak vallomásokat, vagy visszautasítják a terhelt nyilatkozatát, mint valótlan anélkül, hogy a vallomást tevő hazugságát leleplezzék. Esetenként liberálisan állnak magához a bűncselekményhez is.” Az idézett rész az ülés jegyzőkönyvének 96. oldalán olvasható.

esetenként a vizsgálati intézkedési tervet is közösen készítik el. A vizsgálati munka eredményességét szolgálta az is, hogy az operatív osztályok – elsősorban a II/5. [belső reakció elhárítása. A szerző megjegyzése.] és a II/2. [kérelmehárítás. A szerző megjegyzése.] – olyan ügyekben, melyekben előzetes operatív felderítő munka folyt a vizsgálat megindítása után tovább folytatták a hálózati ellenőrzést. Kiemelkedő példa e téren a bátaszéki szervezkedés, a Kasánszki féle ügy és a jelenleg vizsgálat alatt álló »Fekete Hollók« ügye. Ezekben az ügyekben rendszeresen tartottunk közös megbeszéléseket, sőt több alkalommal kaptunk tanulmányokat, információkat a különféle ellenséges kategóriák aktivitásáról, valamint arról, hogyan reagált az ellenség a vizsgálat során fogantatosított intézkedéseinkre. Ezzel párhuzamosan a vizsgálati osztály is igyekezett a rendelkezésére álló lehetőségek felhasználásával segíteni az operatív munkát. A letartóztatottakat operatív felderítő jellegű kérdésekre is kihallgattuk és kb. 20 személy beszerzésére tettünk javaslatot.⁷⁰²

A disszertáció korábbi fejezeteiben többször hivatkoztunk a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának (BM II/8) vezetője által készített összefoglaló jelentésre, amit Mérő Károly az 1960–61-ben feldolgozott szervezkedések tapasztalatáról készített.⁷⁰³ A beszámoló számba vette az 1958–59 és 1960–61 folyamán felderített államellenes szervezkedéseket. Az összehasonlításból kitűnik, hogy valóban a „klerikális reakció” erői voltak a legaktívabbak.

Eljárások 1958 és 1961 között

	Vizsgálati osztályon folytatott eljárások	Előzetes letartóztatásba vett	Szabadlábbon terhelte nyilvánított
1958–59	2878	2701	177
Ebből szervezkedésért	269	240	29
1960–61	1908	1358	550
Ebből szervezkedésért	456	164	292
Ebből a "Fekete Hollók" ügyben	–	85	259

⁷⁰² Az idézett rész az ülés jegyzőkönyvének 97. oldalán található.

⁷⁰³ ÁBTL 1.6 II/8 Osztály (25. d.): JELENTÉS az 1960–61. évben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól. Budapest, 1961. október 9.

A táblázatból két következtetést emelnék ki a „Fekete Hollók” ügyre vonatkozóan. Egyrészt látható, hogy 1958-hoz képest 1961-re jelentősen visszaesett a vizsgálati osztályon folyt eljárások száma, azon belül viszont a szervezkedések száma nőtt, összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy kétszeresére növekedett az osztály által vizsgált államellenes szervezkedések száma. Másrészt az 1960–61-ben felderített szervezkedéseken belül az eljárások háromnegyede a „Fekete Hollók” ügy résztvevőit érintette. Különösen szembetűnő, hogy a szabadlábban terheltté nyilvánítottak között majdnem csak a „klerikális” ügy szereplői voltak. Ez esetben bukkanunk nyomára annak a rendőrségi megfontolásnak, hogy a felelősségre vontak között – politikai megfontolások miatt – differenciáltak, hogy minél inkább „leválasszák” a megtévedteket a tudatos „ellenséges” elemektől: „Ugyanakkor a büntetőpolitikai elveknek megfelelően differenciáltuk az elkövetőket és a megtévedt, dolgozó osztályhelyzetű személyekkel szemben elsősorban nevelő jellegű intézkedéseket fogantatosítottunk. [...] Kedvezően befolyásolta ez a körülmény a vizsgálati szervek és a tömegek kapcsolatát. Az intézkedéseink általában megfeleltek a tömegek jogérzetének.”⁷⁰⁴

Miután az anyagot osztály szinten megvitatták, a BM Kollégiumának október 16-i ülésén ismertette az osztályvezető. A jelentésben a statisztikai adatokon túl összefoglalta a különféle szervezkedések ismérveit: létrejöttük körülményeit, tevékenységük körét, a résztvevők céljait és kapcsolatait. Az összefoglalóból kitűnt, hogy a „Fekete Hollók”-at nem lehet csupán katolikus „klerikális” megmozdulásnak tartani, mert a protestáns „reakció” működésére is kitért: „A klerikális szervezkedések felszámolása kapcsán sikerült felderíteni azok belföldi felső kapcsolatait. A szervezkedések vezetői tájékoztatták tevékenységükről Shvoy, Hamvas, Kisberk, Dudás, Endrey és Zadravetz püspököket. A bátaszéki és a Kasánszky ügyben Ravasz László református püspök személye merült fel, mint olyané, aki tudott a szervezkedésről. Ennek, valamint a katolikus és református egyházi reakció szervezkedések vonalán tapasztalható összefonódásnak tulajdonítható, hogy a klerikális szervezkedések célkitűzéseikben, módszereikben és felhasznált eszközeikben azonosságot mutatnak.”⁷⁰⁵ A jelentés ismertetése után a kollégiumi ülés

---

⁷⁰⁴ Mérő Károly hozzászólása az idézett ülés jegyzőkönyvének 94. oldalán található.

⁷⁰⁵ MNL OL XIX-B-1-z-17. d. 10-61/12/1961. Az idézett rész a jelentés 3. oldalán található. A „Fekete Hollók” református ágát ismertette: KISS, 2013. 293–308.

résztevői⁷⁰⁶ tették meg hozzászólásaikat. Ezekből világossá vált, hogy a „Fekete Hollók” ügyet pártutasítás alapján hajtotta végre a BM, ami a résztvevők számára olyannyira egyértelmű volt, hogy Galambos József miniszterhelyettes a következőképpen kezdte az ülést: „Előjáróban annyit, hogy 1960 júniusában foglalkozott a Politikai Bizottság a szervezkedés kérdésével. A Politikai Bizottság határozatai lényegében a jelentés tükrében helyesek és reálisak voltak a jelenlegi viszonyokra is. Ez az értékelő részben szerepel. Feladataink középpontjában a Politikai Bizottság határozatának végrehajtás kell, hogy álljon. Ezeket külön nem vettük bele az anyagba, mert természetesnek tartottuk.”⁷⁰⁷

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában hozzáférhető dokumentumok bemutatásakor kitértünk a Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztálya, majd a Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség munkatársai által készített összefoglalókra. Az egyházi témájú munkák közül ki kell emelnünk Dragovecz Jánosné és Tóth János összeállítását,⁷⁰⁸ amiben Havass Géza és társai „államellenes szervezkedés”-ét mutatják be. A hatvan oldalas összefoglalóból megismerhetjük az állambiztonság narratíváját az ügyről. A kötet külön érdekessége, hogy már 1962-ben megjelent, vagyis még abban az évben, amikor javában zajlottak a „Fekete Hollók” ügyhöz kapcsolt kisebb perek. Nem találtunk közvetlen levéltári forrást arra nézve, hogy miért ilyen gyorsan készítették el az összefoglalót, valószínűleg a további elhárító munkát akarták minél előbb segíteni vele. A szerzőpáros – természetesen – hozzáfért a nyomozati munka során keletkezett anyagokhoz. A kötetben hosszú részletek olvashatók nemcsak a rendőrség által lefoglalt házkutatási anyagokból, hanem a letartóztatottak vallomásaiból is. Arra eddig nem találtunk utalást, hogy valamelyik szerző tevőlegesen részt vett volna a „Fekete Hollók” ügy felderítésében és feldolgozásában. A füzet első részében bevezetés olvasható azokról az eseményekről, amik az egyházpolitika szempontjából 1945 után kiemelt jelentőséggel bírtak, így szóba került a földosztás és az egyesületek feloszlata,⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁶ Az BM Kollégiumának 1961. október 16-i ülésének rendes résztvevői: Pap János, Földes László, Galambos József, Németi József, Korom Mihály, Borgos Gyula, Sós György, Karasz Lajos, Kovács János, Péteri István, Turk – tanácsadó elvtárs. Az ülés első napirendi pontja az 1960-61-ben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatairól készült jelentés, amelynek előadója Mérő Károly volt. A napirendi ponthoz külön meghívott volt: Rajnai Sándor, Hollós Ervin, Béres Andor, Varga János, Komornyik Vilmos, Halustyik Mihály és Szabó Lajos. MNL OL XIX-B-1-z-17. d. 10-61/12/1961.

⁷⁰⁷ MNL OL XIX-B-1-z-17. d. 10-61/12/1961. Az idézett rész a (nyers) jegyzőkönyv első oldalán található.

⁷⁰⁸ DRAGOVECZ-TÓTH, 1962.

⁷⁰⁹ „A proletárdiktatúra győzelmével, azzal, hogy megerősödött a munkáshatalom és demokratikus vívmányaink, és megszilárdult a magyar népi demokrácia nemzetközi és belső helyzete, a restaurációs

az iskolák államosítása,⁷¹⁰ az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása.⁷¹¹ A szerkesztők is az állambiztonság narratíváját adták elő, amikor a „szervezkedés” célját fogalmazták meg: „A klerikális államellenes szervezkedés célkitűzése a Magyar Népköztársaság törvényes rendjének megdöntése volt, egy burzsoá állam – vagy ahogy ők nevezték, »keresztény szocialista« társadalom – létrehozása érdekében. Közvetlen célként a számukra megfelelő káderállomány kiválasztására, képzésére, jövőbeni »feladataikra« való felkészítésére, ideológiai bomlasztásra, vagyis államrendünk gyengítésére törekedtek.”⁷¹² Mivel semmilyen jogi dokumentum nem tiltotta a fiatalokkal való foglalkozást, ezért csak úgy lehetett a „Fekete Hollók” ügy szereplőivel szemben fellépni, ha bizonyítják azt, hogy a nevelő munka valójában egy rendszerváltás előkészítésére irányul. Így vált az elitképzés az állambiztonsági narratíva egyik kulcsfogalmává. A szervek számára létkérdés volt politikai síkra terelni az elitképzés értelmezését, mert így teremtett alapot a közvetlen rendőri fellépésre. Ugyanakkor ezen a ponton jelezni kívánjuk azt a módszertani problémát, amit a források nyelvezete és értelmezése vet fel, nevezetesen az elitképzés állambiztonsági és egyéb szempontú megközelítését. Korábban⁷¹³ utaltunk a két nézőpont (az állambiztonság és a „Fekete Hollók” ügy szereplői) különbségére, itt annyival egészítenénk ki, hogy paradox módon a szervek lényegében megfelelő terminus technicus-t alakítottak ki azzal, hogy a hitoktatást és az elitképzést összekapcsolták, hiszen a csoportokban részt vevők elköteleződésükkel és vallásos meggyőződésük vállalásával valóban „kiemelkedtek” a társadalom többségéből.

---

terveket szövögető klerikális reakció igen komoly politikai és ideológiai vereséget szenvedett. Szervezetileg is jelentős csapások érték, mivel nagy létszámú egyesületeit – ifjúságot és felnőttet egyaránt – a kormány betiltotta és fokozatosan feloszlatta. Ez az intézkedés, - melyet e szervezetek reakciós magatartása tett halaszthatatlanná – súlyosan érintette az egyház reakciós köreit, mert ehhez fogható veszteséget csak az egyházi nagybirtok feloszlásával és politikai kiváltságai elvesztésével szenvedett.” DRAGOVECZ-TÓTH, 1962. 2.

⁷¹⁰ „1948 nyarán került sor az egyházi iskolák, intézmények államosítására. Ebben az időben több mint egymillió tanuló fiatalot tartott a klérus szervezetten, nevelése és befolyása alatt. Nem az egyház, hanem csupán reakciós tevékenységének korlátozására irányult ez az intézkedés és eredményeként megfosztottuk a klérust azoktól a szinte korlátlan lehetőségektől, melyeket a katolikus tömegek, de elsősorban az ifjúság közötti aknamunkájához felhasznált.” DRAGOVECZ-TÓTH, 1962. 2.

⁷¹¹ A további következetes politika eredményeként, 1950-ben létrejött az állam és az egyház közötti megegyezés. Ekkor került sor a szerzetesrendek feloszlására. Ez az újabb csapás dühödt ellenállást váltott ki az egyház reakciós vezetőiből, hisz tömegszervezeteik szétverése után, most a legmegbízhatóbb és legaktívabb szervező erőinek – a szerzeteseknek – a teljes szétforgácsolódását látta. DRAGOVECZ-TÓTH, 1962. 2.

⁷¹² DRAGOVECZ-TÓTH, 1962. 7.

⁷¹³ A disszertáció II/4-es alfejezete részletesen körüljárja a problémát.

A „szervezkedés” felépítésére vonatkozó elmélet, amit az értekezés hetedik fejezetében az állambiztonság „pertérképe” kapcsán részletesen bemutattunk, megtalálható ebben az állambiztonsági tanulmányban is.⁷¹⁴ A szerzők részletesen kitérnek a „szervezkedés” felsőbb egyházi⁷¹⁵ és külföldi kapcsolataira⁷¹⁶ is. Részletesen elemzik a különböző rendőri szervek munkáját és hatékonyságát, kitérnek az ügyel kapcsolatban felmerült hálózati munka tapasztalatára is: „Az illegális körökből kiválasztott jelöltek – elsősorban fiatal világi személyek – beszerzése azt a tapasztalatot hozta, hogy a bigott, fanatikusan vallásos személyek nem egykönnyen, vagy egyáltalán nem vállalkoznak titkos együttműködésre még abban az esetben sem, ha az ellenséges cselekményüket bizonyító anyag büntetőjogi felelősségre vonásukat vonja maga után.”⁷¹⁷ Véleményünk szerint a vizsgálati munka tapasztalatainak összefoglalása világít rá legjobban a hatalom céljaira, a vallásoktatás „illegális” tevékenységként való értelmezésére: „Az ügy vizsgálata során előzetes letartóztatásba helyezett személyek különféle módszereket alkalmaztak, hogy vizsgálóikat megtévesszék és elkerüljék a felelősségre vonást. A tapasztalatok szerint csaknem valamennyien megpróbálkoztak azzal a taktikai fogással, hogy illegális tevékenységüket »hitbuzgalmi« tevékenységnek tüntessék fel. Azt igyekeztek bizonygatni, hogy csoportjaikat hittanra oktatás, karéneklés, ministrálásra való oktatás céljából szervezték. Arra hivatkoztak, hogy az állam biztosítja számukra a szabad vallásoktatást, ezért összejöveteleik nem lehetnek államellenesek. A szervezkedés vezetői és aktivistái ellenséges tevékenységüket a legmesszebbmenőkig vallási mezbe igyekeztek burkolni.”⁷¹⁸

---

⁷¹⁴ DRAGOVECZ–TÓTH, 1962. 14.

⁷¹⁵ „A katolikus püspöki kar egyes tagjainak tevékenységével kapcsolatban megállapítást nyert pl. Shvoy Lajos székesfehérvári pp tudomással bírt a ciszter szerzetesek ifjúság körében kifejtett illegális tevékenységéről. Több esetben az püspök közreműködésével helyezték át az egyes, volt rendtagokat olyan területre, ahol az illegális munka ezt megkövetelte. Így helyezték át Rónay Györgyöt Győrből Székesfehérvárra, Kerekes Károlyt Heves megyéből Bajára. Shvoy püspök nemcsak a ciszter rend tevékenységének vonatkozásában merült fel. Tabódy István és Rédly Elemér révén pl. tudomással bírt arról is, hogy a Központi Papi Szemináriumból kizárt kispapokat Tabódy illegális összefogja és szervezeten folyik ezek további oktatása és titkos felszentelése. Zadravec 20 kispapot szentelt fel illegálisan.” DRAGOVECZ–TÓTH, 1962. 31.

⁷¹⁶ „Az illegális szervezkedés szempontjából fontos külföldi kapcsolatokat főként a Vatikán, valamint Ausztria és a különböző imperialista követségek irányában állapítottunk meg. Tabódy rajtuk keresztül adott hírt a Vatikánnak a kispapokról.” DRAGOVECZ–TÓTH, 1962. 32.

⁷¹⁷ DRAGOVECZ–TÓTH, 1962. 56.

⁷¹⁸ DRAGOVECZ–TÓTH, 1962. 57.

X. Összegzés

A Magyar Katolikus Egyház helyzete a második világháborút követően alapjaiban változott meg. A kialakulóban lévő új politikai berendezkedés akár partnerként is tekinthetett volna az egyházra, mint olyan szervezetre, amely képes segítséget nyújtani az ország újjáépítésében. A háború utáni világrend átalakulása, a nemzetközi kapcsolatok átrendeződése, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok jelenléte és bizonyos baloldali politikai erők működése kezdettől fogva konfliktusokat gerjesztett a katolikus egyházzal. Az állam és az egyház szeparációját hirdető, az egyházakat defenzívába kényszerítő új politika számos olyan intézkedést hozott, ami évszázados hagyományokat számolt fel. Az állam és az egyház elválasztására irányuló törekvéseknek mindkét oldalon voltak támogatói, de utólag azt mondhatjuk, hogy az egyház „kiváltságai”-nak megszüntetése elhamarkodottan, a következmények átgondolása nélkül történt, elég csak a földosztásra vagy az egyházi iskolák államosítására és ezen intézkedések hatásaira gondolnunk. A szétválasztás természetes igényén túl – az események ismeretének tükrében – nehéz nem észrevenni azt a törekvést, amint leginkább a kommunista párt képviselt, nevezetesen az egyház társadalmi szerepvállalásának teljes visszaszorítását. Az egypártrendszer kiépítésére törekvő kommunisták folyamatosan törték meg és számolták fel ellenfeleiket, nem kerülhették el sorsukat a nekik ellenálló egyházak vezetői és tagjai sem. A katolikus egyházat is érintő folyamatnak számos elemét ismerjük: egyházi birtokok bevonása a földosztásba, egyesületek feloszlata, fakultatív hitoktatás bevezetése, iskolák államosítása, Mindszenty primás letartóztatása és pere, az egyházra kényszerített 1950-es egyezmény, szerzetesek működési engedélyének megvonása, Grósz érsek letartóztatása és pere, az ÁEH megalakulása. A Rákosi-rendszer nyílt egyházellenes fellépést a Kádár-korszak tartalmában követte, ugyanakkor a módszerekben változás figyelhető meg. Ez a folyamat tükröződik az 1958 folyamán elfogadott párthatározatokban, ahol a differenciálás nyomaira bukkanunk. A határozatokból kiolvasható a Kádár-rendszer egyházpolitikájának lényege: a vallásos meggyőződéssel szembeni ideológiai harc és a „klerikális reakció”-val szembeni adminisztratív fellépés.

Az értekezésben bemutatott „Fekete Hollók” ügynek több értelmezési síkja lehetséges. Az akciót egyrészt tekinthetjük a katolikus egyház megtörésére irányuló utolsó

nagy nekirugaszkodásnak, így illeszkedik a fentebb vázolt egyházpolitikai láncolatba. Ez esetben a hatalom célja azok megtörése volt, akik egyháziként vagy világiként nem kívántak beilleszkedni abba a rendszerbe, amit a pártállam kényszerített rájuk. A „Fekete Hollók” ügy ugyanakkor egyházpolitikai és egyháztörténeti jelentőségét is „túlnötte” azzal, hogy a Kádár-korszak legnagyobb szabású rendőrségi akciójává vált. A „Fekete Hollók” ügy szereplőire koncentráltan és viszonylag gyorsan csapott le az állambiztonság. A letartóztatásokra és a perekre 1961–62 folyamán kerítették sort, de az eljárás részleteit ismerve az akció időbeli alakulását pontosíthatjuk: az első letartóztatásoktól a főper és a hozzá kapcsolt nagyobb létszámú perek tekintetében mindössze öt hónap alatt ítélet született. Ez a rövid és módszeresen felépített, koncentrált támadás a korszakban nemcsak az egyháziak, hanem az egész társadalom tekintetében páratlan.

A „Fekete Hollók” ügyet a fentiekén túl az 1956-os forradalom megtorlásának egyik epizódjaként is szemlélhetjük. 1956. november 4-e után Kádárnak több fronton kellett egyszerre harcolnia uralmának kiépítéséért és rendszere stabilizálásáért. A kádári hatalom kiépítésének első fázisa 1956 és 1959 közé tehető, amikor a forradalomban részt vevőkkel és a párt balszárnyával számolt le (utóbbiakkal csak politikai értelemben). A következő időszakban lépett fel a katolikus egyházzal szemben, aminek legjelentősebb mozzanata a disszertáció témáját adó „Fekete Hollók” ügy volt. (A hatalomkiépítés utolsó eseményeként került sor az ortodox marxisták háttérbe szorítása 1961–1962 folyamán.)

Az állambiztonsági ügy harmadik értelmezési lehetőségeként térünk ki annak a kérdésre, vajon mennyiben tekinthető önállónak, kezdeményezőnek az állambiztonság szerepe a „Fekete Hollók” ügy létrejöttében. A témáról való konzultációk alkalmával több szakember azon a véleményen volt, hogy 1961-ben az állambiztonság – saját fontosságát hangsúlyozva – maga „kreált” ügyeket, hiszen a forradalom megtorlása után a vizsgálati szerveknek kevesebb munkájuk lévén valamilyen formában bizonyítaniuk kellett munkájuk létjogosultságát. Ezt a nézetet alátámasztja az a tény, hogy az állambiztonság 1957 folyamán elkezdte azoknak az egyházi ügyeknek az operatív feltérképezését, amiket később „Fekete Hollók” néven dolgozott fel. Tehát az operatív szerveknek minden bizonnyal bőven rendelkezésükre állt „alapanyag”, amire bármikor akkora ügyet tudtak építeni, amekkorára szükség volt. Ebben az összefüggésben beszélhetünk ügyek „kreálásáról”. Az állambiztonság a „Fekete Hollók” akciót már 1958-ban javasolta elindítani, azaz letartóztatni és perbe fogni a vezetőket, amire akkor még nem került sor.

Ez az epizód azt jelezi számunkra, hogy az állambiztonság részére csak működési keret, és nem önálló fellépési lehetőség állt rendelkezésre. A párt legmagasabb szintű vezető testületeitől, sőt magától Kádár Jánostól érkezett az a megjegyzés, ami alapján nem került sor 1958–1959 folyamán összehangolt egyházellenes rendőri fellépésre. A politikai viszonyok változása nyomán 1960 nyarán ugyanakkor éppen az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén döntöttek úgy a párt vezetői, hogy megindítható a „Fekete Hollók” elleni akció. Az operatív és vizsgálati szervek ezek után közösen láttak neki az akció részleteinek kidolgozásához. A felkészülés időszakának indító eseménye volt az 1960. novemberi letartóztatás, majd az ott levont tanulságok alapján pontosították az 1961. februári akció részleteit.

Az értekezés legfontosabb feladatának a „Fekete Hollók” ügy számbavételét és bemutatását tartottuk. Ennek érdekében a levéltári forrásokban alap kutatásokat végeztünk, adatbázisokat építettünk, amelyek adatsorait és különböző szempontok szerinti elemzését a három legfontosabb szegmensben – házkutatások, letartóztatások, perekben elítéltek – publikáltuk. Ezen adatok segítségével a „Fekete Hollók” ügy időzítésére vonatkozó kérdéseket is sikerült tisztázni: azonosítottuk a házkutatások és a letartóztatások főbb hullámait. A történeti szakirodalom az MSZMP Politikai Bizottságának határozatai közül utal az 1960. júniusra, amely a gyakorlatban zöld jelzést adott az állambiztonság számára a „klerikális” ügy, vagyis a „Fekete Hollók” realizálására. Az említett forrás az akció időzítése szempontjából ez a forrás a politikai akarat kinyilvánításának tekinthető. A szereplők sorsának bemutatása során komoly nehézségekbe ütköztünk, hiszen nehéz volt megtalálni az egyensúlyt az általános, átfogó adatok és a személyes sorsok bemutatása között. Az epizódszerűen megjelenő élettörténet-töredékek segíthetnek belülről látni az ügyet, ugyanakkor teljes életutak nem tudunk felvázolni, mert ez szétfeszítette volna jelen disszertáció kereteit. A későbbi kutatómunka során a személyes sorsok irányába lehetne elmozdulni, amit az is indokol, hogy a résztvevők ugyan azonos alapról indultak, mégis többféle utat jártak be. Tervünk volt bemutatni a „nagy” nemzedék képviselőit, az 1919-ben születettek generációját, akik az első világháború befejezésekor jöttek a világra és különleges pályát futottak be. Barlay Ödön, Emödi László, Hervay Ferenc, Kölley György élete nagyjából átölelte a huszadik századot, sőt Barlay Ödön és Hervay Ferenc a disszertáció írásának idején is élnek. A „Fekete Hollók” ügyben érintetteket több generációra lehet osztani: egy részük az előbb felsoroltaknál idősebb, nagyobb részük

azonban náluk fiatalabb, hiszen az 1910 és 1925 között születettek voltak azok, akik a fiatalok hitoktatásának és nevelésének dandárját végezték, munkájukat az 1930 és 1940 között született generáció segítette, míg az idősebbek példája iránymutatásul szolgált, ez alapján alakították ki saját csoportjaikat és nevelési módjaikat. A generációk sorsa 1961-ben végzetesen összeért, de a szabadulás után ismét különböző irányokba fejlődött tovább; a börtön utáni életutak bemutatása legalább olyan tanulságos lehet, amennyire az ennek a koncepciók ügynek a bemutatása.

XI. Függelék

XI.1. Szövegekölés (A keletnémet püspöki kar 1960. évi pásztorlevele)

A keresztény ember feladata az istentelen környezetben

Az 1959. évi közös pásztorlevelünkben kénytelenek voltunk az egyház egyre növekvő szükségéről beszélni. „Az Egyház a keresztúton” – ez volt a múlt évi körlevelünk középpontja. Ez alkalommal a ti hétköznapi gondjaitokról, amelyek titeket gyötörnek, -szólunk.” A keresztény ember az istentelen környezetben „legyen ezévi pásztorlevelünk témája.

I. GYÖTRŐ KÉRDÉSEK

Lássuk tehát először, hogy milyen kérdések gyötörnek titeket napról-napra, hogy gondjaitokra az Egyház a választ megtalálja.

Ti szocialista környezetben éltek. Mi jelen körlevelünkben nem akarunk a szocializmus társadalomtudományáról beszélni, hanem annak világnézeti oldalát tekintjük. A hívő keresztény ember problémája leginkább abban áll, hogy a szocializmus olyan világnézeti alappal rendelkezik, mellyel a keresztény hit össze nem egyeztethető, - s ez a világnézeti alap a dialektikus materializmus. A dialektikus materializmus alapjaiban ellenkezik mindenféle vallással, mivel az állítólag ellentmond „az igazi tudományoknak” és a társadalmi haladást gátolja. Most a legutóbbi időkben egyre nagyobb nyomást fejtenek ki, hogy a dialektikus materializmus mind a társadalomnak, mind az egyénnek egész életét áthassa. Ahogy mondják: minden ember éljen „szocialista” életet.

Ennek a szocialista életnek körülményei napról-napra súlyos lelkiismereti problémák és döntések elé állítanak benneteket. E kínzó kérdések közül megemlítünk néhányat:

Szabad-e hallgatnotok, ha az Egyházat, a keresztény hitet az iskolákban, az üzemekben és gyűléseken megrágalmazzák?

Tétlenül nézhetik-e a szülők, ha gyermekeiket az iskolában hitük miatt háttérbe szorítják és kigúnyolják?

Részt vehettek-e a szocialista szertartásokon, például névadáson, ifjúvá avatáson, pap nélküli temetésen, hogy ezáltal súlyos kellemetlenségektől szabaduljatok?

Aláírhattok-e olyan határozatokat és kötelezettségeket, melyek a ti keresztény lelkiismeretetekkel ellenkeznek?

Szabad-e az istentelenség propagandáját támogatnotok?

Megmaradhattok-e, vagy választhattok-e olyan hivatást, melyben a tapasztalat szerint nem élhettek keresztény életet?

Vállalhatjátok-e a besúgó szerepét?

Engedhettek-e püspökeitekkel szemben olyan csoportok rábeszélésének, melyek magukat „kereszténynek” nevezik?

Ezeknek és az ehhez hasonló kérdéseknek a megválaszolása sokszor egyéni és családi életeteknek súlyos hátrányaival jár.

Végeredményben a legnagyobb kérdés számotokra:

Van-e lehetősége a keresztény embernek a jelen körülmények között keresztény módjára élnie? Találhat-e a jelen körülmények között olyan hivatást, mely az ő keresztény életét betölti?

Hála Istennek, mi tudjuk, hogy sokan közületek e kérdésekre a Szentlélektől kapott világossággal válaszolnak és a kegyelem erejével ennek minden nehéz körülményét magukra vállalják. De tudjuk azt is, hogy a kérdések mennyire gyötrik a többséget, és mennyire keresik rájuk a választ. Éppen ezért kötelességünknek tartjuk, hogy felvilágosító és egyúttal erősítő szóval forduljunk hozzátok, - ezeknek a dolgoknak a megítéléséről és a jelen körülmények közötti küldetésetekről.

II. A KERESZTÉNY ALAPELVEK

Minden kérdésre most nem tudunk választ adni, mert az élet nagyon sokrétű. De meg akarjuk mutatni azokat az alapelveket, amelyek hozzásegítenek a helyes út megtalálásához.

1. A ti keresztény életetek célját a Megfeszített követésében lássátok.

A következő tanácsok csak arra lesznek eredményesek, ha szilárd az elhatározásotok, hogy a Megfeszített tanítványai lesztek. A keresztény életet

áldozatvállalás és lemondás nélkül elképzelni nem lehet, különösen ebben a mai világban, amelyben élünk. Az Egyház nem tudja megmondani nektek, hogy hogyan tudtok minden nehézséget elkerülni és hátrányos megkülönböztetésektől szabadulni. De megmutatja nektek az Egyház azt, hogy hogyan találjátok meg az örök üdvösségre vezető utat „jó lelkiismerettel és igaz hittel” (1Tim 1,6) Vannak a Szentírásnak olyan részei, melyeket állandóan szem előtt kell tartani, hogy az abban foglaltak szerint alakítsátok lelketekeket. Gondoljatok pl. az Úr eme komoly szavára: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de a lelke kárt szenved?” (Mt 16,26) És emlékezzetek a római levél bátorító szavaira: „Ki ragadhat el bennünket Krisztus szeretetétől? Nyomor vagy szükség? Üldöztetés vagy éhínség? Ruhátlanság, életveszély vagy a hóhér bárdja? Semmi el nem szakíthat minket az Isten szeretetétől, amely Krisztus Jézusban, a mi Urunkban van.”(Róm 8, 34-39)

2. Szilárdan valljátok meg Krisztust és az Ő Egyházát.

Hívó keresztények is sokszor keresnek mellékutakat, hogy az elvi döntésektől szabaduljanak. Mások pedig ezt a kiútkeresést a gyengeség és a kezdődő hitehagyás jelének veszik és még jobban megzavarodnak, A mellékutakon való járással csak még súlyosabb helyzetbe kerültek és a döntéstől mégsem szabadulhattok meg. Legtöbbször a legjobb nyíltan kimondani: „Katolikus vagyok, ezt nem tehetem meg.”

3. Tagadjatok meg minden közreműködést, mely a szocializmus istentelen világnézetéhez való csatlakozással lenne egyértelmű.

Krisztust félreérthetetlenül megvallani egyet jelent azzal, hogy a materializmust félreérthetetlenül megtagadom. Ne hagyjátok magatokat megnyugtató szóbeszéddel megzavarni. A szocialista szertartásokról ismételten szólottunk hozzátok. Így most csak a múltkori pásztorlevelünk következő mondatára utalunk és ismételten kihangsúlyozzuk: „Katolikus, keresztény nem vehet részt névadó ünnepségen, szocialista ifjúavatáson, papnélküli temetésen, vagy más hasonló egyházellenes ünnepségeken anélkül, hogy hitét meg ne tagadná. Az istenhit és az istentagadás között nincs kompromisszum. „Tagadjatok meg ígéretet, mellyel akár gyerekeitek iskolába való beiratkozásakor, akár az üzemben, ahol dolgoztok, arra akarnának kötelezni, hogy ezeken a szertartáspótló ünnepségeken részt vesztek.

4. Ahol tudtok, álljatok ki mindig a hit és az igazság mellett és sohase hallgassatok emberfélelemből.

Bizonyos, hogy nem mindig tudjátok hallatni a hangotokat, ha valahol igazságtalanság történik, vagy ha az Egyházat, vagy a hitet gyalázzák. Jól meg kell fontolnotok, hogy mikor beszéljétek és hogy a nyílt szó mikor hasznos. Sajnos azonban, hogy sokan akkor is hallgatnak, amikor beszélni lehetne, sőt beszélni kellene is. Különösen gyermekeitek hitének védelmében, amikor hitük miatt hátrányos helyzetbe jutnak, ilyenkor kellene a szülőknek bátran és okosan ellenállniuk.

5. Nem szabad közreműködni közvetlenül azokban a dolgokban, amelyek a keresztény lelkiismerettel ellenkeznek.

Sok dolgot nem tudtok megakadályozni, melyet mások Isten parancsolata ellen művelnek és megtörténhetik, hogy azt, amit ti helyes szempontból tesztek, mások meg nem engedett célokra fordítják. Őrizzétek meg a helyes ítélőképességeteket, hogy a jót a rossztól megkülönböztetni tudjátok. Minden egyes esetet külön vizsgáljatok meg, hogy mennyire mehetek el abban. Ha például bizonyos hivatás gyakorlása az Egyház elhagyása, vagy a keresztény étellel össze nem egyeztethető magatartás nélkül nem lehetséges, - akkor bár nehéz szívvel – de azt kell tanácsolnunk, hogy arról a hivatásról mondjatok le, azt az állást hagyjátok ott. Ha ilyen ügyben bizonytalan a lelkiismeretetek, forduljatok tanácsért egy tapasztalt lelkipásztorhoz, vagy akár egy jámbor hittestvéretekhez. Mindennap imádkoznotok kell, hogy a helyeset megismerjétek és imádkoznotok kell lelki erőért, hogy a megismert helyest meg is tegyétek.

6. Legyetek óvatosak mindazokkal szemben, akik a kereszténységgel visszaélnék.

Nap, mint nap halljuk, hogy csoportok, melyek magukat kereszténynek nevezik, gyűléseken való részvétel, vagy más tevékenységbe való bekapcsolástok által a ti szilárd álláspontotokat megingatni és megzavarni és az egyház pásztoraitól titeket elszakítani törekszenek.

Minden ilyen kísérletezéstől tartsátok magatokat távol. A velük való együttműködéssel sem az Egyházon nem segítetek, sem az egyes személyeken. Sőt ezáltal a viselkedés által megzavarjátok saját magatokat és másokat is. Hála Istennek, az ilyesfajta törekvések eredménytelenek maradtak. A jövőben is maradjunk egységesek.

III. A KERESZTÉNY EMBER KÜLDETÉSE/HIVATÁSA

Tanításunkkal és intésünkkel most arra a nagy hivatásra akarunk figyelmeztetni titeket pár szóval, mely Isten rendelése szerint a mai életből adódik számotokra.

1. A mai helyzet ügyeteket az Úr trónusa elé viszi.

A jelen óra titeket az eddigieknél jobban akar összekötni az Istennel. A mindenféle megkövetelt istentagadás örvendetes tapasztalattal jár: s ezt: az istenhitet kiirtani nem lehet!! Ha bár sokan bizonytalanakká is válnak, mások azonban – a fiatalok között is – annál inkább keresik az Egyház válaszát és kapaszkodnak támogató kezébe. Minden gondunkban a zsoltárossal mondjuk: „Nekem azonban jó az Istenhez ragaszkodnom, az Úrban, az Istenben bízom.”(Zsolt 72,28). A jelen időben néhányan közülünk a tüzes kemencébe zárt három ifjúhoz váltak hasonlóvá, akik a kemencében még hangosabban dicsérték az Istent, mint addig.

Azt mondják, hogy a hit idejét múlta, és hogy árt az embereknek. A keresztény embernek az a hivatása a mai életben, hogy megmutassa, hogy mire képes az ember, az Isten segítségével. Isten nélkül az ember nyomorékká satnyul. Ez a világ rátok szorul. A világ szemében ti az Isten előtt álltok és az Ő szeretetének vagytok – imádkozva és áldozatot hozva – a képviselői. Így a ti életek rendkívül mély értelmet nyer. Ha fáradtnak és törődöttnek érzitek magatokat, hozzátok szól az Úr szava: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok és meg vagytok terhelve és én felüdítelek titeket.” (Mt 11,28) Olyan öröm birtokában vagytok, melyet senki nem vehet tőletek és amelyik átnyúlik az örökkévalóságba is.

2. A mai helyzet megerősíti a családok erejét.

Ma jött el a családok nagy órája. Minél inkább fenyegeti az egyént a tömegemberré válás és az istentelenség, a családoknak annál jobban az emberiesség és az élő hit várává kell válniuk. A megpróbáltatás itt is olyan erőket fog feléleszteni, melyek egyébként alva maradtak volna.

Az 1959. december 2-i iskolai törvény által az istentelen iskolának gyermekeikre való ráhatása még erősebb lehet és azt, hogy számukra hitbeli eligazítást adjatok, új veszély fenyegeti. A törvény szándéka és törekvése az, hogy a szülőknek a gyermekükhöz

való jogát korlátozza. Ezért mi püspökök kötelességünknek tartottuk, hogy a család –a szülő – és a gyermek nevében felemeljük tiltakozó szavunkat.

Most azonban ebben a hozzászólásunkban reménységet, de egyben felelősségérzetet akarunk bennetek ébreszteni. Bízunk a család fenntartó és nevelő erejében. „Tengernyi víz sem tudja eloltani a szeretetet.” – mondja a Szentírás. (C.c 8,7)

Ne engedjétek a gyermekeknek és a felnőtteknek sokoldalú igénybevétele által a családi életet széttűlni, hanem minden időt minél jobban használjátok ki, hogy együtt lehessetek. A családi élet ma a legjobb hitoktató és nevelő a gyermek számára – és ti szülők vagytok gyermekeitek első számú hitoktatói és lelkipásztorai. Ha pedig valakit a családban a hitetlenség, vagy a közömbösség megfertőzött, akkor vegyétek őt körül türelmes és megértő szeretettel. Semmiféle illúzióba nem ringatjuk magunkat, tudjuk, milyen nagy a családokat fenyegető veszedelem, és mennyi a szétesett család. De még nagyobb a bizodalomunk, hogy a jelen szükségben az igazi keresztény család élete mégis megerősödik.

A családoknak ezen helyzetében és az őket fenyegető veszedelmek közepette az egyházközségeknek, plébániáknak arra kell törekedniük, hogy meleg családi közösségeket fejlesszenek ki, hogy a családoknak, a küszködő ifjúságnak és az egyedülállóknak biztos támaszt nyújtsanak.

3. A mai helyzetben tegyetek mindenkivel jót.

A mai iparosodott világ az embernek az emberhez való viszonyát veszélyezteti, különösen ott, ahol az emberekre világnézeti nyomás nehezedik. Az emberek mind gyakrabban hidegen és gyanakodva mennek el egymás mellett. De éppen az ilyen fagyos környezetű világban vágyódik az emberi szív megértő és támaszt nyújtó barát után és keresi a testvérnek jóságos kezét. Ebbe a világba nyertünk mi küldetést, hogy „üdvözítő Istenünk jóságát és emberszeretetét” mutassuk meg nekik. (Tit 3,4). Boldog, aki ezt megérti, a mai nehéz helyzetben megtalálja a hivatását.

És ezt a szeretetet leginkább azokkal szemben mutassátok meg, akik tévelyegnek és Istent elvetik. Az ilyenek szíve üres és boldogságra és szeretetre éhezik, - még akkor is, ha magabiztos és kemény szóval fordul ellenetek. Éppen ezeknek van szüksége leginkább a ti szeretetetekre. Ha ti, mint Krisztus tanítványai, a Jó Pásztor könyörülő szívével járjátok a világot, sok sebet gyógyíthattok meg, bártortalanokat megerősíthettek és sok tévelygőnek

utat mutathattok. Persze, ezt a feladatot csupán emberi erővel nem hajthatjátok végre, hanem csak az Isten szeretete által, mely a Szentlélek által reánk kiárasztott.

4. Szenteljétek meg állapotbeli kötelességeiteket.

A mi időnk és mi korunk a nagyértékű és állandó munka kora. És éppen nektek kell megérni, hogyan teszük Istenné és az emberi élet végső céljává a munkát, amely ugyanakkor nehéz és nyomasztó teherként van a nyakunkban. A munkának ebbe a világba ti, mint keresztények küldtetek.

Ti, mint Isten fiai és leányai dolgozzatok. Számotokra a munka nagyon nagydolog; Istentől reátok szabott feladat. Az Ő világát kiépíteni, törvényeit felfedezni a feladatotok. De a munka után vár titeket a megpihenés Istenben, mint az ember legmélyebb vágyának beteljesedése. Ezért a ti hétköznapijaitok az Úr napjaival vannak beoltva, és így a ti munkában töltött óráitok imádkozó és istenszerető lélek erejéből élnek.

Testvéreitekért dolgoztok. Minden munka a keresztény ember számára valamiképpen szolgálatteljesítés embertársával szemben, akár egyén akár a közösség számára. Ti családokért és gyermekeitekért dolgoztok. Ha ma ugyanannyit beszélnek a „közösségi munkáról” – úgy a keresztény ember a hit fényénél látja munkájának felelősségét a közösséggel szemben, és éppen ezért legjobb tudása szerint dolgozik, és igyekszik erejének javát nyújtani.

Ti úgy dolgozzatok, mint keresztthordozó Urunk tanítványai. A munka robotja, mely néha olyan nyomasztó tud lenni, a keresztény számára megenyhül a keresztthordozó Krisztussal való kapcsolat révén. S ez a kapcsolat az áldozati oltárhoz való rendszeres járásban teljeseedik ki. Ezért tud vidám lelkületű lenni a keresztény ember az ő munkahelyén, és ezért tud minden munkát, mely egyébként őt ki nem elégíteni, felebarátjáért végzett áldozat és engeszteléseképpen elvégezni.

Összefoglaljuk pásztorlevelünket Szent Pál szavaival: „Méltón éljete ahhoz a hivatáshoz, melynek részesei lettetek.”(Ef 4,1) A mi életünk a jelen világban nem a vak sors vezetése, - legyen bár olykor nagyon nehéz is, de az mégis csak az Úrtól reánk kirótt feladat. A szó, melyet hozzátok intéztünk, olyan szívből fakadt, mely életetek terhét ismeri és veletek együtt szenved. Mégis pásztori tisztünk felelőssége és atyai szeretetünk kényszerített, hogy így beszéljünk. De tudjátok meg azt is, hogy az eljövendő böjti időben nap mint nap az oltárnál megemlékezünk gondjaitokról és imáinkkal köztetek leszünk.

De ti is közelítsetek az Úrhoz ebben a kegyelmi időben elmélkedéssel és imádsággal, hogy az Ő hívását megértsétek és a kegyelem erejével követhessétek. És ha az Egyház lemondásra és áldozatvállalásra kér titeket, akkor a Megfeszítetthez akar titeket közelebb vezetni, és a mindennapi élet küzdelmeire akar képessé tenni benneteket. minden nehézségek közepette a nemzetek apostolával imádkozunk hívó bizalommal: „Neki pedig, aki a bennünk működő erővel minden megtehet, azonfelül is, amit kérünk, vagy amit megértünk, dicsőség legyen az Egyházban és Jézus Krisztusban, minden nemzedéken át, örökkön örökké. Amen.”

Áldjon meg titeket a Mindenható Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek. Amen.

Berlin, 1960. január 20.

A berlini püspöki konferencián összegyűlt püspökök és püspöki helynökök

XI.2. Forrásjegyzék

XI.2.1 Levéltári források

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1.11.6 III/III. Csoportfőnökség és jogelődjeinek iratai

2.8.2 Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

- 1399. *Ferenczi Béla*
- 1540. *Házi Sándor*
- 1563. *Gazdag Vilmos*
- 2094. *Hollós Ervin*
- 3634. *Márton Lajos*
- 3703. *Mérő Károly*
- 4912. *Simon József*
- 9317. *Lévai Imre*
- 9610. *Tóth Ernő*
- 9966. *Zsótér Sándor*
- 11065. *Gellért József*
- 12392. *Fehér Gyula*
- 12440. *Könczöl István*
- 15755. *Beck György*
- 17079. *Beofsics György*

3.1 Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék

3.1.1 Beszervezési dossziék (B-dossziék)

- B-92916. *Bükki László*

3.1.2 Munka dossziék (M-dossziék)

- M-29324. *Polgárdi*
- M-22453. *Mózes*
- M-36866. *Csonka Lajos*
- M-21803. *Albert Flórián*
- M-32070. *Báthory János*
- M-33265. *Németh László*

3.1.5 Operatív dossziék (O-dossziék)

- O-11521. *Légiósok*
- O-11522. *Kizártak*
- O-11625. *Indiánok*
- O-11763. *Egri Fekete Hollók*
- O-11802. *Fekete Hollók*
- O-12133. *Rácz Gyula és társai*

- O–12147. *Csongrád megyei Fekete Hollók*
- O–12202. *Misszió*
- O–12464. *Megyei Fekete Hollók*
- O–12893. *Konspirálók*
- O–13166. *Vegyes anyagok*
- O–13214. *Keresztes*
- O–13405. *Magyar Római Katolikus Püspöki Kar*

3.1.9 Vizsgálati dossziék

- V–146676. *Lotz Antal és társai*
- V–146684. *Csapody Etele és társai*
- V–146694. *Kiss László és társai*
- V–146695. *Werner Alajos és társai*
- V–146787. *Rédly Elemér és társai*
- V–146825. *Kovács Imre és társai*
- V–146835. *Palós [helyesen: Palos] György és társai*
- V–146835/21–25a. *Hervay Ferenc és társai*
- V–146837. *'Sigmond László és társai*
- V–146876. *Havass Géza és társai*
- V–146877. *Bolza Marietta és társai*
- V–146883. *Tabódy István*
- V–146929. *Arató László*
- V–147350. *Csonka Ferenc és társai*
- V–147787. *Hahót Ferenc és társai*
- V–147802. *Bölcsvölgyi Zoltán*
- V–147806. *Pethő Jenő és társai*
- V–151328. *Halász (Hopp) Ferenc*

3.2 A III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt iratok

3.2.4 Kutató dossziék

- K – 2495. *Bambult*

4.1 Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

- A–731. *Az egyházi alkotmány áttekintése*
- A–3016/7 Dragovecz Jánosné–Tóth János: *Havas Géza és társai államellenes szervezkedése*. Budapest: BM. Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1962.
- A–3016/19 Simon József: *Hálózati munka egyes tapasztalatai a klerikális államellenes összeesküvésekben*. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1964.
- A–3016/31 König Miklós: *A "békétlenek" fedőnevű ügy. Emődi László és társai által vezetett illegális "Regnum Marianum" államellenes tevékenységének leírása, az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése*. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1965.

A-3016/34 Csillag György– König Miklós: *A Keresztény Front elnevezésű illegáció államellenes tevékenysége, és az ügy operatív feldolgozásának tapasztalatai*. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1966.

A-3016/55 Geréb Sándor: *A klerikális reakció aknamunkájának formái, és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei*. Budapest: Rendőrtiszti Akadémia, Politikai Nyomozó Tanszék, 1969.

A-3794 Berényi István: *A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladatai ezen a területen*. Budapest: Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1963.

A-3824 Geréb Sándor: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*. Budapest: BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1969.

A-3829/15. Geréb Sándor: *Az ellenség tanulmányozása. 15. A klerikális reakció helyzete és tevékenysége*. Ideiglenes jegyzet a rendőrtiszti főiskola számára. A BM tanulmányi és propaganda csoportfőnöksége, 1972.

BFL Budapest Főváros Levéltára

XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság Titkos ügykezelés alól kivont peres iratok

5933/1961. *Hahót Ferenc és társai*

961/1961. *Bölcsvölgyi Zoltán*

9220/1961. *Havass Géza és társai*

9221/1961. *Tabódy István*

9227/1961. *Rédly Elemér és társai*

9228/1961. *Werner Alajos és társai*

9229/1961. *Csapody Etele és társai*

9232/1961. *Bolza Marietta és társai*

9233/1961. *Kis László és társai*

9235/1961. *Palos György és társai*

9237/1961. *Kertész Tivadar*

9251/1961. *Tatár Margit*

9257/1961. *Arató László*

9262/1961. *Kemény Bertalan és társai*

9264/1961. *'Sigmund László és társai*

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XIX–A–21. Állami Egyházügyi Hivatal

d. *Állami Egyházügyi Hivatal: visszaminősített TÜK iratok*

e. *Állami Egyházügyi Hivatal: tematikusan rendezett iratok*

XIX–B–1. Belügyminisztérium

x. *Belügyminisztérium: Országos és Főkapitányi értekezletek*

y. *Belügyminisztérium: Miniszterhelyettesi értekezletek*

z. Belügyminisztérium: Kollégiuma

M–KS 288. f. *Az MSZMP központi szervei*

4. cs. *Az MSZMP Központi Bizottság iratai*

5. cs. *Az MSZMP Politikai Bizottság iratai*

XI.2.2 Nyomtatásban megjelent források, forráskiadványok

ACZÉL, 2005.

ACZÉL László Zsongor: *Parázs a hamu alatt. Dokumentumok és visszaemlékezések a pécsi cserkészek katakombaéletéből. (1947) – 1952 – 1965.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 2005.

ADRIÁNYI, 2007.

ADRIÁNYI Gábor: *Egy élet nyomában.* Budapest, Kairosz, 2007.

BALOGH, 1980.

Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Sándor. Budapest, Gondolat, 1980.

BALOGH, 2008. I.

A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. 1. 1949–1955. Összeáll. Balogh Margit. Budapest–Szeged, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged-csanádi Püspökség, 2008.

BALOGH, 2008. II.

A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. 2. 1956–1965. Összeáll. Balogh Margit. Budapest–Szeged, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged-csanádi Püspökség, 2008.

BALOGH–GERGELY, 1993.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993.

BALOGH–GERGELY, 1996.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996.

BALOGH–GERGELY, 2005. I.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.

BALOGH–GERGELY, 2005. II.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.

BALOGH–SZABÓ, 2002.

A Grösz-per. Szerk.: Balogh Margit – Szabó Csaba. Budapest, Kossuth Kiadó, 2002.

BHÖ, 1958.

A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása. Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

BEKE, 1996.

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948. Szerk.: Beke Margit. Köln–Budapest, 1996.

BOLVÁRY, 1992.

BOLVÁRY Pál: *Rabláncon Krisztusért.* Youngstown, Ohio, 1992.

CASAROLI, 2001.

CASAROLI, Agostino: *A türelem vértanúsága.* Budapest, Szent István Társulat, 2001. [Ford.: Szerdahelyi Csongor]

GERGELY, 1990.a.

GERGELY Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon.* Budapest, Vigilia Kiadó, 1990.

GERGELY, 1991.

GERGELY Jenő: *A szerzetesrendek 1950. őszi felszámolásának dokumentumai. A Paritásos Bizottság jegyzőkönyvei, 1950. szeptember 19.–november 15.* In: *Levéltári Szemle.* 41. évf. (1991) 2. sz. 50–72.

GERGELY–IZSÁK, 1989.

GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A Mindszenty-per.* Budapest, Reform, 1989.

HAVASY, 1990.

A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Válogatta és szerkesztette: Havasy Gyula. Budapest, a szerző kiadása, 1990.

GERGELY, 2001.

GERGELY Jenő: *A Mindszenty-per.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.

Grösz József és társai bűnpere, 1951.

Grösz József és társai bűnpere. Budapest, Szikra, 1951.

KÁLMÁN, 2011.

KÁLMÁN Peregrin OFM: *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Budapest, Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2011.

KAMARÁS, 1992.

KAMARÁS István: *Búvópatakok*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1992.

Kánonjogi Kódex, é. n.

Kánonjogi Kódex. Az 1917-ben írásba foglalt és közzétett Codex Iuris Canonici magyar fordítása, amely az 1948. évi jegyzetes kiadás alapján készült. h. n., é. n., fordító nélkül.

KERESZTY, 2000.

KERESZTY Rókus OCist: *Sugárzó lelke tovább világít. 'Sigmond Lóránt írásai*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.

KISS–TABAJDI–SOÓS, 2012.

KISS Réka – TABAJDI Gábor – SOÓS Viktor Attila: *Hogyan üldözzünk egyházakat? – Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

KULICS–TÖLGYESI, 1991.

KULICS Ágnes – TÖLGYESI Ágnes: *...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988–1989)*. Budapest, Gondolat, 1991.

MINDSZENTY, 1989.

MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989.

NÉMETNÉ VÁGYI – SOÓS – T. VARGA – UJVÁRY, 1997.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Némethné Vágyi Karola – Soós László – T. Varga György – Ujváry Gábor. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997.

SZABÓ, 2000.

Egyházügyi hangulat – jelentések, 1951, 1953. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Budapest, Osiris – BFL, 2000.

SZABÓ, 2001.

A Grósz-per előkészítése, 1951. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001.

SZABÓ, 2005.

SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005.

VASS, 1979.

VASS Henrik: *A Magyar Szocialista Munkás Párt határozatai és dokumentumai. 1956-1962*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979.

XI.3. Irodalomjegyzék

XI.3.1 Szakirodalom

ADRIÁNYI, 2004.

ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája Magyarországon 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Budapest, Kairosz, 2004.

ADRIÁNYI, 2005.

ADRIÁNYI Gábor: *A katolikus egyház története a 20. században. Kelet-, Közép- és Dél-Európában.* Budapest, Kairosz, 2005.

ADRIÁNYI, 2007.

ADRIÁNYI Gábor: *Élményeim 1956-ban.* In: *Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2007.* Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2007. 243–247.

BALOGH, 1996.

BALOGH Margit: *A „Kisatya”. P. Kerkai Jenő S.J. (1904–1970).* In: *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949).* Szerk.: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál. Budapest, Barankovics István Alapítvány, 1996.

BALOGH, 1997.a.

BALOGH Margit: *P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvés”-e.* In: *História.* XIX. évf. (1997) 3. sz. 20–23.

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1997-03/historia-1997-03-kiss> (letöltés ideje: 2014. december 6.)

BALOGH, 1997.b.

BALOGH Margit: *Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban.* In: *Eszmélet.* 9. évf. (1997) 34. sz. 69–79.

BALOGH, 1998.a.

BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946.* Budapest, MTA TTI, 1998.

BALOGH, 1998.b.

BALOGH Margit: *A katolikus egyház és a forradalom – események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig.* In: *Századok,* 132. évf. (1998) 5. szám. 1053–1088.

BALOGH, 2002.

BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.

BALOGH, 2006.

BALOGH Margit: *A katolikus egyház és a forradalom – események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig.* In: *A katolikus egyház 1956-ban.* Szerk.: Rosdy Pál. Budapest, Új Ember. 2006. 11–55.

BALOGH, 2007.a.

BALOGH Margit: *A forradalom és a katolikus egyház*. In: Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2007. 11–55.

BALOGH, 2007.b.

BALOGH Margit: *Forrásoktól a történeti feldolgozásig*. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyházmegyei Intézet, 2007. 40–70.

BALOGH, 2007. c.

BALOGH Margit: *”Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között*. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás. Budapest, Szlovák–Magyar Történész Vegyes Bizottság, 2007.

BALOGH, 2008.

BALOGH Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött*. In: Az egyházi iskolák államosítása, 1948. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2008. 65–102.

BALOGH, 2012.a.

BALOGH Margit: *Vannak-e még fehér foltok az egyháztörténet-írásban? Eredmények és hiányok a magyarországi keresztény egyházak 19–20. századi múltjának feltárásában*. In: A 20. századi egyház- és társadalomtörténet metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2012. 9–27.

BALOGH, 2012.b.

BALOGH Margit: *Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: Magyarország és a Római Szentszék. Szerk.: Tusor Péter. Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2012. 367–426.

BALOGH, 2012.c.

BALOGH Margit: *Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 24. évf. (2012) 3–4. sz. 109–119.

BANK–SOÓS, 2007.

BANK Barbara – SOÓS Viktor Attila: *„A nép nevében halál”*. Páter Vezér Ferenc és a pálosszentkúti ügy. In: Decus solitudinis – Pálos évszázadok. Szerk.: Sarbak Gábor – Ózes Sándor. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007. 264–272.

BÁNKUTI, 2010.

BÁNKUTI Gábor: *A politikai rendőrség „új szakasza” és a szerzetesrendek (1953–1955)*. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Szent István Társulat – Luther Kiadó, 2010. 375–395.

BÁNKUTI, 2011.

BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában*. Budapest, L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2011.

BÁNKUTI-VARGA-VÉRTESI, 2012.

A 20. századi egyház- és társadalomtörténet metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2012.

BARÁTH, 2008.

BARÁTH Magdolna: *A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után*. In: *Történelmi Szemle*. 50.évf. (2008.) 4. sz. 535–563.

BARÁTH, 2010.

BARÁTH Magdolna: *„Testvéri segítségnyújtás”: Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon*. In: *Történelmi Szemle*. 52. évf. (2010) 3. sz. 357–386.

BARÁTH, 2012.

BARÁTH Magdolna: *Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországról a Hruscsov-korszakban*. Budapest, Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet, 2012.

BELON, 1992.

Belon Gellért emlékkönyv. Szerk.: Waigand József. Budapest, Szent István Társulat, 1992.

BERTALAN, 2009.

BERTALAN Péter: *Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Győr, 2009.

BERTALAN, 2010.

BERTALAN Péter: *Ellenálló seminaristák*. In: *Csapdában*. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1949–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan, 2010. 113–127.

BÖGRE, 2004.

BÖGRE Zsuzsanna: *Vallásosság és identitás: élettörténetek a diktatúrában (1948–1964)*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2004.

BÖGRE, 2009.

BÖGRE Zsuzsanna: *Ruhát cseréltek, de szívet nem: szerzetesnők identitása 1950 előtt és után*. In: *Vallásosság és kultúra*. Szerk.: Gereben Ferenc. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 2009. 321–337.

BÖGRE, 2010.

BÖGRE Zsuzsanna: *„Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály...” Trauma és emlékezet az élettörténetben*. In: *Korall*. 11. évf. (2010) 41. sz. 113–137.

- BÖGRE–SZABÓ, 2010.
BÖGRE Zsuzsanna – SZABÓ Csaba: *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Budapest, METEM – Szent István Társulat, 2010.
- BORSODI, 2000.
BORSODI Csaba: *A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 12. évf. (2000) 1–4. sz. 183–210.
- CÚTHNÉ GYÓNI, 2010.a.
CÚTHÉ GYÓNI Eszter: *Ciszterciek a vádlottak padján – 1951*. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Szerk.: Dombovári Ádám – Manhercz Orsolya. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2010. 125–138.
- CÚTHNÉ GYÓNI, 2010.b.
CÚTHNÉ GYÓNI Eszter: *Endrédy Vendel zirci apát fogságának története*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 22. évf. (2010) 1–2. sz. 163–181.
- CÚTHNÉ GYÓNI, 2010.c.
CÚTHNÉ GYÓNI Eszter: *Endrédy Vendel zirci apát fogságának története*. In: KÚT. Gergely Jenő emlékszám. IX. évf. (2010) 2. sz. Szerk.: Erdődy Gábor – Háda Béla – Majoros István – Pritz Pál. 12–31.
- CÚTHNÉ GYÓNI, 2011.
CÚTHNÉ GYÓNI Eszter: *A ciszterci növendékek „szökése” 1950-ben*. In: Visszatekintés a 19–20. századra. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter – Wirthné Diera Bernadett. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2011. 207–222.
- CYWIŃSKI, 2005.
CYWIŃSKI, Bohdan: *Tűzpróba. II. „...Titeket is üldözni fognak” 1944–1958*. Budapest, METEM, 2005. [Ford.: Marosz Diána–Szesztay Ádám]
- CSEH, 1999.
CSEH Gergő Bendegúz: *A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945–1990*. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 73–89.
- CSEH–OKVÁTH, 2013.
A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L’Harmattan, 2013.
- CSESZKA, 2008.
CSESZKA Éva: *Kerkai Jenő és a KALOT*. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon. (1919–1945). Szerk.: Szilágyi Csaba. Budapest, Barankovics Alapítvány – Faludy Akadémia – Gondolat Kiadó; 2008. 179–195.

- DOBSZAY, 1991.
DOBSZAY János: *Így – vagy sehogy. Fejezetek a Regnum Marianum életéből.* Budapest, 1991.
- FEJÉRDY, 2010.a.
FEJÉRDY András: *Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban.* In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1949–1989. Szerk.: Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L’Harmattan, 2010. 129–155.
- FEJÉRDY, 2010.b.
FEJÉRDY András: *Állam(biztonság)i játszmák a Pápai Magyar Intézet átvétele körül.* In: Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Szent István Társulat – Luther Kiadó, 2010. 361–374.
- FEJÉRDY, 2011.
FEJÉRDY András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2011.
- GÁRDONYI, 2010.
GÁRDONYI Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiai a „népi demokráciákban”.* In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk.: Bánkúti Gábor–Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan, 2010. 31–42.
- GÁRDONYI, 2011.
GÁRDONYI Máté: *A katolikus teológia művelésének lehetőségei és korlátai a hatvanas évek Magyarországon.* In: Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna. Budapest, L’Harmattan, 2011. 211–220.
- GERGELY, 1985.
GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- GERGELY, 1989.
GERGELY Jenő: *A szétválás konfliktusai. A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között.* In: Társadalmi Szemle. 44. évf. (1989) 6. sz. 32–47.
- GERGELY, 1990.b.
GERGELY Jenő: *A Mindszenty-per „névtelen” áldozatai.* In: Élet és tudomány. XLV. évf. (1990. szeptember 7.) 36. sz. 1141–1143.
- GERGELY, 1992.

GERGELY Jenő: *A katolikus egyház és állam közötti 1950-es egyezmény Lengyelországban és Magyarországon*. In: Polono–Hungarica. Szerk.: Bańczerowski J. Budapest, ELTE, 1992.

GIANONE, 2010.

GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.

GUITMAN, 2009.

A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitman Barnabás. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009.

GYARMATI, 2011.

GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*. Budapest, ÁBTL – Rubicon, 2011.

HERVAY–LEGEZA–SZACSVAY, 1997.

HERVAY Ferenc Levente – LEGEZA László – SZACSVAY Péter: *Ciszterciek*. Budapest, Mikes Kiadó, 1997.

HETÉNYI VARGA, 1992.

HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I.* Abaliget, Lámpás Kiadó, 1992. (legújabb kiadása: HETÉNYI VARGA, 2004. HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.* Szerk.: Fejérdy András – Fejérdy Gergely – Soós Viktor Attila. Második javított, bővített kiadás. Budapest, Új Ember – Márton Áron Kiadó, 2004.)

HETÉNYI VARGA, 1994.

HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. II.* Abaliget, Lámpás Kiadó, 1994.

HETÉNYI VARGA, 1996.

HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. III.* Abaliget, Lámpás Kiadó, 1996.

HETÉNYI VARGA, 2000.

HETÉNYI VARGA Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 2000. (korábbi kiadása: HETÉNYI VARGA, 1999. HETÉNYI VARGA Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I.* Pécs, Pro Domo, 1999.)

HETÉNYI VARGA, 2002.

HETÉNYI VARGA Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. II.* Abaliget, Lámpás Kiadó, 2002.

HORVÁTH, 2008.

HORVÁTH Sándor: *Mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet: nézőpontok a szocialista korszak kutatásában*. In: Rendszerváltás és Kádár-korszak. Szerk.: Majtényi György – Szabó Csaba, ÁBTL – Kossuth Kiadó, 2008. 401–427.

- HORVÁTH, 2014.
Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és az ügynökkérdés. Szerk.: Horváth Sándor. Budapest, Libri, 2014.
- ILLÉS–JUHÁSZ-LACZIK, 2012.
Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1–2. Szerk.: Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin OSB. Budapest, METEM, 2012.
- ILLÉS–ZÁGORHIDI, 2007.
A domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007.
- IVASIVKA–ARATÓ, 2006.
IVASIVKA Máttyás – ARATÓ László: *Sziklatábor – A katakombacserkészlet története.* Budapest, Új Ember – Márton Áron Kiadó, 2006.
- IZSÁK, 2012.
IZSÁK Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon, 1944–1994.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.
- KAHLER, 2002.
KAHLER Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv II.* Budapest, Kairosz, 2002.
- KAHLER, 2005.
KAHLER Frigyes: *Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével (Brenner pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából).* Brenner János Emlékhely Alapítvány, Szentgotthárd, 2005.
- KARDOS, 2001.
KARDOS József: *A tanügyi igazgatás a második világháború után.* In: *A tanügyi igazgatás története Magyarországon – A felvilágosodás korától napjainkig.* Tatabánya, Tatabányai Múzeum, 2001. 33–40.
- KELEMEN, 2007.
KELEMEN Elemér: *Az általános iskoláról – a 60. évforduló után.* In: *Iskolakultúra.* 17. évf. (2007) 5. sz. 3–15.
- KISS, 2013,
KISS Réka: *A bátaszéki összeesküvés. Fejezet a reformátusokat ért megtorlásokból. (1961).* In: *A diktatúra évtizedei: Tanulmányok, esszék, előadások.* Szerk.: Horváth Miklós. Piliscsaba, PPKE BTK, 2013. 293–307.
- KOVÁCS, 2003.
KOVÁCS Éva: *A magyar közoktatásügy története 1945 és 1956 között. (A magyar közoktatás-politikai ideológiai változásai).* Doktori (PhD) értekezés. Kézirat, 2003.
- KÖBEL, 2005.
KÖBEL Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Budapest, Rejtjel, 2005.

- KÖPECZI BÓCZ, 2004.
KÖPECZI BÓCZ Edit: *Az Állami Egyházi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- LÉKAI, 1991.
LÉKAI Lajos OCist: *A ciszterciek*. Budapest, Szent István Társulat, 1991.
- LÉNÁRD, 1991.
LÉNÁRD Ödön: *Koncentrált támadás a „hallgató egyház” ellen*. In: *Vigilia*. 56. évf. (1991) 6,7,8,9. sz.
- LÉNÁRD, 2008.
LÉNÁRD Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Budapest, Kairosz, 2008.
- Magyar Katolikus Almanach II*. 1988.
Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Szerk.: Turányi László. Budapest, Szent István Társulat, 1988.
- MEDGYESY-SCHMIKLI-ŐZE, 2005.
A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerk.: Medgyesy-Schmikli Norbert – Őze Sándor. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005.
- MÉSZÁROS, 1994.
MÉSZÁROS István: *...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994.
- MÉSZÁROS, 1996.
MÉSZÁROS István: *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- MÉSZÁROS, 2000.
MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.
- MEZEY, 2007.
MEZEY András: *Keresztény pártprogramok, társadalomelképzelések és fogadtatásuk 1956-ban*. In: *Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve*, 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2007. 81–97.
- MEZEY, 2009.a.
MEZEY András: *Ciszterciek az 1961-es egyházüldözési hullám idején – egy persorozat és annak háttere*. In: *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: Guitman Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 426–437.
- MEZEY, 2009.b.
MEZEY András: *Keresztény Front kontra belügy (1947–1965)*. In: *Múltunk*. LIV. évf. (2009) 4. sz. 200–232.

MEZEY, 2013.

MEZEY András: *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 között, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat, 2013.

MIKÓ, 2007.a.

MIKÓ Zsuzsanna: *Magyar katolikusok elleni bírósági eljárások (1956–1963)*. In: Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2007. 143–161.

MIKÓ, 2007. b.

MIKÓ Zsuzsanna: *A katolikusokkal szembeni ügyészségi és bírósági eljárások adatbázisa (1957 – 1972)*. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyházmegyei Intézet, 2007. 96–103.

MIKÓ, 2008.

MIKÓ Zsuzsanna: *A pócspetri-per(ek)*. In: Az egyházi iskolák államosítása, 1948. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2008. 123–137.

MIKÓ, 2010.

MIKÓ Zsuzsanna: *Jogszolgáltatás és egyházüldözés*. In: Egyházüldözés és egyházüldözökök a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat, 2010. 99–108.

MIRÁK, 2008. MIRÁK Katalin: *Iskolaállamosítás – evangélikus egyház*. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, 2008.

MÓZESSY–GIANONE–CSÍKY–SZILÁGYI–SOÓS, 2010.

MÓZESSY Gergely – GIANONE András – CSÍKY Balázs – SZILÁGYI Csaba – SOÓS Viktor Attila: *Egyházak a XX. században. Történelmi segédlet*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 2010.

NAGY, 1999.

NAGY Péter Tibor: *Vallásos nevelés 1949 előtt*. In: Magyar Pedagógia, 99. évf. (1999) 4. szám. 389–412.

NAGY, 2000.

NAGY Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum, 2000.

ÓLMOSI, 1991.

ÓLMOSI Zoltán: *Proletárdiktatúra és egyház, 1951*. In: História, XIII. (1991) 5–6. szám. 23–27.

- ÓLMOSI-SZABÓ, 2013.
Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”. Magyarország a hatvanas években. Szerk.: Ólmosi Zoltán – Szabó Csaba. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L’Harmattan, 2013.
- ORBÁN, 1962.
ORBÁN Sándor: *Egyház és Állam 1945–1950.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962.
- ÖRFI, 1997.
ÖRFI Mária: *Lángolj és világíts.* Budapest, Szent István Társulat, [1997.]
- PÁL, 1995.
PÁL József: *Békepapok.* Budapest, Egyházforum, 1995.
- PETŐ-SZAKÁCS, 1985.
PETŐ Iván – SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985.*
- PUSKELY, 1990.
PUSKELY Mária: *Szerzetesek: a megszentelt élet 99 intézménye.* [Budapest,] Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990.
- PUSKELY, 1995.a. PUSKELY Mária: *A keresztény szerzetesség, Történelmi kalauz. I–II.* Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1995.
- PUSKELY, 1995.b.
PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség I.* Budapest, Bencés Kiadó, 1995.
- RAINER M., 2011.
RAINER M. János: *A magyar „hatvanas évek” – (politika)történeti közelítések.* In: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, 1956-os Intézet – L’Harmattan, 2011. 149–184.
- RAINER M., 2014.
RAINER M. János: *Vajon az ügynök a kádárizmus szimbóluma – és ha nem, mié?* In: *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Szerk.: Horváth Sándor. Budapest, Libri, 2014. 53–63.
- RÁKOSI, 1997.
RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956.* I. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna – Feitl István – Gyarmati György – Palasik Mária – Sipos Levente – Szűcs László – T. Varga György. Budapest, Napvilág, 1997.
- RÉFI, 2010.

Gergely Jenő műveinek bibliográfiája 1968–2010. Összeállította Réfi Attila. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010. 323–367.

RÉTFALVI, 2011.

RÉTFALVI Balázs: *Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye.* In: Egyháztörténeti Szemle. 12. évf. (2011) 2. sz. 3–38.

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm> (letöltés ideje: 2014. szeptember 21.)

RÉTFALVI, 2012.

RÉTFALVI Balázs: *A vatikáni magyar követség villája és az Opus Dei.* In: Magyarország és a Római Szentszék. Szerk.: Tusor Péter. Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2012. 347–366.

ROMSICS, 2005.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris, 2005.

ROSDY, 2006.

A katolikus egyház 1956-ban. Szerk.: Rosdy Pál. Budapest, Új Ember, 2006.

SALACZ, 1988.

SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964.* München, Görres-Gesellschaft, 1988.

SARBAK–ŐZE, 2007.

Decus solitudinis: pálos évszázadok. Szerk.: Sarbak Gábor – Őze Sándor. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007.

SOMORJAI, 2013.

SOMORJAI Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2013.

SOMORJAI–ZINNER, 2008.

SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Budapest, Magyar Közlöny, 2008.

SOMORJAI–ZINNER, 2013.

SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: *Do Not Forget This Small Honest Nation.* Bloomington, Xlibris, 2013.

SOÓS, 2006.

SOÓS Viktor Attila: „Kedves Barátom” – *A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában.* In: *A katolikus egyház 1956-ban.* Szerk.: Rosdy Pál. Budapest, Új Ember, 2006. 57–101.

SOÓS, 2008.

SOÓS Viktor Attila: *Lénárd Ödön szerepe az egyházi iskolák államosítása elleni harcban*. In: *Az egyházi iskolák államosítása, 1948*. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2008. 45–64.

SOÓS, 2010.

SOÓS Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszer 1956 után a hatvanas évek végéig*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat, 2010. 220–241.

SOÓS, 2013.

SOÓS Viktor Attila: *A megtorlás éve. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium fellépése a „klerikális reakció” ellen*. In: *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”*. Magyarország a hatvanas években. Szerk.: Ólmosi Zoltán – Szabó Csaba. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L’Harmattan, 2013. 84–109.

SOÓS, 2014.

SOÓS Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat, 2014.

SULYOK, 2009.

SULYOK Ignác OCist: *Ciszterciek Kunszentmártonban*. In: *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: Guitman Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 408–418.

SZABÓ, 2002.

SZABÓ Csaba: *A katolikus egyház állami ellenőrzése és korlátozása az ötvenes években*. In: *Valóság*. 45. évf. (2002) 1. sz. 87–96.

SZABÓ, 2004.a.

SZABÓ Csaba: *Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években*. In: *Hatvanas évek Magyarországon*. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 1956-os intézet, 2004. 63–95.

SZABÓ, 2004.b.

SZABÓ Csaba: *A katolikus egyház Magyarországon a „hosszú hatvanas években”*. In: *Rubicon*. XV. (2004) 10. sz. 61–66.

SZABÓ, 2007.

Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2007.

SZABÓ, 2010.

SZABÓ Csaba: *Egyházüldözés Kelet-Közép-Európában a 20. század második felében*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor

Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat, 2010. 31–43.

SZABÓ–SOÓS, 2006.

SZABÓ Csaba – SOÓS Viktor Attila: „VILÁGOSSÁG” – *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Budapest, Új Ember Kiadó, 2006.

SZABÓ–SZIGETI, 2008.

Az egyházi iskolák államosítása, 1948. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Új Ember – LÖKA, 2008.

SZÁNTÓ, 1993.

SZÁNTÓ Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Miskolc, Szent Maximilán Lap és Könyvkiadó, 1993.

SZILÁGYI, 2006.

A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006.

TABAJDI–UNGVÁRY, 2008.

TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956 – 1990.* Budapest, Corvina – 1956-os Intézet, 2008.

TABAJDI, 2010.

TABAJDI Gábor: *Az egyházi elhárítás irányítói.* In: *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban.* Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat, 2010. 117–137.

TABAJDI, 2014.

TABAJDI Gábor: *Az állambiztonság terei.* In: *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Szerk.: Horváth Sándor. Budapest, Libri, 2014. 377–395.

TAKÁCS, 2013.

TAKÁCS Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból.* Budapest, L’Harmattan, 2013.

TÍMÁR–ÁBRAHÁM, 1946.

TÍMÁR István – ÁBRAHÁM Mózes: *A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi. VII. tc.* Budapest, 1946.

TÍMÁR, 2011.

TÍMÁR Ágnes: *Hívatus és küldetés. Tímár Ágnes visszaemlékezése.* Budapest, Kairosz, 2011.

TOMKA, 2005.

TOMKA Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

TOMKA, 1991.

TOMKA Miklós: *Magyar katolicizmus*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, 1991.

TOMKA, 2008.

TOMKA Miklós: *A vallásosság mint az elitbe kerülés ellenpólusa a Kádár-korszakban*. In: *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Szerk.: Majtényi György – Szabó Csaba, ÁBTL – Kossuth Kiadó, 2008.

UJVÁRY, 1989.

UJVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”*. *Adatok a Foederatio Emericana történetéhez*. In: *Levéltári Szemle*. 39. évf. (1989) 4. sz. 51–63.

UNGVÁRY – TABAJDI, 2013.

UNGVÁRY Krisztián – TABAJDI Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek*. Budapest, Jaffa, 2013.

VARGA, 2001.

VARGA Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon, 1956–1967*. Budapest, Napvilág, 2001.

VARGA–VÉRTESI, 2007.

Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk.: Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2007.

VÖRÖS, 2010. a.

VÖRÖS Géza: *Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat, 2010. 138–159.

VÖRÖS, 2010. b.

VÖRÖS Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban*. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből*. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan, 2010. 281–333.

WIRTHNÉ DIERA, 2007.

WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Katolikusok elleni perek a hatvanas években. Az államhatalom és az egyházak viszonya a szentimrevárosi „Fekete Hollók” fedőnevű ügy alapján*. Szakdolgozat. Kézirat, 2007.

WIRTHNÉ DIERA, 2010.

WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években.* In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010. 291–310.

WIRTHNÉ DIERA, 2011.

WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *„Fekete Hollók” a budapesti Szentimrevárosban.* In: Visszatekintés a 19–20. századra. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter – Wirthné Diera Bernadett. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2011. 223–234.

WIRTHNÉ DIERA, 2012.

WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Az egri „Fekete Hollók”.* In: Mából a tegnapról. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter – Szilágyi Adrienn – Wirthné Diera Bernadett. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2012. 227–238.

WIRTHNÉ DIERA, 2013.

WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Fekete Hollók. Megjegyzések egy rendőrségi ügy geneziséhez.* In: Rendszerváltások kortársa és kutatója. Szerk.: Feitl István – Sipos Balázs – Varga Zsuzsanna. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 339–344.

XI.3.2 Interneten elérhető források

Audiovizuális emlékgyűjtés.

<http://www.crnlg.hu/audiovizualis-emlekgujtemeny> (Az utolsó letöltés ideje: 2014. október 12.)

Betekintő, az ÁBTL internetes folyóirata.

<http://www.betekinto.hu/> (Az utolsó letöltés ideje: 2014. december 16.)